

незалежний культурологічний часопис "І"
18 рік видання

50
2007

nezaleznyj kul`turolohičnyj časopys "I"

Проект здійснено за підтримки Посольства Республіки Польща в Україні

Особлива подяка Посольству Литовської республіки в Україні і Почесному консульству Литовської республіки у Львові за надані тексти

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА
Тарас Возняк (головний редактор)
Ірина Магдиш
Олесь Пограничний
Михайло Москаль
Беатріче Белявців
Андрій Шумка

Адреса редакції:
e-mail: info@ji.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2007

Генеральні тренди політики ЕС щодо України

Журнал І упродовж років відслідковував стосунки України з Європейським Союзом. Тому ми, по суті, створили певну бібліотеку українського бачення цього важливого, на наш погляд, аспекту поставання держави Україна. Значною мірою – це бібліотека несправджених надій та ілюзій. А можливо, і завищених самооцінок та нерозуміння того, що насправді відбувається і чим є цей наш великий економічний та політичних сусід.

Водночас це і реєстр нерелізованих Україною історичних шансів. Фіксування того, як ці шанси з'являлися і у нас, і у сусідніх країн, як-от Польщі чи Литві. І як вони використовувалися все тією ж Польщею. А також, як вони втрачалися Україною.

Якщо говорити про країни Центрально-Східної Європи та Балтії, то вони за 17 років після розпаду СРСР практично релізували «програму максимум» – стали абсолютно повноправними членами цивілізованого співтовариства націй. Давно стали членами і горезвісного для України СОТ, і НАТО, і ЕС. Натомість Україна і з свої-

ми помаранчевими, і з своїми синіми урядами все безнадійніше застрягає у позаісторичному болоті. Швидкоплинний світ, час швидких і несподіваних змін вже давно обтікає Україну, як якусь перешкоду – пасивне тіло, яке не здатне ні на зміни, ні на якийсь рух.

Великі надії породила Помаранчева революція. Однак вони були змарновані повною неспроможністю перших «помаранчевих» урядів сформулювати якусь реалістичну програму змін, наступними внутрішніми чварами і втратою влади 2005 р. Натомість ЕС зі свого боку теж «привітав» Україну після Помаранчевої революції жорстким і холодним «ні», коли вона пробувала конкретизувати свої ЄСівські амбіції. Жодна ЄСівська перспектива перед Україною не відкрилася. Більше того – стосунки насправді не розбудувалися.

Другим великим шансом для України у 2006 р. стало рішення США щодо євроатлантичних перспектив України. Мало того, вони були, і частково ще залишаються, цілком реальними. І саме завдяки тому, що на відміну від інтенсивного зближення з ЕС, зближення і вступ у НАТО були цілком реальними, вони були масовано

атаковані з боку опосередкованих та прямих засобів впливу Російської Федерації. Почалося масоване антинатовське промивання голів через домінуюче в Україні російське телебачення. Як інструменту внутрішньополітичній боротьбі антинатовську пропаганду якнайширше використала Партія регіонів. В результаті і цей шанс України висмикнутися з-під російського впливу було втрачено, чи майже втрачено.

Паралельно певних трансформацій зазнавала і сама Росія. Вона, за влучним висловом, «сосредотачивалась» та «упорядочивалась». Однак впорядкування влади та зосередження на собі набрало в черговий раз типово російських форм – влада стала монополією однієї з фінансово-олігархічних груп, яка була найближча до старого КГБ, чи тепер ФСБ. Але це був тільки перший етап «сосредотачивания» сил РФ.

Нещодавно Володимир Путін підписав закон про вихід Російської Федерації з Договору про звичайні збройні сили у Європі. Реально це означає повну руйнацію системи безпеки у Європі. І це при тому, що Україна залишається практично беззахисною. Ні «парасольки» ЄС, ні «парасольки» НАТО над нами немає. Ми позаблокова, «нейтральна» де факто країна. Тут потрібно подякувати українським «голубам миру», які

з подачі Москви так ревно обстоювали нейтральний статус України. Росія остаточно задекларувала, що її не цікавить співпраця з НАТО. З ним вона знову збирається говорити мовою блокового протистояння. А ЄС просто ігнорувати, як гравця неефективного. Енергетичний диктат – ось стиль спілкування Росії та ЄС. У цих двох випадках Росія застосувала тактику «асиметричного удару». Тому доволі кволо виглядає відмова ОБСЄ взяти участь у моніторингу виборів до Державної Думи Росії – вона цього не потребує і відкрито демонструє зневагу до європейської громадськості та її інститутів.

З іншого боку, ЄС «підтримала» Україну, вводячи Шенгенський режим на всіх західних кордонах України. Тим самим припиняється широкомасштабне спілкування українського суспільства із західним світом.

Звичайно, іншу позицію займають наші безпосередні західні сусіди – Польща та Угорщина. І не тому, що повинні любити Україну, а тому, що це не відповідає їх національним інтересам. Однак, вони не можуть змінити генеральних трендів ЄСівської політики щодо України.

Тому багатьох в Україні не полишає відчуття, що ми перебуваємо у ситуації Чехо-Словаччини 1938 року.

Загальну картину доповнює повна безпомічність і недалекоглядність політичних еліт України, які загрузли у взаємному побороюванні і практично не займаються стратегічним плануванням, тактичними розробками. Зрештою, напевно, так і має бути – але для тих, хто робить все, щоб ця держава була неефективною чи просто не відбулася. Тому в Україні не має бути візіонерів, які бачать і планують для неї хоч якесь майбуття. Безликість і карлуватість – ось єдиний критерій, якому повинні відповідати сучасні українські урядовці найвищого рівня.

І насамкінець – попри все, Україна все ж де факто інтегрується «з» ЄС, особливо в економічному сенсі. А «План дій Україна-НАТО» охоплює собою більшу частину питань «Плану дій щодо членства» України у НАТО. Що вселяє певну надію – *contra spem spero*.

Тарас Возняк

Heneraľni trendy polityky ES ťchodo Ukrajinu

Źurnal Ji uprodovŹ rokiv vid-slidkovuvav stosunky Ukrajinu z Evropejskym Sojuzom. Tomu my, po suti, stvoryly pevnu biblioteku ukrajinskocho bačennja čoho vaŹlyvoho, na naŝ pohľad, aspektu postavanňa derŹavy Ukrajinu. Značnoju miroju – ce biblioteka nespravdŹenyx nadij ta iluzij. A možlyvo, i zavyščenyx samoocinok ta nerozuminňa toho, ťčo naspravdi vidbuvajeťŝa i čym je cej naŝ velykyj ekonomičnyj ta polityčnyx susid.

Vodnočas ce i rejestr nerealizovanyx Ukrajinoju istoryčnyx ŝansiv. Fiksuvanňa toho, jak ci ŝansy z'javlalyŝa i u nas, i u susidnix krajin, jak-ot Polŝči čy Lytvi. I jak vony vykorystovuvalyŝa vse tijeju Ź Polŝčeju. A takoŹ, jak vony vtračalyŝa Ukrajinoju.

Jakŝčo hovoryty pro krajinu Central'no-Sxidnoji Evropy ta Baltiji, to vony za 17 rokiv pisľa rozpadu SSSR praktyčno realizu-

valy «prohramu maksimum» – staly absol'utno povnopravnymy členamy cyvilizovanoho spivtovarystva nacij. Davno staly členamy i horezvisnoho dl'a Ukrajinu SOT, i NATO, i ES. Natomist' Ukrajinu i z svojimy pomarančevymy, i z svojimy synymy uřadamy vse beznadijniŝe zastřahaje u pozaistoryčnomu boloti. Ťvydkoplynnij svit, čas ŝvydkyx i nespodivanyx zmin vŹe davno obtikaje Ukrajinu, jak jakuŝ pereŝkodu – pasyvne tilo, jake ne zdatne ni na zminy, ni na jakyjŝ rux.

Velyki nadiji porodyla Pomarančeva revolucija. Odnak vony byly zmarnovani povnoju nespromoŹnist'u perŝyx «pomarančevyx» uřadiv sformul'uvaty jakuŝ realistyčnu prohramu zmin, nastupnymy vnutriŝnimy čvaramy i vtratoju vlady 2005 r. Natomist' ES zi svoho boku teŹ «pryvityv» Ukrajinu pisľa Pomarančevoji revoluciji Źorstkym i xolodnym «ni», koly vona probuvala konkretyzuvaty svoji ESivŝki ambiciji. Źodna ESivska perspektyva pered Ukrajinoju ne vidkrylaŝa. Bilŝe toho – stosunky naspravdi ne rozbuduvalyŝa.

Druhym velykym ŝansom dl'a Ukrajinu u 2006 r. stalo riŝennja SŤA ťchodo evroatlantyčnyx perspektyv Ukrajinu. Malo toho, vony byly, i častkovo ŝče zalyŝajuťŝa, cilkom real'nymy. I same zavďaky tomu, ŝčo na vidminu vid intensyvnoho zblyŹennja z ES, zblyŹennja i vstup u NATO byly cilkom real'nymy, vony byly ma-

sovano atakovani z boku oposeredkovanyx ta přamyx zasobiv vplyvu Rosijskoji Federaciji. Počaloŝa masovane antynatovŝke promyvannja holiv čerez dominujuče v Ukrajinu rosijŝke telebačennja. Jak instrument u vnutriŝnopolityčnij boroťbi antynatovŝku propahandu jaknajŝyrŝe vykorystala Partija rehioniv. V rezultati i cej ŝans Ukrajinu vysmyknutyŝa z-pid rosijŝkoho vplyvu bulo vtračeno, čy majŹe vtračeno.

Paraleľno pevnyx transformacij zaznavala i sama Rosija. Vona, za vlučnym vyslovom, «sosredotačivalaŝ» ta «upořadočyvalaŝ». Odnak vpořadkuvanňa vlady ta zoseredŹennja na sobi nabralo v čerhovyj raz typovo rosijŝkyx form – vlada stala monopolijeju odnijeji z finansovo-oliharxičnyx hrup, jaka bula najblyŹča do staroho KHB, čy teper FSB. Ale ce buv til'ky perŝyj etap «sosredotačyvanyja» syl RF.

Neŝčodavno Vladimir Putin pidpysav zakon pro vyxid Rosijskoji Federaciji z Dohovoru pro zvyčajni zbrojni syly u Evropi. Real'no ce označaje povnu rujnaciju systemy bezpeky u Evropi. I ce pry tomu, ťčo Ukrajinu zalyŝajeťŝa praktyčno bezzaxysnoju. Ni «parasol'ky» ES, ni «parasol'ky» NATO nad namy nemaje. My pozablokova, «nejtraľna» de fakto krajinu. Tut potribno poďakuvaty ukrajinskim «holubam myru», jaki z podači Moskvy tak revno obstojuvaly nejtraľnyj status Ukrajinu. Rosija ostatočno

zadeklarovala, ščo jiji ne cikavyt' spivprača z NATO. Z nym vona zнову zbyrajet'ša hovoryty mo-voju blokovoho protystojan'na. A ES prosto ihnoruvaty, jak hra-vača neefektyvnoho. Enerhetyčnyj dyktat – oš styl' spilkuvan'na Ro-siji ta ES. U cyx dvox vypadkax Rosija zastosuvala taktyku «asy-metryčnogo udaru». Tomu dovo-li kvolo vyhl'adaje vidmova OBSE vžaty učast' u monitorynhu vyboriv do Deržavnoji Dumy Rosiji – vona čoho ne potrebuje i vidkryto demonstruje znevalu do evropejskoji hromadškosty ta jiji instytutiv.

Z ynšoho boku, ES «pidtryma-la» Ukrajinu, vvodačy Šenhens-kyj režym na vsix zaxidnyx kor-donax Ukrainy. Tym samym pry-pyňajet'ša šyrokomasštabne spilkuvan'na ukrajinskoho suspi-lstva iz zaxidnym svitom.

Zvyčajno, ynšu pozyciju zaj-majut' naši bezposeredni zaxidni susidy – Pol'sšča ta Uhorščyna. I ne tomu, ščo povynni l'ubyty Ukrajinu, a tomu, ščo ce ne vid-povidaje jix nacional'nym interes-am. Odnak, vony ne možut' zminyty heneral'nyx trendiv ESiv-skoji polityky ščodo Ukrainy.

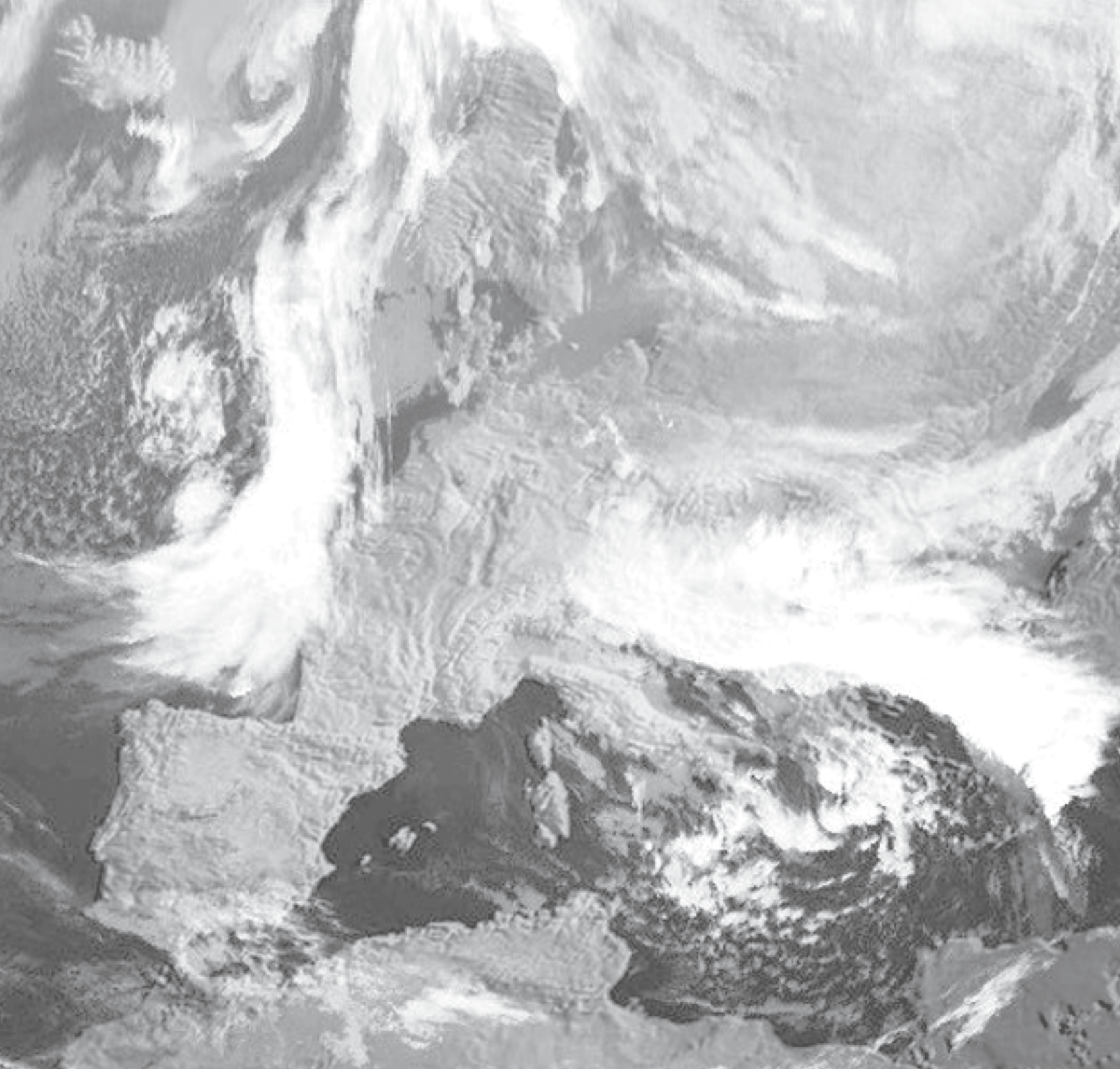
Tomu bahat'ox v Ukraini ne polyšaje vidčutt'a, ščo my pere-buvajemo u situaciji Čexo-Slo-vaččyny 1938 roku.

Zahaľnu kartynu dopovňuje povna bezpomičnist' i nedaleko-hľadnist' polityčnyx elit Ukrainy, jaki zahruzly u vzajemnomu po-bořuvanni i praktyčno ne zajma-

jut'ša stratehičnym planuvan'nam, taktyčnymy rozrobkamy. Zrešto-ju, napevno, tak i maje buty – ale dl'a tyx, xto robyt' vse, ščob ča deržava bula neefektyvnoju čy prosto ne vidbulaša. Tomu v Ukraini ne maje buty vizione-riv, jaki bačat' i planujut' dl'a neji xoč jakeš majbut't'a. Bezlykist' i karluvatist' – oš jedynyj kryterij, jakomu povynni vidpovidaty sučasni ukrajinski ufadovci najvyščoho riv'na.

I nasamkinec – popry vse, Ukraina vse ž de fakto intehru-jeťša «z» ES, osoblyvo v ekono-mičnomu sensi. A «Plan dij Ukra-jina-NATO» oxopl'uje soboju bilšu častynu pytaň «Planu dij ščodo členstva» Ukrainy u NATO. Ščo vseľaje pevnu na-diju – contra spem spero.

Taras Vozňak

Тарас Возняк	2	Генеральні тренди політики ЄС щодо України
Герфрід Мюнклер	9	Європа як політична ідея
Етьєн Балібар	27	Складна Європа: будівельні майданчики демократії
Тарас Матіїв	49	Парадокси Східної Європи
Майкл Емерсон	55	Екзистенційна дилема Європи
Андрей Медушевскій	73	Європейська інтеграція: механізми взаємодії
Віталій Мартинюк	87	Новий договір Європейського Союзу: фактори сприяння і гальмування європейської інтеграції України
Тарас Возняк	93	Стосунки України та ЄС: перезавантаження
Володимир Кучер	103	Дорога України до ЄС крізь призму польського досвіду
Збігнєв Бжезінські	109	Останній суверен на роздоріжжі
Ніло Каупі	121	У тіні де Голя. Французька ідентичність і загальноєвропейська безпека
Андрій Ординович	127	Співробітництво Збройних Сил України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)
Богдан Олексюк	133	Перешкоди на шляху України в НАТО
Андрій Шумка	137	Інформаційна політика України на шляху інтеграції з НАТО
Жак Деріда	143	Чи існують держави-шахраї? Аргумент сильнішого
Юрій Соллозобов	149	Невизнана Євразія
Тарас Возняк	159	Кордони, що закриваються
Неріус Малюкевічюс	165	М'яка сила проти інформаційної геополітики: межі російської інформаційної політики у постсовєтській державі
Сергій Дацюк	173	Компетентна безпека за принципами інтелектуальної політики
Петро Гірний	177	Україна напередодні кризи
Тарас Матіїв	189	Перверзії виборів по-українськи
Тарас Возняк	195	Виборча лихоманка та перспективи України
Анатолій Романюк	201	Україна після виборів
Наталія Казьоннова	209	Донеччина на шляху до ЄС
Тарас Возняк	215	Чи має Львів свою політичну позицію?
Сергій Курбатов	221	Україна та СНД: у сутінках цивілізаційного симулякру
Ярина Ліщак	225	Кілька проблем українсько-польського поєднання
Арну Брауверс	233	В Європі половинки поки що не зрослись
Чарльз Краутгамер	237	Доктрина Путіна
Петро Гірний	241	Тривожні передчуття
Сергій Гірік	249	Подорож до Утопії

1 p.n.e.

герфрід мюнклер

європа як⁹

політична ідея

I

Видається, Європа довгий час не особливо цікавила інтелектуалів ХХ століття. Представники правого їхнього крила, якщо заради стислості використовувати цю політичну класифікацію, були в основному зайняті проблемами держави і нації, а ліві інтелектуали присвячували себе загальнолюдським питанням. Європа, як політико-географічна одиниця чи як політико-культурна ідея, який би зміст у це не вкладати, ніби провалилася між двома величинами – національною державою і людством. Або вона використовувалась ними як більш-менш виразно оформлений контрпроект до тих чи інших власних політичних поглядів: в одному випадку – як певна величина, що розмиває визначеність держави і нації, в іншому – як певний конгломерат влади, що протистоїть універсальним устремлінням людства, як джерело колоніалізму й імперіалізму, як місце розгортання внутрішніх і громадянських воєн, радше конфронтуючий, аніж підтримуючий візіонерські ідеї мирного облаштування людського життя.

Ще радикальніше, ніж праві інтелектуали, відверталися від Європи інтелектуали ліві, для яких вона виступала або як місце безглузких сутичок націоналізмів, або ж як центр гнітючого і/або експлуатуючого панування над іншими частинами світу. Так,

носії політичних очікувань і надій багатьох лівих інтелектуалів найчастіше знаходили себе не в Європі, а на її периферії або ж узагалі за її межами: від перенесеного з Єрусалима до Москви уявлення про те, що світло, яке віщує порятунок, приходиться зі Сходу, – уявлення, що заражало уми насамперед у 1920-і і 1930-і роки, а потім ще раз наприкінці 1940-х і на початку 1950-х років і для яких Ернст Бліх вигадав формулу «ubi Lenin, ibi Jerusalem» [1], – до ідеї третього світу як місця виникнення нового політичного порядку, від Китаю і Куби до Нікарагуа [2].

Можливо, одна з причин відсутності мови і перспективи у лівих інтелектуалів, котру можна було повсюдно спостерігати ще до настільки безцеремонної катастрофи реально існуючого соціалізму, криється у цій периферизації – якщо дивитися з європейського центру – їхніх політичних проєктів.

Однак і правим інтелектуалам досі нема чого запропонувати щодо Європи. Якщо тут і зверталися до Європи, то найчастіше в контексті чітко артикульованої конфронтації стосовно Росії чи Советського Союзу, а також до Америки і, особливо, до США. [...] Наслідком цього було те, що в останні роки під Європою або малася на увазі конструкція, вироблена брюссельською бюрократією і технократією – відома під скороченою назвою «Європа 92»*, – або йшлося про будь-яке інклюзивне чи ексклюзивне поняття, яке, для одних, служило свідченням, що вони абсолютно гарантовано належать до Європи, у той час як інші, тим самим, витіснялися за межі європейських границь.

Але й у політичній науці, для якої Європа після укладення Римських угод стала окремою темою, а в остаточному підсумку – усе більше і більше предметом вивчення, вона, як уявляється, не виступає ні як поняття, ні як політична ідея. Огляд відповідної німецької довідкової літератури й енциклопедій розчаровує. [...] У всіх цих лексиконах і довідкових виданнях Європа з'являється тільки в залишковому, інституціональному плані, як результат політичних рішень.

Цьому, більш вузькому використанню поняття, як воно було розроблено у відповідній спеціальній науковій лексиці, у повсякденній політичній мові відповідає ширше вживане, але зате і менш чітке поняття Європи. Наприклад, коли, починаючи із середини 1980-х років, у ряді регіонів і країн у промовах політиків і їхніх заявах щедро лунали запевнення, що вони також відносяться до Європи. Подібне вживання поняття зустрічалося і продовжує зустрічатися в тих випадках, коли Європейський Союз повинен продемонструвати свою відкритість стосовно Середньої і Східної Європи. При такому використанні поняття Європа не тотожна інститутам Європейського співтовариства, а є певною географічною і культурною єдністю, ідентичність якої, як і її кордони, щоправда, залишаються неясними.

Однак, відсутність поняття Європи характеризує не тільки політичну лексику; «Європа» як ключове

слово відсутнє також і в основній праці з історії понять – у виданому Брунером, Кінці і Козелеком лексиконі основних історичних понять (*Geschichtliche Grundbegriffe*), і відсутність такої довідки заслуговує такої ж уваги, як і відсутність поняття Європи в політологічних довідниках. [...]

Ідея Європи політичного католицизму, що, безсумнівно, значною мірою посприяла формуванню Європи в епоху після Другої світової війни, згодом стала занадто вузькою з політичної точки зору, принаймні – з початком процесів, що почалися після падіння залізної завіси. Тому, якщо Європі бути чимось більшим, ніж довільно присуджуваними позитивними чи негативними характеристиками, необхідно уточнити нову ідею Європи, що надалі уже не може визначатися тільки релігійними чи теологічними передумовами. Політична функція подібної ідеї Європи полягає в тому, щоб створити значення противагу претензії політичного класу і європейської бюрократії на одноособове семантичне панування або, щонайменше, бути провідною і регулятивною ідеєю, на яку могли б орієнтуватися політичні стратегії і яка стала б критерієм для їхньої оцінки. Разом з тим, вона повинна була б дати основу для більш ясного усвідомлення і відчуття європейцями зв'язку одне з одним, одним словом – європейської ідентичності, при тому, що під ідентичністю тут варто розуміти свідомість приналежності до співтовариства і позитивну оцінку цієї приналежності. Почнімо пошук Європи з географії.

II

Жоден континент не має таких нечітких, настільки невизначених з погляду географії меж, як Європа. Америка, Африка й Австралія оточені океанами; межі величезної за розмірами Азії, визначаються саме тим, що вона здається безмежною. А Європа? Географічно важко окреслений, невеликий, різноманітний з геологічної точки зору західний придаток азійського масиву [3]. Віддавна первинним було питання про східну межу Європи, лінію, де закінчується Азія і починається Європа. Геродот про-

водив її по Танаїсу, нинішньому Дону, і це позначення зберігалося аж до XVIII століття, коли географія, з повагою визнавши здійснене Петром Великим політичне і культурне відкриття Росії Заходу, перенесла східну межу Європи до Уралу і Волги. Однак, Урал і Волга були з географічної точки зору не менш довільними межами, ніж доти – Дон. Наскільки довільною є східна межа Європи, виявляється саме в її схованих перевизначеннях, що відбувалися в останні десятиліття. Якщо з кінця 1950-х років усеупереч всім офіційним деклараціям поступово брала верх тенденція усе більше наближати східну межу Європи до східних меж економічних зв'язків і військових союзів західних європейців, то завдяки обранню поляка Папою межа Європи знову відсунулася у загальній свідомості на Схід. І щонайменше, з падінням «залізної завіси» Польща, Чехословаччина й Угорщина, як часто кажуть, «повернулися до Європи». Чи стала тим самим їхній східний кордон новим східним кордоном Європи? Як бути з Румунією і Болгарією, Україною і Білорусією? І з самою Росією?

Східна межа Європи, що залишалася незмінною упродовж сторіч, хоч і не стільки в географічному, а радше в соціокультурному плані, у нашому столітті пересувалася то туди, то сюди, як ніколи раніше. Більш того, де б вона не проходила, вона ніколи не була прокладена в результаті досягнення консенсусу, а завжди доводилася політичним шляхом чи воєнними діями. [...]

Але йдеться аж ніяк не лише про східну межу Європи, що має настільки нечіткі контури. Хоча географі Нового часу – на відміну від античності, а частини ще і Середньовіччя, для яких Європа закінчувалася Північним і Балтійським морями, – і приписали до Європи скандинавські країни і Британські острови, але в політичному і культурному саморозумінні народів, що їх населяли, подібне віднесення не було настільки однозначним. [...] Вступ Швеції в європейську історію після сторіч існування на її периферії в часи високого і пізнього Середньовіччя було не стільки виправленням географіч-

них переконань, скільки політичним актом: Швеція втрутилася в Тридцятирічну війну, яку можна назвати першою загальноєвропейською війною. Густав Адольф, якщо оцінювати його за політичними наслідками прийнятих ним рішень, з'являється як фігура європейського масштабу. Однак витіснення Швеції з Європи почалося вже наприкінці XVII століття разом з консолідацією й експансією Бранденбург-Пруссії, і навпаки, саме тимчасове політичне і військоове ослаблення Пруссії дозволило Швеції ще раз зіграти певну, нехай навіть і скромну, роль в Європі наполеонівських війн початку XIX століття.

Але набагато більш невизначеними, ніж північні і північно-західні кордони Європи, є її південні і південно-східні рубежі, оскільки тільки ті, хто дивиться з іншого боку Альп, сприймають Середземне море як межу, тоді як для жителів середземноморського узбережжя море радше є поєднуючим, ніж роз'єднуючим елементом. Так, починаючи з XIX століття, Італія, Еспанія, й особливо, Франція прагнули здобути протилежний берег і включити тамтешню територію – від Лівії (Тріполітанії), Тунісу й Алжиру до Марокко – не тільки до сфери свого панування, але і, як у випадку з Алжиром, до складу своєї держави. Загострюючи, можна сказати, що Франція знову стала винятково європейською з географічної точки зору державою (за винятком декількох дрібних територій), тільки починаючи з кінця 1950-х років, коли надала Алжиру незалежність, Італія стала такою, втративши Лівію й Абіссінію ще наприкінці Другої світової війни, тоді як еспанська присутність у Північній Африці продовжується досі, щоправда в залишковій формі. Однозначність теперішнього південного кордону Європи є в більшою мірою наслідком деколонізації, аніж певною географічною даністю чи фактом, що впливає з географії.

Наскільки драгівливим залишається питання про південний кордон Європи, виявляється не тільки в тому масовому успіху, який нещодавно мала в Італії «Ломбардійська ліга» («Lega Lombarda»), яка, заперечуючи легітимність італійської національної держави, ратує і за проведення нового пів-

денного кордону Європи – північніше Рима. Імовірно, що, принаймні на початку, це залишиться інцидентом, обмеженим самою Італією. Набагато більш серйозним для долі південного кордону Європи є те, що майже кожна спроба визначити європейську ідентичність через історичне і культурне походження чи родову приналежність неминуче буде брати під сумнів розгляд Середземного моря як південної межі Європи, оскільки звертання як до класичної античності, так і – ще більшою мірою – до коренів християнства змушує вийти за межі північних берегів Середземного моря і поєднатися із середземноморським простором у цілому.

Очевидно, що розвиток античної цивілізації був опосередкований морем, у той час як середньовічна цивілізація розвивалася, навпаки, винятково за допомогою сухопутного сполучення. Політичний і культурний простір античного світу, з'єднав між собою зовнішні межі трьох континентів – Південної Європи, Північної Африки і (Малої) Азії. Середземне море функціонувало при цьому як середовище для обміну, взаємопроникнення і змішання. А для Європи визначальним є, навпаки, насамперед сухопутний, а не морський тип сполучення. І море сприймається не як посередник, а як межа. Антична людина визначає свою ідентичність як мореплавець, європеєць же, навпаки, насамперед як «суходолець» [4]. [...]

Європа, як визначив бельгійський історик економіки Анрі Пірен, виникла тільки у VIII столітті християнського літочислення, коли Середземне море було блоковане внаслідок експансії арабського й ісламського світу. Саме через пов'язані з цим наслідки – розрив торгових зв'язків, а також значною мірою супутніх їм культурних контактів – Європа, як континент, виділилася з простору античного світу. Колишні мореплавці зійшли на сушу не зовсім добровільно. Але це означало й зміну пов'язаних з морем уявлень про світопорядок й уклад життя на такі, що пов'язані із сушею, «заземлення» ментальності, прив'язку системи політичних і культурних зв'язків не до морських шляхів, а до сухопутних.

Усе це, власне, є наслідком соціально-політичної історії континенту і просторів, що межують з ним. Європа, що отримала це ім'я фактично разом із заснуванням імперії Каролінгів, є у цьому сенсі залишковим утвором античного культурного простору. [...]

Споконвічно Європа, як політична і культурна величина, була ідентична імперії Каролінгів і сфері її впливу – і на це обґрунтовано посилалися три «Каролінги XX століття», політики, що визначили європейський розвиток після Другої світової війни, – Аденауер, Шуман і Де Гаспері (між іншим, вони, відповідно, народилися у містах – Кьольн, Мец і Трієнт (Тренто), – які усі розташовані на території імперії Каролінгів). Європа «шістьох» була в основному ідентична імперії Карла Великого, і посилення до каролінгської імперії і створеної там політичної і культурної єдності часом служило мітом, легітимізуючою легендою, що обґрунтовує європейську єдність. Але вже в Європі «дванадцяти» ця легенда втратила свою пояснювальну силу, при тому, що вихід за межі меж каролінгської імперії символізує не стільки Велика Британія, яку античні і середньовічні географи лише зрідка зараховували до Європи, скільки, радше, Греція.

Але чому ж саме Греція, що усе-таки – і не тільки під час переговорів про вступ у Європейський Союз – знову і знову проголошувалася колискою європейської культури і цивілізації? Відповідь варто шукати, в першу чергу, у релігійно-політичній сфері, оскільки у виникненні Європи як порівняно замкнутої культурної єдності, поряд з витисненням із Середземного моря, зіграв роль і церковний розкол, відділення від Візантійської церкви. Саме з цього часу Європа, чи, висловлюючись обережніше, латинська Західна Європа, йде своїм власним культурним шляхом, що найбільше явно виражається в іншому, ніж у східно-римській церкві, розумінні образу Бога. В одному випадку Христос – Усдержитель, Володар світу, що перемиг своїх супротивників і ворогів, а в іншому випадку, починаючи з XII-XIII

століть, Христос як страждаюча людина, розп'ята на хресті, не переможець, а жертва.

Сюди насамперед відноситься і те, що на Заході держава, політика, і релігія йшли окремими, хоча і не цілком протилежними шляхами, у той час як на Сході рішення богословських питань залишалося в компетенції органів політичної влади – ситуація, яку прийнято називати «цезарепапізмом». [...]

Зрозуміло, проти цього можна заперечити, що позначене в такий спосіб протиставлення «західного» і «східного» шляхів розвитку довгий час служило культурно-історичним виправданням нині застарілого протиставлення Сходу Заходові, і варто задатися питанням, чи не стала разом з кінцем цього протистояння безпідставною і дана протилежність. Але все-таки серйозніше було б подумати про те (а в рамках подібної критики ідеологій це неможливо), чи не має поділ географічної Європи на східну і західну половини і культурно-історичного виміру, що позначився аж ніяк не в епоху антикомунізму пізніх 1940-х і ранніх 1950-х років [5], і чи не є так званий конфлікт Сходу і Заходу лише політично загостреним варіантом цього поділу. [...]

Проблема, звичайно, не нова і здавна цікавила істориків політичних ідей. Для Ранке, наприклад, Європа була романо-германською, а Візантія і її культурний ареал у неї не входили; у той же час його базельський колега Буркгардт наполягав на середземноморській єдності Європи і розглядав Візантію в її співвіднесеності з Європою: як східний форпост, як захист проти того, що сам він розглядав як азіатську загрозу. Тому можна погодитися з твердженням Ганса Фрейера, що «Європа є континентом, тобто чимось єдиним, не за своєю природою, а завдяки історії» [6]. Питання тільки в тому, яка саме історія мається на увазі і що саме вона зміцнила і згуртувала. Європа, цей придатак азіатського масиву суші, – це не географічний факт, а культурно-політична ідея, що зі зміною загальних умов і ситуації постійно перевизначається і переосмислюється. Але саме це і було перешкодою тому, щоб поняття Європи стало величиною, трансцендуючою полі-

тичні конфлікти; замість того визначення Європи майже у всіх великих конфліктах знову і знову саме ставало предметом боротьби. Тому поняття Європи, як і поняття Заходу [7], знову і знову вживалося як поняття політичної боротьби. З позицій історії ідей неможливо спочатку відфільтрувати «істинне» поняття Європи, від якого варто було б потім відокремити його фальсифікації й інструментальне використання; ба більше, щоразу, коли визначається «істинна» чи «справжня» Європа, таке відмежування і розмежування є елементом політичної боротьби. Це стосується і використання поняття «Європа» борцями проти нацизму, і все частіше уживаного самими нацистами після нападу на Советський Союз відсилання до європейських цінностей [8], які належало захистити від Азії [9]. [...]

III

Отже, від географії відповіді на питання про ідентичність Європи не варто очікувати. Чи можна те ж сказати і про мітологію? Адже сама назва Європи повертає нас до мітологічних джерел, а саме – до міту про дочку фінікійського царя Європу, якою зацікавився не хто інший, як сам батько богів Зевс, і яку він викрав, перетворившись у бика, щоб зачати з нею на острові Крит потомство – перших європейців. Для нас, європейців, цей міт про походження виглядає не надто привабливим, адже він ставить нас на один щабель з мітологічними чудовиськами, наприклад, з тими самими кентаврами, напівлюдьми-напівконями, які були настільки войовничими, що врешті, коли вже не залишилося ворогів, з якими вони могли б боротися, винищили один одного в нескінченних громадянських війнах. Для першої половини нашого сторіччя це цілком прийнятна характеристика європейців. Добре відоме грецькій мітології й інше чудовисько, Мінотавр, що був антропофагом, тобто пожирав людей – атеняни повинні були в призначений термін приносити в жертву певну кількість молодих чоловіків і жінок ув'язненому в лабіринті Мінотавру [10]. Кожен, хто бодай раз чув цю історію, у душі ставав на бік Тесея, що доб-

ровільно вступив в боротьбу з Мінотавром, убив його і вийшов з лабіринту за допомогою нитки Аріадни.

Міт, на який ми сьогодні можемо знову глянути вже доволі дистанційовано, у ранній Новий час знаходив більш уважних і трепетних читачів. Гійом Постель, французький гуманіст, у своїй опублікованій у 1561 році праці *Cosmograficae disciplinae Compendium* відмовлявся приймати історію викрадення Європи і її спокушення чи згвалтування Зевсом, цю гру сексу і насильства, як міт про заснування християнського Заходу [11]. Спираючись на історію про поділ суші між синами Ноя, що знову утворилася після Всесвітнього потопу, коли Сім одержав Африку, Хам – Азію, а Яфет – західні землі, тобто Європу, він запропонував відтепер називати цю частину землі не Європою, а Яфетією (Jafetie). Як відомо, ця пропозиція не мала успіху. Ми без вагань називаємо себе європейцями, і ми можемо це робити, оскільки міт про заснування Європи зведений до історії про безневинну любовну пригоду, що у значній своїй частині складається з диких перегонів морем. Мітологічну оповідь про створення європейців ми витіснили (у фройдівському сенсі), або ж раціоналізували в дусі Просвітництва. Адже, звичайно ж, бик, що опанував Європою, не був справжнім биком, а богом чи принаймні божим посланцем.

Як би там не було, міт про царську дочку з Тіру не дає нам переконливої відповіді на питання, чим сьогодні є Європа. Мітологія, як і чиста географія, не спроможна відповісти на запитання про сутність і межі Європи.

IV

В історичній літературі про Європу найчастіше розповідається – якщо йдеться про те, як вона захищалася і як була врятована в боях, – при Актиумі, на Католаунських полях, біля Тура і Пуатьє, на Лехфельді, при Лепанто, під Віднем, а також про Маратонську і Фермопільську битви [12]. Крім Тура і Пуатьє завжди йдеться про відсіч нападу зі Сходу. Від

персів і гунів до угорців і турків. Як політична ідея, Європа найбільш чітко оформилася там, де вона визначалася не через саму себе, а через протиставлення чомусь іншому. Таким чином, ідеї Європи властива могутня реактивна складова, що загрожує поглинути її самостійне значення. Іншими словами, майже завжди було простіше дати визначення Європи через порятунок від зовнішньої загрози, тим більше від «азіатської загрози» [13], ніж поза ситуацією подібної зовнішньої загрози визначити, що ж мається на увазі під Європою. Одним з прикладів, коли поняття Європи більшою мірою було задано зсередини, ніж через зовнішнє протиставлення, було формування імперії Каролінгів, на якому ми зупинимося докладніше. Поділ на Схід і Захід, що існував у системі правління Римської імперії, отримав нове, релігійне значення у зв'язку з утвердженням християнства як державної релігії. Тепер Схід розглядався у «справі порятунку» як активна частина, а Захід, навпаки, як пасивна. Схід – це світло, житло богів; Захід, навпаки, п'ятьма, житло демонів і смерті. Заклинання вимовляється *contra occidentem* (повернувшись обличчям до заходу), хрестяться в напрямку до Заходу, і саме на західному боці храмів розташовуються могутні вежі, що охороняють спрямований на Схід вітварний простір [14].

Така географія порятунку, звичайно, серйозно загрозувала гідності каролінгської імперії, оскільки, поки вона зберігала обов'язкову силу, імперія, що розташовувалася на Заході, не могла стояти на одному щаблі зі Східною Римською імперією. Розв'язати проблему нерівноправного становища обох імперій спробували за допомогою алегоризації. Наприклад, слова «Схід» і «Захід» були прирівняні до понять «церкви» і «гріха», а це означало, що грецька церква могла бути «західною», а франкська – «східною». І дійсно, франки на основі цієї алегоризації розглядали себе як Схід, у той час як візантійці намагалися захистити свою претензію на більш високий статус, ніж у західній імперії, тим, що наполягали на географічному значенні поділу Сходу і Заходу.

Саме тому, що поняття Заходу було навантажено цією семантикою порятунку, слово «Європа» змогло зробити політичну кар'єру в імперії Каролінгів і стати неофіційною назвою «граду Божого» [15]. Для Алкуїна, придворного теолога Карла Великого, Європа і християнство стали ідентичними [16]. Азія й Африка, тим самим, зникли з політико-географічного обр'єру, але і розрізнення Сходу і Заходу також втратило своє колишнє значення. Цьому, без сумніву, сприяло і те, що Азія й Африка тим часом уже належали ісламу, що дало змогу ототожнити Європу і християнство. Схід же можна було «виключити» тією мірою, у якій він ідентифікувався з Візантійською імперією.

Поняття Європи, однозначно обмежене заходом континенту, як воно вживалося в оточенні Карла, було елементом риторичних стратегій сакралізації каролінгської імперії. Сюди ж відносилося не тільки фокусування політико-релігійного погляду на каролінгській імперії, але і маргіналізація Рима; вона настала, коли Ангільберт, зять Карла, назвав імператора *patet Eurgorae* (батьком Європи) і таким чином поставив його поза традицією Римської імперії, яка претендувала на відновлення імператорської влади на Заході, *renovatio Romae* (відновлення Рима). Політична риторика каролінгського двору була, таким чином, спрямована і проти можливих домагань папи Римського, які дійсно були сформульовані в ідеї *translatio imperii*, уявленні про передачу імператорської влади через папу родом Оттонів, Салицьких франків, Штауфенів.

Підсумуємо. Територіальне закріплення раніше примарного і невизначеного поняття Європи, що відбулося разом із заснуванням каролінгської імперії, є не географічним відкриттям, а актом політичної волі. Його риторичне оформлення було рівною мірою звернено як проти східної частини Римської імперії, так і проти самого Риму. У результаті цього акту північніше Альп утворюється самостійний релігійний і політичний центр влади, що використовує колись неоднозначне поняття Європи для самопрезентації й обґрунтування своїх претензій. Таким

чином, політичне поняття Європи виникає також і з метою відмежування і розмежування.

Подібно до того, як образ Європи Каролінгів був реакцією на політичний і військовий натиск ісламу, а одночасно і спробою додати «решті» простору власну ідентичність, так і відродження «Каролінгами XX століття» – Аденауером, Шуманом і Де Гаспері – ідеї Європи багато в чому було спробою ідейної реструктуризації «залишку» простору після руйнувань, розбратів і двох воєн. Германська імперія втратила східні території, що перебували під її пануванням чи контролем; спроба Італії, наслідуючи зразок Древнього Рима, поширити своє панування на усьому просторі Середземного моря, потерпіла крах, і тверезому спостерігачу процесів міжнародної політики після Другої світової війни було зрозуміло, що французька (як і нідерландська, і бельгійська) колоніальна імперія довго не проіснує. «Європа шести», що виникла з цієї констеляції, була за своєю територією значною мірою ідентична імперії Карла Великого. Що краще підійшло б на роль міту про заснування нової Європи, аніж історія імператора франків і його імперії?

Однак «каролінгська» версія територіального визначення Європи виявилася в 1950-і і 1960-і роки занадто обмеженою, довільною, вона занадто суперечила політичним й економічним процесам, щоб затриматися надовго. В обох випадках вона, з деякими застереженнями, стала жертвою тих ідейних сил, на які посилалася і які намагалася вбрати у занадто тісні шати. У Середньовіччі це була ідея імператорської влади, що у результаті не зуміла обійтися без Риму як головного джерела легітимації, а у другій половині XX століття це було звертання до християнства чи до європейської історії – але тоді політично й економічно сформована Європа не могла б і після падіння «залізної завіси» закінчуватися на Ельбі чи Одері. Так «каролінгська» відповідь на питання, де розташована Європа, отримала у XX столітті свій тимчасовий, перехідний характер. Вона залишилася прив'язана до ідеологічного поділу кон-

тиненту на Схід і Захід, а з кінцем цього поділу втратила свою переконливість.

V

З настанням 1453 року з поля зору остаточно зник головний супротивник, що перебував у межах древньої Римської імперії, – східна її частина. Тобто застарів і колишній політичний поділ на Схід і Захід – його можна було осмислити заново. Так, наприклад, Османську імперію почали розглядати як велику загрозу зі Сходу, тоді як християнство, взяте в цілому, без огляду на розходження в богословських питаннях чи догматиці, могло тепер мобілізуватися перед обличчям східного ворога. Лоренцо Вала у своїй праці *De falsa credita et emendata Constantini donatione*, у якій він наводить доказ підробки так званого «Дару Костянтина», відхилив поняття Заходу як занадто невизначене і писав замість цього про Європу. Ще рішучіше висловлювався з цього питання Енеа Сильвіо Піколоміні, майбутній папа Пій II, що у своїй книзі про Європу відмовився від поняття Заходу, представивши Європу як територію від Іспанії до Константинополя, чим заклав ідейно-історичні передумови для дуже енергійно підтримуваної ним, але врешті не реалізованої ідеї хрестового походу європейців проти турків. Безсумнівно, тут ідеться про спробу формування політико-ідеологічних фронтів за допомогою ідеї Європи, причому уявлення про об'єднану перед наступаючими зі Сходу турками Європу повинно було служити тому, щоб підкорити загальній антиосманській політиці інші стратегічні інтереси окремих королівств, наприклад, Франції. Але і тут залишається важливим те, що ми констатували щодо ідеї Європи VIII і IX століть: Європа як ідея об'єднання виявляється залежною від не-включення того, що ні за жодних обставин не повинно до неї належати. Починаючи з падіння Константинополя і просування турецько-ісламського панування, це стало незрівнянно простіше, ніж у ситуації протистояння Східній Римській імперії чи самому Риму. Тобто відкривається шлях для широкої популяризації поняття Європи,

і ріст популярності поняття Європи з кінця XV століття не в останню чергу викликаний так званою турецькою загрозою.

Східний кордон Європи, що став тепер однозначним, доповнюється відкритою з 1492 року західним кордоном. Витіснена на Сході Європа розширювалася в напрямку Заходу, захоплюючи Новий Світ, і в зіткненні із зовсім далекими їй життєвими світами завойовники виробляли специфічно європейську самосвідомість. Вирішальне значення для цієї самосвідомості мало те, що тут, на відміну від контактів з ісламським світом, європейці відчували явну культурну і цивілізаційну перевагу, що мало значні наслідки як для їхнього саморозуміння, так і для їхньої позиції стосовно народів інших континентів. Подібне навряд чи могло скластися у контексті культурного контакту зі Сходом, перший пік розвитку якого припав на хрестові походи, а потім, після катастрофи створених хрестоносцями держав, знайшов продовження у жвавих торгових відносинах. Адже тут уявлення про географію порятунку, згідно з яким рай є на Сході, продовжувало ще довго жити у свідомості нащадків, що виразно підкріплювалося і підсилювалося тим, що «баланс платежів» упродовж усього Середньовіччя був не на користь Заходу. У порівнянні з казковими багатствами Сходу, Захід, Європа вважалися бідними. Те, що ми сьогодні критикуємо як європоцентризм, бере свій початок з експансії на Захід [17].

Інший поворот концепції Європи знаходимо в Еразма Роттердамського, чие уявлення про Європу розвивалося радше не назовні, а усередину, у ході критичних міркувань про національну самосвідомість європейських народів, що формувалася у рамках гуманізму. Те, що так часто характеризується як космополітизм Еразма, було в дійсності європеїзмом, що, щоправда, значною мірою обмежувався країнами, у яких широко поширився гуманізм, – насамперед це були Англія, Франція, Німеччина й Італія. У своїй полеміці з Ульріхом фон Гутеном, що настійливо закликав його зайняти національну позицію, Еразм охарактеризував себе як прихильни-

ка наднаціональної республіки учених. Однак, варто рішуче засумніватися в тому, що така позиція могла б стати основою для неексклюзивної європейської ідентичності. Адже Еразм зміг відкинути національні поділи тільки тому, що заміняв їхнім елітарним поділом на освічених і неосвічених. Європа, що з'являється у його космополітизмі, була Європою невеликої групи eruditi, що послуговувалися не якоюсь народною мовою, а говорили і писали латиною, причому не будь-якою, а ціцеронівською. В Еразмовому понятті Європи експліцитно було присутнє відмежування від маси європейців – ineruditi, а імпліцитно воно, звичайно відмежує усі ті народи, для яких плоди гуманістичної освіти (ще) не доступні. Культурний імперіалізм, що характерний для поняття Європи у мислителів Просвітництва, у прихованому виді властивий і космополітизму Еразма. Європеїзм Еразма навряд чи може бути використаний для формування демократично обґрунтованої європейської ідентичності. От чому спроба помістити його поряд з Карлом Великим у ранг святих-засновників нової Європи виявилася малоуспішною.

Механізми виключення, що лежать в основі поняття Європи Еразма, яке ґрунтується, по суті, на ідеї культури, нещодавно були проаналізовані австрійським літературним критиком Карлом Маркусом Гаусом у полеміці з Павлом Кохутом [18]. Кохут на Берлінському конгресі 1988 року, що проходив під назвою «Мрія про Європу», охарактеризував сталінізм і фашизм як «неевропейські» явища. Тоді, відповідає Гаус, яким був, наприклад, нацизм, якщо не європейським? Африканським? Азіатським? Гаус не без підстави дорікає Кохуту, що той звільняє Європу від відповідальності, переносячи тягар на інших. Усе гарне, істинне і прекрасне може вважатися європейським, усе інше виводиться за межі Європи. Європа захищає свою репутацію, обвинувачуючи інших.

Сюди ж належить й інша проблема, присутня в Еразма у латентній формі, хоча в епоху Просвітництва вона значною мірою висунулася на передній

план: нестабільне серединне положення «Європи» між полюсами патріотизму і націоналізму – з одного боку, і універсалістського гуманізму – з іншого. Якщо не нація, а Європа повинна була стати тією величиною, що задає ідентичність, але при цьому вона повинна була охоплювати не все людство, а тільки європейців, то була необхідна точна дефініція Європи, а саме її і не було. Ця ситуація змінилася тільки після того, як і Англія і Росія, хоча і розташовані почасти в Європі, але є фланговими силами, що не належать їй, були виключені з Європи, і тим самим як на Сході, так і на Заході утворилися більш-менш чіткі кордони.

Проблеми, що виникали в результаті нестабільної проміжної позиції «Європи» між патріотизмом і універсалізмом, звичайно, могли якийсь час замовчуватися і затьмарюватися культурною і цивілізаційно-місіонерською просвітницькою концепцією Європи, у якій «європейство» і універсалістський космополітизм були зв'язані між собою, оскільки процеси культивування і цивілізації світу розглядалися як завдання, що визначає європейську ідентичність. Процес цивілізації світу був одним боком цієї ідеї. Інший бік полягав у військовому протистоянні туркам, вимозі, яку можна зустріти навіть і в інших, дуже мирно налаштованих головах, таких, як Ляйбніц і Вольтер. Поширення культури і цивілізації постає при цьому чимось на зразок секуляризованої заміни християнської місії, вираженої у несхоласличному виправданні завоювання і християнізації Латинської Америки іспанцями. Завдання Європи полягає тепер у тому, щоб очистити шлях для поширення свободи. Те, що опір при цьому потрібно було придушувати, в тому числі і зі зброєю в руках, сумнівів, власне, не викликало. У певному сенсі цій традиції слідував іще Маркс у своїх працях про англійське панування в Індії.

Русо був першим з тих, хто привніс у цю цивілізаційно-місіонерську концепцію Європи критичну нотку, коли він поставив під сумнів цінність прогресу взагалі. Критика прогресу Русо не залишилася без наслідків для заснованого на ідеї цивілізації

уявлення про Європу епохи Просвітництва; сам Русо, що, правда, надавав меншого значення європеїзму, а набагато більшого – патріотизму, що міг виражатися як у громадянській, так і в національній формі, причому він був переконаний, що людина у своїй поведінці буде дотримуватися норм етики радше з патріотичних мотивів, аніж унаслідок своєї прихильності до універсальних цінностей гуманізму.

Автором, який, рухаючись наміченим Русо шляхом, знову повернувся до питання, що таке Європа і що становить її ідентичність, став Йоганн Готфрід Гердер. Відштовхуючись від статистичних моделей рівноваги і при цьому розуміючи Європу вже не як співтовариство держав-персон, а як об'єднання національних характерів, він просунувся до такого уявлення про Європу, у якому її характерною ознакою стає різноманіття європейських націй. При цьому він одним з перших не пов'язував Європу ні з централізовано-ієрархічною, ні з кількісно-механістичною моделями побудови, а розумів її як єдність різноманітного, як єдність різного. Таким чином, не уніфікована ідея людства, а множинність і своєрідність різних національностей, що співіснують поруч одна з одною на рівних правах, повинні утворити той зв'язок, що виділяє Європу на тлі навколишнього світу. Глибоке неприйняття Гердером політичного устрою, що нівелює національне різноманіття, проглядається вже в його описі римської експансії і її наслідків, яке він наводить у *Auch eine Philosophie der Geschichte*, наприклад, коли пише: «Так була зруйнована стіна, що відокремлювала одну націю від іншої, був зроблений перший крок до знищення всіх національних характерів, коли усіх заганяли в єдине утворення, що називалося римським народом» [19]. Різноманіття націй, кожна з яких обов'язково проходить стадії розвитку, підйому, розквіту і занепаду, має в очах Гердера непорівнянню більшу цінність, ніж прагнення зобов'язати світ наслідувати один-єдиний ідеал. «Хіба добро не розсіяне по всій землі? Оскільки жодна форма людського життя і жоден шматочок землі не могли охопити його, воно було роздане у численних формах,

постійно перетворюючись – вічний Протей! – у всіх частинах світу і через сторіччя» [20]. Це основне міркування Гердера, звичайно, стосувалося і Європи. Міркуючи про національне різноманіття Європи, він у першу чергу і з особливою силою підкреслював відмінності між південними і північними національними характерами, розмежованими Альпійськими горами. Він розмірковує про народності, що мешкають південніше Альп, а потім, у XVI книзі своїх Ідей до філософії історії, звертається до народів, що живуть на північ від Альп, поєднуючи їх у групи «німецьких» і «слов'янських» народів. «Північніше від них (від Альпійської гірської гряди. – Г.М.), під зовсім іншим небом, на зовсім іншій землі, люди, що селилися тут, повинні були перейняти форму і спосіб життя, що були далекі тим південним народам; адже на всій землі природа тільки горами створювала відмінності, що так зберігалися надовго. Тут вона сидить на своєму вічному троні, направляє потоки і шле погоду, роздаючи як клімат, так і звички, а часто і долю націй» [21]. Але саме завдяки цьому опису контрастів півдня і півночі він зумів протистояти наслідуваній і у просвітницькому понятті Європи тенденції ототожнювати з Європою територію каролінгської імперії і приписувати її окраїнам, у ліпшому випадку, більш низький статус.

Так сильно підкреслюючи поділ Європи (але не тільки її, адже Гердер пише і про гірські масиви, починаючи з Алтаю і закінчуючи Піренеями, і називає в числі південних народів, поряд з італійцями і греками, також і індійців) «стіною зі скель», Гердер одночасно відійшов від можливості визначення ідентифікаційного центру і перемістів європейської ідентичності у сферу взаємодії периферій. Крім того, Гердер, що рішуче включив слов'ян у свою концепцію Європи, діяв усупереч поширеній тенденції обмежувати «істинну Європу» романо-германськими територіями. Так, він, визначаючи внутрішню структуру Європи на північ від Альп, порівнював між собою «германські» і «слов'янські» народи. При цьому «заповзятливий, відважний і витривалий бойовий дух», так само як і «героїчний дух служін-

ня» виступають у нього характеристикою германських народів [22], у той час як для слов'янських народів він вважає більш типовим старанність, милосердя і гостинність [23]. Вони не зіграли ще в європейській історії значної ролі [24], але величчю для слов'ян часи, за прогнозом Гердера, ще настануть: «Оскільки ці нації живуть в основній своїй масі на найкрасивішій частині європейської землі, то коли вона буде цілком оброблена, – а це дасть початок торгівлі, оскільки європейські закони і політика повинні будуть усе більше сприяти розвиткові миролюбної старанності і спокійного спілкування народів, а не войовничому духу, – тоді і ви, що настільки низько опустилися, колись старанні і щасливі народи, нарешті пробудитесь від свого довгого сну, звільнитесь від своїх рабських ланцюгів і будете користатися вашими прекрасними територіями від Адріатичного моря до Карпатських гір, від Дону до Мульди [25] як своєю власністю, і будете відзначати на них ваші древні свята, ретельно працюючи і торгуючи» [26]. Гердер відкрив Європу на схід і південь, але тим самим він знову урухомив раніше чітко прокладені кордони.

VI

Ідея Європи Гердера була укорінена не тільки в політиці, але одночасно й у культурі, що пов'язує її з гуманізмом Просвітництва. Таким чином, вона опиняється у явно напруженому протистоянні до поширених від XVIII століття геополітичних уявлень про Європу, у яких вона визначається через протистояння світовим фланговим державам – Англії і Росії – які лише частково розташовані в Європі [27]. Уявлення про культурно-цивілізаційну перевагу Європи і її провідну роль в економічному розвитку усього світу, що значною мірою обумовили мислення XVIII і XIX століть, водночас співіснують з острахом загрози маргіналізації, що уявляється як небезпека підпорядкування периферіям.

Одним з перших представників цього типу мислення можна назвати абата Рейналя, що у своїй роботі *Histoire des deux Indes* (1770) вбачав в «універсаль-

ній морській монархії» – Англії загрозу тій свободі, покровителькою якої він вважав Європу. Виключивши Англію, Рейналь визначає Європу як континентальне утворення, у якому Франція є європейським центром, оскільки вона – така точка зору Рейналя – є головним носієм політичної і цивілізаційної місії Європи у світі. Таке скорочене і зменшене уявлення про Європу, що склалося, щоправда, пізніше, ніж гердерівське, дається Рейналю ціною того, що Європа виявляється в нього вже неспроможною звільнитися від англійського тиску власними силами, опиняючись при цьому в залежності від політичної допомоги Америки, від якої Рейналь – даючи вірний прогноз – очікував, що вона в короткий термін стане силою, що врівноважить вплив Англії як морської держави. Однак, залучення зовнішніх стосовно Європи факторів політичного впливу має наслідки і для збереження і забезпечення свободи. Надія Рейналя на Америку просякнута тривогою, що позаєвропейські діти Європи зможуть стати володарями Старого Світу, а за спиною Англії стоїть нова світова держава Америка, що буде врівноважувати вплив Росії. Надалі такі міркування можна було зустріти насамперед у Токвіля: «Сьогодні на землі існують два великих народи, що, відштовхуючись від різних вихідних точок, рухаються, як видається, до однієї мети: росіяни й англо-американці. [...] Їхні вихідні позиції різні, їхні шляхи не однакові; і все-таки кожен з них здається покликаним таємним провидінням зосередити у своїх руках історію половини світу [...]».

Врешті, незвичайно образне визначення уявлення про Європу, затиснену іншими державами, яке визначило епоху Наполеона і наступний період, дав абат де Прадт у своїй опублікованій 1815 року праці *Du Congrès de Vienne*. Де Прадт протиставляє «справжню» Європу Англії і Росії, двом колосам, великій морській і великій континентальній державам, між якими розташована Європа і від яких вона повинна захищатися, якщо не хоче бути знищена. Згідно з де Прадтом, об'єднуючими Європу факторами є спільна культура, схожий суспільний устрій, а також спільне прагнення нейтралізувати значення

цих обох держав у європейській політиці. Щодо Англії, то її нейтралізація можлива завдяки протидіючій силі Америки, щодо Росії ж, то повинна бути організована загальноєвропейська владна система, що перешкоджала б просуванню царської Росії через Віслу і Дунай у західному і південному напрямках. У концепції Європи де Прадта – у повній відповідності з наполеонівською концепцією – Пруссія і дунайська монархія виконують завдання форпосту, що захищає Європу від Азії, причому на південному сході вони повинні бути доповнені Грецією. Остання повинна займати європейську частину Османської імперії, а її геополітичне завдання полягає в тому, щоб утримувати Росію подалі від Середземного моря.

Але геополітична концепція Європи де Прадта невдовзі після 1815 року наштовхнулася на опір ідеологічних фронтів, що поставили під сумнів почуття причетності і усвідомлення єдності Європи в епоху після Наполеона. Східні захисники Європи, а саме Пруссія й Австрія, знову пішли на зближення з Росією, як уже багаторазово ставалося в часи Наполеона, й врешті уклали з нею Священний союз. Таким чином, з того часу просто через Європу проходила розділова лінія між Європою ліберальною, що складається з Франції й Англії, і неліберальною, що охоплює Росію, Пруссію й Австрію, лінія поділу, що більш-менш відповідала недавно віджилому протистоянню Сходу і Заходу.

У модифікованій формі до цих геополітичних міркувань знову звернувся Костянтин Франц у своїй опублікованій у в 1859 році праці *Untersuchungen über das europäische Gleichgewicht*. Знову перемістивши європейський центр із Заходу на Схід, він констатував розкладання класичної європейської пентархії [28] унаслідок вторгнення світової політики в європейські відносини [29]. Йшлося про те, що Англія і Росія переросли Європу, а Франція почала будувати колоніальну імперію й усе відчутніше скеровувала свою енергію за межі Європи, що дозволило Франції піднятися до рівня світової держави в буквальному сенсі слова. Разом зі США ці три європейські держави утворювали світову тетрархію.

Щоб обмежити їхній вплив на Європу і створити можливість для проведення європейської політики, орієнтованої на власні інтереси, Франц пропагував відновлення середньовічної імперії, що, спираючись на германські землі у вузькому сенсі слова, повинна була включити в себе Центральну Європу і західну частину Балкан. Франц був також затятим супротивником «малогерманського» рішення Бісмарка і виступав на захист «Середньої Європи», що перебувала б під германським керівництвом, що, однак, не означало б гегемонію німців, а гарантувало б німецький захист майбутнього Європи. «І якщо, – писав він, – призначення народів Європи все ж полягає у чомусь більшому, ніж служити, подібно глиняній масі, матеріалом для формування за паризьким шаблоном, щоб потім випікатися в жаркій печі революції і покритися лаком у вогні так званої цивілізації, і врешті, коли і цей полиск зблякне, стати звичайною цеглою для будівництва російської казарми, – то де ж іще може знайти опору високого призначення європейських народів, як не у Німеччині, котра, поки займала пануюче положення в Європі, була дуже далека від того, щоб принижувати сучасні народи, а радше створювала найбільш дієву для всіх гарантію збереження внутрішньої своєрідності?» [30]

У міркуваннях Костянтина Франца привертає увагу використання поняття Середньої Європи, яке, починаючи з 1980-х років, коли почали позначатися корінні зміни в існуючому тоді Східному блоці, а советська гегемонія в цьому регіоні стала хиткою, отримало нове життя в польських, чехословацьких і особливо угорських авторів, ґрунтуючись, щоправда, уже не стільки на геополітичних міркуваннях, скільки радше на роздумах про конституційно-політичні проблеми, причому із сильним акцентом на специфічну політичну культуру цього регіону.

Петер Слотердайк у певному сенсі переніс розвинуту угорськими, чеськими і польськими інтелектуалами концепцію Середньої Європи, що значною мірою зосереджувалася на дратівливому питанні про її центральне положення, на всю Європу, коли він

писав, що до 1945 року Європа утворювала центр світу, але згодом вона перетворилася у проміжну, заземлену зону, що опинилася в залежності або від «American way of life», або від експерименту більшовицького соціалізму в Советському Союзі. Так Європа, як думає Слотердайк, у період між 1945 і 1989 роками занурилася в «епоху мрій», у яких власна історія видавалася лише якимось сміттям, від якого треба було позбутися будь-яким способом [31].

Проти цього можна висунути різного роду заперечення. Насамперед європейська історія розгорталася більш складним шляхом, ніж це може бути описане в моделі розвитку трьох історичних регіонів, і проблематичним тут є, передовсім, те, що Європа у розширеній Слотердайком концепції Середньої Європи не має самостійної ідентичності, а рухається то в одному, то в іншому напрямку між протилежними моделями розвитку свого північно-західного і північно-східного флангів. Це приводить деяких угорських, чеських і польських інтелектуалів до висновку, що Європа визначається в залежності від рівня прихильності соціополітичному шляху розвитку своєї північно-західної частини, тому у напрямку від заходу до сходу і від півночі до півдня європеїзація зменшується. Тим самим розривається внутрішня єдність Європи, і континент розпадається на регіони, деякі з яких можуть претендувати на набагато більший рівень «європейськості», ніж інші, із усіма відмінностями у впливовості. Європа розуміється тут як соціополітичний ідеальний тип, до якого різні країни і регіони можуть наближатися різною мірою. Ядро Європи і Європа окраїнна протиставляються одне одному. Самовпевненому почуттю переваги північно-західних європейців відповідає поширене на півдні і на сході почуття неповноцінності, що, у ліпшому випадку, може компенсуватися тільки за рахунок можливостей претендувати на фінансову допомогу. Але тоді південь і схід Європи стають для європейців північного заходу не більше, ніж просто тонкою перегородкою, за допомогою якої вони прагнуть захистити й обезпечити себе від настирливих Африки й Азії.

Але, можливо, саме фіксація на єдності Європи є деякою інтелектуальною пасткою, що не дозволяє побачити, що ж саме характеризує Європу – її розмаїтість і багатоликість, які були описані Гердером на противагу універсалістським підходам Просвітництва і які могли б стати плідними темами для новітніх дебатів про майбутнє Європи після кінця поділу континенту. Так, Майнгард Мігель з нагоди «Рьомерберзьких зустрічей» у Франкфурті в 1992 році, присвячених темі «Європа, що втратила впевненість», підняв питання, чи не є шансом для старого континенту, можливо, саме та обставина, що значна частина населення Центральної і Східної Європи зберігає дистанційовану позицію стосовно економічного примата, котрий став чільним для людей Західної Європи: «Бо народи Заходу тепер рухаються зі своїми, переважно економічно детермінованими поглядами на світ настільки тонкою межею, що в будь-який момент можуть зірватися. Мало того, що їхнім принципам бракує здатности до узагальнення, але вони, до того ж, лише малою мірою придатні для майбутнього» [32]. Мігель виводить звідси обережне припущення, що в перспективі міцність Європи буде визначатися не однаковими умовами життя на сході і заході, на півночі і півдні, а свого роду новим мітологічним нарративом про походження, який розповідає про спільний для всіх новий початок після десятиліть існування серед звичного і добре знайомого краху чи втрати: «У близькому майбутньому західні європейці могли б пережити щось подібне до того, що в даний час переживають жителі Середньої і Східної Європи: кінець звичного їм порядку. Навіть якщо цей кінець, імовірно, буде менш різким, менш драматичним і, без сумнівів, менш звільняючим – усе-таки це буде кінець, із усіма наслідками, що звідси випливають. Можливо, це і є тим, що з'єднає обидві частини Європи тісніше, ніж усі потоки капіталу, товарів чи мігрантів: це – спільне пережиття нового початку» [33].

Французький історик давнього світу, ісламознавець Ремі Браг шукав відповідь на питання, що ж таке Європа, не в якомусь політичному проекті,

а в культурній ідентичності, і він вважає, що знайшов її не в центрі, а за його межами, у понятті ексцентричності [34]. Оскільки ідентичність Європи ексцентрична, думає він, тобто постійно містить у собі нові елементи зі своїх периферійних областей, а також сусідніх культур, то стає неможливим знайти європейський центр. Здавна відкритість іншому, чужому була найважливішою рисою європейської ідентичності, і збереження цієї відкритості стане живильною основою для європейського розвитку й у майбутньому – інакше Європа перестане бути Європою.

Найвищим проявом цієї ексцентричності Європи для Брага є те, що він називає романством, чи латинством європейців, і що для нього означає знання про свою культурну і релігійну вторинність. Ані культурний фундамент, ані віра, на яких будувалася Європа, не були створені самими римлянами, адже культура була перейнята від греків, а віра – від іудеїв. Греко-елліністична культура й іудео-християнська релігія сформували Європу, але і та, й інша були створені за посередництвом Риму, для якого вони завжди залишалися засвоєним чужим [35]. Тому почуття інтелектуальної вторинності завжди зберігалось у римлян і близьких до них європейців [36], і Браг порушує питання, чи не варто у культурно-психологічному сенсі розглядати схильність до експансії і придушення так званих варварських народів, що спостерігається й у тих, і в інших, як спробу витиснути знання про цю вторинність і відповідні комплекси неповноцінності [37]. Браг перевертає, таким чином, європейський образ себе, яким він виробився в Новий час і особливо з часів Просвітництва, і замість культурно-цивілізаційної переваги європейців висуває на перший план їхню здатність до адаптації і засвоєння. З цього він робить наступний висновок: «Насправді небезпечним для Європи є припинити співвідносити себе з іншим, про якого вона знає, що поступається йому, заради того, щоб як зразок розглядати тільки саму себе у своїй самобутності» [38].

Ще вагомішою для розвитку Європи, з погляду Брага, є та обставина, що латинська мова унаслідок свого вторинного стосовно релігії характеру ніколи не могла розглядатися як мова, якою Бог дав людині одкровення. Це було «вирішальною» передумовою відкритості чужому, оскільки латина ніколи не досягала тієї сакральності, яка дозволила б їй стати неповторним і незмінним культурним надбанням і додати цьому володінню ауру святості, щодо якої чуже сприймалося б тільки як загроза, псування і втрата [39]. Разом з тим, відсутність сакрального значення латинської мови сприяло розвитку народних мов у літературні, і, тим самим, культурному різноманіттю Європи. Однак, характерна для Європи ексцентричність і розвинуте завдяки їй усвідомлення другорядності призвели до того, що в Європі, усупереч усім спокусам, релігійне ніколи надовго не ототожнювалося з політичним, а політичне – з релігійним, на відміну від політичного ісламу і цезарепапізму візантійського світу.

Тому Браг бачить гарантію майбутнього для Європи не в пошуку автохтонної ідентичності, байдуже, як би вона не виводилася, за допомогою біології чи культурології – скажімо, як стилізація класичної античності в якості європейського міту про заснування, – а в усвідомленій згоді на третє «романство». «Європа, що хоче існувати тільки для себе, що шукає свою ідентичність тільки в усвідомленні своєї своєрідності [...], більше не заслуговує майбутнього. Культурна місія, що чекає Європу, може полягати тільки в тому, щоб знову стати «римською» в описаному сенсі слова. [...] Європа повинна усвідомити як свою цінність, так і свою ущербність. Свою цінність щодо внутрішнього і зовнішнього варварства, яке вона повинна тримати під контролем; але і свою убогість стосовно того, посланником і слугою чого вона тільки і є» [40].

VIII

Отже, усе ще без відповіді залишається питання, яка з концепцій Європи, що були подані нами в ході екскурсу в історію політичних ідей, могла б стати

дороговказною чи, щонайменше, придатною, тобто «поєднаною» із сучасними проблемами. Концепція християнської Європи виявилася наприкінці ХХ століття настільки ж проблематичною, як і культурно-місіонерська ідея Європи епохи Просвітництва. Перша – тому, що вона занадто відокремлює її, будучи нездатною при цьому домогтися консенсусу в уявленнях про Європу. Остання – тому, що вона занадто наполягає на висуванні Європи як точки відліку історичного розвитку, не залишаючи при цьому місця для інших моделей розвитку, що ґрунтуються на інших передумовах і інших ціннісних орієнтаціях.

Характерним для Європи є те, що у своїй історії вона віддала перевагу не єдності, а різноманіттю, чому виразно сприяла її специфічна географія. Джефрі Бараклоу вже давно виступив з цього приводу з тезою, що імперія Каролінгів повинна була розпастися, щоб Європа змогла виникнути у своїй специфічній формі, оскільки тільки в епоху після імперії Каролінгів з'явилося різноманіття, як сутнісна риса європейських суспільств. [41]. Таким чином, розвиток різних націй може розглядатися саме як сутнісна риса Європи і її історії – як у добрих, так і в поганих її проявах. Відмінність Європи заснована не на єдності й однаковості, а на різноманітті і множинності.

Узагальнюючи дескриптивні і нормативні елементи європейської історії і її відображень у політичному мисленні, можна виділити наступне: там, де закінчується множинність і починається однаковість, там закінчується Європа. Усі спроби створення імперій, побудови гегемонії закінчувалися в Європі провалом, і знову і знову заново складався плюралізм політичних устроїв [42]. Цей висновок може одночасно служити критичним масштабом при розгляді соціально-політичних процесів розвитку Європи, оскільки він все-таки є чимось більшим, ніж просто «винайденою» нормою, яку живить лише морально-філософська рефлексія, а уявляється «віднайденою» нормою, оскільки глибоко укорінена в європейській історії [43]. Якщо звести

узагальнення до коротких тез, то існування глибокого укорінення уявлень про плюралістичність європейської свідомості доводять наступні спостереження: візантійський цезарепапізм завжди вважався чимось неєвропейським, аж до часів повстання неортодоксальних марксистів проти монополії комуністичних партій на істину у країнах реально існуючого соціалізму, що часто порівнювалася з цезарепапізмом Східного Риму; виникнення капіталізму в Європі може бути пояснено саме переважаючим тут політичним плюралізмом, що ставив межі насильницької експропріації доданої вартості панівними силами; нарешті, і «східна деспотія», у розумінні Вітфогеля [44], у соціогеографічному відношенні прив'язана до суспільства гідравлічного типу великих річкових долин, тому її створення було виключено вже завдяки геологічній формації Європи.

Якоб Буркгардт охарактеризував Європу як *discordia concors*; схильність до подолання *discordia* може бути великою, але вона відняла б у Європи – це вже стало очевидним із подання тут міркувань про Європу – її ідентичність. Виходячи з цих міркувань, ані Європа – мається на увазі християнський Захід, ані звернене Просвітництвом у бік універсалістського гуманізму поняття Європи не підходять для того, щоб передати сенс європейської ідентичності на переломі тисячоліть. Радше, найбільш придатним на цю роль є гердерівське поняття плюралізму націй, яке варто доповнити міркуваннями про ексцентричність і відкритість, запропонованими Ремі Брагом. Це поняття виключає остаточні рішення, включає конфлікти, але є гнучким і відкритим, а також здатне опосередкувати зв'язок майбутнього Європи з її минулим. Але насамперед, воно дає основу тому, що ідея Європи стає більшим, ніж довільно маніпульованим «войовничим поняттям», наприклад, у формі «лівого європеїзму», у якому ідея Європи спрямована проти національних уявлень, чи «правого європеїзму», для якого головним є ізоляція Європи, причому щодо всіх, кого визначено як не приналежного до неї. Те, що плюралістично-ексцентрична концепція Європи принципово не під-

дається такій інструменталізації, можливо, є найбільш важливим із всіх аргументів на її користь.

Друкується зі скороченнями

[1] Йдеться про полеміку Блоха із сіонізмом і проектом побудови єврейської держави в Палестині, яку він розуміє у такий спосіб: «Кінець тунелю уже видно, але, зрозуміло, не з боку Палестини, а з боку Москви; ubi Lenin, ibi Jerusalem (де Ленін, там і Єрусалим)». Bloch E. Das Prinzip Hoffnung. Frankfurt am Main, 1973. Bd. 2. S. 711.

[2] Див.: Tibi B. Politische Ideen in der «Dritten Welt» während der Dekolonisation // Fetscher I., Münkler H. (Hrsg.) Pipers Handbuch der politischen Ideen. Bd. 5. München, 1987. S. 361 ff.

* Цей вислів було запроваджено у вжиток «Єдиним європейським актом» 1 липня 1987 року, що реформував Європейське співтовариство і поставив мету створити до 1 січня 1993 року єдиний ринок країн-членів ЕС. (Прим. ред.)

[3] Про дискусію з приводу географічних кордонів Європи див.: Mollat du Jourdin M. Europa und das Meer. München, 1993. S. 19 ff.

[4] Карл Шміт у своїй роботі Land und Meer. Eine weltgeschichtliche Betrachtung (Leipzig, 1942) значно применшив значення періоду античності і переніс момент вторгнення моря у світ уявлень європейців у XVI і XVII століття. При цьому він приписав еспансько-португальському мореплавству менше значення, ніж нідерландсько-англійському, – очевидно, тому, що намагався провести паралель протиставлення, з одного боку, суші і моря і, з іншого, католицизму і протестантизму.

[5] У той час, як в епоху революції і наполеонівської імперії у Франції переважала сильна ідентифікація з імперським Римом, німецькі інтелектуали прагнули вписати Німеччину в грецьку традицію з її тенденцією до утворення дрібних держав, «що уможливають культуру» (див.: Günther H. Versuche, europäisch zu denken. Frankfurt am Main, 1990. S. 41). Звідси, зі значними для усього XIX століття і більш пізніх часів наслідками, бере початок перенос радше культурної, ніж політичної, напруженості античної епохи між латинством і еллінізмом на сучасну Європу, що «актуалізується» тут як політико-культурне протиріччя.

[6] Freyer H. Weltgeschichte Europas. Wiesbaden, 1948. S. IX.

[7] Див.: Faber R. Abendland. Ein «politischer Kampfbegriff». Hildesheim, 1979.

[8] Neulen H.W. Europa und das Dritte Reich, Einigungsbestrebungen im deutschen Machtbereich 1939-1945. München, 1987. S. 21-68.

[9] Посилання на «азійську загрозу» відіграють велику роль і в закликах Германа Гесе, Гуго фон Гофманстала і Генріха Мана до формування духу загальноєвропейської єдності і рішучості, що зазвучали під враженням від Першої світової війни чи перед загрозою фашизму. Див. про це добірку текстів названих авторів у виданому Паулем Міхаелем Люцелером збірнику текстів: Plädoyers für Europa, Stellungnahmen deutschsprachiger Schriftsteller 1915-1949. Frankfurt am Main, 1987; див. також: Lützel P.M. Die Schriftsteller und Europa. Von der Romantik bis zur Gegenwart. München, 1992. S. 302 ff.

[10] Походження Мінотавра безпосередньо не пов'язане зі стосунками Зевса і Європи; він народжений від Пасифаї, дружини критського царя Міноса, і бика, посланого Посейдоном. Мотив принесення людської жертви чи людожерства знаходив усі нові й усе менш прямі тлумачення у дослідженнях пізньої античності; див.: Brommer F. Theseus. Die Taten des griechischen Helden in der antiken Kunst und Literatur. Darmstadt, 1982. S. 35 ff.

[11] Див.: Hall J. The Civilization of Europe in the Renaissance. Bath, 1993. S. 9.

[12] Місце перемоги німецького короля Отто I над мадярськими кочівниками у 995 році, у результаті якої він став першим імператором Священної Римської імперії німецької нації. (Прим. ред.)

[13] Як відносно недавній приклад тут варто назвати створене пізніше художником Кнакфуссом зображення кайзера Вільгельма II, на якому європейські народи представлені як міологічні персони, що на чолі з архангелом Михаїлом, який символізує німців, зображені готовими до захисту від загрози, що йде зі Сходу, і яка символізується гладким Буддою; усе це супроводжується підписом: «Народи Європи, збережіть ваші святині!»

[14] Див.: Fischer J. Oriens-Occidens-Europa. Begriff und Gedanke «Europa» in der späten Antike und im frühen Mittelalter. Wiesbaden, 1957. S. 59 ff.

- [15] Див.: Fischer J. Oriens... S. 78 ff. Поділ на Схід і Захід є основним для Крістофа Досона (Christoph Dawson) у його книзі *The Making of Europe*, яка, що характерно, була перекладена німецькою під назвою *Die Gestaltung des Abendlande* (Формування Заходу). Leipzig, 1935.
- [16] Див.: Banniard M. *Europa. Von der Spätantike bis zum frühen Mittelalter*. München; Leipzig, 1993. S. 171 ff.
- [17] Відкриття і завоюванню Америки, мабуть, передували португальські кампанії на західному узбережжі Африки; але й у цьому випадку європейці відчували свою перевагу в контакті з культурою африканських негрів.
- [18] Gauss K.-M. *Die Vernichtung Mitteleuropas. Essays*. Klagenfurt; Salzburg, 1991. S. 9 ff.
- [19] Herder J.G. *Werke*. Berlin; Weimar, 1978. Bd. 3. S. 61.
- [20] Ibid. S. 70.
- [21] Ibid. S. 385.
- [22] Ibid. S. 387.
- [23] Ibid. S. 393f.
- [24] «Слов'янські народи займають на землі більший простір, ніж в історії». Ibid. S. 395.
- [25] Старонімецька назва Влтави (нім. Moldau).
- [26] Ibid. S. 395.
- [27] Те, що таке геополітичне визначення Європи може бути обґрунтовано і через культуру, показує Ёгорес у своїй роботі *Europa und Revolution*, у якій він дає визначення Європи, використовуючи аристотелівську фігуру аргументації про центр, що перебуває між двома крайностями; причому для Ёгореса такими крайностями виступають не Англія і Росія, а Америка і Туреччина: Туреччина як представник деспотії, Америка, навпаки, як поборник безумовної рівності й автономії. Обидва принципи внаслідок їхньої однобічності усе ж опиняються під постійною загрозою переходу у власну протилежність. Європа, як репрезентант врівноважуючої сили і посередництва, посідає місце центру між двома крайностями. У Ёгореса центр є не місцем загрози, як його почали сприймати увідейно-історичному контексті напередодні Першої світової війни, а місцем, що задає рівновагу і баланс сил.
- [28] Класичний склад цієї пентархії – Англія, Франція, Росія, Пруссія й Австрія.
- [29] Див.: Gollwitzer H. *Europabild und Europagedanke: Beiträge zur deutschen Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*. München, 1964. S. 297 ff.
- [30] Frantz C. *Untersuchungen über das europäische Gleichgewicht*. Berlin, 1859. S. 371.
- [31] Sloterdijk P. *Falls Europa erwacht. Gedanken zum Programm einer Weltmacht am Ende des Zeitalters ihrer politischen Absence*. Frankfurt am Main, 1994. S. 12 ff.
- [32] Miegel M. *Europas Verunsicherungen // Hofmann H., Kramer D. (Hrsg.) Das verunsicherte Europa*. Frankfurt am Main, 1992. S. 118.
- [33] Ibid. S. 119.
- [34] Brague R. *Europa. Eine exzentrische Identität, aus dem Franz. von G. Ghirardelli*. Frankfurt am Main, 1993.
- [35] Ibid. S. 42 ff., 63 ff.
- [36] У випадку розвитку європейської науки і культури у Середньовіччі сюди додається внесок арабів і ісламу як посередників, через яких в Європі були «знову відкриті» грецька філософія, а також медицина і природознавство.
- [37] Ibid. S. 40 f.
- [38] Ibid. S. 150.
- [39] Хоча і грецька не може вважатися мовою, якою Бог звернувся з одкровенням до свого народу, усе ж з християнської точки зору вона, якщо мати на увазі Новий Заповіт, має незрівнянно більший потенціал для досягнення сакральності, ніж латина. Це знову підкреслює значення прийнятого наприкінці IV століття нашої ери рішення у західній частині Римської імперії надати латинській мові статус церковної. Необхідність такого рішення підтверджує тезу Брага про другорядне значення латини.
- [40] Brague R. *Europa...* S. 154 f.
- [41] Barraclough G. *Die Einheit Europas als Gedanke und Tat*. Göttingen, 1964.
- [42] Див.: Dehio L. *Gleichgewicht oder Hegemonie. Betrachtungen über ein Grundproblem der neueren Staatengeschichte*. Krefeld. [1948].
- [43] Див.: про відмінність між «винаходом» і «виявленням» («erfinden» і «finden»): Walzer M. *Kritik und Gemeinsinn. Drei Wege der Gesellschaftskritik*, dt. von Otto Kallscheuer. Berlin, 1990. S. 11-42, а також: він же: *Zweifel und Einmischung. Gesellschaftskritik im 20. Jahrhundert*, dt. von A. Ehlers und H.H. Henschen. Frankfurt am Main, 1991. S. 307 ff.
- [44] Wittfogel K.A. *Die orientalische Despotie. Eine vergleichende Untersuchung totaler Macht*, dt. von Frits Kool. Köln, 1962.

100 p.n.e.

VECALEDONIVS OCEANVS

MARE GERMANICVM

MARE SVEBICVM

BRITANNIC OCEANVS

MARE CANTABRICVM

IMPERIVM ROMANVM

REGNUM DACIAE

PONTVS EV

MARE INTERNVM

MARE INTERNVM

IMPERIVM ROMANVM

Garamantes

NABA

ЕТЬЄН БАЛІБАР

Пані та панове, шановні колеги!

Для мене честь і велика радість бути серед вас, у чудовому місці, одному з найстаріших університетів Європи. Дякую вам за запрошення, особливо хочу подякувати вашому президентові, професорові Антоніо Педро Піта, чия дружба змогла подолати усі перешкоди, що стали на заваді цій зустрічі. Думаю, що саме так нам потроху вдасться – у тому, що залежить від нас – привнести інший, небюрократичний зміст ідеї європейського громадянства.

На цій лекції, про яку ви мене попросили, я хотів би говорити саме про Європу: її складність, кордони та задеклароване громадянство. Не тому, що час і місце підштовхує до цих тем у середовищі інтелектуалів із різних країн. Але тому, що спричинені європейською будовою питання і напруження, індикатором яких вона виступає, є неабияк значущим предметом для політичної філософії. Ви мали намір присвятити цей з'їзд вивченню «загальних тенденцій філософії» у найближчий період. У полі моїх зацікавлень я не бачу іншого способу взятись за цю справу, лишень як проаналізувати деякі з *проблем*, відкритих історичною ситуацією, в яку ми ввійшли, й яка нас зобов'язує не відмовлятися від нашого поняттєвого інструментарію, успадкованого від до-

СКЛАДНА ЄВРОПА:

27

БУДІВЕЛЬНІ МАЙДАНЧИКИ ДЕМОКРАТІЇ

силь довгої історії, а переосмислити її й піддати випробуванню.

Питання громадянства від самого початку стоїть у центрі ідеї практичної філософії та не випадково дискусії, що стосуються громадянства, водночас зобов'язуючи дослідити по-новій такі категорії, як спільнота і суверенітет, універсальність прав, співвідношення громадянства і національності, політична функція суспільного конфлікту тощо, призводять до відродження політичної філософії – не в опозиції до історичних і соціологічних досліджень чи до індивідуальної та колективної етики, а в єдності, що по-справжньому відновлює цілість практичної філософії. Політика тут потенційно займає «архітектонічну» функцію, як казав Аристотель у «Нікомаховій етиці»¹. До того ж так склалося, що я присвятив цей рік викладанню в Парижі курсу «Європа: від міту до політики?» й щойно провів в Istituto per gli Studi Filosofici, що у Неаполі, семі-

нар на тему «Складна Європа». Це деякі з-поміж попередніх тем праці, яку ми робили спільно з нашими студентами, й котрі я хотів би коротко викласти для вас.

Мені здається, що європейське громадянство є не якимось певним знанням чи ідеалом, а водночас неунікним та надзвичайно непевним, устеленим перешкодами процесом: загалом, «довгим маршем», у якому – хочемо того чи ні – ми усі беремо участь. Щодо нього, я зокрема відзначаю протиріччя, «діалектичне розв'язання» яких жодним чином не гарантовані, хоч і не втрачаємо переконання, що вони є рушієм усього процесу. Я їх визначу, звертаючись по черзі до чотирьох пунктів: по-перше, деякі роздуми з приводу відношення між актуальним відживленням проблеми громадянства та апоріями поняття суверенітету, які виявила європейська конституція; по-друге, як перехід – дві гіпотези стосовно умов, за яких проблема нової «конституції громадянства» (єдиний термін, яким, гадаю, можна переказати античну *politeia*) віднині стоїть на порядку денному; по-третє, неминуче сумарний аналіз головних *перешкод*, що сьогодні перетворюють громадянство в Європі у «неможливу необхідність»; на завершення, я спробую перерахувати, не претендуючи на вичерпність, деякі *будівельні майданчики для демократії*, які я уявляю як галузі ініціативи та рефлексії у полі зору нового громадянства в Європі у значенні певного інтелектуального способу праці заради втілення справжнього «європейського публічного простору».

I

Почнімо, в порядку вступу, з того, як апорія суверенітету поєднується з відживленням проблеми громадянства. Кілька років тому я скористався відомим виразом Гегеля, що відтоді набув широкого розголосу («*Deutschland ist kein Staat mehr*» у начерках 1801 року для «Конституції Німеччини»²), і я назвав своє есе «*Es gibt keinen Staat in Europa*», немає держави в Європі, – лишень національні та наднаціональні форми етатизму та бюрократизму, – оскільки

держави в ній може бути тільки демократичною, й немає можливої «демократії» без «суверенітету народу»³. Тож де європейський *dèmos*? Симптоми безвиході, в якій опинився суверенітет в Європі, подибуємо щодня; вони відсилають усіх, у кінцевому рахунку, до абсолютного блокування питання «народу», який розуміємо не як *етнос* або «ідентичність спільноти», а як *dèmos* або «конститутивна політична сила».

Те, що сталося з приводу «випадку Гайдера» та «австрійської проблеми», дає нам яскравий приклад. Разом з «попередженням» та символічними заходами недовіри, яку проголосили чотирнадцять європейських держав щодо п'ятнадцятої держави, насправді перед громадською думкою розігрували дії суверенітету (чи переносу влади, як сказав би Гобс), та це напевно були певні *акти суверенітету без суверенітету* або, коли хочете, акти «суверенітету без суб'єкта»: керівники держав чи урядів поводитись ніби речники, наставники чи вчителі відсутнього на історичній сцені й, по суті, невимовного народу... Більше того, зі своїх слів вони припускали його утворення (через такі-от вирази, як «спільнота цінностей», «європейський договір» тощо), та можна запитати, чи не передбачають вжиті для їхнього вираження засоби радше його непевне віддалення від політичної сцени. Й навіть якщо не поділяти ані цілей, ані засновків тих (політиків, але й інтелектуалів), кого віднині називають «сувереністами» (наприклад, Режі Дебре), можна їм віддати належне в тому, що вони розважливо піднімають неусувну проблему, що постає водночас на ґрунті функціонування інституцій та на ґрунті символічних наслідків легітимації.

Для того, щоб зануритись у причини цієї апорії, слід детально прояснити різні аспекти занепаду класичних моделей державного суверенітету. Одні з них є зовнішніми, другі – внутрішні, та насправді утворюється суверенітет (а особливо те, що складає «політичну спільноту», яка підлягає суверенній владі й певним чином «створюється» нею або ж створює себе встановленням суверенітету) саме кореля-

цією між внутрішнім та зовнішнім. Держава, котру не сприйматимуть як незалежну силу інші, ніколи не зможе змусити визнати свій повноправний авторитет на власній території, й навпаки. Ця взаємність перспектив відразу утворює один з ключів амбівалентного, водночас чужорідного й невіддільного відношення, що асоціює з модерною епохою (епохою «суверенних держав-націй» та «суверенітету народу» як «національного суверенітету») два значення слова народ: народ як *етнос* у широкому значенні, тобто спільна історико-культурна ідентичність чи характер, і народ як *dēmos*, тобто егалітарна конститутивна сила⁴.

На зовнішньому рівні класичний суверенітет збігається (принаймні в ідеалі) з «автономією», що гарантувалася відносною рівновагою (що періодично руйнувалася і відновлювалася) військових та дипломатичних сил. У своїй теорії «*Jus Publicum Europäum*» Карл Шміт показав, що суверенітет здійснює верховенство територіального рівня у збиранні й пануванні народностей, і, як наслідок – *кордону* як точки концентрації влади рішення. Але це колективне «право» опинилось сьогодні в руїнах після подій, що одна за одною позначили історію ХХ століття: криза і кінець імперіалізму, утворення і розпад розподілу на блоки, глобалізація, що стирає різниці між діями «поліції» та дії «війни», «зовнішнє» та «внутрішнє» застосування сили.

На внутрішньому рівні суверенітет утверджували (принаймні в ідеалі) водночас як *верховенство політичного* над зв'язками спільноти та взаємозалежність громадянського суспільства (те, що Боден у «Державі» 1576 року, яку загалом вважають засадничим для модерної теорії суверенітету твором, називає дивним поєднанням протилежностей: «вільним суб'єктом» (*franc subject*) ще до того, як Русо почне мислити єдність двох термінів як двох боків одного «подвійного стосунку⁵»). Якраз настільки, наскільки громадянин опиняється вивільнений державою від своєї залежності або щодо «абсолютної» релігійної спільноти, або щодо чистого економічного та професійного «корпоративного» статусу

(що залишався, як відомо, обов'язковою умовою громадянства чи буржуазії середньовічних міст), він ставав упідлегленим суверенній владі держави (й також коли ця держава є офіційно державою нації чи «цілого народу»). Та разом з тим у цьому реєстрі сучасна історія усе поставила під питання й занурила суверенітет у вочевидь безкінечну кризу.

Те ж стосується співвідношення між політичним та релігійним: з цього боку, говорячи дуже умовно, по той бік мінливостей *jus circa sacra* та більш-менш корисних для церков конкордатів, деякі з яких й досі залишаються в силі, стабілізація влади церкви «над душами» (й через душі – над тілами⁶) полягала у *націоналізації масової освіти*, невіддільної від її *секуляризації*, а отже, в інституції (централізованих чи ні) систем національної освіти, що коливаються між ідеалом індивідуалістського *Bildung* та ідеалом патріотичної «громадянської релігії». Зауважать, що в жодній європейській країні (навіть у Франції, хоч певним чином це справа честі) це «розв'язання» ніколи не було виповнене; принаймні воно функціонувало як основа консенсусу та визнання держави протягом більш ніж одного століття після того, як було підготовлене Просвітництвом і культурною політикою. Однак системи національної освіти сьогодні перебувають в повній кризі й, з точки зору їхньої ефективності та легітимності, жодна модель «постнаціональної» чи «наднаціональної» освіти як підготовки мас не залишилась у полі зору. Можна висловити побоювання, що все більше вона опиняється затиснена між дисциплінарними настановами контролю за бідними класами (протистояти насильству в школі) та настановами простої «безперервної підготовки» в утилізації інструментів глобалізованої комунікації та споживання.

Що ж тоді маємо з боку *політико-економічного* відношення? Тут історичне розв'язання (звісно, виключно для панівних сил, що відповідають і отримують зиск від європейської експансії у світі (яку Валерстайн називає «європейською світоєкономікою»⁸)) містилося в системі «державного боргу», себто поєднанні грошової політики (розпорядження

національною валютою примусовим, принаймні формально самостійним курсом) та податковою силою (монополія держави на підйом податків, закріплення державою більш-менш демократичним чином її сталості та використання⁹). Не більше, ніж політико-релігійне, політико-економічне відношення (те, що німці в XIX столітті називали *National-ökonomie*) ніколи повністю не підкорювалося верховенству державного суверенітету. Однак теперішня ситуація містить, як відомо, перевертання тенденції, що заторкує навіть наймогутніші імперіалізми (тобто навіть і Сполучені Штати): те, що називають глобалізацією (насправді йдеться про її останню за рахунком фазу), однією з характеристик котрої є притягнення територій до конкуренції на світовому ринку через боротьбу процентів позики та податкових політик. «Державний борг» держав перетворюється в цьому разі на ринковий інструмент для розвитку конкуренції національних цілостей, що вимагають інвестицій¹⁰.

Тим не менш, якщо державні аспекти є найпомітнішими (вони безпосередньо зачіпають те, що Боден та після нього Гобс називали «ознаками суверенітету», поняття якого залишалось посутньо незмінним з часу виникнення держав-націй на початку модерного періоду), суть кризи суверенітету – це *зникнення народу* водночас як інстанції символічної легітимації та інстанції реального контролю (або навіть уривчастої контр-сили, яку застосовують до політичних апаратів): тож це – зникнення діалектики «конститутивної сили» та «конституційованої сили» (Сійсїс, Шміт, Негрі). Це зникнення, що головним чином зачіпає політичну функцію парламентів (чи то йдеться про європейський парламент, чи то національні парламенти, між якими розігрується суперечка щодо «доповняльності»), виходить за межі класичного явища професіоналізації політики та бюрократизації, з яких політична наука (для котрої йдеться в певному сенсі про засадниче явище) вивела тезу про *політичну апатію мас*, перетворюючи «активних громадян» у «пасивних громадян». Воно спричиняється до повернення до регламентарного,

технічного статусу *закону*, котрий – за відсутності справжнього європейського законодавства, до якого можуть звертатись громадяни, – є симптоматичним наслідком¹¹. Та без народу і закону, здається, існує лишень фантомна публічна сфера, що *ретресує*, а не прогресує в історії демократичних держав.

Тоді можна було б (це позиція сувереністів) пояснювати, що *від природи* (чи принаймні в *історичний період*, до якого ми досі належимо) конститутивна влада народу, так само як – коли запозичити термінологію Русо – «загальна воля», з якої походить закон, існує лише на *національному* рівні й є властивими атрибутами форми-нації. На жаль, ця позиція не є, більше не є прийнятною. Криза зовнішніх і внутрішніх атрибутів державного суверенітету поступово позбавляє предмета народну «загальну волю» у виключних межах держави-нації, тоді як відсутність ефективного політичного посилення (або «спільноти громадян») на наднаціональному рівні (свого часу Жак Делор міг з цього приводу говорити про «не ідентифіковану суверенну силу на рівні Європи. Здається, що ми опиняємось в непридатному для існування проміжку: *після кінця* класичного національного суверенітету (але не національних ідентичностей як інерційності в історії), *до початку* постнаціонального суверенітету (та чи не варто боятися, що глобалізація віднині розчиняє поняття «суверенітету» як таке?¹²).

II

Як вийти з кола, в якому занепад суверенітету відносить до зникнення народу, що спричиняє втрапу сенсу «громадянства»¹³? Коротким шляхом, яким я вас прошу піти зі мною, звісно, з обачністю, я звернуся до двох гіпотез, що спочатку викладемо такими, як вони є.

Гіпотеза 1: проблема *конституції громадянства*¹⁴ стоїть (як це навипередки повторюють Ю. Габермас та інші сучасні теоретики) на порядку денному європейської політики¹⁵. Однак не йдеться про унітарну чи федеральну *формальну конститу-*

цію, як-от «основний закон» (*Grundgesetz*) чи збірка демократичних правил і принципів, які треба інтелектуально «визнати» державам і які, між тим, фігурують у текстах основоположних угод Європейського Союзу. Таке визначення *уважає вирішеним* те, що ми розглядаємо: проблему природи та існування конститутивної влади у європейському масштабі¹⁶. Ось чому, зокрема, прийняття «Європейської хартії основних прав», яким би не був цікавим її принцип чи зміст, зовсім не є початком конституції чи «конституціоналізації». Але мова може йти про *матеріальну конституцію*, утворену динамікою властей і контр-властей, або про антагоністичні соціальні «принципи». У цьому сенсі конституція є соціально-політичною практикою, а не лише формою права (що не означає, ніби вона може уникнути юридичного моменту¹⁷).

Гіпотеза 2: проект «європейського громадянства» в засадничих текстах Європейського Союзу¹⁸ сьогодні заблокований величезними структурними перешкодами (за якими, природно, треба вбачати соціальні інтереси), але й тим, що використовувани стратегії, опиняючись перед кожною перешкодою, несумісні між собою¹⁹. Але саме такою буде моя гіпотеза – волюнтаристська, коли хочете, але й разом з тим і реалістична: *треба сприймати ці «перешкоди» чи «неможливості» як матерію європейської конституції* у якості конституції політичної, тобто як об'єкт трансформативних рухів, котрі й складатимуть зміст нової історичної конституції. Отже, вона не полягає в пасивному користуванні старими чи новими формальними правами, котрі дані індивідам через те, що «історична спільнота», до якої вони належать (за правом народження чи адаптації), стає формально інтегрованою в нову європейську сукупність, але насправді європейські громадяни витворюють себе самі, долаючи перешкоди, умови нової приналежності. Й також безсумнівно, що – неминуче – умови не-ексклюзивної приналежності у новому сенсі цього слова.

Я пропоную це назвати «будівельними майданчиками для європейської демократії», деякі з яких

я перелічу нижче, але не пропонуючи остаточний список. Адже європейське громадянство є «неможливим», *коли не є прогресією прав* чи демократичних засадних сил в «європейському» масштабі. Не тільки стосовно актуальних перешкод, але й стосовно рівня демократії, що був здобутий, з цієї точки зору, *найрозвиненішими національними державами* (жодна з яких, таким чином, не може утворити в цьому плані «взірець»). Відтоді, як такий колективний процес (сам утворений з множинності завдань, практик чи рухів) існує, скажемо, що він стане щонайменше *мислимим*...

Ця гіпотеза, вочевидь, є ще ризикованіша, ніж перша. Та я переконаний, що у цій чи в іншій близькій їй формі вона репрезентує умову, без якої перша залишалась би благим побажанням. Однак – повторюю: мова не йде ані про статті договору, ані про програму партії чи уряду; йдеться про програму для «осмислення Європи» (за словами Едгара Морена²⁰) за допомогою будівельних майданчиків транснаціональних ініціатив. Йдеться, коли хочете, про перспективу думки для інтелектуалів: але які є достатньо «органічними» (Грамші), тобто особисто та інституційно (також в університеті) причетні до боротьби за трансформацію Європи. Деколи спокусливо сказати «заради свого спасіння», але уникати мемо патетики.

III

Отже, нам слід виходити з того, що утворює «неможливе громадянство» в Європі, водночас роблячи його необхідним. Я пригадаю три головні перепони, з приводу яких починаємо помічати – у деяких критичних ситуаціях, – що вони насправді наддетермінують одна одну: криза європейської соціальної моделі, соціально-політичний розподіл континенту, нарешті, утвердження навколо «позасоюзної» імміграції статусу *анартеїду*. Поза цим вузлом неможливого і необхідного не існує історії, а отже, політики.

Проблема соціального громадянства

Регрес «*Welfare state*» більш-менш унаочнився в кожній країні по-своєму, починаючи з 70-х років: це – один з головних аспектів кризи політики європейської інтеграції. Адже він піддає сумніву «модель соціальних стосунків», котрі в одній частині Європи (тій, що якраз опинилась в ролі ідеалу і центру притягнення для решти континенту) схилялась до інституції соціального громадянства. Що ж тут є типово «європейським»?

Відомо, що розвинута протягом XIX ст. у Західній Європі модель не залишилася моделлю чистого політичного громадянства, заснованого на рівності в правах індивідів (незважаючи на особистісні «неспроможності») і на репрезентації течій громадської думки та корпоративних інтересів на місцевому та національному рівні. Вона вводить у теорію (на рівні засадничих текстів, що говорять про право на життя і соціальну республіку²¹) й особливо у практику (через структури регуляції конфліктів праці, кооперації або участі в доходах найманих робітників, спільне управління робітниками досить відмінними й нерівно розвиненими від країни до країни режимами забезпечення) певну кількість основних прав, сукупність яких утворює те, що змогли назвати «соціальним громадянством». Таким чином, можна помітити, що воно було засновано лише у перспективі посилення рівняння «громадянство = національність» й у рамках виключно національної концепції суверенітету (аби не говорити про «національну перевагу»: адже відомо, що з цього приводу існують винятки, якими не можна знехтувати унаслідок боротьби робітничого руху та спадщини рухів опору проти фашизму). Нерівно розвинене соціальне громадянство в усякому разі залишилось тісно зближене з виникненням і посиленням *соціально-національної держави*. Це одна з головних причин, через які жодне *європейське соціальне громадянство*, відповідаючи розширенню соціальних прав та можливостей втручання соціального руху в регулювання економіки, поки що не є помітним, тоді як історична ситуація глобалізації з силою примушує

відчути його необхідність. Отож неабияк важливо збагнути те, що становить оригінальність, здатність розширення та межі моделі, котра сьогодні увійшла у стан кризи.

Якби й справді існувало щось на зразок «європейської соціальної моделі», йшлося б, згідно з різними визначеннями, про розвиток політично визначених соціальних прав, як-от умови й складові ефективного громадянства, за умови державної приналежності, а отже, амбівалентного, водночас колективізуючого та індивідуалізуючого, звільнюючого та захищаючого (деколи примусового, адже не буває захисту без контролю), інклюзивного та ексклюзивного статусу²². Т.Г. Маршал, «теоретизуючи» реформи, що були запущені після Другої світової війни в Англії, у своєму класичному есе «*Citizenship and social class*», вбачав у цьому «третє покоління» суб'єктивних прав, що завершили конституювання модерного громадянства, відтворюючи умови спільної (або ж «вірності», почуття приналежності до батьківщини), котрим загрожує ліберальний індивідуалізм. Але Робер Кастель, детально вивчаючи французький приклад, добре показав, що ідеться також й про *виробництво індивідуальності* (або, коли згадати велику категорію класичного лібералізму, «власності свого я»), відштовхуючись від соціальної політики. Згідно з термінологією, виробленою «солідаризмом» початку століття, соціальні права, котрі всякчас колективно обговорюють, але дістають та гарантують в індивідуальному порядку, для тих, хто ними користується є справжньою «соціальною власністю». Однак вона не може бути скута допоміжним чи корпоративним визначенням. Велика післявоєнна дискусія у Західній Європі якраз стосувалась питання, чи соціальні права (включно з забезпеченням проти нещасних випадків, безробітням, правом на здоров'я, освіту, пенсію тощо) зберігатимуться для «бідних», сприяючи тим самим їхньому тавруванню або ізоляції від суспільства, чи вони розглядатимуться як *універсальні*, входячи у визначення нової історичної фігури людської індивідуальності та надаючи «праці» гідність звання

громадського визнання²³. Звідси маємо таку несамо-витість дискусій щодо питання, чи є «соціальні пра-ва», власне кажучи, громадянськими правами або ж просто окремими поступками й протекціями, фігу-рами підтримки певної частини суспільства стосов-но другої. Як добре бачимо, питання водночас сто-сується фактів і принципів, воно поєднує стосунки політичних сил та конституційний винахід, маючи вирішальне значення в історії демократичних ре-жимів²⁴.

Питання соціального громадянства сьогодні придушене у тисках захисту здобутих прав, яким за-грожує ультралібералізм (певною мірою «протекція протекції», те, що також можна перекласти як «про-текціонізм»), і який походить з боротьби проти виключення (те, що Робер Кастель змальовує як фе-номен розриву зв'язків (*désaffiliation*), пов'язаний зі змінами суспільства, яке отримує зарплатню (*société salariale*)): водночас спад громадського контролю, що дозволяє утворювати будову соціального грома-дянства, дозволяв усамостійнювати індивіда й ви-вільняти від хронічної незабезпеченості, також репролетаризація цілих соціальних груп ціною крайнього насильства, яке одні зносять, а другі чин-яють, а отже, масованого виробництва асоціальнос-ті або ж *негативної індивідуальності*.

Щодо цього питання, як нам відомо, відбуваєть-ся розходження європейської «соціал-демократії». Показово, що дискусія переходить до соціал-демо-кратії, а не до європейського консерватизму. Але вона не готова вийти на щось конкретне: режим до-помоги бідним, подвоєний примусом (новий *Speen-hamland*²⁵), організований у європейському масшта-бі не є ані культурно мислимим, ані економічно ба-жаним; повна ліквідація режимів соціальної безпеки стане синонімом нестерпних виключень й, можли-во, політичних вибухів (не обов'язково зліва, це – мета європейських «популізмів»...); відновлення громадської ініціативи, що пов'язана з інституцій-ним визнанням «народних рухів» у європейському масштабі, хай це називатимуть некейнсіанством або ще як-небудь, ще не здатне дістати одностаї-

ність: її великі лінії навіть не окреслені... Ось чому тут більш, ніж коли-небудь, слід наголосити на необ-хідності ініціативи знизу: вирішальна функція єдно-сти європейського синдикалізму, важливість комуні-кації між рухами захисту та відновлення соціального громадянства (ми спостерігали, як воно виокрес-люється у грудні 1995 року, а також в інших обста-винах), сходження поміж вимогами культурних прав, рівності статей та захисту якості життя...

Навіть застосоване на практиці та юридично формалізоване, за умови певних силових стосунків, соціальне громадянство ніколи не було вповні ін-корпороване в конституцію найрозвиненіших еко-номічно та найпотужніших демократично держав-націй, повсюдно воно не було осмислене в однако-вих термінах. Говорити, що європейська будова за-лежить від можливості вписувати у «конституцію» прогресію громадянства, – це якраз підкреслювати радикальне протиставлення: або ж Європа встанов-лює соціальне громадянство на ґрунтовніших та ширших засновках, ніж раніше, або ж на невизнач-ний термін вона стає неможливою. Саме у цій пер-спективі, а не в перспективі «дістати користь» від найпросунутіших форм лібералізму, народи Сходу влаштували «революцію 1989 року». Що прямо приводить мене до наступного пункту: розділення Європи.

Єдність та розділення Європи

Ця багатоаспектна проблема кристалізує довгу історію завжди готових перетворитись в антагоніз-ми відмінностей та, в певному сенсі, можна було б сказати, що властивість Європи (котра не є її влас-ною...) полягає в тому, що *кожен* з її історичних регіонів містить ще стільки ж приводів для розді-лення, як і весь континент. Ла-Манш або Піренеї не легше «проминути», ніж Березину чи Карпати. Та зрозуміло, що за теперішніх обставин й ще надовго питання, яке домінуватиме над усіма іншими – це питання наслідків політичного розділення, яке про-тягом більше, ніж півстоліття, розрізало навпіл єв-ропейський континент, і того, як воно скінчилося

(коли й справді воно повністю «закінчилося»). Це – проблема «Європи після Комунізму». Після її комунізму.

Хай мені дозволять повернутись у кількох словах до того, про що я мав нагоду говорити свого часу²⁶: не тільки «європейська конструкція» у своїй теперішній інституційній формі є, як визнають усі серйозні історики та аналітики, «дочкою холодної війни²⁷», але й у рамках розділення двох таборів (перша сучасна форма глобалізації, не забуваймо цього) насправді були протиставлені одна одній дві суперницькі концепції європейського проекту. Була така собі «Східна Європа», а не просто «Європа на сході». Й починаємо сьогодні відкривати, що Східна Європа, якими б диктаторськими та регресивними не були її політичні інституції, її соціальні форми, також мала свою культуру, своє «громадянське суспільство». Парадокс ситуації після 1990 року, у цьому стосунку, полягав у тому, що наслідки кінця тоталітаризму сприймали так, ніби ніколи не було нічого, крім *одного єдиного суспільства* в Європі, ніби «реальний соціалізм» був уявною системою (й не тільки антидемократичним, суперечливим чи збанкрутілим). Як наслідок, падіння держав радянського блоку не породило жодного проекту об'єднання історичних частин континенту або співпраці поміж ними у перспективі спільного розвитку. Воно радше виявило себе в довгій тягlosti структур холодної війни, подвоєної конкуренцією та ієрархією клієнтури, нібито йшлося про «тотальну перемогу» однієї імперії над другою. Крайня межа «постсоціалістичного» домінування – яка, зокрема, експлуатує взаємну зненависть та бажання реваншу східноєвропейських націй проти російсько-радянського імперіалізму²⁸ – сформована явищами напівколонізації та політикою «*containment*».

Отже, не тільки десятиліття після «революції 1989 року²⁹» розділення Схід-Захід не було скасовано в Європі, а певним чином воно подвоїлось. У часи, коли Європа була поділена навпіл геополітикою холодної війни, можна було уявити, що йшлося про тимчасове явище, якому, в тому чи іншому сенсі,

покладе край уладнання конфлікту. Наразі констатуємо, що воно складає частину модальностей самого «уладнання». З цього унаочнюється глибоко нерівноправний та небезпечно конфліктний характер. Лишень одного разу зображена Горбачовим перспектива «спільного європейського дому», похована одночасно з будь-якою ідеєю про обговорюваний розвиток політичних структур континенту (режими, альянси, кордони, суверенітети), її ніколи більше не розглядали, щоб *перезаснувати Європу*, відштовхуючись від якого-небудь «Конгресу європейських народів» чи принаймні від Конференції їхніх урядів, котра підбила б підсумки наслідків холодної війни та проблем, які вона залишила за собою або які спричинив її кінець. То був можливий, хоч і не необхідний, наслідок внутрішнього падіння комунізму, до якого додалася вага світових силових стосунків і владних стратегій, зокрема, Сполучених Штатів.

Але ці визначальні чинники самі собою не є відповідальними за те, яким чином головні європейські нації, раптово прибравши традиційно імперіалістичні постави (пригадуємо політику держав-переможців після 1918 року, які вже називали себе «демократіями³⁰») заповзялися викраювати собі клієнти в Центральній та Східній Європі (Німеччина – у Хорватії та Словенії, у Польщі, Франція – у Сербії, принаймні протягом певного часу). Вони більше не пояснюють, що Європейський Союз мовчазно класифікував кандидатів до вступу в новий простір процвітання, яких він воліє визначати як «можливі», «сумнівні» (принаймні ненадовго) та «виключені» так, щоб уберегти якомога довше переваги розподілу праці між нерівно розвиненими зонами й відштовхнути складнощі нового визначення європейської ідентичності поза рамці думки та дії, що постанали з безперервних епізодів «європейської громадянської війни³¹». Отже, утворився справжній розлам, щось на кшталт холодної війни після холодної війни (до якої додаються численні епізоди «війни гарячої»), але розмножений і рухливий, покритий товстим шаром мітології з приводу «цивілізаційних

конфліктів» поміж Східною та Західною Європою, успадковані від релігійної традиції або способу конструювання держави, коли це не просто етнічні характери втягнених у цей процес націй³².

Відразу після 1989 року деякі аналітики «іншої Європи³³», більш песимістичні чи менш переконані у політичних чеснотах крайнього лібералізму, що Європейський Союз уписував у свої засадничі тексти, застерігали проти апорій демократизації, представленої як автоматичний наслідок інтеграції в структури західного ринку³⁴. Їхній прогноз частково потвердився, не тільки для країн колишньої Югославії, але зокрема й для Росії, віднини захопленої змичкою поміж апаратом політичної поліції (що безпосередньо вийшла зі старого КДБ) та однією з наймогутніших організацій «мафіозного» економічного криміналітету в світі. Й тоді, коли Союз у Брюсселі міг би спробувати хоч непрямо вплинути на події, відразу запропонувавши колишнім соціалістичним країнам відкриті перемови стосовно модальностей економічного співробітництва між Сходом і Заходом континенту, допомогу розвитку та інтеграції у спільні політичні інституції (які треба повністю визначити), він полишив російський народ та його сусідів виплутуватися самостійно, заплющуючи очі на розвій націоналістичних конфліктів (коли він їх не використовував на свій зиск). Відтак йому довелося звертатися до американської сили, аби втрутитись із превентивними заходами у проголошений геноцид Косова, вважаючи, що політики екстремістського типу (Сребніця) чи навіть масові депортації (як-от у Сербській Країні та в Боснії) більше не є стерпними в європейському геополітичному просторі без того, щоб не заплатити занадто високу політичну ціну. Та її так чи так сплатили наприкінці цього втручання, умови якого лишень пришвидшили різанину албанців замість того, щоб її зупинити, примножили етнічні чистки, вразили й матеріально зруйнували сербське населення так, зрештою, й не звільнивши його від диктатора³⁵, спричинили низку ланцюгових реакцій, якими, ймовірно, стали прийняття геноциду в Чечні та полі-

тична дестабілізація в Австрії... Таке нанизування обставин, яке ми схематично тут підсумували (безумовно, спірним, але в кожному разі прелімінарним чином), здається, містить принаймні два уроки.

Перший полягає у тому, що починаючи з моменту, коли питання кордонів Європи більше не є простим питанням теорії, а ставкою у конфліктних стосунках (точка, в якій припиниться насильство, ніколи не передбачувана *a priori*, а ідея його прикрасити або «пожертвувати частиною» виявляється злочинною і небезпечною), прагматичний метод, у якому часто покладались на європейських керманічів, що полягає в тому, щоб *ніколи не ставити глибинну політичну проблему в площину «європейської ідентичності»*, а залишити мінливостям дипломатії та економіки вирішувати включення і виключення, визначаючи лише формальні правила перемовин³⁶, стає недіючим.

Другий – в тому, що виключення Росії з європейського простору (або ж прийняття її самовиключення, яке не є природною даністю, а політичною програмою, що грає на руку певним силам, коли не сказати певним кланам) містить драматичні ризики для завтрашньої історії, безумовно, подібної до ризиків, які колись спричинили несправедливість і заслплення улаштування Першої світової війни (Версальський договір, Тріанонський мирний договір тощо). У кожному разі, коли прийняти, звернувшись до цілої історичної традиції³⁷, що питання європейської політичної ідентичності не переставало бути (протягом багатьох століть) роздерте натисками і контрударами, що надходять від розвитку двох великих сил-кордонів, одночасно «внутрішніх» і «зовнішніх» у європейському просторі, якими є Велика Британія та Росія, мало б бути очевидним, що вочевидь незворотне включення першої у механізм європейської будови неминуче мусить поставити по-новій питання щодо другої. Коли лишень не навпаки: виключення або самовиключення другої сприятиме увічненню напіввключення (яке так само є напіввиключенням) першої.

Те, що утворилося, це система багатьох кіл: перша позиціонується як «справжня» Європа на противагу до «зовнішньої Європи», яка ще потребує бути «європеїзованою»³⁸. Останню, своєю чергою, розділяють на першу зону економічної, напівекономічної інтеграції (країни-«кандидати до вступу в Європейський Союз», з приводу яких завдання полягає в тому, щоб якомога довше зберегти різницю в зарплатах, тим самим порядкуючи над конкуренцією між країнами-«лідерами» Союзу та інтеграцією їх політичних структур); друга зона «внутрішньої колонізації» (Балкани: не тільки відтепер Косово, але й велика оточуюча зона, яка включає Албанію і значну частину колишньої Югославії); нарешті, третя зона хижацького капіталізму (кому приносить зиск російська фінансова криза? куди пішли розкрадені фонди МВФ?). Цей поділ, вочевидь, постає з мінливостей нещодавньої історії, та більш неявним чином він спирається на ідеї, ніби деякі народи за природою або ж історично не є «зрілими» для демократії (ті, хто кожного разу перебувають дещо східніше)... Але як же про це судити, коли їм відмовляють у найпершій умові?

Можна лише узагальнити в сумі стосунків між заходом і сходом Європи тверезу констатацію британського історика Тімоті Гартона Еша з приводу взаємодії між формально возз'єднаними «двома Німеччинами»: «Я вражений і пригнічений неоколоніалістським ставленням німців із Заходу стосовно своїх співвітчизників. Це схоже на внутрішній колоніалізм»³⁹. Результатом такої логіки є якраз пошук неможливої «європейської» нормативної ідентичності та помноження проблем безпеки (поліція, армія, кордони: мілітаризація Європи таким чином, щоб утримувати порядок всередині і на краях, які поступово відштовхують). Маємо право думати, не підпадаючи відразу до категорії ідеалістів, що, навпаки, рішення проходить радше через чітко проголошений проект інтеграції усіх країн і народів європейського простору до однієї території громадянства в егалітарному чи «космополітичному» дусі разом із децентралізованими засобами сучасного

адміністрування. Це право на вхід, виявляючи волю зліквідувати наслідки вісімдесятьох років «континентальної громадянської війни», що вплетена у «світові війни» та «політику блоків», має бути проголошене недвозначно, навіть якщо модальність його застосування буде обговорюватись і здійснюватись поступово. Потрібно вийти з парадоксу, який утворює в Європі «імперіалізм другого порядку» (який навіть сам по собі не має засобів своєї політики), коли у колишньому ССРСР зміцнюють диктаторські структури одночасно з підготовкою військових авантур на фоні гуманітарних, соціальних та екологічних катастроф.

Імміграція та право притулку: громадянство чи апартеїд у Європі

Остання перепона, й не найменша (особливо відчутна у Франції, але проблема є загальнозначущою: починаємо її помічати у ці дні в Іспанії, разом з антимароканськими погромами в Андалусії), перешкоджає конституції «європейського народу»: вона полягає в тому, що європейське громадянство у межах натеper існуючої Європи не будуть мислити як визнання прав і внесків усіх присутніх спільнот на європейській землі, а як постколоніальне відокремлення «автохтонних» народностей від народностей «чужорідних». Те, що навзаєм підштовхує європейське співтовариство до розвитку почуттів будь-якого роду ідентичності, згідно з моделлю обопільного посилення виключень і комунотаризмів (включно з комунотаризмами «національними», «світськими», «республіканськими» тощо), тим самим сприяючи глобалізації. Ось чому вже багато років я звертаю неабияку увагу на те, що треба чітко розгледіти як актуальний розвиток справжнісінького *європейського апартеїду*, що йде в ногу з формальними інституціями європейського громадянства, й конститууючи вирішальний елемент (на невизначений строк) *гальмування* європейської розбудови, як і розбудови демократичної.

Звісно, я добре усвідомлюю проблеми, які може викликати вжиток такого вислову. Чому б не задо-

вольнитися аналізом сукупності структур існуючої у кожній країні дискримінації, зокрема у питанні доступу до громадянства, щоразу звертаючись до історичних, юридичних та специфічних модальностей? Моя відповідь (як і за інших обставин, коли виникало це питання⁴⁰) полягає у тому, що європейська розбудова привносить якісну зміну водночас і в символічний реєстр, і в інституційну практику. Статус європейського громадянина, який досі мав нечітке, розмите визначення, починає набувати реального змісту (право голосу, правовий захист в апеляційному суді, що у певних випадках має вищі повноваження за національні суди, міжнародний статус *civis europeus*, утілений у спільному паспорті, доступ до організацій соціальної допомоги та культурного забезпечення, скажімо, у питаннях навчальних стипендій тощо). Однак те, що стосовно індивідів це «громадянство» будуть визначати як просте додавання національних громадянств країн-членів Європейського Союзу, змінює статус іноземця⁴¹. У кожній окремій країні офіційно є лише виходець з іншої суверенної країни, який користується однаковою «приналежністю», що є предметом обоюдно визнання. Але на рівні Європейського Союзу, що набув нових рис, він стає виключеним із-середини.

Так, *тоталізуючись* у європейському масштабі, виключення змінюють об'єктивне значення: європейське громадянство подає себе як механізм, що включає певні історично присутні у спільному просторі народності, відкидаючи інших, які вже тривалий час також роблять внесок у розвиток громадянського суспільства нового політичного суспільства. Іноземці перетворилися на метеків чи на *second class citizens*, чие перебування та діяльність є предметом особливого нагляду. Втім, це виключення спрямоване на досить розмаїті народності: водночас народності Півдня, пов'язані з Європою давніми каналами наймання робочої сили, та народності Сходу та європейського Південного Сходу, народи якого упідлеглені процесу селективного адміністративного допуску до «евроспільноти». Як я говорив раніше, стало зрозумілим, що ці різні ме-

ханізми виключення з громадянства, але включення в економіку, зокрема для того, щоб експлуатувати різницю життєвого рівня та зарплати, становлять структурні характеристики, якими «орудують» у відповідності до внутрішніх та зовнішніх обставин.

Отож неявне порівняння з південноафриканським *апартеїдом* не позбавлене сенсу. Воно не тільки має функцію провокації⁴². Чи варто заходити аж настільки, щоб говорити, ніби в історичний період, коли зникав цей режим у південній Африці, він починає відтворюватись у Європі? Порівняння, як кажуть, не є прямим зрівнянням, й можна звернути увагу й на інші ситуації інституційної нерівності (зокрема, нерівності, яка в Сполучених Штатах зберігалася після офіційного скасування рабства, а сьогодні має тенденцію до відновлення у навчальній, професійній та карній дискримінації): але до використання такого терміну наштовхує процес утвердження пригнобленого населення (у правах, а отже, також у гідності), тенденційно підкореного насильницьким формам охоронного контролю, що мусить беззастанно жити «на кордоні», ані повністю всередині, ані цілком із-зовні, іммігранти зі Сходу та Півдня, певним чином залишивши за собою щось подібне на південноафриканські *homelands* тих часів (але щоб туди час від часу повертатись, або надсилати туди необхідні «для окремого розвитку» заощадження, або намагатись підтримати там свої сім'ї). Звідки крайня необхідність та відчуженість проблеми родинного об'єднання та «соціальних прав» для іммігрантських родин, один з найулюбленіших об'єктів нападок ксенофобної пропаганди. Або щоб сказати ще раз іншими словами: те, що Катрін де Венден дуже влучно назвала «шістнадцятю європейською нацією», безнадійно залишається виключеним із розбудови громадянства Європи. Відродили «метеків», коли не «ілотів»⁴³!

Було б наївно вважати, ніби розвиток такого інституційного расизму в Європі⁴⁴ не має жодного стосунку до поточного процесу глобалізації. Так, як я вже зазначав в іншому місці⁴⁵, гадаю, що правдивіше вбачати в цьому подвійний ефект *проекції* нової

світової ієрархії влад, шансів розвитку та особистих прав, а також захисної *реакції* на глобалізацію. Це диференційне включення європейського *apartheid* у процес глобалізації безсумнівно пояснює, що дедалі частіше традиційна фігура зовнішнього ворога замінюється фігурою внутрішнього ворога. Воно також відсилає до економіки світового насильства, яке від одного чи двох десятиліть до сьогодні трансформувалось настільки, що віднині більше немає регіонів, які могли б стати повноцінними місцями *прихистку* від нього. Більше того, необхідно відзначити, що «внутрішні» та «зовнішні» боки виражають однакову структурну динаміку, навіть у своїх крайніх проявах.

IV

Тож повернімося з необхідністю скромним чином до того, що вище я назвав «будівельними майданчиками для демократії». Вони співвідносяться з перешкодами, які я шойно перерахував, навіть коли не почергово. Насправді я не вірю у можливість мислити трансформації, соціальні рухи та інтелектуальні розробки, виходячи з моделі, яку Грамші називав «маневровою війною» чи прямим протистоянням, а радше з моделі «позиційної війни» або спрямованої у певному напрямку розбудови нової історичної гегемонії, тобто водночас нового способу думки або колективного «здорового глузду» та взаємодії між численними втручаннями, що постають з громадянського суспільства та публічної сфери. Лишень у залежності від цілі цих втручань щоразу неповторні «сили» здатні спільно об'єднатися. З них я перерахую чотири, котрі, звісно, не є радикально роз'єднані, й котрим я не можу присвятити деталізований розгляд (тим більше, що у більшості випадків йдеться просто про робочі гіпотези).

Ідея «будівельних майданчиків (для) демократії» не є несумісною з ідеєю «космополітизму», яку сьогодні знову вводить в обіг Габермас та його учні⁴⁶: за одним виключенням – потрібні *визначені матерії* у демократичній праці, й не тільки етика та юридичні норми, а ці матерії з необхідністю є даними у *си-*

туації. Втім, вона не є заданою інституційними або державними рамками, більш-менш освяченими релігією, війною, правом, мораллю, але – це є моя діалектична гіпотеза – вона може з'являтися лише особливим чином, в залежності від якого політика пройнята конфліктами, розділена між локальними культурами («партикуляризмами») та глобальними універсальностями, між старим і новим, між ідентичностями та інтересами. Отож формалізові «теорії комунікативної дії», який завжди ризикує звернутись клубком від «нормативности *Sollen*» до «нормальности *Sein*»⁴⁷ я віддаю перевагу поєднанню – яким би незручним воно не було – у постмарксистському, зокрема грамшівському⁴⁸, дусі, а також у арендтівському дусі, як його віднаходимо у Германа ван Гунстерена з поняттям «*community of fate*», у якій індивіди та групи не можуть *спонтанно ні відділитись, ні поєднатись*. Якраз саме це породжує (у кращому разі, а отже, несподіваним, «алеаторним», як сказав би пізній Альтюсер, чином) колективну політичну практику, колективний доступ до громадянства, завжди «*in the making*»⁴⁹.

Перший будівельний майданчик демократії стосується, на мій погляд, питання правосуддя: це питання є основоположним для того, що стосується статусу індивіда як «політичного суб'єкта». Але воно також буде вирішальним для трансформації поняття суверенітету в європейському масштабі. Між іншим, нічого дивного, що суб'єкт і суверен перебувають поруч.

Починаючи від Арістотеля, відомо (чи слід було б знати), що участь в діяльності суду є такою суттєвою складовою демократичного громадянства, як і участь в діяльності прийняття рішення чи законів, а починаючи від Гегеля, відомо чи слід було б знати, що одним із символічних ключів приналежності до спільноти є можливість бути підсудним у якості злочинця, залишаючись громадянином, або ж можливість для злочинця бути визнаним у тій інстанції, котра його судить. З цієї точки зору, Європа у своїй сукупності сьогодні опиняється на перехресті.

З одного боку (услід, зокрема, відкритому вибуху проблем політичної корупції), починає утверджуватись тенденція до автономізації юридичного апарату стосовно до політичної влади. З другого – судові практики та юридичні практики залишаються (більше або менше залежно від країни, Франція тут не виблискує своєю відвагою) сферами, в яких є значною соціальною нерівністю, експертиза всесильною, а сили опору, загалом, малорозвиненими, за відсутності юридичної підготовки мас (принаймні настільки ж ґрунтовної, як технологічна чи економічна підготовка) й за відсутності матеріальних засобів, котрі самі залежать від політичної волі.

Неважко виявити найвідчутніше місце політичного гальмування, вже не говорячи про інертність національних судових апаратів та їхньої протилежної юридичної традиції (зокрема, це стосується протиставлення між англосаксонською та континентальною традиціями, які безнастанно розігрують «цивілізаційний конфлікт» поміж *common law* та римським правом). Апеляційні інстанції й зокрема Європейський суд, а також Європейський суд з прав людини – із тих найбільш «просунутих» євросоюзних інституцій, до яких європейські громадяни (й навіть іноземці, які мешкають в Європі) можуть безпосередньо звертатися, навіть якщо й в обмежувальних умовах і з досить тривалими затримками. У цьому сенсі вони віртуально урівноважують те, що Бландін Кригель влучно називає «приматом адміністративної держави над державою правосуддя», або ж вони організують безнастанно цитоване поняття *правової держави*⁵⁰. Але можна зробити ще один крок. Коли транснаціональна структура, як-от у Європі, схильна замінити інстанцію *закону* як «вираження загальної волі» або ж обмежити вагу парламентарської волі на користь «законодавства без законодавця», утвореного з арбітражів, контрактів, регламентацій та юриспруденції⁵¹, демократична інстанція мусить прибрати форму універсального доступу до правосуддя (включно з індивідами і групами громадян перед державами) та контролю *a pos-*

teriori справедливості рішень, санкціонованих «в останній інстанції» європейськими судами⁵².

Потреба і складність демократизації судової системи (тобто її прямого чи непрямого контролю з боку тих, хто їй делегує свою «владу судити») так само очевидні на євросоюзному рівні, як і на рівні національному... Європейська програма демократизації правосуддя була б типовою ілюстрацією ідеї *більш розвиненої* спільноти громадян, ніж самі національні спільноти.

Другий основоположний будівельний майданчик стосується збіжності профспілкової боротьби та руху суспільних об'єднань навколо проектів реорганізації «робочого часу» в європейському масштабі. П'єр Бурдьє, зокрема, починаючи зі страйків 1995 року в Франції, справедливо наголошував на істотності цієї мети⁵³. Однак чи може вона бути досягнута, коли не переглянуті засновки поєднання між громадянством та «професією»? Поворот європейського громадянства співпадає *de facto* з кризою соціально-національної держави, в якій більш-менш ефективно розв'язання «соціального питання» уможливило відтворення форми-нації, як і водночас держава-нація кодифікувала та санкціонувала би певне визначення праці та працівника.

Виникає питання, чим є *соціальна* (або «соціально необхідна») *діяльність* в усій своїй загальності. Передусім його поставили феміністки та екологісти *супроти* центральності виробничої праці та однобічності класичних концепцій класової боротьби. Та здається, ніби те, що пробивається на поверхню, не постає у формі «все або нічого». «Центральність праці», яка історично замістила класичні буржуазні поняття *незалежності* чи *самовласності* (*self-ownership*) та здатності як основи соціальної власності або колективних прав «на існування», не була скасована, а перемістилась й розширилась.

Тут ми опинились в осередді європейської соціальної моделі та її кризи. Неможливість змусити *зникнути працю* як виробництва соціального зв'язку доведена *a contrario* масовим безробіттям та трансге-

нераційним виключенням разом із нестерпними наслідками: «негативний індивідуалізм», «розрив зв'язків (*désaffiliation*)» (Р. Кастель), врешті-решт, протидіюче насильство бідних і контр-насильство охоронних політик. Коли ж виробнича праця в той же час стає «виробництвом соціальності», вона більше не просто є *poiësis*'ом, майструванням матеріальних засобів для існування, але й політичним *praxis*'ом, що несе нові потенційності. Отож така гіпотеза різниться від гіпотези Маркса (праця «відтворює соціальне відношення», тобто виробляє капітал, для якого робітники є живим інструментом аж до повалення класового панування) та гіпотези Арендт чи радше її вульгаризованих користувачів (праця протистоїть *діяльності*, як приватна сфера сфері публічній). Міркування Негрі й Гардта – котрі включають у розширене поняття праці також і трансіндивідуальну інтелектуальну діяльність, і «турботу душі» або афективну працю (*care*) – тут особливо є цікавими⁵⁴. *Відтворення соціального життя загально*м також перетворилося на предмет праці, тож кожен працівник стає «соціальним робітником», тобто він виробляє «соціальність», «соціальний зв'язок», у той же час виробляючи блага або послуги (так само як довгий час нам пояснюють, що селяни, які добувають засоби для існування, водночас виробляють продовольчі блага та середовище, тим більше, що вони краще чинять опір посиленому сільському господарству). Принцип, який можна сформулювати тут, по-новій, перевертає традиційне відношення між діяльністю та гегемонією: не працювати, щоб виробляти (блага, цінність), а виробляти (блага, послуги, інформації, знання), щоб працювати, тобто здійснювати фундаментальне політичне право. *Праця для всіх* (у розмаїтих формах та згідно зі статусами, котрі не обов'язково відтворюють класичну заробітну платню, а не зможуть припустити менше гарантій визнання та солідарності) – це, таким чином, інша «конституційна» мета для Європи *більш демократичної*, ніж її отримані від народження нації...

Так, перед європейськими громадянами відкривається будівельний майданчик відновлювання колективних форм боротьби та інституцій соціального *конфлікту*. Наскільки видається істотним посилятися на поняття громади (*cité*) або громадянства, яке не було б «інтегрувальним» чи «консенсусним» (як от, треба це визнати, у випадку Габермаса й *a fortiori* у «націонал-республіканців»), настільки є невідворотним завдання переосмислити їхні форми та об'єкти – або ж переосмислити поєднання *громадянина* та *активіста* (якраз тому, що активіст та активістка були великими модерними фігурами активного громадянства). Разом з тим, здійснюємо обертання національної точки зору в транснаціональну точку зору (оскільки світовий простір сьогодні є водночас простором, у якому розподіляється соціальний робочий час у залежності від протилежних політик рентабельності капіталу або задоволення соціальних потреб, і простором, у якому виникають колективні виміри активістського громадянства чи громадянства, яке не зводиться до форми історичних компромісів між капіталом і працею). Тим самим ми покликані розглянути третій, властиво транснаціональний, будівельний майданчик – або ж майданчик, що спрямований на транснаціональність як таку.

Третій будівельний майданчик демократії: демократизація кордонів. Я не змішую його з повним відкриттям чи скасуванням кордонів, що дало б місце лише дикому капіталізму, в який люди остаточно були б утягнуті та відкинуті як товари, навіть як просто корисна чи безплідна сировина⁵⁵... Радше йдеться про *перемови щодо подолання кордонів* на рівні рухів пересування та міграції населення на планеті, на якій Європа є одним з полюсів, замість того, щоб робити з неї об'єкт односторонніх політичних рішень, які подвоюються розвитком посиленних охоронних практик та ідеологій: те, що назвали «фортеця Європа»⁵⁶). Ї розпочати таким чином облаштувати універсальне право на *пересування* та

мешкання, додаючи взаємність культурних внесків та контактів цивілізацій.

Це – матеріальна база відкритого для іммігрантів громадянства: не «європейське громадянство», а «громадянство в Європі», тобто спільно розділена різними жителями Європи побудова громадянства, як-от дієвий прогрес в історії прав людини (отже, як складова справжньої «політики прав людини», відмінної від «гуманітарного втручання»). Це те саме, що сказати, ніби слід осмислити, як же змінити історичне відношення між територією та населенням, аби вирвати його зі схем власності (включно з державною власністю), як вже змінили, під тиском глобалізації, відношення між територією, потоками товарів, капіталів та інформацій. Й слід приступитись до нагального питання колективної *незахищеності*, починаючи якраз із ситуації «унезбезпечених» народностей-номадів, котрі виступають як джерело й мішень охоронних нав'язливих ідей, тісно пов'язаних з одержимостями ідентичності.

*Нарешті, четвертий будівельний майданчик демократії якраз стосується культури, але передусім і зокрема «мови Європи», що є умовою, за якою можна не тільки говорити про публічну сферу, а й відповідати на подвійне запитання: «звідкіля походить ця сфера?», «для кого вона вибудовується?». Моя гіпотеза, котра тут приєднується до думки Умберто Еко⁵⁷, полягає в тому, що потрібно в теорії та на практиці поставити під сумнів, зокрема на рівні *освітянських практик*, поняття романтичного («гумбольдтівського⁵⁸») походження мови як закритої тотальності, висловлення однаково закритої на собі спільноти (водночас й універсальної в самій собі), що утрималась аж до наших днів (включно у своїх структуралістських шатах). Слід відштовхуватись від мультикультурних практик, а не тільки від права, що організує водночас ієрархізацію державних мов («мов інтеграції», першорядних і другорядних «робочих мов» тощо) та захист неофіційних ідіом (Хартія захисту регіональних мов чи мов меншин від 1992 року, якою б не була від неї користь⁵⁹). Тоб-*

то слід відходити від своєрідного й навіть унікального у світі *вжитку*, який витворила історія європейського континенту та його взаємодія з усіма регіонами світу (є й інші регіони у світі, де цивілізація ґрунтується на віковичному співлінгвізмі: так, це – Далекий Схід, але, вочевидь, згідно з зовсім іншим історичним поняттям, для якого геть не є певним, чи відповідає йому поняття перекладу⁶⁰).

Англійська мова насправді не є й не буде «мовою Європи»: віднині її набагато *більше* (глобалізована й глобалізуюча міжнародна мова, постмодерний еквівалент домодерної латини), а отож стає *менше* (одна з особливих національних мов, вона у деяких випадках не те що збіднюється, а навіть ризикує вибухнути у численних відносно відокремлених ідіомах⁶¹). Моя гіпотеза, як і припущення Еко, навмисне зсувається стосовно проблеми права: «мова Європи» – це не код, а система у постійній трансформації перехресних ужитків, іншими словами, це *переклад*. Більше того, це реальність соціальних практик перекладу на різних рівнях, *медіум комунікації*, від якого залежать усі інші (що породжує проблему доступу до комунікації між кодами). Таким чином, я маю намір перенести питання ідентичності, культури та кордонів на інший рівень: спробувати помислити відмінну від глобалізованого поширення інформації практику, котра в цьому сенсі є радше засобом культурного опору та контр-влади, однак не на традиціоналістських і комунотаристських засновках ідентитарної «національної мови-культури», насадженої для самої себе (а отже, приреченої на занепад)... Коли «мовою Європи» є переклад (або ж, коли хочете, конкретна метамова, утворена з усіх еквіваленцій та з усіх спроб подолати «неперекладне» між ідіомами⁶²), це також нерівномірно розвинена практика. Й поки що вона зосереджується на двох полюсах «суспільства»: серед інтелектуалів, які отримали освіту з «вищих» гуманітарних наук, письменників-переселенців чи письменників в екзилі (нащадків Гайне, Канеті, Джойса чи Конрада) й серед безіменних мігрантів, котрі в цілому займають нижчі посади розподілу праці та зайнятості

(адже для середніх рівнів ця віртуально універсальна компетенція утруднюється, гальмується з боку національних навчальних систем, які є мало не одномовні⁶³). Отож слід зменшити (а не скасувати) розрив й працювати на його упорядкування, що також означає віднайти на іншому рівні дух великих «культурних революцій» навчання: ліквідація безграмотності, всезагальна шкільна освіта. Завдання, втім, не є непомірним. Буде чим зайняти численні покоління художників, педагогів та спеціалістів, відновлюючи тим самим справжні перспективи «постнаціональної» історичної трансформації.

Одночасне відкриття будівельних майданчиків утворює конкретну умову для того, щоб публічний простір знову став громадянським простором: ось чому питання європейської громадської думки (завжди практично неіснуючої, й однак «повзучої» в подібності питань і перешкод для демократизації) є важливим й настільки складним, бо його не можна однобоко звести до практик комунікації урядів й до побудови європейських медійних мереж (або до поглинання Європи у світові мережі стандартизованої інформації). Без такої громадської думки годі говорити й про осмислення «активного громадянства» в історичному просторі, в який ми віднині увійшли. Але все це додається до ширшого питання: перевертання ціннісних знаків та пріоритетів дії поміж освоєнням колективних «сил» (як сказав би Спиноза), що перетворюються на винахід ідей та інституцій, та утворенням комунотарних ідентичностей у прихистку більш-менш авторитарно закріплених кордонів. Коли Європа (себто реальні європейці, «мешканці» Європи) таки спроможуться знову перемістити рушій політичної дії, вона, без сумніву, не буде отим самодостатнім «усім», яке обіцяють Договори та Саміти, а – як ім'я прийдешнього народу – вона могла б стати «чимось».

* Лекція на IV Конгресі асоціації викладачів філософії Португалії, університет Коїмбри, 11 січня 2000 р. У цій лекції я відтворюю деякі елементи, які виклав на семінарі «Складна Європа», що проходив в Istituto Italiano per gli Studi Filosofici Неаполя (тематична мережа *Immaginare l'Europa*), від 31 січня до 4 лютого 2000 р.

¹ Книга Перша, 1094 а.

² *Конституція Німеччини*, in G.W.F. Hegel, *Écrits politiques*, фр. перекл. Костаса Папаіоану, Champ Libre, 1977.

³ Див. дев'ятий розділ «*Es gibt keinen Staat in Europa*» в кн. Балібар Е. Ми, громадяни Європи? Кордони, держава, народ. Київ, Курс, 2006. – С. 241–262.

⁴ M. R. Lepsius, «Ethnos und Demos», in *Interessen, Ideen und Institutionem*, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1990.

⁵ Русо, *Суспільний договір*, Книга I, розд. 7.

⁶ Див.: Спиноза, *Теолого-політичний трактат*, Передмова і зокрема двадцятий розділ. Невідомо, чи знав Спиноза про «Роздуми про добровільне рабство» Ля Боесі.

⁷ Про історію та вжиток центрального поняття *Bildung*, див.: A. Assmann: *Arbeit am nationalen Gedächtnis. Eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee*, Frankfurt am Main, Campus, 1993; про тяглість ідеалу громадянської релігії у сучасних республіканців, див.: E. Rusconi, *Possiamo fare a meno di una religione civile?*, Laterza, Bari, 1999.

⁸ Це дозволяє зрозуміти, що ця особлива схема, яка підкоряється досить вузьким умовам, у той же час функціонувала як *універсальна* модель державної розбудови.

⁹ За контрастом слід було б поглянути, як бюджети та політики валютного курсу контролюються з боку МВФ у випадку «відсталих» країн так, що цей контроль є головною ознакою недостачі суверенітету.

¹⁰ *Le Monde* від 10 лютого 2000 р. оголошує: «Німецькі соціал-демократи беруться за фіскальну конкуренцію» (знижуючи податки); див.: P.-N. Giraud, *L'Inégalité du monde*, op. cit. (James O'Connor: *The Fiscal Crisis of the State*, New York, 1973).

¹¹ Тоді як вони дедалі більше (я ще до цього повернусь) звертаються до юридичних рішень європейських судів.

¹² Коли тільки припустити, як це роблять Майкл Гарт і Антоніо Негрі в книжці «Імперія», що ми є свідками народження якісно нового поняття «глобального суверенітету», що збігається з власною «кризою» та «розкладанням» тією мірою, якою, не маючи більше жодного зовнішнього боку, він має вершити свою владу над самим собою.

¹³ Це не заважає – зовсім навпаки – переживати справжню інфляцію вжитку слів «громадянин» і «громадянство» («громадянські заходи» тощо), сенс яких ще більше знецінився й розбавився.

¹⁴ На мою думку, цією синтагмою слід «перекладати» унікальне поняття *politeia*, яким користувались греки й зокрема Арістотель, й яке стало засадничим поняттям політичної «теорії»: згідно з контекстом, існуючі традиції передають його як «конституція» (деколи «державна форма», «режим» тощо) або «громадянство» (у подвійному значенні інституції та здійснення прав громадянина), тоді як, звісно, як одне, так і друге стосується однієї тематики. Також його цікавим еквівалентом є *право громадянства* (*droit de cité*).

¹⁵ Див.: Habermas, *Die Einbeziehung des Anderen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996. З приводу австрійської справи, помічаємо посилення виступів на цю тему, зокрема як спосіб усунення «конституційних перешкод», які ставить колективне втручання більшості в електоральний та урядовий процес однієї з країн-членів ЕС в ім'я того, що французький президент Шірак назвав «європейським контрактом». Віддалена модель – це, звичайно, модель американської дискусії (перед війною Півночі та Півдня) щодо можливості чи неможливості для деяких штатів продовжувати (і практикувати) рабство.

¹⁶ Це порочне коло чудово проаналізував Обів'є Бо у висновках до книги *La Puissance de l'État*, Paris, PUF, 1994. Аргумент Бо йде проти аргументу, що підкреслює «розпад суверенітету» в європейському вимірі з точки зору конституційної неоднозначності, що відсилає, з одного боку, до автономізації «наднаціонального суверенітету», властивого європейським угодам, з другого – до невідчужуваного «резерву суверенітету», що вони визнають за національними державами (див. M. R. Lepsius: «Nationalstaat oder Nationalitätenstaat als Model für die

Weiterentwicklung der Europäischen Gemeinschaft», in *Demokratie in Deutschland. Soziologisch-historische Konstellationsanalysen, Ausgewählte Aufsätze*, Göttingen, 1993).

¹⁷ Про поняття «конституція в матеріальному сенсі» (яку зокрема розробив італійський юрист Константіно Мортаті), а також про антитезу двох значень слова конституція, яка може пролити світло на процес «деформації» держави, що спричинена розвитком соціальної держави, див.: G. Marramao, *Dopo il Leviatano. Individuo e comunità nella filosofia politica*, Giappichelli editore, Turin, 1995, p. 356 sq.

¹⁸ Див.: B. Olivi, *L'Europe difficile. Histoire politique de la communauté européenne*, Gallimard, Paris, 1998; C. Giannoulis, «Die Idee des «Europe der Bürger» und ihre Bedeutung für den Grundrechtsschutz», Universität des Saarlandes, Europa-Institut, Sektion Rechtswissenschaft 1992; C. Wihtol de Wenden, *La Citoyenneté européenne*, Presses de la FNSP, Paris, 1997.

¹⁹ Відомо, що протягом кількох років це – одна з проблематик Ж. Делора: існує нерозв'язне протиріччя між двома цілями, які офіційно собі поставила «Європа 15-ти»: відкриття (обмежене) перед деякими країнами-«кандидатами» на Сході та посилення єдності та влади Європейської комісії та Європейського парламенту. Між цілями розширення та інтегрування виникло б протиріччя, *a fortiori* для розвитку «соціальної Європи»; що вже казати про протиріччя з приводу кордонів та процедур виключення, які входять у саме визначення європейської ідентичності!

²⁰ E. Morin, *Penser l'Europe*, Gallimard, Paris, 1987.

²¹ «Конституціоналізація» соціальних прав більш-менш ясна залежно від країни: найбільш вражаючий приклад – це Італія, чия Конституція 1948 р. заявляє: «L'Italia è una Repubblica democratica fondata sul lavoro». Французька Конституція 1958 р. під назвою «Про суверенітет» заявляє, що «Франція є неподільною, світською, демократичною та соціальною Республікою» (ст. 2). *Grundgesetz* 1948 р. ФРН (сьогодні поширена на цілу Німеччину) заявляє, що «Die Bundesrepublik Deutschland ist ein demokratischer und sozialer Bundesstaat» (ст. 20.1), що ст. 28.1 уточнює у такій формі: «Die verfassungsmässige Ordnung in den Ländern muss den Grundsätzen des

republikanischen, demokratischen und sozialen Rechtsstaates im Sinne dieses Grundgesetzes entsprechen».

²² Говорять про «бісмарківську модель» та «бевериджівську модель», французький випадок міститься десь посередині. Про методологічні проблеми, які піднімає визначення «європейської соціальної моделі», див: D. Le-noir, *L'Europe sociale*, La Découverte, Paris, 1994. Про встановлення соціальних прав як нового покоління громадянських прав, див. есе Т. Г. Маршала: T.H. Marshall, «Citizenship and Social class», 1948 (in Marshall, *Class, citizenship, and social development. Essays by T.H. Marshall, With an Introduction by Seymour Martin Lipset*, Anchor Books, New York, 1965 (перевид. University of Chicago Press, 1977); теорія Робера Кастеля інституції та кризи «соціальної власності» (*Métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Fayard, Paris, 1995); нарешті, Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*, The New Press, NY 1996 (зокрема шостий розділ: «Building Social Capitalism 1945-50»).

²³ Див. з цього приводу роздуми Д. Сасуна про орієнтацію в стилі лорда Бевериджа на універсалізацію соціальних прав як прав громадянина після війни

²⁴ Див. протиставлення між «правами-свободами» та «правами-довірою», сформульованими Раймоном Ароном й підхоплені різними авторами, зокрема: L. Ferry et A. Renaut, *Philosophie politique 3: des droits de l'homme à l'idée républicaine*, PUF, Paris, 1985. Примітно, що такий автор, як Амартя Сен, що походить з утилітаристської традиції, через дослідження проблем розвитку у третьому світі та нерівностей, пов'язаних з глобалізацією, суворо дотримується основного характеру принципу рівності шансів (див.: *Inequality reexamined*, Harvard University Press, 1992, і присвячене йому досьє у часописі *Cités*, № 1, 2000).

²⁵ Див.: K. Polanyi, *La Grande Transformation*, op. cit.

²⁶ Див. п'ятий розділ «Європа після комунізму» в кн.: Балібар Е. Ми, громадяни Європи? Кордони, держава, народ. – К.: «Курс», 2006. – С. 146–178.

²⁷ Див., наприклад, В. Olivi, *L'Europe difficile*, Paris, Gallimard, 2001.

²⁸ Угорські, польські та чеські керманічі, зокрема, заявляючи загалом про намір вступу до Європейського Союзу, часто наполягають на «неевропейському» характері Росії, на відсутності «демократичних традицій» російського народу тощо.

²⁹ Згідно з виразом, популяризованим політологом і старим європейським єврокомісаром лордом Ральфом Дарендорфом: Ralf Dahrendorf, *in Betrachtungen über die Revolution in Europa*, Bastei-Lübbe, 1992.

³⁰ Час перекласти пророчі сторінки Кейнса в *The Economic Consequences of Peace* (1920), що також вражає ілюструють відносність репрезентацій європейської ідентичності та «кордонів» Європи стосовно певних політичних кон'юктур та цілей: «проблематичними» видаються чи то приналежність Великої Британії до «системи» європейських націй, чи то приналежність слов'янського чи точніше російського простору, чи то середземноморського простору (здатного поширитись на два береги, як сьогодні бачимо від Терції до Північної Африки)... У цих виключеннях немає нічого ані тривкого, ані *a fortiori* природного.

³¹ Точка зору, на якій, як не парадоксально, сходяться два автори, яких усе протиставляє: E. Nolte (*Der Europäische Bürgerkrieg, 1917-1945. Nazionalsozialismus und Bolschewismus*, Mit einem Brief von François Furet, Herbig, 1997) і E. Hobsbawm (*The Age of Extremes. A History of the World, 1914-1991*, Vintage Books, 1996).

³² Про «нові війни» в Європі та стосунки, які вони підтримують з характеристиками «глобалізації» після кінця «холодної війни», див. книгу Мері Калдор (Mary Kaldor), що водночас надрукована англійською та італійською: *New and Old Wars. Organized Violence in a Global Era*, Polity Press, 1999/*Le nuove guerre. La violenza organizzata nell'età globale*, Carocci editore, Rome, 1999.

³³ Вираз винайшов Дж. Рупнік (J. Rupnik, *L'Autre Europe. Crise et fin du communisme*, Nouv. éd. revue et augmentée, Odile Jacob-Seuil, Paris, 1993).

³⁴ Див.: I. Marton, «Демократичний перехід чи перехідна демократизація в країнах Східної Європи», *in M*, № 45, квітень 1991; також див. досьє «Схід 89-99. Якими є справджені сподівання?», *Mouvements*, № 45, листопад-грудень 1999.

³⁵ Цей текст написаний до відступу та повалення Мілошевича та його заміни Коштуницією, але за обставин та цілей, які так і не були прояснені. Зрозуміло, що катастрофічні наслідки кампанії бомбардування 1999 р. призвели до того, що західні союзники сприяли цьому вирішенню, не ставлячи жодних умов.

³⁶ «Процедурна та плюралістична ідентичність, з рухливими кордонами», як говорить П. Аснер: «Європейська конструкція і мутації на Сході», in J. Lenoble et N. Dewandre (sous la dir.), *L'Europe au soir du siècle. Identité et démocratie*, Передмова Жака Делора, Esprit, 1992. Ефективність цієї «процедури» між 1950 і 1997 рр., зокрема, є однією з тем дуже корисної роботи Б. Оліві: В. Оліві, *L'Europe difficile. Histoire politique de la communauté européenne*, фр. перекл., Gallimard, Paris, 1998.

³⁷ Свого часу добре вивчена Александром Адлером: «Велика Європа?», in *Philosophie politique*, № 1 (1991), p. 151 sq.

³⁸ Див. текст Ізмаїла Кадаре в *Le Monde* 17 квітня 1999 р.: «Треба європеїзувати Балкани».

³⁹ «Західна Європа втратила неабияку можливість», розмова з Тімоті Гартоном Ешем, *Libération* 9 листопада 1999 р.

⁴⁰ Див., зокрема, É. Valibar, «Чи можливе європейське громадянство?», in *Droit de cité. Culture et politique en démocratie*, Paris, PUF, 2002; і третій розділ «Право громадянства чи апартеїд?» в кн. Балібар Е. Ми, громадяни Європи? Кордони, держава, народ. – К.: «Курс», 2006. – С. 73–100.

⁴¹ Маастрихтська угода визначає європейське громадянство як таке, що належить тим, хто має громадянство країн-членів Союзу.

⁴² Сьогодні я не шкодую про цю провокацію з огляду на розвиток австрійської справи: лицемірство офіційної реакції європейських країн (насамперед Франції), позаяк усюди те, що є проголошеною Гайдером метою – закон про «внутрішнє виключення» «неєвропейських» іммігрантів як незахищеної робочої сили – вже існує на багатьох рівнях.

⁴³ Див.: С. Wihtol de Wenden, *La Cotoyenneté européenne*, Presses de la FNSP, Paris, 1997, p. 99. Зазначимо інше показове використання порівняння з *апартеїдом*: порівнян-

ня, що наразі роблять деякі інтелектуали для характеристики панівні неоколоніальні стосунки всередині ізраїльсько-палестинського ансамблю: див., наприклад: А. Azoulay та А. Ophir, «100 Years of Zionism, 50 Years of a Jewish State», *Tikkun*, vol. 13, № 2, 1998.

⁴⁴ Див.: Andrea Rea (sous la dir.), *Immigration et racisme en Europe*, Complexe, Bruxelles, 1998.

⁴⁵ Див. сьомий розділ «Насильство і глобалізація» в кн. Балібар Е. Ми, громадяни Європи? Кордони, держава, народ. – К.: «Курс», 2006. – С. 199–225.

⁴⁶ J.-M. Ferry, *La Question de l'État européen*, Gallimard, Paris, 2000.

⁴⁷ Y. Sintomer, *La Démocratie impossible? Politique et modernité chez Weber et Habermas*, La Découverte, Paris, 1999, p. 369.

⁴⁸ Див.: G. Baratta, *Le rose e i quaderni. Saggio sul pensiero di Antonio Gramsci*, Gamberetti editrice, 2000.

⁴⁹ H. van Gunsteren, *A Theory of Citizenship*, Westview Press, 1998. Див. вище розд. 9.

⁵⁰ «Зі свого боку, мусимо визнати, що наше адміністративне право, наша більш адміністративна, ніж політична централізація (Токвіль) застаріла, й щоб врятувати політичну централізацію, слід пожертвувати адміністративною централізацією. Слід піти назустріч, щоб не хитатись між диктатурою хабарницьких парламентів та диктатурою самоуправних суддів, встановленню справжньої європейської судової влади як структурованої, так і автономної, й засновувати її захист на більш активній та більш актуалізованій, ніж наша, юриспруденції [...]. Існують розрізненні елементи, відштовхуючись від яких можемо закласти початок правової держави зі [...] сукупністю європейських судів, що утворює дійсну рівновагу в адміністративній владі Комісії [...]. Нам просто не вистачає спільного європейського громадянства...» В. Kriegel, *Philosophie de la République*, Plon, Paris, 1998, p. 306-307.

⁵¹ Див. цікаві роздуми М. Лепсіуса: М. R. Lepsius, *op. cit.*, p. 266 sq.

⁵² Питання не виникає лише в царині приватних справ за злочинними чи спірними позовами, а й у царині гуманітарних прав, коли виникає питання справжнього «космополітичного карного права». Приклад справи Піночета, якою займались іспанські судді, показує, що існує конку-

ренція між двома процедурними типами: процедура спеціальних карних судів та процедура «універсального судового органу», – вочевидь більш демократичного, але з цих же підстав залежного від того, як громадська думка у кожній країні поступово братиме до уваги проблеми правосуддя, що стосуються усього людства.

⁵³ Див. дві збірки цих виступів, опублікованих під назвою *Contre-fuex* (Éditions Liber-Raison d'agir, Paris, 1998 і 2000).

⁵⁴ Цит. праця, р. 22 sq. («Biopolitical production»).

⁵⁵ Особливо тривожним передвісником чого є торгівля дітьми для всиновлення (що віднині повністю інтернаціоналізується завдяки Інтернет-послугам).

⁵⁶ Хотілося, щоб з цього приводу відновив свою діяльність, з новими технологічними можливостями, інформаційний центр, створений у Швеції Ніколасом Бушем: *Fortress Europe*, Blomstervägen, 7, S-791 33 Falun, Швеція.

⁵⁷ «Ця можливість стосується не лише перекладацьких практик, а й можливості жити разом з іншими на багатомовному за покликанням континенті. Проблема європейської культури майбутнього, напевно, не полягає в триумфові тотального поліглотизму [...] а в спільноті людей, що можуть вхопити дух, аромат, атмосферу відмінного слова. Європа поліглотів – це не Європа людей, які вільно спілкуються багатьма мовами, а – в кращому сенсі – людей, які можуть при зустрічі говорити власною мовою, розуміючи при цьому мову іншого, які, хоч і не вміють вільно говорити іноземною мовою, таки її розуміють, навіть докладаючи певне інтелектуальне зусилля, розуміють «геній», культурний універсум, що висловлює кожен, говорячи мовою своїх предків та традиції» (U. Eco, *La Recherche de la langue parfaite dans la culture européenne*, фр. перекл. Seuil, Paris, 1994, р. 395). До цього варто додати, що «спільнота перекладу» також не є спільнотою, в якій всі говорять і розуміють мови всіх, а, навпаки, є спільнотою, в якій роль «товмача», в залежності від ситуації та конфігурації обміну, може випасти на долю будь-кого, й ця роль переходять від «можаритарної» позиції до позиції «міноритарної».

⁵⁸ Гумбольдтівська традиція, заснована на ідеї гомології між мовою і культурою, що вважаються певними «то-

тальностями», жодним чином не відповідає практиці самого Гумбольдта. Див.: A. Berman, *L'Épreuve de l'étranger. Culture et tradition dans l'Allemagne romantique*, Gallimard, Paris, 1984.

⁵⁹ Перевага Хартії, котру країни-члени прийняли неоднаково, або повністю, або частково, полягає в тому, що включає «територіальні» мови (як-от корсиканську чи баскську) та мови «імміграції» (як-от арабську чи турецьку), але вона не об'єднує їх одним поняттям, тобто їй не вдається помислити рівність між різними спільнотами, що роблять внесок в утворення «європейського народу».

⁶⁰ Вочевидь, є певне співвідношення між тим, що європейський континент зберіг велику кількість ідіом для відносно обмеженого населення, й тим, що ці мови були пов'язані з проектами колоніальної універсалізації, які їх частково глобалізували: порівняйте американський континент або Китай.

⁶¹ Та не поспішаймо робити висновок, ніби «міноризація» є зародком занепаду мови як засобу доступу до культурного універсалізму, якщо вона може бути перетворена в естетичну проблему. Можна прочитати чудові сторінки на цю тему в книзі П'єра-Іва Петійона (Pierre-Yves Pétilion) про англійську мову ірландських письменників: *L'Europe aux anciens parapets*, Seuil, Paris, 1986.

⁶² Барбара Касен помістила поняття *неперекладності*, як рушійної сили перекладу, в осердя колективної праці, яку вона організувала з метою публікації «Європейського словника філософій» (має вийти у видавництві Seuil).

⁶³ Але з істотними відмінностями: «малі країни» (Нідерланди, Скандинавія, Португалія) виказують з цього приводу значний поступ (засвідчуючи, що масова багатомовність таки є цілком можливою).

Переклав Андрій Пена

200 p.n.e.

Тарас МАТІІВ

парадокси східної європи

49

Дуже часто європейці задаються запитанням «Де є Центральна Європа?» Це проблема пошуку та самоідентифікації Центральної Європи. Напевно, хтось її згубив, якщо знову, вже вкотре шукає. Очевидно, що після найбільшого розширення Європейського Союзу (а Європу я б асоціював саме з ЕС – і хай мені вибачить маленька горда та незалежна Швейцарська Конфедерація) – до нього увійшло ще десять (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Естонія, Латвія, Литва, Кіпр, Мальта) та ще дві (Румунія, Болгарія) держави. Решта неначе поза цим політичним проектом. Тоді де ж Центральна Європа – знову у Німеччині? Отож ця тема більш, ніж актуальна.

Вона актуальна для «старих» членів ЕС, які санкціонували це розширення, і після нього опинилися у новій для себе ситуації, адже всіх складностей цього розширення не можна було передбачити. Вони опинилися сам на сам з партнерами, яких насправді ще добре не знають. Невдача з прийняттям Європейської Конституції чи епопея з війною в Іраку вже показали, що ЕС буде мати різні і дуже різні бачення свого майбутнього.

Так само тема нового переосмислення геополітичної констеляції у нашій частині світу важлива

і для нових членів ЕС, що займають пасмо від Німеччини, Австрії та Італії до нового кордону ЕС, яким насправді є старий добрий кордон ССРСР. Прибалтійські виключення тільки підтверджують правило.

Мені видається дуже символічним, що у «європейському оркестрі», не буде представників України. Бо що українці мають врешті до свята розширення Європейського Союзу, чи до проблематики Центральної Європи?

Для України у загальноєвропейському процесі відведено роль «фігури умовчання». Зрештою, вона й сама за 16 років незалежності на щось інше не спромоглася. Про неї не говориться, щодо неї у Брюсселі не приймається жодних істотних рішень. Її не бачать ні як члена ЕС, ні як асоційованого члена ЕС, і як партнер ЕС вона насправді не цікава, бо якби інтерес був, то ставлення до неї було б іншим. Для Брюсселя Україна є радше курйозом. Хоча, поки що не таким одіозним, як Беларусь. Звичайно, офіційна позиція української влади декларує прагнення інтеграції з ЕС. Цими ж деклараціями все на разі і завершується.

На сайті Журналу «І» (www.ji-magazine.lviv.ua) вже давно висить карта майбутньої Європи, яка відображає те, як (на наш погляд) її бачать з Брюсселя, – на цій карті між Європейським Союзом та Росією замість України хлюпочеться море. Україні просто немає. Очевидно, що для всіх політичних гравців у нашому субрегіоні це була б ідеальна ситуація. Однак, Україна все ж є – і це проблема. Поки що ЄС дає собі раду з нею, просто її ігноруючи, для ЄС Україна є країна «non grata». Причому не тільки тому, що у ній є такий, а не інший політичний режим. Почасти форма політичного режиму в Україні є результатом повної ігнорації цієї країни з боку Брюсселя, а не тільки свідченням неспроможності самого українського народу чи підступів Москви. Бо ж відповіддю на Помаранчеву революцію і прагнення інтеграції з цивілізованим світом Європейська Комісія відповіла звичним холодним – «ні».

Але залишається декілька справ, які, на мою думку, варто було б все ж прийняти до відома.

Дискутуючи про Центральну Європу, ми повинні визначитися принаймні з двома термінами – «Європа» і «Центр».

Що стосується терміну «Європа», то напевне всі погодяться, що він для кожного асоціюється з чимось позитивним, гідним, цивілізованим і водночас (!) успішним. До такої Європи хотіли б бути причетними всі. Особливо нові члени європейського співтовариства.

Однак, мусимо згадати, що історично були різні визначення «Європи».

По-своєму підходили до окреслення «Європи» географи – для них важливими були якісь гірські хребти та моря. Вони окреслювали якусь територію, яку вони відважно називали «Європою». І тоді вона сягала Кавказу та Уралу. Ці межі «Європи» і донині актуальні у початкових школах постсовєтського простору.

По-своєму окреслювали та окреслюють межі «Європи» політики. Їхні критерії не такі могутні та стійкі, як у географів. Вони керуються політичною

доцільністю, яка інколи підмінялася простою куртуазією, або ж відкритим цинізмом.

Генерал де Голь з висоти свого зросту сміливо обмежив «Європу» Уральськими горами, розрубавши єдине тіло ССРСР, а насправді Росії, навпіл. Незрозуміло тільки, що робити Росії з своїм Сибірським хвостом (75% її території з 20% її населення)?

Натомість юний Європейський Союз (чи не під тиском США) відважно запропонував Турецькій Республіці стати його членом (5% території Європи до Босфору). Тим самим ЄСівські геополітики посунули межі ЄС до Тигру та Євфрату – коліски цивілізації. За цю «відвагу» рано чи пізно треба буде відповісти, підписавши, чи ні, з Туреччиною план дій щодо її вступу у ЄС. Чи, може, і далі дурити довірливих турків. А це вже стає небезпечно. Вже зараз їх у Берліні більше, ніж було під Віднем 1683 р., коли Центральну Європу врятував король Речі Посполитої Ян III Собеський (не без участі запорізьких козаків Семена Палія).

Дуже цікаву позицію у цьому питанні зайняв Державний Департамент США – після дуже короткого періоду, коли навіть Україну він відніс до «Європи», він просто не окреслює, що собою являє простір від Перемишля до Владивостока. Парадоксальним чином цього простору немає у багатьох американських атласах (і це не жарт). Американські політики просто дезорієнтовані. Очевидно, для них весь цей простір є тим, що російські націоналісти називають Євразією, натомість їхні російські опоненти іронічно називають Азією. Україні у цій концепції взагалі немає, оскільки у неї немає її азійського «хвоста». На жаль, без приєднання до Росії Україні так і не вдасться стати справжньою євразійською чи азійською країною.

Водночас, не можна не зауважити, що все це справи давно минулі – грішки старих політиків. Натомість тепер термін «Європа» абсолютно брутально експропрійований на користь Європейського Союзу – насправді саме Європейський Союз називає і бачить себе Європою. З цим можна погоджуватися чи ні. Однак так вже є і так буде. Все, що є поза ним,

Європою не буде. І українці та всі інші мають з цим погодитися. Хоча не погоджуються. Однак, це їхня внутрішня справа.

Насамкінець слід, напевно, згадати і гуманітаріїв, які після європейської катастрофи 1945 року почали шукати підстави для творення нової Європи. Вони шукали духовних основ Європи, посилалися на християнство. Однак саме в «Європі» воно почало підупадати і дивним чином розвиватися у Латинській Америці. Більш строгі дослідники окреслили межі «Європи» латинським світом чи світом латинського християнства, відсікаючи постправославні комуністичні країни – і щонайперше Росію. Натомість спадкоємці грецького письма та грецької християнської традиції у цю концепцію Європи не вписувалися. Спадкоємці «грецької» чи «візантійської» традиції з «Європи» просто викидалися. Правда, місце Греції у новому проєкті ЄС ставало для цих латинських пуристів дещо затуманеним. Тепер додалася Болгарія і на горизонті Європи маячить Сербія... Крапку у цій справі спробував поставити Семюел Гантінгтон, який з рішучістю американського неофіта розрубав цей гордіїв вузол та відсік православно-ісламський (?) світ від латинського. При тому навіть не зауважив, що розрубав навпіл Україну та Беларусь. А Грецію (колиску європейської цивілізації) взагалі (і справедливо!) викинув з європейської цивілізаційної єдності. Однак, тоді наші європейські колеги мали б поставити собі запитання – а що таке духовна Європа без Греції?

Дехто з більш тонких дослідників покликалися на «демократичну традицію», але про це було важко говорити після двох десятиліть нацизму та фашизму у самому центрі Європи. Особливо самим європейцям.

Таким чином, точного окреслення духовних підвалів «Європи» так і не знайшли, хоча списів було поламано чимало. Очевидно, цю тему так і слід залишити відкритою для того, щоб при європейських університетах все ж якось існували численні катедри, що її розробляють. Зрештою, пошук влас-

ної ідентичності ніколи не має завершуватися, це щоденний процес.

Ми розуміємо, що всі ці інтелектуальні пошуки є тільки спробою сакралізувати певні політичні та економічні реалії. Європейський Союз побудований більшою мірою на економічному та політичному інтересі, ніж на християнстві.

Отож, ми маємо розширений Європейський Союз, а точніше, розширену Європу, справжню Європу, яка реально закінчується на теперішньому польсько-українському кордоні. З цього місця у даному тексті я вживатиму термін «Європа», окреслюючи Європейський Союз – так буде простіше, коротше і чесніше. Нещодавно Європа поширилася і до румунсько-українського кордону. Шкодюю, що немає українсько-албанського.

Україна участі у цьому процесі не брала і наврояд чи скоро братиме. Або ж не братиме взагалі. Вона залишається поза межами «європейського проєкту». Хоча не хоче (поки що) брати участі у російському «євразійському проєкті» творення нової модернізованої «ліберальної (і не дуже) імперії» та «керованої демократії» а la Путін. Україна залишається «поміж», на дні моря, як свідчить наша карта. Запропонований апеннінськими бакалійниками статус «нового сусіда ЄС/Європи» викликав в Україні або роздратування, або гомеричний сміх – нарешті Польща та Угорщина знайшли свого «нового сусіда»!

І тут ми можемо перейти до окреслення терміну «Центральний».

Яка ситуація складається для країн, що входять у цю, по-новому окреслену та структуровану Європу? Вони потрапляють у нову геополітичну ситуацію.

Свого часу, коли континент був розділений навпіл Берлінською стіною, Мілан Кундера написав свою програмну статтю «Трагедія Центральної Європи». Українські дисиденти того часу ретельно передруковували цю статтю в українській самвидавній та еміграційній пресі. Зробив це і наш журнал «Ї». Однак, даремно шукати у ній згадку про Україну. Для Мілана Кундери Україна вже тоді була поза

його баченням Центральної Європи – радше вона була складовою тієї Советської Росії, яка поневолила його центральноєвропейську Чехію. Наївні українські дисиденти цього тоді не зауважили. Статтю він розпочинає з боротьби за європейськість, з угорського повстання 1956 р. та відомої фрази директора агенції новин угорського радіо «Ми готові померти за Угорщину та Європу». Автор, очевидно, не підозрює, що аж до початку 50-х все ще тривали останні бої десятилітньої партизанської боротьби проти советів «За Україну та Європу» на Західній Україні. І тисячі українців не теоретично, а реально гинули і в лавах УПА, і по Магаданах та Норільських і за Україну, і за Європу, як вони, наївні, її бачили. Очевидно, він і не підозрював, що за десятиліття цієї боротьби через неї до сталінських концтаборів пройшло 150 000 українських партизан. Так само, як і я не знаю, скільки сотень тисяч чеських партизан зі зброєю у руках боролося у 40-50-х роках з советською окупацією. Можливо, когось шокує моя, така політично некоректна фраза. Однак, я відважуюся на неї з огляду на те, що чи не кожен другий з мого покоління є дітьми тих, хто відбув за цю зовсім не інтелектуальну, а збройну боротьбу щонайменше по 10 років сталінських концтаборів і для нас це не проста політична чи інтелектуальна спекуляція, а історія наших родин. Я знаю відповідь на цю мою політичну некоректність – Кундера одразу дав її, щоправда, це стосувалося Росії (але для нього Україна і СССР/Росія, підозрюю, це одне і те ж, тому ми, в тому числі і я, повинні відповідати і за поразку СССР) – «Я волів би не знати їхнього світу, що він коли-небудь існував». Трагедія України його природно не цікавить. Тому цілком справедливо Україні місце саме на дні моря, а не у Центральній Європі.

Для Кундери Центральною Європою є саме ті країни, що входять до ЕС – Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина. Центральноєвропейським він наївно вважає простір «замкнутий між Німеччиною та Росією». Однак сам термін Центральної Європи (Mitteleuropa) історично стосувався (і я сподіваюсь, буде стосуватися) саме Німеччини і, можливо, її

ближчої німецькомовної периферії (а у перспективі, можливо, і Швейцарії). З огляду на політичні резони, термін «Центральна Європа» у модерному ЄСівському політичному дискурсі було замінено різного роду евфемізмами, як-от «стара Європа», «Кернегора», «Європейське ядро». Вже тепер очевидно, що до цього «Європейського ядра» увійдуть Франція та Бельгія. Вже зараз ми бачимо реальне формування справжньої Центральної Європи. Причому підставами для того, щоб саме так називати цей неформальний клуб у ЕС, є не їхнє географічне розташування чи духовна єдність, а реальний рівень економічного, суспільного розвитку, а отже політичні та економічні інтереси. Країни «Європейського ядра», справжньої Центральної Європи, дуже (і надовго) випереджують у своєму розвитку не лише країни на Схід від них, але й країни на Південь від них. Особливу, я б сказав трансатлантичну позицію у ЕС формує Велика Британія, яку у цьому сенсі чи не єдину можна назвати Західноєвропейською (читай Трансатлантичною) країною. У свою чергу, особлива група країн формуватиметься довкола Середземномор'я – тут творитиметься своя Південна Європа зі своїми специфічними потребами та цілями. Першим завданням, яке вона має вирішити – це інтеграція Західних Балканів – Хорватії, Сербії, Македонії, Чорногорії, Боснії і Герцеговини, Албанії. І Косово...

Натомість країни між Німеччиною та «не-Європою на Сході» (Молдовою, Україною, Беларуссю та Росією), як це не сумно, знову опиняються у справжній Східній Європі. Отаке от гірке «deja-vue». І справа не у тому огидному таврі Східної Європи, яке так відкидав Мілан Кундера. Група цих країн, хочуть вони того чи ні, мають свої специфічні інтереси, мають свій рівень економічного та суспільного розвитку і тому неминуче складуть доволі єдину щодо своїх потреб групу держав, які розміщені на Сході Європи, на Схід від «Європейського ядра». І саме як на Східну Європу, з огляду на всі ці реалії, дивитимуться і дивляться на них їхні старі партнери з ЕС.

Далі на Схід, як ми домовилися у відповідності з запропонованою мною картою, розпочинається море. Чи Азіопа. Для того, щоб зняти якісь образи з боку наших нових східноєвропейців, мені здається, що дискутуючи про країни цього пасма, ми повинні згадати, як називалася імперія, яку досі ностальгічно згадують у всьому цьому регіоні – згадати старий добрий Oesterreich, який зовсім не комплексував з того, що є саме Східною Імперією. А тому нашим новим європейцям, гадаю, не слід комплексувати щодо назв, і не видавати себе за центр чогось, чого не існує – бо Європи від Атлантики до Уралу просто не існує. Це тільки забавка для старомодних географів, але не політична чи економічна реальність. І новим східноєвропейцям і новим східним не-європейцям потрібно просто усвідомити своє актуальне місце у новому континенті, що постає на наших очах. Колись цивілізаційним центром Європи був Константинополь. Однак зараз з політичної та економічної точок зору це нічого не означає.

З допомогою старих членів ЕС нові держави члени ЕС за останні десять років ефективно модернізували своє суспільство та економіку. Зрушення величезні. Тому вони повинні бути вдячними старому ЕС. Однак, не мають забувати і того, що насправді початок цього процесу поклав крах ССРСР, що ніхто не програв холодну війну з США.

Звичайно, вступ нових членів у ЕС необхідний і санкціонований «Європейським ядром». Європі потрібні нові виробничі потужності, нові ринки, більше робочих рук, стара Європа катастрофічно старіє, не останнє місце відіграє і питання безпеки – «Європейське ядро» ніжно оповите і захищене з усіх боків (шкода тільки, що сучасний тероризм не бачить у новітніх «буферних зонах» ніякої реперони). У цьому сенсі країни Нової Східної Європи відіграють свою неоціненну роль. Вони творять собою смугу безпеки та контрольованого Брюсселем стабільного розвитку. Вони не посилюють своїм ресурсом конкурентів ЕС. Вони ізолюють «Європейське ядро» від неоімперських проєктів Росії та вибухових імпрізацій на Балканах. Водночас вони ізо-

люють «Європейське ядро» і від нового глобального фронту протистояння з ісламським світом. Наразі ЕС залишив всі негативи цього протистояння американцям, ізраїльтянам та росіянам.

З огляду на питання безпеки Європейський Союз останні кілька років активно розбудовує та укріплює нові європейські кордони, перетворює ЕС у «фортецю Європи». От і Шенгенський простір розширився. Однак, не для українців – їх черговий раз обмежили у праві пересування. І це при практично повному бездіянні українського уряду. Натомість сибарита міністра закордонних справ – Арсенія Яценюка – підвищили до рангу голови Верховної Ради України. По суті, силами ЕС реалізовується старий договір Рібентропа-Молотова. Новітній кордон ЕС на Сході майже точно відображає інтенції цих старих, таких далекоглядних геополітиків. Звичайно, при цьому (для заспокоєння «нових сусідів» та «нових членів ЕС») багато мовиться про «прозорість» і «цивілізованість» нових/старих кордонів. Багато дискутується про комп'ютеризацію операцій на кордоні, про електронне стеження за кордоном, про те, що цивілізаторами (з огляду на корупцію) на українсько-польському кордоні будуть «європейські» митники. Декларується розширення «простору свободи», «простору вільного пересування». Однак залишається запитання – для кого розширюється той простір свободи і вільного пересування? Принаймні не для українців. Україну (і що найгірше – 47 млн. українців), як зачумлену територію, за кілька останніх років з усіх боків оточили візовими стінами. Щоправда, ми самі не закрили кордон з Росією, тому нас неначе м'яко підштовхують назад у російські імперські обійми. І у цьому сенсі Україна нагадує зараз зовсім не «нового сусіда Європи», щасливого від того, що Європа для нас стала ближчою, а загнаного у кут щура. Щура неєвропейського. Хоча, звичайно, на світських раутах ми вітатимемо чергове розширення ЕС, яке є великим шансом для нас, яке наблизить нас до Європи, яке гуманізує та цивілізує наші кордони, яке... яке... і под.

300 p.n.e.

VECALEDONIVS OCEANVS

MARE GERMANICVM

MARE SVBICVM

BRITANNICVS OCEANVS

MARE CANTABRICVM

IMPERIVM ROMANVM

PONTVS EVXINVS

MARE INTERNVM

MARE INTERNVM

IMPERIVM ROMANVM

Майкл Емерсон екзистенційна дилема європи

Членство в Європейському Союзі вийшло за рамки 25 держав

Життєво важливе питання, що постало сьогодні перед Європейським Союзом, полягає в тому, що організації доведеться зробити вибір: чи продовжувати процес розширення, аж поки організація не стане некерованою, чи позбавитися одного зі своїх наріжних принципів відкритості для всіх європейських демократій, ризикуючи, таким чином, створити негативний ефект, виключаючи ті чи інші країни зі співдружності. Європейська політика добросусідства (ЕПД), що народжується сьогодні, перебуває у стані в пошуку вирішення цієї проблеми. Ця політика вже пройшла три стадії, спільні для найбільш важливих ініціатив Європейського Союзу; вони полягають у наступному: для політичної дискусії пропонується важлива ідея; потім інститути Європейського Союзу, що не можуть впоратися з цим завданням, роблять перші кроки; і третя стадія

– коли проблема стає серйозною, Союз усвідомлює необхідність рішучих дій. ЕПД швидко перейшла від першої стадії до другої і була потенційно готова перейти до третьої, хоча ще не було зрозуміло, чи будуть відповідні інститути достатньо енергійно продовжувати розвивати свої пропозиції в цій сфері. Ця проблема видається нам найбільш чітко сформульованим і важливим завданням, що стоїть перед Єврокомісією під головуванням пана Барозу. Нові держави-члени Союзу є новітнім ресурсом організації, що може внести великий вклад у створення нової, успішної ЕПД.

Суть проблеми

Як тільки Європейський Союз 1 травня 2004 року завершив процедуру свого розширення, він став жертвою власного успіху і опинився віч-на-віч із проблемою свого подальшого існування.

56

Суть проблеми полягає у тому, як ЕС збирається визначати характер і географію своїх майбутніх кордонів, що, по суті, означає переосмислення сутності і формули організації.

Важка процедура вступу країни до ЕС уже працює як налагоджений і ефективний механізм, що вимагає політичних і економічних умов для просування європейських цінностей і стандартів за межі старої Європи. Для стислості ми називаємо це європеїзацією.

Але ті, хто не включений у процес, хто перебуває на периферії, тобто всі інші країни Європи аж до басейну Середземного моря і на Близькому Сході, почувуються реально виключеними з Європи.

Розширення ЕС могло б продовжуватися, і насправді це відбудеться, принаймні ще з деякими сусідніми країнами. Але територіальні можливості росту ЕС уже досягли критичної межі.

Таким чином, один варіант розвитку проблеми: надмірне розширення ЕС може досягти рівня, коли його ефективність як союзу виявиться практично зруйнованою.

Інший варіант – припинення розширення ЕС. Це буде означати відмову від одного з основних принципів Союзу – відкритості для всіх європейських демократій. Крім того, це, безперечно, вплине на процес реформ на периферії Європи, аж до порушення політичної і суспільної стабільності у цих регіонах. У результаті виникне ще один фактор ризику, досить реальний (як і всі інші, такі, як тероризм, наркотрафік, зброя масового знищення, міжнародна злочинність, нелегальна міграція і т.д.).

Чи є вихід з цієї дилеми?

Як виглядає, існують тільки два можливих виходи з цієї ситуації.

Один зі шляхів – пришвидшити інституційний і загальний розвиток сил Союзу, що могло б збіль-

шити його здатність до подальшого розширення в майбутньому. Але останні обговорення нової Конституції Союзу проходили на межі політичних можливостей. Труднощі процесу ратифікації можуть показати, що для деяких нова Конституція – занадто серйозний крок, і це може стати загрозою єдності Союзу. Тому на цей шлях не слід розраховувати.

Другий шлях – почати щось дійсно важливе в рамках Нової європейської політики добросусідства, що могло б розмити межі між членами і нечленами Союзу так, щоб Союз міг впливати на події на окраїнах Європи і не поспішати починати переговори про прийом нових членів.

Швидкість, з яким спочатку терміни «розширена Європа», а потім «політика добросусідства» були включені у лексикон міністрів закордонних справ і країн-членів Союзу, і їхніх сусідів, свідчить про те, що в обох випадках йдеться про стратегічно важливі ініціативи.

Проте, слабка місцева європейська політика чи пропозиція занадто слабких стимулів при наявності важких зобов'язань може виявитися гіршим, ніж нічого. Це може породити скептицизм стосовно реальних намірів Союзу. Може виникнути питання, чи реальна ця пропозиція чи це млявий дипломатичний жест для заспокоєння «залишених за бортом», що насправді може відіпхнути сусіда; що це – стратегія чи просто жест? Чи може ЕС розвивати таку місцеву європейську політику, що відповідала б поставленому завданню?

Визначення європеїзації

Термін «європеїзація» за останнє десятиліття завойовував популярність у політичній науковій літературі мірою того, як учені намагалися проаналізувати і зрозуміти політичні, економічні і суспільні перетворення, що відбуваються в рамках процесу європейської інтеграції¹.

Уперше це спостерігалось при прийнятті до Союзу трьох південних країн – Греції, Португалії й Еспанії після того, як вони позбувалися своїх автори-

тарних режимів, (полковників, Салазара, Франко) і зливалися із сучасною Європою.

Інтерес до процесів перетворення в Європі безумовно зріс, коли до ЕС вступили колишні комуністичні держави Центральної і Східної Європи.

Унікальним випадком видається Португалія, що успішно експериментувала і з фашизмом, і з комунізмом, а період маоїзму, згаданий у досьє президента Комісії, натякає на те, яким інтригуючим може бути такий досвід.

Можна розглядати європеїзацію і як вплив трьох механізмів, що працюють у тісній взаємодії:

- *правові зобов'язання* у політичній і економічній сферах, що розвиваються від вимог, пропонуєваних при вступі країни до ЕС і/чи Раду Європи, і до приєднання до Конвенції з прав людини;

- *об'єктивні зміни* в економічній структурі й інтересах окремої особистості як результат злиття з Європою;

- *суб'єктивні зміни* в поглядах, поняттях і особистості людей, що стимулюють політичну волю до прийняття європейських норм у бізнесі, політиці і громадянському суспільстві.

Механізми європеїзації по-іншому можна коротко описати як спробу з'єднати раціональний інституціоналізм за допомогою *політики умов (обумовленості)* і соціологічний інституціоналізм за допомогою злиття норм і *соціального навчання*.

Зміни, здійснені за допомогою політики обумовленості, можуть відбуватися досить швидко чи у середньотривалій перспективі. Більш глибокі зміни, що досягаються через реальну трансформацію особистості і її інтересів, можна чекати тільки як результат соціалізації у більш віддаленій перспективі. Можуть відбутися і більш швидкі зміни у політиці, що згодом поглиблюються і призводять до істотних змін особистості і її інтересів².

Десять заповідей Європи

Цінності і системні риси, на яких ґрунтується європеїзація, частково визначені в офіційних документах Європейського Союзу і Ради Європи, а най-

більш розгорнута інтерпретація пропонується у переліку нижче. Він містить деякі спірні пункти і тому залежить від особистих поглядів читача, але принаймні тут пропонується інформація для триваючих дебатів із приводу європейських цінностей, що може бути корисним для порівняння з цінностями, прийнятими в інших країнах, таких, як, наприклад, США, Росія і Китай.

Десять європейських заповідей – цінності і системні риси європейської моделі

1. Демократія і права людини – юридично сформульовані в Європейській Конвенції і Суді з прав людини Ради Європи і також включені в Європейську Конституцію і копенгагенський політичний критерій Європейського Союзу для прийняття нових членів.

2. Спільна юридична основа для чотирьох свобод – для єдиного економічного ринку, простору для вільного пересування, проживання і зайнятості громадян Європейського Союзу.

3. Соціальна модель – базове соціальне забезпечення і доступ до охорони здоров'я.

4. Багатонаціональний характер суспільства, заперечення націоналізму – суспільство повинне набути якостей, що поєднують регіональні, національні і європейські особливості.

5. Світський мультикультурний підхід. Існуючі в Європі мусульманські меншості намагаються розвивати релігійний мультикультурний підхід (у випадку Туреччини ситуація складніша).

6. Антитоталітаризм і антимілітаризм у зовнішній і внутрішній політиці, але без пацифізму.

7. Багатосторонній підхід у міжнародній політиці, а також у внутрішньо європейських справах.

8. Багатоярусне управління. Зазвичай з триярусною федеративною системою підпорядкування (Європейського Союзу, національним і державним) при наявності обов'язкового наднаціонального управління Європейського Союзу.

9. Відкритість для всіх європейських демократій.

10. Кордони Європейського Союзу, що постійно змінюються, еволюціонізують, а не жорсткий поділ Європи на своїх і чужих, тобто Європейський Союз як нео-Вестфальська федеральна держава.

Ці проблеми цінностей також актуальні стосовно геостратегічних інтересів США і Росії у різних частинах європейської провінції. Наприклад, США і Європейський Союз можуть цілком спокійно працювати разом за тими ж правилами і навіть доповнювати один одного на Балканах і Кавказі, тому що у цих регіонах поняття європеїзації і вестернізації означають одне і те ж явище. Що ж стосується Близького Сходу, то там існують явні розбіжності у поглядах на характер війни в Іраку і застарілий ізраїльсько-палестинський конфлікт.

Росія, зі свого боку, хоча і є членом Ради Європи, у внутрішній політиці переживає відхід від демократичних принципів, а у так званому «ближньому зарубіжжі» – повернення до старої *real politik*. Створюється враження, що Росія не збирається просувати демократичні цінності і захищати права людини й у той же час підтримує сумнівні сепаратистські утворення, такі, як Придністров'я, Абхазія і Південна Осетія.

Моделі політичного й економічного тяжіння

Безсумнівно, демократія і права людини стоять першими у списку десяти європейських заповідей. До останнього часу внесок політологів, що розвивають теорію процесу глобальної демократизації, мав позитивний характер. З кінця 1980 – початку 1990-х почали з'являтися роботи, присвячені Третій хвилі демократизації наприкінці ХХ століття, з парадигмою переходу до демократії, що настає за катастрофою комунізму³.

Західні благодійні організації жваво відреагували на ці роботи і розвинули особливо бурхливу діяльність після розвалу Советського Союзу. Але останнім часом нові теорії політологів рішуче по-

вернулися в негативному напрямку, говорячи про Кінець третьої хвилі і перехідної парадигми⁴.

Що ж відбувається? Теза Семоеля Гантінгтона полягала в тому, що просування демократії у світі, починаючи з першої хвилі у ХІХ столітті, другої – після Другої світової війни і третьої – з кінця 1970-х, по суті, було послідовною зміною тривалих циклів просування і часткового відступу. Але Лері Дайаманд у 1996 році прийшов до висновку, що «ліберальна демократія припинила своє поширення у світі».

І дійсно, середній бал, виведений на підставі рейтингу якості демократії у тридцятьох посткомуністичних країнах Європи і Центральної Азії, свідчить про те, що перехідний процес зупинився у цьому регіоні на стабільному балі 4. Це – чудовий приклад абсурдного емпіризму. Середній показник не має сенсу в даній ситуації, тому що за ним ховаються дві протилежні історії – про три групи країн ЕС (нові члени, всі інші і Балкани), що досягли високого чи зростаючого рейтингу, і дві інші групи (європейські і середньоазійські держави, що раніше входили до складу ССРСР), де рейтинг низький чи знижується.

Історія про «кінець перехідного періоду» насправді включає сюжет про ці п'ять груп, де деякі стають справжніми демократіями, а інші відстають чи рухаються назад до реального авторитаризму, і жодної групи не залишається в стані переходу. З'явилося безліч термінів для опису нібито невдачі перехідного періоду, оскільки політологи намагалися виразити сутність режимів, які не можна було кваліфікувати ані як реальні демократії, ані як режими в процесі переходу, і їх називали по-різному – «ті, що досягли рівня», «напів-» чи «слабкі», чи «неліберальні», чи «зовнішні», чи «псевдо-», чи «делеговані демократії».

Рівень демократії (бал)	Режим
1-2	стала демократія
3	частково стала демократія
4	перехідний чи змішаний уряд
5	частково сталий авторитарний режим
6-7	сталий авторитарний режим

І все-таки в цих роботах, написаних у США, бракує однієї важливої пояснювальної складової, котра враховує певну стратегію, і теоретично, і практично. Теоретична частина – це модель тяжіння, а емпірично – це Європа. Це не означає, що модель Європи варто екстраполювати на увесь світ (що навряд чи можливо). Але ця теорія пропонує, що європейська модель демократизації несе в собі істотну якість «швидкісної демократизації». Наявність чи відсутність цієї моделі на інших континентах багато в чому пояснює успіх або провал у досягненні швидкої, глибокої і міцної демократизації. Під час відсутності ж цього фактора процеси демократизації не стають безнадійними чи приреченими. Вони просто відбуваються повільніше, розтягуються на десятиліття і покоління, але тепер уже у доступних для огляду циклах отримання досвіду просування вперед і відступу.

Модель тяжіння – це проста й підставова ідея, що має паралель в економіці, де вона вже міцно закоренилася. У теорії торгівлі ця модель пояснює розбіжності в інтенсивності процесу торгової інтеграції як функції, що залежить від розміру ВВП і близькості торгових партнерів⁵. Ці параметри інтенсивності торгівлі можуть бути реалізованими чи потенційними. У світі існує усього кілька центрів торгового тяжіння, таких, як Європейський Союз і США.

Модель демократичного тяжіння можна описати в такий спосіб⁶: існує кілька центрів демократичного притягання; йдеться про великі демократичні країни, що можуть служити зразком для усього іншого світу. І знову, такими прикладами можуть служити Європейський Союз і США. Прагнення інших країн приєднатися до демократичної моделі такого центру залежить від репутації і привабливості такої демократії, від географічної і культурно-історичної близькості такого центру і його відкритості для периферії. *Відкритість* можна визначити спочатку з огляду на рівень свободи пересування людей відповідно до візового режиму і законів міграції; друга

і більш серйозна умова – можливості політичної інтеграції периферії і центру.

У випадку, якщо політична інтеграція в принципі можлива, процес може залежати тільки від узгодження умов. Якщо стоїть питання про повну політичну інтеграцію, розробка перехідних умов може стати дуже інтенсивною і глибоко втрутитися в існуючу реальність, але при цьому, все-таки, залишатися в рамках закону і демократії і тому бути прийнятною. Кордони між зовнішнім і внутрішнім простором ламаються, і процес завершується їхньою ратифікацією, наприклад, за допомогою всенародного референдуму, при повному визнанні високих стандартів ліберальної демократії і включенні країни в усі інститути демократичного управління. В основі використання такого механізму голосування лежить почуття спільності в емоційній, історичній і культурній сферах притягання, і при цьому поняття «приєднання до Європи» носить фундаментальний характер.

Моделі економічного і демократичного тяжіння можуть бути приведені в дію паралельно й в ідеальному випадку бути взаємно вигідними. Економічний вигравш від торгівлі і внутрішніх інвестицій може полегшити процес демократичного переходу. Довіра до демократичного переходу, що відбувається, повинна поліпшити якість і стабільність інвестиційного клімату. Тоді це перетвориться на подвійну інтерактивну політико-економічну модель притягання. Таким чином поняття переходу стає законним, тому що стає подорожжю у відомому напрямку і ще більш зміцнюється поняттям сталості і надійності.

Очевидно, щось подібне відбувається зараз у сучасній Європі і стосується значного числа країн і великих мас населення. Події, що явно лежать у сфері внутрішнього європейського поля гравітації, дотепер залучали групу, що складається з 21 держави із загальним населенням 250 мільйонів⁷, якщо брати до уваги тільки держави, що або вже приєдналися до Європейського Союзу, перебуваючи ще в стані відсутності демократії, чи планували зробити це в перспективі. Інші 17 держав з населенням 400

60

млн. входять у зону дії європейської політики добросусідства, метою якої є поширення логіки європеїзації без подальшого приєднання країни до Європейського Союзу⁹. Чи вдасться європейській політиці добросусідства здійснити демократизацію європейської провінції – важливе питання, на яке ще немає відповіді.

Проте, у порівнянні з проміжними випадками у великій Європі і Латинській Америці інші континенти, здається, залишилися на відстані декількох світлових років. В Африці не існує центру демократичного політичного притягання, і єдиними зразками для наслідування тут залишаються колишні колоніальні імперії, що навряд чи можуть стати базою для інтеграції. Єдиним приватним винятком із правила може бути Північна Африка, і саме тут європейська політика добросусідства намагається відродити «барселонську» ініціативу. Такі країни, як Мароко, можуть знайти в Європі підтримку, якщо не опору, для прогресивних демократичних реформ.

* * *

Арабо-ісламський Близький Схід – найбільш драматичний приклад величезного регіону з єдиним мірилом цінностей у виді Корану і законів шаріату; тут немає жодного поля демократичного притягання, навпаки, зараз імпульсивні рухи у бік Заходу там радше негативні, ніж позитивні. У цьому середовищі немає лідера. Найбільш могутнім зовнішнім фактором впливу були США, що намагаються привнести демократію в регіон як результат війни в Іраку. Але, як ми усі добре знаємо, їхня репутація була серйозно підірвана саме через це. Європа намагається увійти на Близький Схід через прийняття в Союз Туреччини і проведення політики добросусідства. Але поки немає жодних ознак того, що це хоч якось впливає на країни Затоки.

Нова європейська політика добросусідства

Типовою політичною моделлю і системним розв'язком у Європейському Союзі є триступеневий процес.

На першій стадії виникає певна важлива ідея для нової політики Європейського Союзу. Ідея обговорюється і має певний резонанс.

На другій стадії Комісія у відповідь вносить свої пропозиції щодо нової ідеї. Але інерційний опір деяких членів Союзу і його інститутів зводять масштаб і значення цих пропозицій до простого жесту і благих намірів. Але оскільки початкова ідея була досить важливою, вона не пропадає; згодом неадекватність перших пропозицій стає очевидною, визрівають політичні підстави для більш рішучої ініціативи, і відбувається перехід до третьої стадії.

Таким був досвід ЄС зі створенням єдиного ринку, валютного союзу, регіональних і структурних фондів у 1970-х, 1980-х і 1990-х роках, поки всі ці ініціативи не перетворилися на частину системи.

Європейська політика добросусідства (ЕПД), як і більшість спільних зовнішньополітичних кроків і кроків у сфері безпеки, у даний час застрягла на другій стадії, на рівні дій, яким явно бракує критичної маси і політичної волі.

ЕПД почалася разом із виникненням поняття Великої Європи, коли деякі північні країни-члени ЄС звернулися в Комісію з проханням запропонувати дії для пом'якшення ефекту виключення для України, Молдови і Білорусі. У травні 2003 року Комісія створила перший «білий документ», але вже після того, як деякі південні країни-члени ЄС почали говорити про те, що їхні середземноморські сусіди не повинні постраждати в результаті цієї нової ініціативи. Тому території Мароко, Тунісу, Йорданії, Ізраїлю і Палестини були включені як цільові. Але все-таки сутність пропозиції була досить слабкою. Росія була і «за», і «проти», тому що її представники постійно підкреслювали унікальність Росії, а конкретніше – її власні амбіції стосовно «ближнього зарубіжжя».

Проте, цих пропозицій було достатньо для того, щоб змусити країни, виключені з числа кандидатів, відчутти себе ще більш виключеними, ніж раніше. Особливо це стосується трьох країн південного Кавказу. Позиція Комісії стала цілковито неспромож-

ною після перемоги «революції троянд» у Грузії і приходу до влади М. Саакашвілі. У своєму другому «білому документі» у травні 2004-го ЕС розширив межі територій, охоплених ЕПД, у які тепер входили не тільки Південний Кавказ, але й арабські і середземноморські країни «барселонської» ініціативи, що були неохопленими раніше. Росія так і залишилася і «за», і «проти». Її Міністерство закордонних справ говорить про це відкрито і негативно, заявляючи, що ця ідея в цілому була задумана неправильно. По суті, Росія виражає невдоволення перспективою посиленої конкуренції за вплив у європейських державах, що раніше входили до складу СРСР.

Пропозиції Єврокомісії, зроблені у травні 2004 року, по суті, анонсували майбутній план двосторонніх дій для кожної країни-партнера. Демократія і права людини стали пріоритетними, що було, звичайно, особливо важливо для арабських країн.

У вересні 2004 року надійшли пропозиції з нової європейської політики добросусідства й інструментів партнерства (ENPI), за допомогою яких будуть фінансуватися проекти в прикордонних зонах між країнами-членами ЕС і їхніми сусідами. Проекти для України і Молдови вже перебувають на обговоренні упродовж декількох місяців і в сусідніх країнах, і серед країн-членів ЕС. Плани нараховують близько 25 сторінок, на них перелічено сотні заходів, яких повинні вжити сусіди, – приміром, 300 основних пунктів у випадку України.

Але цей «всеосяжний» список псевдо зобов'язань не супроводжується перспективою прийняття до ЕС навіть у віддаленому майбутньому, про що просила Україна. Мова заповіді ЕС дуже невизначена і м'яка, щось типу «працювати в напрямку усе більш тісних взаємин» чи «подальшої інтеграції в європейські економічні і соціальні структури». Робочі плани повинні пройти спільне обговорення. У випадку України українська сторона попросила більш конкретної інформації про можливі перспективи угоди про вільну торгівлю і допомогу з візами. Україна була в пошуку нових і реальних контрактів, а одержала

«рекомендації, що будь-які нові контракти будуть розглянуті у свій час». Весь пакет документів навіряд чи можна назвати прийнятним балансом зобов'язань і стимулів чи важелем для розвитку процесу довіри.

Стосовно ж майбутнього для Молдови, Грузії і Вірменії, розрив між очікуваною і реальною перспективами здається не настільки вже й великим. Головною метою Молдови є одержання визнання як повноправного партнера в регіональному механізмі Південно-Східної Європи. Грузія, зі свого боку, старанно змінює свій імідж на більш європейський, ніж кавказький. Вірменія зацікавлена у тому ж.

Для середземноморських держав запропоновані Плани роботи для Мароко і Тунісу, швидше за все, будуть диференційовані, але схожі за структурою, тому що ці країни вважають привабливою ідею більш тісного злиття з європейськими стандартами, нормами і навіть ідентичністю Євро-середземноморського регіону. Для всіх цих держав ЕПД пропонує, щонайменше, шлях розвитку більш європейського способу життя, що спочатку звучить досить приємно, але може не мати ніякого реального політичного значення. З іншого боку, для Єгипту такий підхід видається менш прийнятним.

Сьогодні ЕПД перебуває у другій стадії вищеописаної моделі. Важлива ідея⁹ підтримується паперовою дипломатією, безліччю зобов'язань, очікуваних від партнерів, і дуже скромними і невизначеними зобов'язаннями ЕС. Це не дуже схоже на ефективний механізм трансформації і європеїзації.

Модель Великої (Розширеної) Європи

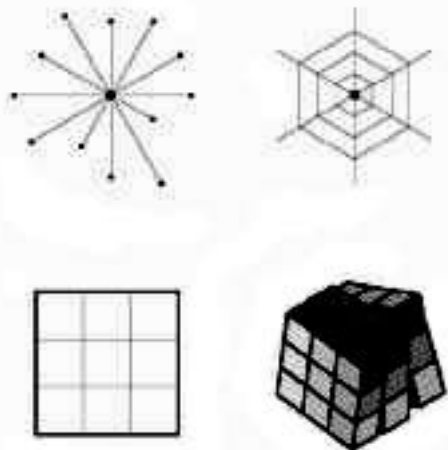
Як перетворити ЕПД в інструмент, що заслугоує більшої довіри? Який хоча б зміг би просунути ся з другої стадії до третьої?

Успіх залежить від створення досить тісної мережі політичних, економічних і суспільних зв'язків, що можуть створити важіль для трансформації держав-партнерів. Як потрібно змодельовати чи структурувати такий процес?

Типи моделей для організації комплексного регіону

Існує кілька схем, що показують, яким чином центр може співвідноситися із сусідніми державами.

У моделі, яку можна назвати «вісь і спиці», центр розвиває свої відносини із сусідами на двосторонній основі.

Модель «павутина» (чи модель концентричного кола) пропонує систему, при якій центр прагне спростити і вибудувати систему відносин із сусідами, групуючи їх відповідно за їхньою географічною/політичною далекістю чи близькістю до центру, з елементами багатосторонності і стандартизації для кожної групи.

Клітинна модель є, по одній осі, низкою численних політичних ініціативи, які центр може поширити на своїх партнерів, а по іншій осі – переліком держав чи регіональних груп.

Але ці схеми непридатні при наявності більш, ніж одного могутнього зовнішнього центру впливу. У такій ситуації, коли кожний з цих центрів має свою систему політичного впливу, необхідна модель, яку ми б назвали «кубик рубіка». Це комплексна іграшка-проблема, яку можна вирішити, але

якщо системи політичного впливу діють розрізнено чи суперечать одна одній, рішення, швидше за все, знайти буде важко.

На практиці ЄС тяжіє до моделі «павутина» (чи концентричне коло), що охоплює як внутрішні, так і зовнішні європейські угруповання, наприклад, такі основні групи усередині ЄС, як зони «євро» і «Шенген», і такі, як ЕЕА, середземноморська і балканська групи, країни Співдружності Незалежних Держав, що не входять у ЄС. Сюди ж належить більш широке коло учасників Ради Європи й Організації з безпеки і співробітництва в Європі.

Що ж стосується політичної сфери у цій моделі, це можна обговорювати на рівні підсумків чи більш докладно. Політики прагнуть сформулювати суть міжнародного співробітництва на основі трьох підсумкових показників – політичного, економічного і рівня безпеки, як це робиться в документах ОБСЄ, але зараз виникло ще сім конкретних областей політики, що виявляються більш ефективними, і якраз тут ЄС і намагається розвивати спільний європейський політичний простір.

Три загальноєвропейських політичних «виміри» і сім «просторів»

А. Політичний і гуманітарний вимір

Демократія і права людини
Освіта, культура і наукові дослідження

Б. Економічний вимір

Економічна зона (для регулювання зовнішньої торгівлі і внутрішнього ринку)

Валютна і макроекономічна зона (євро і макроекономічна політика)

Зона економічної інфраструктури і мереж (транспорт, телекомунікації, енергія й екологія)

В. Безпека

Дотримання законів і внутрішні справи
Зовнішня політика і політика безпеки

США підтримують могутню структуру двосторонніх відносин «осі і спиць» у всіх регіонах світу і набагато менше використовують багатобічну структуру «павутини». Росія намагається розвивати власну модель «павутини» для країн колишнього СРСР і деяких підгруп цих держав. Моделі ЕС і США перебувають у розумній гармонії з Розширеною Європою, але серйозно розходяться з моделлю розширеного Близького Сходу. Російська модель у зоні СНД усе більше входить у суперечність з моделями ЕС і США. Звичайно, важко очікувати успіху там, де зіштовхуються суперечні одна одній моделі найбільш могутніх сил, але тільки, якщо одна зі сторін залишить арену, або змінить свої погляди, або вирішить перейти до співробітництва.

Усі ці моделі пропонують параметри для роздумів про те, як зробити ЕПД більш змістовною, поліпшити її структуру і надійність. Кожен із семи політичних просторів пропонує можливості для включення сусідів у систему тою чи іншою мірою, або асоціювати з політикою ЕС.

* * *

Демократія і права людини дуже привабливі як відправна точка, адже Рада Європи і його Конвенції і Суд з прав людини існують уже у всій Європі. Це значить, що основні цінності поділяються і використовуються усіма. ЕС розробив програми співробітництва з Радою Європи, але він також може ще більше підняти престиж Ради Європи за допомогою фінансових ресурсів і більш явної політичної підтримки. Для країн Середземномор'я, особливо для найбільш прогресивних, таких, як Мароко, можуть бути знайдені можливості розпочати приєднання до Ради Європи як асоційований член, якщо країна підпише Конвенцію з прав людини.

У галузях освіти, культури і наукових досліджень початок спільної роботи теж виглядає сприятливо, тому що ЕС відкрив безліч програм у країнах, що не беруть участі в ЕС. І тут також Рада Європи спонсорує болонський процес, спрямований на поліпшення і взаємне визнання освітніх стандартів

у всій Європі. Освітні програми співробітництва із сусідами особливо не повинні бути прив'язані до яких-небудь умов. Молодь Беларусі заслуговує того, щоб їй були надані всі можливості.

В економічній галузі (регулювання міжнародної торгівлі і внутрішнього ринку) існує давно і міцно встановлена ієрархія режимів торгівлі і ринку, що відповідає умовам розширеної Європи:

- членство у СОТ
- вільна регіональна торгівля, при нульових тарифах і єдиних правилах
- митний союз, із єдиними міжнародними тарифами
- єдиний ринок, де гармонізовані внутрішні ринкові закони і правила.

* * *

Але існує величезна плутанина понять, термінології і різних напрямків у політиці. Існуюча європейська економічна зона (ЕЕА) додає до єдиного ринку ЕС такі країни, як Норвегія, Ісландія і Ліхтенштейн. Європейська зона вільної торгівлі (ЕФТА) сьогодні зведена до двосторонньої торгівлі між ЕС і Швейцарією, оскільки Швейцарія також підписала ряд секторних угод, що надають їй частковий доступ до єдиного ринку ЕС. Туреччина і ЕС просунулися трохи уперед до формування митного союзу. Ця модель може зацікавити й інших торгових партнерів, особливо держави Південної і Східної Європи, що ще не вступили до ЕС. В даний час обговорюють модель двосторонніх угод про вільну торгівлю. СЕЕС (Загальноєвропейський економічний простір) зводиться тільки до двосторонніх переговорів між ЕС і Росією з приводу торгових проблем і питань ринку, з досить невизначеним порядком денним і навіть без згадування про безтарифну торгівлю. І все-таки на самміті країн СНД у Ялті у вересні 2003 року Росія заявила про створення нового Єдиного економічного простору, куди ввійдуть Білорусь, Казахстан, Росія й Україна. Крім того, ЕС почав працювати над угодами про вільну торгівлю зі своїми партнерами у Середземномор'ї, що входять

у «барселонський» процес, а також веде переговори про багатосторонню угоду з вільної торгівлі із шістьма державами Союзу співробітництва країн Затоки (GCC), що вже створили свій власний митний союз.

Як можна раціоналізувати ці багатоскладові системи й ідеї? Одна з пропозицій – створити Паневропейську територію вільної торгівлі (PEFTA). Це об'єднало б багатобічну безтарифну торгівлю із загальним прийняттям паневропейських правил для встановлення кордонів безтарифної торгівлі і правил єдиного ринку, і ЕС міг би запропонувати довгостроковий процес поступового розширення єдиного ринку ЕС для своїх партнерів по ЕПД. По суті, тут потрібно розробити модуль багатоступеневого підходу до гармонізації єдиного ринку і взаємного визнання, визначити кроки, що спочатку принесуть вигоду усім учасникам, не завантажуючи їх надмірними тягарями гармонізації. Тут існує політичний вибір, хоча б на кілька років уперед, аби тим часом висунути на перший план багатобічну паневропейську систему чи запропонувати стимули лібералізації торгівлі на двосторонній основі. ЕС усе ще дотримується деяких суворих заборон на певні види експорту із сусідніх країн, особливо це стосується сільськогосподарської продукції; окрім того, діють суворі антидемпінгові заходи. Так що ЕС повинен визначити чіткі умови, за яких політика ЕПД могла б послабити ці обмеження.

* * *

Економічна допомога і євро

Євро може стати одним із найбільш могутніх потенційних об'єднавчих факторів у розширеній Європі, поступово витісняючи долар як паралельну валюту в торгівлі і накопиченнях, і також розширити зону євро. Євро, як провідна і цілком конвертована європейська валюта, буде долати всі кордони з європейськими сусідами, принаймні у приватному секторі. Уже зараз існує чітка ієрархія валютних режимів відносно євро: валюти, вільно взаємодіючі з євро, валюти з напіввільним використанням євро,

і валюти, жорстко співвіднесені з євро за допомогою прикордонних митних законів (Естонія, Болгарія, Боснія); є мікродержави, що цілком перейшли на євро (Андора, Монако, Сан-Марино і Ватикан), як і деякі внутрішньодержавні утворення (Чорногорія і Косово). Деякі мікродержави (Монако, Сан-Марино) отримали дозвіл від ЕС карбувати власні монети євро для колекціонерів, що компенсують паперові банкноти, які втратили свою цінність. У Південній і Північній Америці можна знайти кілька позитивних прикладів доларизації, зокрема у Панамі й Еквадорі.

І все-таки міністри фінансів ЕС, а також Європейський центральний банк могли б стати більш відкритими і конструктивними до новоприєднаних країн і партнерів по ЕПД. Сьогодні ЕС більше дотримується «ексклюзивної», аніж «інклюзивної» політики. Аргументом із приводу оптимального терміну прийняття до євросони залишається збалансованість витрат і доходів. Ніхто не виходить з постулату, що вся Європа повинна перейти на євро якомога швидше, особливо під час перехідного процесу в колишніх комуністичних економіках. Але приймати політику ексклюзивності також немає необхідності.

Економічна допомога

У ЕС є повний набір інструментів надання економічної допомоги. Зараз ЕС пропонує спростити його і звести до чотирьох основних механізмів, одним із яких буде ENPI (Європейський механізм політики добросусідства і партнерства). Він міг би замінити існуючі програми допомоги для середземноморських країн і країн СНД (Meda і Tacis)¹⁰. Нещодавно була опублікована докладна юридична пропозиція з ENPI¹¹.

Ось середньостатистичні дані про допомогу на душу населення за вісім років, за період з 1995 по 2002 рік, для держав, що входять у різні регіональні групи, обумовлені політичними пріоритетами:

	Евро
Балкани (держави SAA колишньої Югославії і Албанія) евро	246
Середземноморські держави (Південне і Східне Середземномор'я)	23
Європейські країни СНД	9
Центральноазіатські країни СНД	4
Країни Затоки	0

65

Таким чином, колишня Югославія одержала дуже високий рівень допомоги – 246 евро на душу населення. Середземноморські партнери в середньому одержали одну десяту частину від вищезгаданої суми, європейські країни СНД ще вполовину менше, і центральноазіатські країни СНД ще вдвічі менше, а багаті країни Затоки, що не дивно, не одержали взагалі нічого.

Еврокомісія збирається виділити для ENPI суму 14029 млн. евро зі своїх бюджетних фондів у період з 2007 по 2013 рік. У майбутньому планується розподілити цю суму в часі у прогресивній послідовності, починаючи із суми, яку програми Meda і Tacis планували затратити у 2006 році. А Європейський інвестиційний банк (ЕІВ) зможе надати додаткові позички. Але все це поки що на стадії пропозиції Єврокомісії. У наступні два роки мають відбутися складні переговори з країнами-членами ЕС із приводу загального бюджету ЕС на період з 2007 по 2013 рік, і кілька членів ЕС мають намір значно скоротити пропозиції Єврокомісії. Проте, уже прийшов час почати розгляд умов, за яких фінансування NPI буде максимальним.

Системи інфраструктури

Паневропейська конференція міністрів транспорту спонсорує розпочате планування Паневропейської транспортної системи. Уже складена чітка транспортна карта розширеної Європи з десятима коридорами автомобільних і залізничних маршрутів. Ці коридори продовжуються на схід через новоприєднані країни в напрямку до Росії, України, Білорусі, Молдови і Балкан. Планується також установити зв'язок через Чорне море, через Кавказ у Се-

редню Азію. Як тільки об'єкти будуть офіційно зафіксовані на картах, почнеться робота з підготовки докладних проєктів за участі ЕС, Європейського інвестиційного банку й ЕБРР у фінансуванні проєктів. Фінансування цих проєктів у ЕС надходить з величезної кількості різних органів ЕС, кожен з яких має свої правила, що сильно утруднює координацію процесу. Новий фінансовий інструмент політики добросусідства має на меті раціоналізувати ці адміністративні складності.

Енергетика

Головною спробою створити загальноєвропейську енергетичну організацію була ініціатива зі створення європейської Енергетичної хартії, що привела до підписання у 2000 році відповідного договору.

Спочатку це була амбіційна, але невизначена ідея, запропонована у 1995 році тодішнім прем'єр-міністром Голандії Р. Люберсом. Головною метою було скріпити спільні інтереси ЕС і Росії в секторі енергетики. На рівні політичного змісту Угода з Енергетичної хартії значною мірою запозичає правила торгівлі СОТ. Але все-таки документ намагається поліпшити умови для інвесторів і для транзиту нафти і газу. У проєкті протоколу по транзиті є спроби регулювати умови транзиту трубопроводом на основі найбільш яскравих прикладів транзиту російських запасів через територію України, каспійських ресурсів через Кавказ і запасів країн Затоки через порти Середземного чи Червоного морів.

Передбачається, що Росія підпише транзитний протокол після довгих коливаний і внутрішньої боротьби інтересів, але юридично він набере сили тільки після того, як буде ратифікована сама Угода

з Енергетичної хартії. Україна і країни Кавказу вже ратифікували договір і готові підписати транзитний протокол.

У даний час робляться чи плануються інвестиції в найбільш могутні нафто- і газопроводи і з боку північно-західних регіонів Росії, і на Каспії, Чорному морі і у близькосхідних регіонах, що в сумі вплине на безпеку енергетичних ресурсів ЄС¹². Регіональні енергетичні системи, наприклад, електроенергетичні, теж входять до порядку денного, присвяченого географічним регіонам. Регіони Балтійського і Чорного морів обговорюють проєкт створення інтегрованого електроенергетичного кільця, причому держави Балтії вже просунулися в цьому проєкті набагато далі, ніж держави Чорного моря.

Екологія

Щодо глобального потепління, то тут головним завданням ЄС було залучити Росію до підписання Кіотського протоколу, оскільки за світовими стандартами Росія є потужним забруднювачем навколишнього середовища.

Другим найбільш важливим партнером з тих же причин є Україна. Окрім того, для підтримки своєї ядерної безпеки Росія тримає найбільший запас небезпечних отруйних речовин, включаючи атомні підводні човни, що іржавіють у районі Мурманська. Найбільш масштабну угоду про співробітництво у цій галузі було підписано у травні 2003 року між Росією, ЄС, Норвегією і США.

Екологічна політика має також свої природні регіональні аспекти, що стосуються, наприклад, басейнів рік і регіональних морів, де немає політичних кордонів. Тому Баренцеве, Балтійське, Чорне, Каспійське і Середземне моря – усі мають свої важливі екологічні програми, так само як і басейни найбільших рік, наприклад, Дунаю і Райну.

Дотримання законів і внутрішні справи

Ці складні питання вже давно стоять на першому місці у всіх документах і робочих планах європейської Політики добросусідства, включаючи правила

видачі віз, надання політичного притулку, міграції, повернення громадянства, співробітництва у боротьбі з міжнародною злочинністю і под. Відкритим залишається питання, чи знайдуть ЄС і його сусіди конструктивне вирішення традиційних суперечностей у питанні про відкриті і надійні кордони. Візові режими – одне з таких важких запитань.

Два приклади можуть запропонувати більш глибокий погляд на проблему поширення Шенгену – Польща і Туреччина.

Спочатку, коли Польща запровадила візовий режим для українців у 2002 році, кількість перетинів кордону різко скоротилася. Відтоді Польща розширила свої консульські можливості на Україні і гнучко використовує різні варіанти, надані шенгенськими правилами.

Це, звичайно, привело до помітного поліпшення становища. Хоча і не зовсім ясно, чи зможе Польща зберегти цю ситуацію, коли остаточно приєднається до Шенгену, тобто коли буде усунутий контроль на німецько-польському кордоні.

Оскільки переговори про прийняття Туреччини до ЄС починаються у 2005 році, відразу виникає питання про те, як і коли країна зможе дотримуватися шенгенських правил стосовно величезного числа росіян, українців і представників інших національностей СНД, що приїжджають до Туреччини щороку (зараз це близько 2 млн.). Туреччина¹³, мабуть, повинна серйозно подумати про те, як тимчасово дотримуватись існуючого порядку видачі віз у порту прибуття, а не переходити на складні процедури через турецькі консульства, хоча б до моменту повного прийняття Туреччини до ЄС і системи Шенгену. Для ЄС підштовхування Туреччини до термінового і суворого дотримання правил Шенгену було б хибним кроком, що може мати серйозні негативні наслідки щодо цілей ЕПД.

* * *

Окрім того, існує проблема вкрай недружньої візової процедури у деяких Шенгенських державах, де доступ до ЄС навіть для найбільш бажаних відві-

дувачів, таких, як учені, що беруть участь у конференціях, і студентів, що їдуть на навчання, перетворюється у дорогий і образливий бюрократичний кошмар, який пояснюється поєднанням політичних прагнень якнайбільше обмежити доступ з неефективної бюрократії.

Наприклад, Бельгія отримала репутацію однієї з найбільш важких і неефективних країн щодо видачі віз. Це дуже серйозно, з огляду на роль Брюсселя як столиці і центру діяльності ЄС і невід'ємної частини політичної репутації ЄС. Кричущі невдачі у внутрішньо шенгенському співробітництві повинні бути виправлені. Йдеться про такі випадки, як, наприклад, ситуація, коли громадянам Молдавії, щоб отримати бельгійську візу, треба їхати до Бухаресту, оскільки у Молдавії немає бельгійського консульства, і Бельгія дотепер не може укласти договір про співробітництво з державою Шенгену, наприклад, з Німеччиною, яка має у цій країні своє консульство. Запровадження ЕПД повинно стати достатнім приводом для подолання таких недоліків.

Зовнішня безпека

ЄС і Росія разом склали досить розумний порядок денний з їхнього так званого єдиного простору зовнішньої безпеки: міжнародна злочинність, тероризм, зброя масового знищення, розв'язання кризових ситуацій, запобігання і вирішення конфліктів. Цей перелік може також стати порядком денним для ЕПД. ЄС також нарощує практичний досвід у своїх військових і поліцейських місіях. Але політично ЄС усе ще не вдається діяти на рівні своєї ж риторики, особливо у сфері невирішених сепаратистських конфліктів у країнах Кавказу, у Молдові і навіть на Кіпрі. ЄС призначає різних спеціальних представників, як, скажімо, на Кавказі, але водночас не раціоналізує своєї участі у посередницьких (хронічно невдалих) місіях ООН і ОБСЄ, де діють різні країни-члени ЄС. ЄС міг би багато зробити для підвищення довіри до ЄС у ролі сили, що вирішує конфлікти, якби був рішучішим у практичних діях, більш

чітко декларував свої дії, а не залишався стороннім спостерігачем-доктринером¹⁴.

Регіональні параметри

ЄС виступає за регіональне співробітництво, особливо там, де географічні й історично сформовані регіони перетинають кордони країн-членів (і не-членів) ЄС. Важливі регіональні ініціативи були розпочаті у країнах Балтії й у північних районах, а також у Середземномор'ї в зв'язку з «барселонською» ініціативою. Але є регіон, явно забутий ЄС, – це Чорне море. Сьогодні прийшов час для європейської чорноморської ініціативи, при тому, що прибережні країни сьогодні є або кандидатами на вступ до ЄС, або цільовими державами для ЕПД. Питання полягає в тому, чи захоче Росія співпрацювати з ініціативою, націленою на об'єднання ресурсів і політичної енергії у структурі вже існуючої організації Чорноморського економічного співробітництва (BSEC). ЄС може почати зі старої пропозиції для Росії прийняти статус спостерігача або повне членство у BSEC через майбутній новий фінансовий механізм співробітництва. Росії тоді доведеться вирішувати, чи блокувати участь ЄС у BSEC, чи спостерігати за розвитком чорноморських ініціатив поза цією організацією, що ще більш понизить цінність цієї організації.

Інституційні параметри

Уся суть ЕПД у політичному спілкуванні. Тому особливо доречно подумати про те, коли і де можуть бути корисні можливості часткового включення найбільш передових сусідів у різні інституційні структури, починаючи з технічних організацій, таких, як деякі з агентств ЄС (наприклад, Європейське Агентство з охорони навколишнього середовища, чи організації, що стежать за дотриманням стандартів), що насправді вже зараз пропонується в політичних документах ЕПД.

Такі ідеї часткового інституційного включення можуть бути розглянуті і для консультаційних і політичних інститутів, наприклад, для статусу спостері-

гача в Економічній і Соціальній комісіях, регіональній комісії, а у випадку особливо просунутої країни, в організаціях, що займаються міжнародною політикою і безпекою, і навіть до Європарламенту. Можна скласти повне меню й ієрархію таких можливостей, а у випадку з найбільш розвинутою країною це може бути категорія «практичного включення» у ЕС. Завданням Єврокомісії є вироблення схеми умов, що будуть керувати встановленням різних інституційних зв'язків.

* * *

І на завершення залишається ще питання принципу: чи має ЕС право заявити європейським країнам, що в них немає, навіть у майбутньому, можливості вступити до ЕС, тоді як власний установчий документ і майбутня Конституція говорять, що всі європейські демократії мають право вступити до ЕС. Крім того, це питання практичної оцінки політики через можливий мотиваційний вплив на сусідів. Зрозуміло, що установчий документ і конституція не можуть санкціонувати негативну позицію, яку недавно прийняла Єврокомісія і яку підтримують багато країн, але не усі. Справа в тому, що ЕС, який складається з 25 членів (незабаром їх буде 27 чи 28), уже розширений до межі своїх можливостей, і це всім очевидно. ЕС 25 (чи 27 і т.д.) знадобиться ще багато років, щоб облаштуватися. Але якщо інститути і країни-члени ЕС домовляться з тими, хто приймає рішення у такій великій групі, це буде означати, що ЕС трансформував себе інституційно. У такому випадку ЕС зробив би якісний стрибок до життєздатності на новому рівні. У такому випадку подальше розширення і включення ще декількох європейських сусідів може перестати бути великою проблемою.

У будь-якому випадку здатність ЕС включати нових членів залишається одним з копенгагенських критеріїв для узгодження подальшого розширення. А поки немає причин ставити великий знак політичного негативу на рахунках балансу між стимулами і зобов'язаннями ЕПД.

* * *

Координація і стимули

Аналіз політичних, регіональних і інституційних проблем показує, що для ЕПД існує багатий потенціал перетворення її на серйозну дієву силу. Інструментів для можливих дій насправді так багато, що вони породжують серйозну проблему їхньої координації, спільних дій і експлуатації спільного потенціалу.

Як слід діяти? Єврокомісія може вирішити, що кожен відділ, відповідальний за один чи декілька політичних просторів, повинен отримати завдання скласти свій власний документ з ЕПД, з можливого включення країн-партнерів по ЕПД у їхнє поле діяльності. На ділі це поєднуватиме усі основні відділи Єврокомісії, серед них, звичайно ж, Міжнародні відносини, Торгівля, Єдиний ринок, Економіка і Фінанси, Законодавство і Внутрішні справи, Транспорт, Енергетика, Навколишнє середовище, Регіональна політика, Освіта і Наукові дослідження. На рівні координації будуть висуватися критичні думки про те, яка політика повинна пропонувати стимули з висуванням певних умов і яка політика повинна пропонувати нічим не обумовлені стимули і, у випадку висування умов, якими вони повинні бути.

Наприклад, освітні програми, звичайно, не повинні бути зв'язані ніякими умовами, повинні бути відкритими і досягати навіть до таких злиднених і безправних країн, як Беларусь.

Але у випадках з багатьма іншими політичними кроками можуть бути прийняті так звані «позитивні умови». Ключові стимули, які ЕС може запропонувати на певних умовах, включають торгові концесії, фінансову допомогу і відкритість для переміщення людей. У кожному випадку може залишатися відкритим питання, чи є дана пропозиція вільною від будь-яких умов чи ні, особливо всередині даного сектора (тобто всередині сектора торгівлі, економічної політики чи візової політики), чи – ширше – щодо політичних стандартів демократії і прав людини. Тенденції й у ЕС, і у США зараз повертаються у бік позитивної обумовленості, що може певною

мірою бути несподіваним і пов'язаним з політичними цілями. Питання про узгодженість політики ЕС з політикою США стосовно сусідів само по собі стає великою проблемою. Якщо залишити осторонь велику сварку через Ірак, виникає усе більше шансів координації між ЕС і США в галузі організації торгової політики і політики надання допомоги, що може бути дуже важливим для нагромадження критичної і чіткої маси стимулів, достатньої для одержання важеля «трансформуючого» у цільових країнах.

Новітні ресурси ЕС

Чи можуть новітні ресурси ЕС в особі нових членів і народів перетворитися на реальну цінність для розвитку ефективної нової політики добросусідства? Тепер, коли їхня найважливіша мета досягнута і вони прийняті в організацію, з'являються ознаки того, що нові члени вливають свою енергію в роботу, спрямовану на досягнення вищезгаданої мети.

Першим прикладом може стати виразна підтримка Польщею нової політики добросусідства стосовно північних сусідів взагалі, і України, зокрема. Польща висловила думку, що перспектива прийняття до ЕС, хоча б і довготермінова, не повинна виключатися, на цілком резонних підставах, що це єдиний серйозний стимул, пропонований ЕС, який може служити стратегічним важелем впливу на Україну. Другий приклад виник у виді формули ініціативи 3+3 за участю трьох балтійських і трьох південнокавказьких держав. Ідея створення двох груп щодо рівних за розміром країн, і колишніх радянських республік, була прийнята легко. У них багато спільного (не в останню чергу і спільне знання російської мови), але дуже різний досвід. Одна група із вступом до ЕС і НАТО зробила політичний і економічний перехід до європейських і західних стандартів, інша усе ще борсається в болоті переходу, без інтеграції в основні західні структури.

Третій приклад збігається з майбутнім головуванням Греції в організації Чорноморського економічного співробітництва (BSEC), починаючи з листопада 2004 року і по квітень 2005-го. Греція оголо-

сила про свій намір додати новий імпульс і зробити більш серйозними зв'язок ЕС з чорноморськими країнами. Сприятливий для цього момент створюється майбутнім розширенням ЕС із прийняттям Болгарії і Румунії і переговорами з цього приводу з Туреччиною.

Великою є потенційна роль Туреччини для міжнародної політики і безпеки ЕС загалом. Хоча йдеться тільки про регіон Чорного моря, заглядаючи в майбутнє, видається цілком можливим, що все оточення Туреччини, включаючи увесь Середній Схід і Центральну Азію, можна буде розглядати як розширене сусідство ЕС. Величезна важливість і складні проблеми, якими вже є ці страждаючі регіони для ЕС, підказали ідею, що, як тільки у 2005 році почнуться переговори про вступ Туреччини до ЕС, цю країну варто запросити інтегруватися у загальну міжнародну політику і політику безпеки ЕС як дійсного члена (тобто за участю у всіх органах, що приймають політичні рішення, але без права голосування доти, поки країна не стане повним членом ЕС)¹⁵.

Звідси виникає модель, відповідно до якої нові країни-члени ЕС стають особливими друзями і менторами обраних партнерів чи регіонів.

Нові члени ЕС, звичайно, мають свої історично сформовані відносини з Росією, і активність нових членів, колишніх країн СНД, не залишається непоміченою у Москві. Однією з найбільш серйозних переваг таких ініціатив був би розвиток процесу залучення Росії до нової реальності і примирення Росії з таким розвитком подій у регіонах так званого ближнього зарубіжжя. Росія повинна шукати шляхи конструктивного співробітництва, а не змагання з підтекстом тиску. Російська політика, власне кажучи, реалістична і прагматична, і здатна розглянути привабливість у старій приказці: «Якщо їх не можна перемогти, до них можна приєднатися».

Зрештою, ідеї важливіші. Нових членів ЕС приваблює ідея демократії й у більш широкому контексті – європеїзації. Хоча Росія реформується і сьогодні, незадоволеність російських людей і російської інтелігенції стає усе більш очевидною¹⁶. Ці тенден-

ції не залишаються непоміченими в інших країнах СНД і, безсумнівно, лежать в основі посилення тенденції до європеїзації, нехай і не повсюдно¹⁷.

Висновок

Отже, екзистенціальна проблема ЕС полягає у виборі між занадто тривалим процесом розширення до рівня, коли руйнується спроможність управляти об'єднанням, і запереченням однієї з основних цінностей – відкритості Союзу для всіх європейських демократій і ризиком породити негативний ефект, виключаючи сусідні країни.

Європейська політика добросусідства, що народжується, шукає свій шлях між двома полюсами дилеми. ЕПД починає свою діяльність при значному дисбалансі між зобов'язаннями й обіцянками двох сторін і тому при відсутності довіри.

Передбачається, що перехід до третьої стадії може бути зроблений за допомогою таких чотирьох дій:

- більш істотний і всебічний розвиток семи європейських політичних просторів, при потужній координації між відповідними відділами Єврокомісії;

- подальший розвиток регіональних зон, що охоплюють країни-члени ЕС і їхніх сусідів. Сьогодні це

особливо актуально для Чорноморського регіону, що, на відміну від регіонів Балтійського і Середземного морів, дотепер значною мірою ігнорувався;

- заохочення нових ініціатив від нових членів ЕС, що готові виступити в ролі «провідників» для обраних партнерів серед своїх сусідів;

- часткове інституційне включення сусідів і їхній розвиток у напрямку «практичного членства» у випадку найбільш розвинутих держав;

- підтвердження вірності ЕС принципу відкритості для всіх європейських демократій;

- надання можливостей для координації політики позитивної обумовленості й у торгівлі, і в політиці надання допомоги в рамках ЕС і США.

Ці ініціативи можуть служити доповненням до прийнятого робочого плану і можуть зробити його більш обґрунтованим, виправляючи порушений баланс між зобов'язаннями, покладеними на сусідів, у порівнянні з обіцянками і стимулами, пропонованими ЕС. Нова європейська політика добросусідства є досить легко керованим політичним напрямком для Комісії й інститутів ЕС у цілому і тому привабливим для встановлення реальних пріоритетів.

Загальна статистика розширеної Європи і її оточення (дані 2001 р.)

	Число держав	Населення	Національний дохід
Розширена Європа			
ЕС	25	450	8500
ЕЕА/ЕФТА і мікродержави	8	12	433
Кандидати в ЕС	3	96	219
Інші держави Європи, держави SAA	5	24	43
Європейські країни СНД	7	225	313
Невизнані сепаратистські утворення	4	3	
Розширена Європа загалом	52	810	9,508
Розширений Близький Схід, Середземномор'я	10	174	255
Країни Затоки, Іран, Ірак	9	135	590
Центральна Азія, Афганістан	6	83	41
Розширений Близький Схід, загалом	25	392	886
Розширена Європа і розширений Середній Схід, загалом	78	1,203	10,394

Стаття підготовлена на основі виступу автора на конференції Фонду Калуста Гульбенкяна (The Calouste Gulbenkian Foundation) у Лісабоні 26-27 жовтня 2004 р.

¹ Ці питання докладно обговорюються у книзі В. Coppieters, M. Emerson, M. Huysseune, T. Kovziridze, G. Noutcheva, N. Tocci, M. Vahl «Europeanisation and Conflict Resolution – Case Studies from the European Periphery», («Європеїзація і вирішення конфліктів – аналіз окремих конфліктів на периферії Європи»). Academia Press, Gent, 2004.

² Див.: G. Noutcheva, N. Tocci, T. Kovziridze et al. «Europeanisation and Conflict Resolution: Theories and Paradigms» in Chapter 2 of V. Coppieters et al., op. cit.

³ Sam Huntington. «The Third Wave: Democratisation in the Late twentieth Century». University of Oklahoma Press, 1991; Guillermo O'Donnell and Philippe Schmitter «Transitions from Authoritarian Regimes: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies». John Hopkins University Press, 1986.

⁴ Larry Diamond «Is the Third Wave Over?», Journal of Democracy 7.3, 1996; Thomas Caruthers. «The End of the Transition Paradigm», Journal of Democracy, 13.1, 2002.

⁵ Гравітаційна модель теорії торгівлі дає можливість зробити формальну специфікацію і економетричну оцінку, як це, наприклад, було зроблено в європейських країнах, що перебувають у процесі переходу, у книзі Daniel Gros and Alfred Steinherr «Economic Transition in Central and Eastern Europe». Cambridge University Press, 2004.

⁶ Більш докладно це представлено в книзі M. Emerson and G. Noutcheva «Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation», робочі документи конференції у Стенфордському університеті, 4-5 жовтня 2004 р.

⁷ Ця група, що складається з 21 держави, містить у собі як країни, що уже входять до складу ЄС, так і ті, що мають перспективу вступу на основі вихідного становища, що було не зовсім демократичним.

⁸ Ці 17 держав містять у собі європейські країни, що раніше були частиною Советського Союзу, і країни південного і східного Середземномор'я.

⁹ Див.: M. Emerson. «The Wider Europe Matrix». CEPS, 2004.

¹⁰ Commission Communication «On the Instruments for External Assistance under the Future Financial Perspective 2007-2013», COM(2004)626 final, 29 September 2004 (Повідомлення Єврокомісії «Про механізм зовнішньої допомоги в рамках майбутньої фінансової перспективи на 2007-

2013 роки», COM(2004)626 остаточний варіант, 29 вересня 2004).

¹¹ Commission proposal for a «Regulation Laying Down General Provisions Establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument», COM(2004)628 final, 29 September 2004 (Пропозиція Єврокомісії до «Закону, що встановлює загальні положення з вироблення механізму європейської політики добросусідства і партнерства», COM(2004)628 остаточний варіант, 29 вересня 2004).

¹² Більш докладний огляд планів і варіантів роботи нафто- і газопроводів див. у кн.: J. Roberts. «The Turkish Gate – Energy Transit and Security Issues», CEPSEU-Turkey working paper no11, 2004, available at www.ceps.be («Турецькі ворота – енергетичний транзит і проблеми безпеки», CEPSEC-Туреччина, робочий документ №11, 2004, на сайті www.ceps.be).

¹³ K. Dervis, M. Emerson, D. Gros and S. Ulgen. «The European Transformation of Modern Turkey», CEPS, 2004 («Європейська трансформація сучасної Туреччини»).

¹⁴ Ці проблеми обговорюються більш докладно в книзі В. Coppieters, M. Emerson, M. Huysseune, T. Kovziridze, G. Noutcheva, N. Tocci, M. Vahl «Europeanisation and Conflict Resolution – Case Studies from the European Periphery», Academia Press, Gent, 2004 («Європеїзація і вирішення конфліктів – аналіз окремих конфліктів на периферії Європи»).

¹⁵ Ці ідеї розвинуто в книзі M. Emerson and N. Tocci «Turkey as Bridgehead and Spearhead – Integrating EU and Turkish Foreign Policy», working paper available on www.ceps.be, або у Turkish Political Quarterly, Fall 2004, Vol. 3, No. 3.

¹⁶ Наприклад, бурхливі суперечки викликала в Росії нова книга Єлени Трегубової «Прощання кремлівського дідгера» з руйнівною критикою на сьогоdnішній режим, що відходить від демократії, і як наслідок цього виникає політична корупція й інтелектуальний тиск на лідерів бізнесу, державних службовців і журналістів.

¹⁷ Останнє опитування у Вірменії показало, що 72% населення заявляє, що майбутнє цієї країни пов'язане з ЄС (www.ankam.org). Азербайджан же повертається назад до центральноазіатської політичної моделі. 22 жовтня суд цієї країни засудив сімох лідерів опозиційних політичних партій на тюремне ув'язнення від 3 до 5 років (Ankam-Caucasus).

400 p.n.e.

VECALEDONIVS
OCEANVS

MARE
GERMANICVM

MARE
SVEBICVM

BRITANNICVS
OCEANVS

MARE
CANTABRICVM

PONTVS EVXINVS

MARE INTERNVM

MARE INTERNVM

IMPERIVM ROMANVM

андрей
мєдушевській

73

європейська інтеграція: механізми взаємодії

Вибір оптимальної моделі європейської інтеграції робить необхідним більш детальний аналіз існуючих механізмів взаємодії. Особливо взаємодії центру і регіонів у рамках федералізму, автономізації, регіоналізму й інших схем, що відповідають концепції автономії національних культур. У результаті виникає можливість прогнозування альтернативних шляхів європейської інтеграції, а також пошуку особливих стратегій для окремих держав, регіонів, культурних і національних спільнот.

Проблема державного суверенітету постійно була в центрі філософії права. Теорія громадянсько-

го суспільства, правової держави і суверенітету від Канта і Гегеля до Кельзена і Каре де Мальберга, розроблена європейською ліберальною філософією права, давала відповідь на основні питання, поставлені у німецькій (1) і загалом європейській правовій думці періоду переходу від абсолютних держав до представницької системи і від унітарних держав до федеративних, а саме – до державно-правових форм федеративних відносин, державного суверенітету, системи формування представницьких інститутів, теорії поділу влади, ролі судової влади у вирішенні публічно-правових і адміністративних конфліктів, прав і політичних свобод особистості (2). Однак, зараз висловлюються сумніви у тому, наскільки теорії попереднього часу – суверенітету, форми правління, етичних, політичних і юридичних обмежень влади – можуть бути використані для зміненої реальності (3).

Дана наукова спадщина актуалізувалася у сучасній літературі у зв'язку з об'єднанням Європи, і є магістральною лінією дебатів про характер цього об'єднання – чи воно мусить мати статус союзу держав, конфедерації чи федерації, а можливо, стати якоюсь новою, оригінальною формою, ще не відомою теоретикам права; чи в цьому об'єднанні повинні переважати норми міжнародного права (що передбачають рівність держав-членів незалежно від їхніх розмірів і могутності), чи принципи конституційного права (що допускають можливість різного представництва від регіонів у єдиному наднаціональному центрі); чи набуде це утворення симетричного чи асиметричного характеру (включаючи сюди проблеми бюджетного федералізму, представництва від регіонів і національних меншостей). Врешті, залишається актуальним головне питання: як варто інтерпретувати поняття суверенітету.

Чому не була прийнята європейська конституція?

Ідеї європейської інтеграції спираються на тривалу історичну традицію, що включає досвід Римської імперії, імперії Карла Великого, Священної Римської імперії, імперії Наполеона, дискусій про ство-

рення Сполучених Штатів Європи початку ХХ ст., активних інтеграційних процесів після Другої світової війни. Європейська єдність – об'єктивний процес, підготовлений попередніми міжнародними договорами – Маастрихтським (1992), Амстердамським (1997) і Ніцьким (2001) (4). В умовах глобалізації очевидною і цілком розумною видавалася необхідність єдиного економічного і правового простору – європейської конституції, що повинна була стати його символом (5).

Незабаром, однак, з'ясувалося, що Європа на початку ХХІ ст. так само далека від єдності, як і раніше. Опитування суспільної думки показували, що Європа розколота нарівно на єврооптимістів і європесимістів. Показово, що криза інтеграції і прийняття конституції загострилася саме перед вступом нових членів. Підготовча робота з конституції, що тривала більше року, виявилася відкинута через позицію Польщі й Іспанії. Виникла альтернативна теза про Європу двох швидкостей (з боку великих держав – Німеччини, Франції, Англії). У чому причина цього конфлікту?

Зовнішнім проявом протиріч став конфлікт міжнародного права і національного публічного права. Європейська конституція легітимізувалася її творцями як найбільш повне вираження демократичних принципів, що уже присутні у національному законодавстві всіх країн-учасниць інтеграційного процесу. Головне, як підкреслювалося в офіційних коментарях, полягає в тому, що закріплено основні завоювання Європи в галузі прав людини; створений ефективний механізм протистояння глобальним економічним викликам, нарешті, координаційні інститути, необхідні для управління в нових умовах. Спосіб створення конституції дійсно специфічний (в основі – міжнародні договори, а не національне державне право), але такі випадки вже бували (напр., Німеччина після війни і Дейтонські угоди).

Критики конституції, однак, вказали на наступні слабкі риси проекту. Насамперед, Європейська конституція – це головним чином німецький проект, суть якого полягала у прагненні запропонувати

Європі німецьку модель об'єднання. Вона має свої специфічні історичні особливості, які важко реалізувати в інших країнах і культурах. З фактично унітарної держави, якою Німеччина стала в період Третього райху, вона знову перетворилася у федеративну державу, причому закріпила федералізм як вічний принцип, що не підлягає змінам у майбутньому (в Основному законі 1949 р.). Але це перетворення було досягнуто в результаті тиску з боку країн-переможниць (насамперед США і Франції). Об'єднання ФРН і НДР було реалізовано без національного референдуму і викликало критику за недостатню демократичність (6). Таким чином, німецька модель інтеграції, на думку критиків, не була справжнім орієнтиром для європейської єдності.

Інша теза критиків полягала у виявленні юридичної невизначеності конституції Європи, насамперед у таких параметрах, як конституююча влада, форми об'єднання, організація єдиної влади і вирішення проблеми суверенітету. Розробка конституції Європейським конвентом базувалася на принципах міжнародного (а не національного) права. Тому європейська конституція – квазіконституційне (міжнародне право) – протистоїть різним національним публічно-правовим традиціям. Способи подолання конфліктності двох видів права були у наступному: поправки до національних конституцій (Франція, Іспанія, Німеччина); роль Європейського суду з прав людини і його наднаціональних прецедентів (створюваних також на підставі міжнародного, а не конституційного права, у виді прецедентів, що не типово для континентальної системи права); спроби теоретичного перегляду концепції суверенітету (розділений чи розподілений суверенітет, об'єднання суверенітетів і под.) (7).

Невизначеність інтерпретації суверенітету, як було показано, – центральне питання юридичних суперечок. З погляду теоретиків Євросоюзу, Єдина Європа – це принципово нове утворення: не федерація (США), не конфедерація (Швейцарія у минулому), не міжнародна організація (ООН). Це – щось оригінальне і не має аналогів в історії. Але цілі ін-

теграції (з формально юридичної точки зору) залишилися не ясні (буде це союз держав чи союзна держава). Європа за цією конструкцією суверенітету виявлялася, з одного боку, єдиною юридичною особою, здатною підписувати міжнародні договори з іншими державами, але при цьому зберігалася право вето, що закріплює позиції окремих держав. Відзначалося, що дана модель об'єднання нагадує не стільки реальне політичне утворення, скільки уможлягну ідеологічну конструкцію, реалізація якої призведе до створення бюрократичного наднаціонального центру, здатного придушувати культуру й інтереси окремих держав-членів (проводилися навіть аналогії з моделлю федералізму, зафіксованою в конституціях ССРСР). Ба більше, стверджувалося, що подібне утворення може існувати лише при наявності певної загрози ззовні – як деякого цементуючого фактору інтеграції, без якого вся будівля завалиться.

Принцип вертикального і горизонтального поділу влади виявився надзвичайно конфліктною сферою. У проєкті Європейської конституції виділялися наступні параметри федеративної держави: сфери виняткової компетенції (торгівля, іноземна політика, безпека); змішаної компетенції (правосуддя, транспорт, економічна і соціальна політика); сфера компетенції національних урядів (яка визнавалася європесимістами надзвичайно обмеженою). Водночас зазначалося, що в дану конструкцію включено ряд неприйнятних положень: право сецесії і навіть, можливо, вето, що робить це утворення недеєздатним; подвійне громадянство (національне і європейське), проблема ідентичності (європейська, як і советська, ідентичності заперечують національну ідентичність), права меншостей; посилення союзних органів (Парламенту і Комісії, Суду). Горизонтальний поділ влади сприймався як громіздка структура, що породжує дублювання функцій: Парламент, що обирається населенням, і Рада міністрів, що контролюються національними урядами, – з одного боку, Комісія і президенти на європейському рівні

– з іншого. Наслідками визнавалися – денационалізація, втрата ідентичності, бюрократизація (8).

Проявилися конфлікти, пов'язані з характером представництва від держав-членів: пропорційно чисельності населення чи, відповідно до принципів міжнародного права, – рівне представництво від держав. За цим прослідковувався конфлікт держав-донорів і дотаційних (до яких належать Іспанія і Польща). Підкреслювався недержавний підхід цих нових членів ЕС, які, одержуючи гроші з європейської каси, відмовилися від раціонального перерозподілу коштів з урахуванням перспектив розширення ЕС.

Особливо болісною стала критика інтеграційного процесу з погляду ідеології прав людини. Критика з цих позицій розкрила суперечливість ряду основних документів, що лежать в основі Європейської конституції, – Конвенції про права людини і Хартії Європейського Союзу про основні права (2000 р.), а також судових прецедентів (9). Напрямки критики Хартії особливо чітко представлені в Англії: вона розглядається як дуже абстрактний документ, як політична декларація, але не як правовий акт. Він говорить про права, норми і принципи, але ці поняття мають різний сенс; неясне трактування цих прав з тексту документа (хоча є рішення суду, але їх недостатньо); Хартія суперечить ряду позицій Конвенції, що заплутує справу; незрозумілий рівень дії Хартії – загальноєвропейський чи національний (окремих держав); документ містить дуже загальні і навіть хибні положення (напр., про те, що усі мають право на страйк – виходить, також поліція, армія, а це не так); включає протиріччя особистих прав і соціальних прав. Видавалося необхідним доопрацювати документ, але зробити це тихо і таємно. Англія говорила про його умовну підтримку. Взагалі у цій дискусії проявилася гостра проблема для майбутньої інтегрованої Європи: як поєднати значні соціальні гарантії і право на страйк у відносно відсталих країнах. Поєднання цих двох норм (зрозуміле у світлі тривалого панування соціал-демократів у Європі) нераціональне у країнах, що стоять перед необхідністю економічної модернізації.

Підсумовуючи, можна констатувати, що аргументи за прийняття конституції були узяті з логіки інтеграційних процесів післявоєнної Європи, а також спиралися на ідеологію соціальної держави. Процес інтеграції, відповідно до цього підходу, об'єктивний – він обіцяє зручність, безпеку і передбачуваність для Європи, економічні переваги і захист прав особистості. Аргументи проти конституції включали необхідність залишити деякі галузі у сфері правової невизначеності, з одного боку, і усвідомлення труднощів реалізації інтеграційного проекту – з іншого. Супротивники інтеграції взагалі підняли гостру проблему згортання демократії і росту конформізму в Європі: об'єднання Європи, на їхню думку, призведе до втрати ліберальних цінностей, оскільки такі базові цінності, як національна ідентичність, соціальні й особисті права, бюджет, захист меншостей, проблема імміграції і надання притулку, віз (уже – єдиних) – будуть вирішуватися поза контролем національних урядів. Зокрема, прийняття європейського соціального стандарту відразу після шоквої терапії – викликало протести у Східній Європі (оскільки провадило, на їхню думку, до реставрації соціалістичних принципів централізованого розподілу). Усвідомлення цього факту стало особливо болісним для малих народів, що побачили в інтеграційних формулах загрозу свого національного існування.

Конституція Європи, задумана як тріумфальне завершення холодної війни, була покликана показати торжество Заходу на тлі розпаду колишньої СРСР імперії. Виявилося, однак, що ця конституція не давала необхідного якісного рівня концепційної новизни у вирішенні таких проблем, як європейська ідентичність, співвідношення національного і європейського суверенітету, стратегія інтеграційного процесу. Деякі положення проекту Конституції підозріло нагадували советську модель. Продемонструвавши нездатність витримати виклики сучасності, конституційний процес виявився відкинутий на референдумах у Франції і Голандії. Це стало зовнішнім стимулом до нового осмислення інтеграційних процесів під гаслом не єврооптимізму чи

европесимізму, але «еврореалізму» (поняття, що увійшло в політичну лексику останнім часом).

Інтеграція і дезінтеграція в Європі

Сучасних дослідників часто заводить у глухий кут наявність діаметрально протилежних тенденцій розвитку Західної і Східної Європи. У той час, як на Заході інтеграційні процеси набирають силу, схід Європи опинився в ситуації дезінтеграції. Дане протиріччя насправді кидається у вічі, однак може мати різні інтерпретації. Видається, що мова повинна йти не стільки про протилежність тенденцій розвитку двох частин Європи, скільки про стадіальне зміщення цього розвитку. Ті процеси, що відбувалися у Західній Європі 50 років тому, можуть проявлятися в іншій її частині сьогодні.

Звернімося до історії інтеграційних ідей на Заході. Вони беруть початок від суперечок федералістів і антифедералістів періоду прийняття Конституції США, але включають також досвід обговорення цієї ідеї Сполучених штатів Європи початку XX ст. Поряд з теоретичними аргументами масштаб вибору тих чи інших переваг у конституції визначався соціальними реаліями епохи. У цьому контексті може інтерпретуватися конфлікт федералістів і антифедералістів – двох основних ідеологічних течій епохи прийняття американської конституції. Слід домовитися про історичний зміст цих термінів, що можуть вводити в оману при зіставленні із сучасною політичною лексикою. В американському контексті під федералістами розуміли прихильників і ідеологів сильної централізованої держави, заснованої на принципах федералізму. Отже, федералісти – це ті, хто виступав за прийняття конституції, що наділяла Конгрес і уряд країни великими повноваженнями. Антифедералісти навпаки – це фактично супротивники утворення єдиної держави, прихильники конфедерації. У конституційних дебатах вони виступали або проти прийняття конституції єдиної союзної держави, або за таку конституцію, що зберігала б реальну владу за урядами штатів при максимальному обмеженні прерогатив центрального Кон-

гресу й уряду. Відзначимо, що багато аргументів федералістів і антифедералістів, висловлені вперше у цій суперечці, повторювалися потім неодноразово при утворенні (чи розпаді) федеративних держав в умовах гострих протиріч суб'єктів федерації і союзного центру. Ті суперечки, що точаться зараз щодо конституції Єдиної Європи, також відображають подібні аргументи. В Америці ця суперечка виражала в кінцевому рахунку позиції прихильників і супротивників прийняття конституції. Тому вони можуть бути названі також конституціоналістами й антиконституціоналістами (10).

Після Другої світової війни співвідношення моделей союзу держав, конфедерації і федерації стало предметом обговорення в умовах розпаду колоніальних імперій. Якщо Британська колоніальна система була перетворена у Співдружність, то Французька не змогла повторити цей досвід. Параметри Вестмінстерської системи політичного устрою і тенденції її реформування дотепер визначають близькі процеси в країнах Британської Співдружності (11). Вестмінстерська система в широкому сенсі – це парламентський режим британського типу, модель якого була надзвичайно впливовою за межами Об'єднаного королівства. Багато її характерних рис були експортовані у такі країни-члени Британської співдружності, як Канада, Індія, Австралія і Нова Зеландія. Якщо перші три держави відрізняються тим, що мають федеративну систему, то остання – чистий приклад унітарної держави. Сюди можна віднести більшість англійських колоній в Азії і Західній Африці, а також Ізраїль, але там ця модель була прийнята радше з політичних причин (конфлікт релігії і світської влади).

Інша динаміка представлена в ході обговорення долі Співтовариства у Франції періоду прийняття конституції П'ятої республіки (1958 р.). Від вирішення даної проблеми залежав тоді тип політичного утворення, яке повинне було виникнути в результаті деколонізації, – буде воно унітарним, федеративним чи конфедеративним. Ідея федералізму американського зразка була завезена у Францію ще

маркізом де Лафаетом у період Великої французької революції, однак тоді не отримала підтримки. Вона з'явилася потім при Четвертій республіці в зв'язку з проектом перегляду титуру VIII Конституції 1946 р. Дана ідея фігурувала потім у ході підготовчих робіт до Конституції 1958 р. серед перших директив де Голя в рамках п'ятого пункту конституційного закону 3 червня 1958 р. Вже у протоколах засідань робочої групи фіксувалася можливість для заморських територій федеративного і конфедеративного об'єднання, «федерального Сенату» і «федеральних міністрів». Ідея федерації посідала чільне місце у дебатах Конституційного консультативного комітету, дискусії в якому швидко виявили нездоланні суперечності між прихильниками федерації і конфедерації. Спочатку представники заморських територій виступали за ідею федерації. На її користь висловлювалися в період Четвертої республіки Фелікс Уфує-Буані, Мобіто Кейта і Леопольд Сенгор. Надалі останній, однак, змінив свої погляди на користь конфедерації. Неможливість домогтися консенсусу в цьому питанні призвела до «реалістичного» рішення, що полягало у запровадженні компромісного терміну – «Співтовариство» (*Communaute*) – прагматичної концепції, запропонованої Комітетом для виходу з глухого кута, у який завела дискусію ідея федерації. Поява поняття «співтовариство» викликало одностайне схвалення і змусило швидко забути проєкт федерації. Це покінчило з одним з виразних альтернативних шляхів і призвело до відмови від політично «надчуттєвих» понять федерації і федералізму («*politiquement hyper-sensibles*). Як резюмував М. Дебре, «співтовариство не є федерація» (12).

У питанні про форму співтовариства (ідея Франко-Африканського співтовариства) суперечка йшла про вибір між федерацією й асоціацією. Почавши з федералістської перспективи, уряд закінчив вибором на користь незалежності. Право на незалежність і можливість виходу зі співтовариства були офіційно проголошені де Голем у 1958 р. у період голосування з прийняття конституції (її неприйняття означало вихід зі співтовариства). В остаточному

виді була прийнята компромісна формула, що виражала ідею як прихильників федералізму, так і незалежності – «союз незалежних держав і автономних держав». Президент республіки ставав президентом співтовариства, але владу у ньому здійснювали органи республіки (а органи співтовариства одержували лише консультативні функції). У підсумку ідея співтовариства, як раніше – федерації, тихо закінчила своє існування, а відповідний розділ конституції був усунутий з неї.

Третій варіант процесу деколонізації представлений Португалією. Будучи фактично підсистемою британської колоніальної системи, ця конструкція існувала найбільш тривалий час – до революції 1974 р., коли вона була радикальним (і неправовим) чином зруйнована. Проблеми, що стосуються минулого колоніальної імперії, не могли не відобразитися в конституції. У конституції було відображено статус таких заморських територій, як Азори і Мадейра, Макао (до 1999, коли воно було віддано КНР), Східний Тимор (нині отримав статус незалежної держави), право на самовизначення якого Португалія забезпечувала. Конституція не тільки фіксує права людини, але і визнає «право народів на повстання проти будь-яких форм гноблення, зокрема проти колоніалізму й імперіалізму», – положення, яке можна інтерпретувати як розрив з колоніалізмом і навіть обґрунтування боротьби з імперіалізмом, колоніалізмом і агресією (13). Міжнародне право – інтегральна частина португальського права. Фундаментальні принципи, закріплені Конституцією Португалії, – народний суверенітет, регіональна автономія (для Азорського архіпелагу і Мадейри). Таким чином, Західна Європа дає три основних приклади деколонізації (і дезінтеграції) – зі збереженням співдружності (Велика Британія), його юридичним припиненням у ході прийняття нової конституції (Франція) і, на решті, революційним руйнуванням (Португалія).

Якщо зіставити з цим процесом дезінтеграції у Східній Європі кінця ХХ ст., пов'язані насамперед із припиненням існування СРСР, то можна легко знайти аналоги всім трьом моделям. Першу з них

можна побачити у створенні Союзу незалежних держав (СНД), ряд проєктів якого прагнув зберегти загальні контури геополітичної стабільності. Друга модель представлена відмовою країн Прибалтики від участі в переговорах зі створення СНД, а також наступними виходами з договору ряду держав. Нарешті, третя модель виражена в ланцюговій реакції розпаду держав Центральної і Східної Європи, а також у процесах дестабілізації, крайньою формою вираження яких стало утворення так званих «невізнаних держав».

Збіг прийняття демократичних конституцій із процесом пошуку національної ідентичності виявився деструктивним фактором. У Східній Європі (на відміну від Західної) даний процес не завершився дотепер і впливав на перехідний період практично у всіх країнах регіону, де націоналізм набрав силу і поставала проблема самовизначення національних меншостей. В одних випадках, дезінтеграція Советського блоку могла призводити навіть до інтеграційних процесів (наприклад, приєднання НДР до ФРН). В інших, процес дезінтеграції охоплював окремі держави і виражався в юридичному оформленні їхнього розпаду. Прикладом може служити доля Чехословаччини. Законодавчі інститути були реконструйовані на базі дискусій за «круглим столом» до виборів у 1990 р. Однак конфлікт різних політичних орієнтацій чехів і словаків усередині єдиного парламенту призвів до розколу в новій федеративній республіці. Політичні переговори літа 1992 р. закінчилися рішенням про формальний поділ Чехословаччини з 1 січня 1993 р. Формальний акт, що встановлював дату розпуску федеративної республіки, був прийнятий Федеральними зборами в листопаді 1992 р. Чеська конституція була прийнята в грудні 1992 р. і набрала сили 1 січня 1993 р. Словацька конституція, що створює суверенну словацьку державу, була прийнята у вересні 1992 р. і набрала сили 1 жовтня 1992 р. Оксамитова революція закінчилася незабаром «оксамитовим розлученням» («velvet divorce»).

Прикладом радикального і некерованого конституційного конфлікту став розпад Югославії. Він був обумовлений тим, що в умовах відсутності однорідного громадянського суспільства, при наявності різних і конфронтуючих історично ідеологічних і соціокультурних традицій процес національного самовизначення прибрав форми міждержавного протистояння. Ці тенденції знайшли вираження у створенні партій за етнічною ознакою. Конфлікт між Сербією, з одного боку, Словенією і Хорватією – з іншого, відобразилися у війні в Хорватії (1991 р.), потім Боснії і Герцеговині (1992 р.), збройних діях у Косово (1988 р.), бомбардуваннях Сербії, а згодом поширенні збройного конфлікту на Македонію. Ці події стали результатом поєднання конституційної, національної і політичної криз, пошуком різних стратегій виходу з них.

Ріст міжнаціональних конфліктів відзначався у Болгарії, Румунії, Угорщині і Прибалтиці, розвиток націоналізму став одним з рушійних мотивів у Польщі. Могутнім фактором конституційного розвитку всюди в Східній Європі стало відродження націоналізму, що (як в екстремістській, так і ліберальній формі) було пов'язано з прагненням відновити розірване історичне і правове наступництво. У Польщі прагнення до відновлення наступництва національної історії виявилось в тому, що преамбула до діючої конституції констатує відновлення державного суверенітету лише від 1989 р., хоча і не виводить з цього якихось юридичних наслідків (зокрема, не встановлює стосунки Третьої республіки з Другою і Першою), вводить ряд статей, що засуджують комунізм і підкреслюють винятковий статус католицької церкви.

Саме у цей час націоналізм вступає в конфлікт із концепцією громадянського суспільства. Варто констатувати, що національні держави в Центральній і Східній Європі формуються зі значним запізненням у порівнянні з Західною в результаті розпаду великих імперій на початку ХХ ст. (Німецької, Австро-Угорської, Російської й Оттоманської). Тому існує подібність історичних доль країн регіону, зокре-

ма, передумов конституціоналізму в Східній Європі. У міжвоєнний період усі країни Східної і Південної Європи від Балкан до Балтики мали авторитарні режими у виді президентських чи монархічних диктатур. Аналіз цих диктатур 20–30-х рр. в Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Угорщині, Словаччині, Румунії, Болгарії, Албанії, Югославії і Сербії показує, що вони мали характерні спільні риси і спрямованість. При всіх відмінностях обставин виникнення їх поєднували націоналізм, заперечення ліберальної демократії, антипарламентаризм, критичне ставлення до політичних партій і прагнення до одноособової влади вождя (у ряді випадків монарха, президента чи військового диктатора). Усі режими міжвоєнного періоду були спробою стабілізувати національні держави, знайти вихід із загальноєвропейської кризи і затвердити національну державність авторитарними методами. На всі ці країни після Другої світової війни була поширена советська модель номінального конституціоналізму (представлена сталінською конституцією 1936 р.). Перехідний період у всіх цих країнах також мав подібні параметри – рух від номінального советського конституціоналізму до реального, але забарвленого націоналізмом (14).

У результаті для всіх країн даного (постсоветського) типу конституціоналізму характерний гострий конфлікт двох тенденцій: демократизації (як правління більшості, причому корінної нації) і ліберального конституціоналізму (основний принцип якого – гарантії прав меншостей і особистості). Якщо на Заході ці два процеси були розділені в часі (основи громадянського суспільства і середнього класу сформувалися поступово до введення конституцій), то у Східній Європі вони практично збігаються. Ривок до демократії і конституціоналізму вступав у суперечність із необхідністю непопулярних, насамперед економічних, реформ. При відсутності культури компромісів між етносами і партіями більшого успіху домагалися найбільш демагогічні з них. В умовах конкуренції на виборах розвивається феномен національного популізму – невиправданих

обіцянок швидкого поліпшення ситуації (часто за рахунок інших етносів) в умовах відсутності реальної можливості зробити це.

Основні моделі співвідношення центру і регіонів у сучасній Західній Європі (федералізм, автономізація, деволуція)

Які концепції подолання деструктивних тенденцій може запропонувати Західна Європа? Реалістичний підхід до вирішення проблеми ідентичності іде по лінії такого пошуку інтеграції, яка була б сумісна з реально існуючою асиметрією (національною, економічною) розвитку регіонів, особливо тих із них, що прагнуть зберегти національну ідентичність. У сучасній Європі представлено кілька моделей такого пошуку. Одна з них історично пов'язана з конфедерацією (Швейцарія); інша – представлена федерацією (ФРН); третя – державою автономій (Іспанія); четверта – процесом деволуції (Велика Британія); нарешті, п'ята – різними варіантами регіоналізації (Італія), а також адміністративно-територіальної і функціональної децентралізації (Франція) (15).

Первісні ідеї конфедерації як моделі європейської інтеграції, як ми бачили, поступилися місцем її пошуку по лінії федерації чи її менш виражених аналогів. Але не можна сказати, що перспектива федералізму – єдина раціональна модель для Європи. Вона може бути побудована не на поділі влади (як звичайно у федералізмі), а на її розподілі. При цьому, однак, як для федералізму, так і для інших варіантів децентралізації існує проблема асиметричності правління: про неї говорять як про характерну рису вирішення за зразком Іспанії і Канади, навіть як моделі для Європейської інтеграції, що заснована на різних національних історіях і включає держави різного масштабу. Асиметричність федерації означає систему, у якій деякі утворення мають більші прерогативи самоврядування, ніж інші. Симетрична модель федералізму, навпаки, представляє державу, де громадяни інкорпоровані в утворення, які мають рівні права. Асиметричність більше під-

ходить для багатонаціональних федерацій, де різні групи індивідів з різними культурними і колективними ідентичностями шукають конституційного визнання своєї національної самобутності. Симетрія припускає уніфікований федеративний розподіл, де існують гомогенні і рівні територіальні утворення. Асиметрія характеризує федерацію різних народів, визнання їхнього прагнення до національного самоврядування. Тому практично неминуче, що національно детерміновані утворення будуть прагнути інших і більш серйозних повноважень, ніж регіонально детерміновані утворення.

У порівняльній перспективі в державах, де останнім часом гостро стояла проблема співвідношення федералізму і багатонаціональності, зусилля починалися не стільки в напрямку розвитку асиметрії, скільки її поглинання уніфікованим територіальним розподілом. Ця концепція була реалізована в Іспанії, де (після запровадження симетричної моделі децентралізації Конституцією 1978 р.) три національно детерміновані автономії (Каталонія, Країна Басків і Галісія), як і раніше, вимагають більшої автономії, ніж інші чотирнадцять регіонів. Іспанія визначається як «держава автономій», що у своїй організації прагне поєднати принципи непорушності національної єдності і визнання регіональних автономій. Поєднання двох принципів забезпечується системою раціоналізованого парламентаризму. Визнання регіональних автономій і організація їхніх відносин з центральним урядом створили різновид помірною федералізму, що прагне створити не автоматичну, але октройовану владою автономію, яка може мати різні схеми. При тому саме поняття федерації автономних співтовариств не допускається в офіційній лексиці. Відмінність еспанського рішення від італійського полягає в тому, що італійська влада допустила розпуск/злиття регіонів. Крім того, визнаючи формальне існування народів і національностей і зобов'язуючи всіх громадян знати офіційну державну мову (кастильську), еспанська влада довела своє почуття реальності визнанням також офіційного характеру інших мов Іспанії в ав-

тономних співтовариствах і, отже, права їхніх громадян вільно їх практикувати (16).

Конституція повинна була вирішити два різних питання: з одного боку, примирити проблему влади з реалізацією права на автономію; з іншого боку, врегулювати взаємодію центральної влади держави (яка не одержала в конституції конкретного визначення) і влади автономних співтовариств (визначення, прийняте, після певних коливань, щодо майбутніх територіальних одиниць, наділених політичною автономією) (17).

Критику викликала система критеріїв, покладена в основу підрозділу між двома рівнями автономій. Цими критеріями, на думку критиків, служили не стільки історичні і соціологічні фактори (як культурні і мовні відмінності), скільки, радше, самі процедурні параметри. Регіони, що колись були автономними (як Каталонія і Країна Басків), чи де автономна ініціатива була прийнята кворумом (як в Андалузії), перебували на вищому рівні (закріпленому ст. 151); нові автономні регіони повинні були починати з нижчого рівня. Вони, однак, могли досягти вищого рівня (і досягли його) через п'ять років і після відповідного реформування своїх статутів про автономію. Оскільки ініціативи із запровадження автономій втувалися самими партіями, розміщення регіонів і громад на різних рівнях автономності створило серйозні політичні проблеми – напруга, що, як передбачали аналітики, знову могла проявитися в ході наступних дебатів з питання про переведення відповідної автономії на вищий рівень. Зазначалось, що ті співтовариства, які вже перебувають на вищому рівні, будуть, імовірно, прагнути до одержання додаткових прерогатив у порівнянні з іншими, «молодими» автономіями, вимагати делегування їм усієї повноти повноважень, допустимих за конституцією (ст. 150) (18). Принципового значення набувала у цьому зв'язку проблема так званих «історичних прав» регіонів (19). Отже, конституція вирішила проблему тим, що перевела її в режим постійного конституційного процесу і діалогу.

Наскільки успішним був цей діалог? На це питання відповідь може бути знайдена у порівняльній перспективі. У Канаді англійські провінції жорстко протистоять ідеї багатонаціональної федерації, у якій Квебек був би визнаний особливою національністю, оскільки це призвело б до ослаблення національної єдності. Це породжує гострий конфлікт про суверенітет і загрозу потенційної сецесії (як єдиного способу запобігання асиміляції). Квебек протистоїть уніфікації, вбачаючи у ній нав'язування волі більшості – меншості (що може призвести до занепаду культури Квебеку) (20).

У Російській Федерації за Конституцією 1993 р. існує значна асиметрія між національно детермінованими суб'єктами Федерації й іншими суб'єктами Федерації, що виділені не за національною, а за територіальною ознакою і відображають регіональний поділ усередині більшості російських націй. Однак, асиметричність російського федералізму, пов'язана з особливим статусом національних утворень, є об'єктом критики послідовних прихильників створення симетричного федеративного поділу. Розвиток федералізму постсоветського періоду дозволяє виявити наступні основні етапи: 1) початок переходу від номінального советського федералізму (фактичного унітаризму) до реального – даний етап починається з кінця 1980-х рр. і завершується розпадом СРСР і проголошенням державного суверенітету Росії в 1991 р.; 2) початок процесу дестабілізації Російської Федерації і досягнення нестійкого консенсусу – прийняття Федеративного договору 1992 р. і Конституції 1993 р.; 3) конфліктний розвиток федералізму у 1993–2000 рр.; 4) новітній етап реформування федералізму з 2000 р. до тепер. Якщо розглядати цей розвиток федералізму у тривалій історичній перспективі відносин центру і регіонів, то він може бути представлений як зміна ряду моделей державного устрою. У советський період переважаючою була модель «сильний центр – слабкі регіони». У постсоветський період перші два етапи позначалися зворотною логікою: домінуючою стала модель «слабкий центр – сильні регіони». Нарешті,

два останні етапи – прийняття Конституції 1993 р. і початок реформ (з 2000 р. до тепер) – характеризуються ростом інтеграційних процесів і поступовим поверненням до моделі «сильний центр – слабкі регіони». Таким чином, можна констатувати певну циклічність процесу розвитку федералізму постсоветського періоду, що включає три основні фази: фактично унітарна советська модель, її розпад і консолідація федералізму на новій основі зі зростаючою владою федерального центру (21).

У даній порівняльній перспективі виявляється, що британська модель деволуції виступає радше винятком, ніж правилом, свідомо акцентуючи на асиметричності і передачі додаткових прерогатив національним утворенням з метою запобігання вимог сецесії з їхнього боку. Деволуція може бути визначена як делегування владних повноважень з центру (Вестмінстерського парламенту) у регіони (територіальні парламенти) без надання їм, однак, статусу суб'єктів федерації. Инакше кажучи, ці делеговані повноваження можуть бути узяті центром назад без усяких юридичних наслідків (що не виключає, однак, можливості політичних наслідків такого кроку) (22).

Для інтерпретації цих реформ англійська література використовує ряд понять – «квазіфедералізм», «деволюція» і «децентралізація». Перше з них може використовуватися тому, що реформи в Об'єднаному королівстві хоча і не ведуть безпосередньо до державотворення, однак включають ряд його формальних характеристик: формальний поділ влади між двома рівнями управління в деволутивному режимі; резервовані і передані повноваження; спільна юрисдикція в іноземних відносинах (включаючи ЕС) між центральними і регіональними урядами; новий конституційний суд у формі Судового комітету Таємної ради; нова структура міжурядових відносин, обумовлена угодами (concordats) між центральними урядовими департаментами і створеними асамблеями. Вона виражається у періодичних самітах прем'єр-міністрів, регулярних зустрічах міністрів одного профілю і їхніх чиновників; запровад-

женні подвійного громадянства і своєрідному феномені «мультиідентичності», що став більш виразним. Поняття «деволюції» означає передачу центром ряду важливих прерогатив (у тому числі певного обсягу законодавчої влади) у регіони, що іменуються при цьому «державами». Розходження між федералізмом і деволюцією визначається природою держави (яке продовжує залишатися унітарною), а відмінність від поняття децентралізації полягає в тому, що йдеться не про створення автономій, а про вищий статус (23).

У випадку успіху програми деволюції Об'єднане королівство може еволюціонувати згодом в оригінальну форму квазіфедералізму, реалізуючи національні і регіональні ідентичності шляхом асиметричного перерозподілу влади. У випадку її провалу ці процеси можуть призвести до розпаду Союзу. Можливий і третій варіант – заморожування конфлікту зі збереженням напруженості між Лондоном, Единбургом і Кардіфом. Від успіху створення деволютивної квазіфедерації багато в чому буде залежати вирішення проблеми Північної Ірландії (24).

Британська модель деволюції, на думку її прихильників, характеризується порівняно більшою здатністю досягнення консенсусу і запобігання сепаратизму. У певному сенсі британський досвід «мультикультуралізму» йде, на їхню думку, попереду іншій Європі, створюючи мультикультуралістам можливість зробити Європу більш відкритою і навіть сконструювати на цій основі міст між Європою і не-Європою.

Альтернативи європейського шляху

Можна констатувати, що пошук ідентичності у сучасній Європі йде у двох протилежних напрямках, що схематично варто визначити як централізацію і децентралізацію. Перший з них набирає сили упродовж усього післявоєнного періоду, досягнувши піка форми з висунанням єдиної Європейської конституції – символу інтеграції. Другий процес, менш помітний, завзято прокладав собі дорогу упродовж тривалого часу, але відкрито проявився

лише останнім часом, мабуть, як реакція на занадто швидкі інтеграційні процеси. Процес децентралізації виграв від кризи, пов'язаної з відмовою від прийняття Європейської конституції, і має певні об'єктивні параметри.

По-перше, можна констатувати проблематичність європейської ідентичності в зв'язку з ростом культурної і національної невизначеності (мультикультуралізм), правової (співвідношення національного і європейського суверенітетів), політичної (різні підходи до реалізації ідеології прав людини). Ці процеси охопили як Західну, так і Східну Європу, породжуючи відцентрові тенденції усередині Європейського Союзу.

У контексті сучасних спроб перегляду класичної теорії суверенітету, введення нових інтерпретацій федералізму, усвідомлення конфліктності соціальних гарантій і економічної ефективності свіжо виглядають питання, сформульовані старою філософією права: межі політичної єдності, характер майбутнього об'єднання (конфедерація, федерація, нові форми асоційованого членства); правовий статус суб'єктів майбутнього політичного утворення (федеративні утворення, суб'єкти деволюції, різні форми адміністративної і територіальної автономії), суперечки про суверенітет і можливість його обмеження; конфліктне співвідношення демократії і правової держави (роль судової влади у вирішенні суперечок).

По-друге, відбувається чітке усвідомлення конфлікту між пріоритетами ідеології прав людини і необхідністю вибудувати ефективний захист від деструктивних процесів (катастрофа культурної ідентичності, маргіналізація, імміграція, конкуренція дешевої робочої сили). Європа виявляється перед жорсткою дилемою – збереження соціальної держави чи ефективна економіка; вірність деклараціям прав людини чи відмова від них на користь подвійних і потрійних стандартів, нарешті, серйозну дилемою постає стратегія такого захисту – чи повинна Європа бути закритою від зовнішнього світу за допомогою протекціоністських і поліцейських заходів,

чи відкрита, створюючи усередині гнучкі механізми конкуренції. Цей вибір визначає стратегію майбутнього розвитку – на користь згортання демократичних інститутів (про що говорять уже зараз в умовах необхідності непопулярних політичних рішень) чи підтримки їхнього існування всупереч росту соціальної напруженості.

По-третє, серйозною проблемою стає сама можливість функціонування класичних інститутів парламентаризму в умовах сучасного масового суспільства. Падіння якості освіти і культурного рівня, з одного боку, і розширення технічних можливостей маніпулювання суспільною свідомістю – з іншого, створюють передумови ослаблення парламентаризму, ведуть до росту ролі політичних еліт у прийнятті стратегічних рішень. Сучасні автори проводять аналогії з Європою міжвоєнного періоду, і зокрема з Ваймарською ситуацією. Можливості маніпулювання електоратом (в умовах інформаційного суспільства і розвитку масових комунікацій), пов'язані з феноменом медіально-плебісцитарного вождизму, медіапартій чи навіть необонапартизму, роблять сучасну ситуацію типологічно подібною до тієї, що існувала на початку ХХ ст. і інтерпретувалася тоді як «криза парламентаризму». Повернення сучасної Європи до плебісцитарної демократії (зрозуміло, на зовсім інших підставах) робить актуальним звертання до аргументів на користь раціоналізованого парламентаризму і сильної виконавчої влади, пояснюючи інтерес деяких мислителів до пошуку прийнятної форми демократичного авторитаризму.

Ці спостереження розкривають циклічність європейської моделі конституційного розвитку і змушують задуматися про загальну логіку зміни його форм, зокрема співвідношення централізації і децентралізації (25). Політико-правовий компроміс в умовах перехідного суспільства (що фактично перебуває у стані конституційної кризи) покликаний з'єднати раціональну модель сильної держави з його правовим обмеженням як по лінії центральної влади, так і регіонів. Коректування ідеології європейської інтеграції повинно переосмислити параметри

і прояви кризи – ідентичність, суверенітет, федералізм, центр і регіони, взаємини між регіонами. Очевидно, що пошук ефективного компромісу є найважливішим завданням усіх перехідних режимів сучасності.

1. *Jellinek G.* Allgemeine Staatslehre. Berlin, Julius Springes, 1921; *Kelsen H.* Reine Rechtslehre. Zweite neubearb. Und erweiterte Auflage. Wien.: Franz Deuticke, 1960; *Loewenstein K.* Verfassungslehre. Tübingen, Mohr, 1969; *Schmitt C.* Verfassungslehre. Berlin: Duncker und Humblot, 1970.

2. Carré de Malberg R. Contribution à la Théorie Générale de l'Etat. P.: Sirey, 1920. Т. 1–2; Hauriou M. Précis de droit constitutionnel. P.: Sirey, 1929; Orlando V. Principii di Diritto Costituzionale. Firenze: Barbera, 1921.

3. Politische Philosophie des 20. Jahrhunderts. Hrsg. Von K.Ballemstrem und H.Ottmann. München, Oldenburg, 1990; Juristen. Ein biographisches Lexicon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert. München, Beck, 1995; Beaud O. La puissance de l'Etat. P., 1993; Morrison W. Jurisprudence: from the Greeks to post-modernism. L.: Cavendish Publishing Limited, 2000.

4. Акты Европейского союза // Конституции зарубежных государств. М.: Клувер, 2003; Россия и Европейский союз: Документы и материалы. М.: Юридическая литература, 2003.

5. Конституция Европейского союза с комментарием. М.: Инфра-М., 2005.

6. *Grimm D.* Constitutional Reform in Germany after the Revolution of 1989 // Constitutional Policy and Change in Europe. Ed. By J.J.Hesse and N.Johnson. Oxford: Oxford Univ.Press, 1995. P. 129–151; *Kommers D.P.* The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 2nd ed. Rev.a.expanded.-Durham and London, Duke Univ.Press, 1997.

7. Европейский суд по правам человека: избранные решения. М., 2000. Т. 1–2.

8. Обговорення цих проблем див. у статтях збірника: *Diritti e Costituzione nell'Unione Europea.* A cura di Gustavo Zagrebelsky. Roma: Laterza, 2003; Philip C. La Constitution européenne. P.: PUF, 2004.

9. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. М., 1998; Международные акты о правах человека. М.: Норма, 2000; Хартия Европейского союза об основных правах: Комментарий. М.: Юриспруденция, 2001; Хартия Европейского союза об основных правах // Конституции зарубежных государств. М.: Клувер, 2003.
10. Американский федерализм. Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея. М.: Весь мир, 2000; *Остром В.* Смысл американского федерализма. Что такое самоуправляющееся общество. М.: Арена, 1993; *Wood G.* The Creation of the American Republic 1776–1787. North Carolina: University Press, 1998.
11. Британские политические традиции и реформа власти в России. М., 2005; *Медушевский А.Н.* Вестминстерская система: перспективы реформы // Космополис. 2005. № 1. С. 82–98.
12. Documents pour servir a l'histoire de l'élaboration de la Constitution du 4 octobre 1958. Paris, 1987–1991. Vol.1–3; L'Écriture de la Constitution de 1958. Sous la direction de D.Maus, I.Favoreu, J.-L.Parodi. P.: Economica, 1992; Témoignages sur l'écriture de la Constitution de 1958. P.: La documentation Française, 1997.
13. Конституции государств Европы. М., 2000. Т. 1–3; див. також: Конституция Португальской Республики // Конституции государств Европейского союза. М.: Норма, 1997.
14. Конституции государств Центральной и Восточной Европы. М., 1997; Конституционное правосудие в посткоммунистических странах. М., 1999; Россия и Совет Европы: перспективы взаимодействия. М., 2001.
15. *Медушевский А.Н.* Сравнительное конституционное право и политические институты. М., 2002.
16. Про особливості договірної моделі переходу до демократії в Іспанії див.: Вестник Европы. 2005. Т. XVI.
17. Rubio Llorente F. The Writing of the Constitution of Spain // Constitution Makers on Constitution Making. The Experience of Eight Nations. Ed. By R.A. Goldwin and A. Kaufman. Washington, 1988. P. 239–265; Rubio Llorente F. La forma del poder. Estudios sobre la Constitucion. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1997; Sanchez Navarro A.J. La transicion española en sus documentos. Madrid, Centro de Estudios Politicos y Constitucionales, 1998.
18. Конституція Іспанії набрала сили 29 грудня 1978 року // Конституції государств Европейского союза. М., 1997.
19. Herrero de Minon M. Derechos historicos y constitucion. Madrid, Taurus, 1998.
20. Досвід канадського федералізму розглянутий у кн.: Федерализм: система государственных органов и практический опыт их деятельности (росийско-канадский проэкт). М., 1998.
21. Административно-территориальное устройство России. История и современность. М., 2003; Совет Федерации. Эволюция статуса и функций. М., 2003.
22. *Bradley A.W. and Ewing K.D.* Constitutional and Administrative Law. 13th Edition. Harlow, Pearson, 2003.
23. Про теоретичні основи деволюції та її перспективи: Constitutional Futures. A History of the Next Ten Years. Ed. by Prof. R.Hazell. Oxford: Oxford University Press, 1999; *Bogdanor V.* Devolution in the United Kingdom, Oxford: Oxford University Press, 1999; The Changing Constitution. Ed. by J.Jowell and D.Oliver. 4th Edition. Oxford: Oxford University Press, 2000.
24. Blair's Britain. England's Europe. A view from Ireland. Edited by Paul Gillespie. Dublin: The Brunswick Press, 2000.
25. *Медушевский А.Н.* Теория конституционных циклов. М., 2005.

500 p.H.e.

ВІТАЛІЙ МАРТИНЮК ДОГОВІР ЕВРОПЕЙСЬКОГО СЮЮЗУ:

87

18-19 жовтня 2007 року в Лісабоні був проведений неформальний саміт Європейського Союзу, головним здобутком якого стало досягнення згоди щодо тексту нового договору ЄС або, як його називають в Європі, «договору реформування».

В результаті, вже 13 грудня цього року ЄС може мати новий базовий договір, який внесе зміни в ряд попередніх договорів – договір про Європейський Союз 1992 року, договір про створення Європейського Співтовариства 1957 року, договір про створення Європейського співтовариства атомної енергії, та замінить Конституцію ЄС, яка зазнала поразки на референдумах у Франції і Нідерландах у 2005 році.

Країни-члени ЄС мають упродовж року ратифікувати цей документ, щоб він набув чинності з 1 січня 2009 року.

Відносини між ЄС і Україною будуть прописані у новій посиленій угоді, п'ятий раунд переговорів з якої відбувся 16-18 жовтня 2007 року у Брюсселі. Але положення нового договору ЄС, безумовно, вплинуть на процес європейської інтеграції України

фактори
сприяння
і гальмування
європейської
інтеграції
україни

і на її вступ до Європейського співтовариства, адже саме внутрішня інституційна криза стала одною з причин більш прискіпливого підходу ЄС до приєднання нових членів.

На сьогодні Європейський Союз розглядає Україну виключно в якості країни-сусіда, хоча наша країна і домагається внесення у нову посилену угоду положень про перспективи членства в ЄС.

Однак, керівництво України вже почасти змірилося із відсутністю перспектив членства в найближчому майбутньому.

Президент Віктор Ющенко під час перебування у Лісабоні 18 жовтня лише закликав підтримати євроінтеграційну мету нашої держави: «Україна не вимагає негайного членства в ЄС. Ми виходимо з необхідності розвитку наших відносин на засадах відкритості Євросоюзу для України як європейської держави. Закріплення такого принципу – це підхід стратегічної взаємної вигоди. Для України він буде додатковим стимулом реформ і утвердження демократії».

Курс на євроінтеграцію підтримала і Юлія Тимошенко, перебуваючи одночасно з президентом в Лісабоні: «Ми зайвий раз переконалися, що ми живемо однаковими цінностями, у нас є однакові цілі, і ми можемо дійсно стати не тільки однією партійною родиною, ми можемо розраховувати на те, що Україна стане (коли – це буде визначено часом) членом Європейської родини».

Однією з причин зміни настроїв є подвійні стандарти ЄС стосовно України, про що 25 жовтня голова місії України при Євросоюзі Роман Шпек вказав в своєму інтерв'ю: «І якщо ЄС визначав політику розширення головним стимулом для проведення реформ у всіх 12 країнах, що недавно стали членами ЄС, і був запропонований як стимул для реформ країнам Західних Балкан, то я не бачу можливості відмовити в такому стимулі Україні».

Щоб ліпше визначити підходи ЄС до розвитку відносин з Україною і причини його подвійних стандартів, проглянемо основоположний документ,

який в майбутньому визначатиме функціонування Європейського Союзу.

Для ліпшого розуміння, аналізуючи новий базовий договір ЄС, розглянемо основні положення, які безпосередньо впливають на процес євроінтеграції України, шляхом гіпотетичного припущення, що Європейський Союз вже розглядає Україну як кандидата на вступ.

По-перше, в ЄС вводяться посади президента і вищого представника із закордонної політики і спільної безпеки з адміністративними повноваженнями, з метою єдиного представництва і єдності поглядів ЄС на зовнішній арені.

Водночас, згідно з процедурою прийняття рішень у сфері зовнішньої політики кожна країна-член може заблокувати будь-які зовнішньополітичні кроки ЄС.

За умови гіпотетичної участі України в ЄС, такий чинник є сприятливим для нашої держави: Польща, наприклад, цього року використала право вето, заблокувавши переговорний процес ЄС з Росією через заборону експорту до РФ польського м'яса.

Але цей чинник може стати перешкодою на шляху прийняття рішення про членство України в ЄС, оскільки в образі нашої країни ЄС може отримати додаткові проблеми у зовнішній політиці, з огляду на ряд проблем в українсько-російських відносинах, передусім в енергетичній сфері. А енергетика для ЄС є «ахіллесовою п'ятою».

По-друге, голосування за кваліфікованою більшістю (необхідно мати 55% країн-членів, які представляють не менше 65% населення ЄС для прийняття рішення) почнеться з 2014 року, з урахуванням «компромісу Іоанніна», який дозволяє до 2017 року будь-якій групі країн-членів ЄС (не менше чотирьох) вимагати нового обговорення текстів офіційних документів.

Нова система голосування буде поширена на 50 додаткових сфер, включаючи поліцейське і юридичне співробітництво, боротьбу проти тероризму, освіти, економічну політику.

Президент Європейської Комісії також буде призначатись Європейською Радою на основі кваліфікованої більшості з врахуванням результатів європейських виборів на термін 2,5 роки.

Правило абсолютної єдності залишиться для сфер зовнішньої політики, оборонної політики, соціальної безпеки, фінансової сфери і культури.

Приєднання України до Європейської співдружності значно вплинуло б на процес прийняття рішень з її майже 9% від існуючої кількості населення Європейського Союзу – за даними Державного комітету статистики на 1 вересня 2007 року населення України складає 46,46 млн. осіб.

Більшість нових країн-членів ЄС є вихідцями із колишнього соціалістичного табору і мають схожі проблеми зі вступом до ЄС, але населення переважної більшості цих країн є невеликим. Десять колишніх соціалістичних країн з населенням 102,52 млн. осіб (21,2% чисельності ЄС) становлять 37% загальної кількості країн-членів ЄС.

Очевидно, що всі рішення після 2014 року будуть прийматись практично одноосібно старими членами ЄС, передусім Францією, Італією, Німеччиною, Іспанією, Великою Британією, не зважаючи на підходи до цих рішень з боку інших, нових країн-членів.

Не дивно, що з червневого 2007 року саміту ЄС Польща вимагала перенесення терміну запровадження в дію системи голосування за кваліфікаційною більшістю. Польщі вдалось скористатись правом вето і перенести початок її дії практично на 2017 рік.

Фактор великої чисельності населення України є сприятливим для нашої країни, за умови вступу до ЄС, і несприятливим для старих країн-членів, оскільки збільшується вірогідність блокування рішень новими країнами-членами.

По-третє, посилюється роль національних парламентів. Законодавчі пропозиції ЄС («зелені книги», «білі книги», комунікації і законодавчі програми) будуть скеровуватись до національних парла-

ментів для їх детального вивчення і тільки після цього виноситись на прийняття в ЄС.

Україна, в парламенті якої відсутня політична більшість з чіткою ідеологією, становить додатковий фактор уповільнення і без того розтягнутого новим договором законодавчого процесу в ЄС.

По-четверте, кількість депутатів Європейського Парламенту має зменшитись з 785 до 750, починаючи з 2009 року, тобто після виборів до Європарламенту. Кількість депутатів визначаються за коефіцієнтом від кількості населення країн-членів.

Україна є п'ятою за населенням після Німеччини (82,54 млн.), Франції (59,9 млн.), Великої Британії (59,33 млн.) та Італії (57,48 млн.).

Україна могла б отримати близько 65 місць в Європарламенті, тоді як Польща сьогодні має 51 місце, а європейські лідери відповідно: 96 – у Німеччини, 74 – у Франції і по 73 у Великої Британії і Італії.

Звичайно, Україна б не мала можливості визначати рішення парламенту, але змогла б суттєво вплинути на їх прийняття.

Цей показник радше є додатковим фактором для роздумів ЄС щодо вступу чи не-вступу України, особливо врахувавши стан демократизації українського суспільства і останню внутрішню політичну кризу.

Хоча криза і не є визначальною – Польща мала схожі проблеми, а Велика Британія ходить на межі дострокових парламентських виборів.

По-п'яте, Європейська група набуває статусу офіційного органу ЄС, який буде наділений функцією координації економічних політик країн-членів зони євро. З одного боку, Україні ще далеко до вирішення цього питання, а з іншого боку, в новій угоді Україна-ЄС наша держава прагне прописати економічну інтеграцію, яка має реалізуватись у зоні вільної торгівлі, що неможливо зробити без набуття членства у Світовій організації торгівлі.

Здається, Україна вже долає останню перешкоду на шляху до СОТ, оскільки 24 жовтня делегація Киргизії на неофіційному засіданні робочої групи зі вступу України до СОТ у Женеві прилюдно визнала

необґрунтованість вимог Бішкека до Києва обнулити імпорتنі мита на сільськогосподарську продукцію і пообіцяла підписати двосторонній протокол.

Однак, тут існують і інші проблеми. У сфері економічних відносин з найближчими сусідами, депутати Європейського парламенту 9 жовтня цього року привернули увагу української влади до того, що деякі положення угоди про Єдиний економічний простір (СЄП) можуть, у випадку імплементації, завдати намірам створення зони вільної торгівлі між Україною та ЕС.

І в такій ситуації перед Україною стоїть непростий вибір: ЕС чи СЄП, адже за січень-серпень 2007 року доля ЕС у загальному обсязі експорту України становила 29,9%, а доля країн СЄП – 31,6%, по імпорту ЕС – 35,1%, СЄП – 33,8%.

По-шосте, в Європейському Суді буде створено три додаткові посади генеральних адвокатів, з яких одну буде займати представник Польщі, що було зроблено за вимогою останньої. Це створило прецедент, який автоматично може перенестись на Україну, за умови її членства в ЕС.

По-сьоме, Хартія фундаментальних прав, яка вступить в силу в усіх країнах-членах ЕС, окрім Великої Британії і Польщі, визначає обов'язковість дотримання прав людини. Україна ж в цьому сенсі ще має ряд серйозних недоліків, що стосується і рівності перед законом, і захисту інтелектуальної власності, і боротьби з корупцією.

По-восьме, стосовно контролю за імміграцією в проєкті договору вказано, що ЕС розвиває політику, спрямовану на «забезпечення контролю осіб і ефективне спостереження пересікання зовнішніх кордонів».

З урахуванням цього, для ЕС в сьогоднішній ситуації вигідніше мати Україну – сусіда, ніж Україну – члена, оскільки Україна як сусід може стати чудовим фільтром для міграційних потоків із Сходу, які становлять загрозу внутрішній ситуації в країнах – членах ЕС.

За січень-вересень цього року в Україні затримано 8 248 осіб за незаконний перетин кордону (за

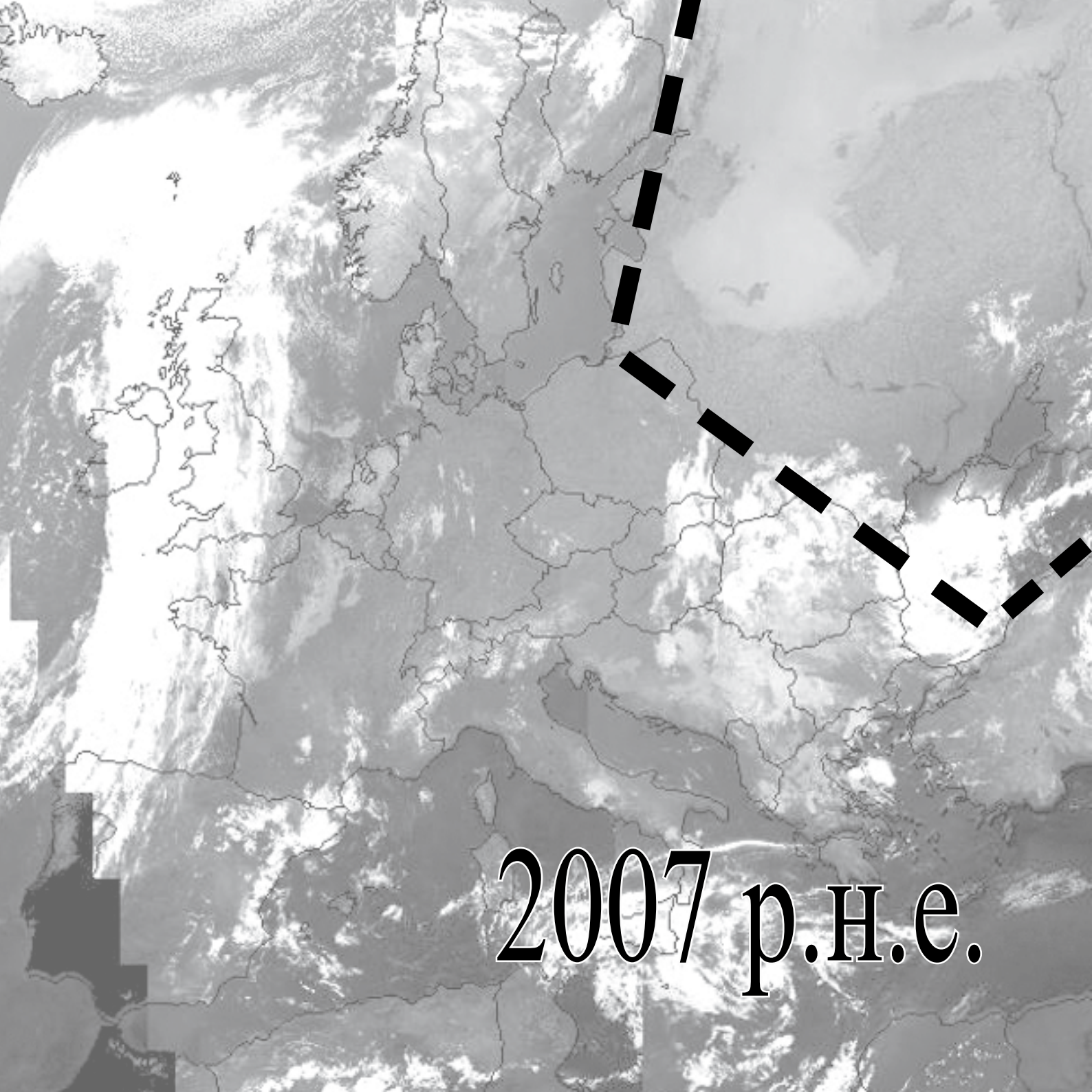
2006 рік таких осіб було затримано 12 364), а Європа чудово пам'ятає заколоти в околицях Парижа у 2005 році і нещодавні заворушення в Амстердамі, спричинені вихідцями з інших країн.

Таким чином, інституційною реформою, спрямованою на забезпечення діяльності ЕС в розширеному вигляді, і новою процедурою прийняття рішень великі держави, старі члени ЕС, страхують себе від негативних наслідків подальшого розширення Європейського співтовариства.

Одночасно зростатимуть і вимоги та більш прискіпливе ставлення ЕС до нових кандидатів, прикладом чого є затягнутий переговорний процес із Туреччиною.

У таких умовах, Україна, дотримуючись незворотного шляху на поглиблення європейської інтеграції, повинна спрямовувати основні зусилля на виконання «домашнього завдання» із проведення внутрішніх реформ, які, якщо і не підсумуються безпосереднім членством в ЕС, то значно поліпшать життєдіяльність нашої держави і наблизять її до європейських стандартів.

2007 p.n.e.

Тарас ВОЗНЯК

СТОСУНКИ УКРАЇНИ

ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ

93

Сьогодні знову прийшов час для України звірити свій курс. Можливо, йдеться не про генеральний курс, який, здається, вже більш-менш визначений – до європейського співтовариства у найширшому сенсі цього слова. Вираз «у найширшому сенсі цього слова» ледь приховано включає й інтеграцію з євроатлантичним товариством. Однак всі ми бачимо, що реальний рух у цьому напрямку щонайменше дуже повільний, якщо не загальмований. Причому, гальмування чи саботаж реального зближення здійснюють як з боку ізоляціоністів у ЄС, так і ряд сил в Україні. Причому саботаж здійснюється не

лише російською клієнтурою, але й певними бізнесовими колами, для яких входження у СОТ та імплементація економічного блоку законодавства ЄС суперечить їх бізнесовим інтересам.

На сьогодні Україна вже втомилася від власної «вербальної» інтеграції у ЄС – постійного повторювання мантри про свій геополітичний вибір. Якщо в часи Леоніда Кучми навіть кинута ним фраза про неминучість євроінтеграційного курсу України була достатньо відважною і достатньою, щоб задовольнити чи нейтралізувати євроентузіастів, а у часи Бориса Тарасюка було достатньо його твердого напо-

лягання на визнанні з боку ЕС права України на членство у структурах ЕС у досяжному майбутньому, то сьогодні цього замало.

Однак тоді чільники ЕС, скептично оцінюючи цю «вербальну» інтеграцію, ще зберігали певну обережність і не застосовували різких формулювань, відмовляючи де факто Україні в цьому праві.

Тоді вони застосовували радше практику ухиляння від прямої відповіді, або віддаляли вирішення цього питання у якнайдовшу перспективу. Причому, власне чільники ЕС, як-от Фергойген, були конкретніші і жорсткіші – знали, про що кажуть. А політики від ЕС, як-от депутати Європарламенту, з притаманною їм легкістю або висловлювалися за це право, або проти, однак їхні висловлювання так і залишалися у сфері «вербальної» політики, нікого не зобов'язуючого гнучкого ЄСівського дискурсу.

Однак ЕС все ж розширювався і мав хоч якимось конкретизувати свої стосунки з Україною та упередити її невдоволення з огляду на певні втрати, яких вона при цьому зазнавала. Можливості співробітництва вздовж майбутніх кордонів розширеного ЕС були визначені в посланнях Єврокомісії від 11 березня та 1 липня 2003 року у концепції «Ширша Європа» та Інструменті «Нове сусідство». Комісія ЕС прийняла нові рамки своїх взаємовідносин із Україною. У Посланні, озаглавленому «Ширша Європа – Сусідство: Нові рамки взаємовідносин із нашими східними та південними сусідами Комісія чітко визначила, що метою Нових рамок є утворення зони процвітання та добросусідства – кола друзів, – із якими вона матиме тісні мирні стосунки та співробітництво... Послання «Ширша Європа» також включає Програми «Сусідство» як нову ініціативу для подолання наслідків розширення, сприяння співробітництву вздовж кордонів ЕС з Україною. В рамках чотирьох різних програм «Сусідство» Україна отримує додаткове фінансування (аж – авт.) у 20 млн. євро». Отож, ні про яку дійсно глибоку інтеграцію з ЕС і не йшлося.

Та Україні було не до того. На часі було бурхливе внутрішнє протистояння, яке закінчилося Помаран-

чевою революцією. І одним з її головних мотивів було здійснення чіткого проєвропейського курсу.

Натомість після Помаранчевої революції Україна пройшла кілька кіл зміни політичної влади. Уряди Кучми змінило кілька помаранчевих урядів, потім знову уряд синіх, і тепер знову спостерігається їх синтез. Але при цьому насправді активного виконання Копенгагенських критеріїв чи хоча б прискореного переговорного процесу щодо вступу України до СОТ не спостерігалось. Зайняті взаємним поборюванням, як помаранчеві, так і сині були перейняті більш реальними справами, ніж ефемерна для них євроінтеграція. Тобто попри всю свою проєвропейську чи антиєвропейську риторику і помаранчеві, і сині чітко усвідомлювали всю примарність євроінтеграції як інтеграції у структури ЕС як такої. Безглузді кроки першого помаранчевого уряду та повне фіаско віце-прем'єра з питань євроінтеграції Олега Рибачука, його конфлікт з МЗС щодо компетенцій (а насправді амбіцій і декларацій), конфлікт з Борисом Тарасюком тільки утвердили функціонерів з ЕС у тому, що насправді питаннями євроінтеграції у «помаранчевій» Україні ніхто всерйоз не займається. А тому можна ставитися до декларацій і цієї влади доволі спокійно і трактувати їх як продовження виборчої риторики. Тим більше, що і тодішній прем'єр-міністр Юлія Тимошенко не була перейнята цією темою. Таким чином, Україна не скористалася історичним шансом, щоб добитися не лише реального визнання з боку ЕС євроінтеграційної перспективи України, але навіть істотного просування у напрямку прийняття тих європейських стандартів, які й передбачають *Копенгагенські критерії*.

Потім внутрішньополітична боротьба змусила Партію регіонів взяти на озброєння доволі жорстку антиєвроатлантичну і антиєвропейську риторику. Курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію був штучно сконфронтований з курсом проросійським. Зрештою, і проросійський курс в устах більшості дійсно впливових регіоналів був не чим іншим, як «вербальною» політикою. Однак, він не

лише допоміг їм повернутися до влади, що було не дивно з огляду на незарадність «помаранчевих» урядів у багатьох питаннях, але разом з тим відкрив можливість ЄСівським діячам уже зовсім відкинути умовності, і все чіткіше висловлювати своє жорстке «ні» українським євроентузіастичним планам.

Мало того, це «ні» набирало все нових і нових законодавчих форм. ЄС запропонував Україні не статус кандидата на вступ до ЄС, а статус країни-сусіда в рамках програми *Європейської політики сусідства (ЕПС)*. Для реалізації ЕПС було створено *Європейський механізм сусідства (ЕМС)*, впровадження якого почалося, починаючи з 2007 року. За задумом ЄС, «Завдання ЕПС полягає у тому, щоб поділитися перевагами розширення ЄС 2004 року з країнами-сусідами у відношенні зміцнення стабільності, безпеки та добробуту усіх, на кого поширюється дія цієї політики. Її було розроблено з метою упередити появу нових ліній розмежування між розширеним ЄС та його сусідами і запропонувати їм можливість участі у різноманітних видах діяльності ЄС за допомогою більш інтенсивної співпраці у сфері політики, безпеки, економіки та культури. ЕПС також мав би сприяти виконанню одного із стратегічних завдань Європейського Союзу, визначеного у *Європейській стратегії безпеки* у грудні 2003 року, а саме розбудові безпеки у сусідських регіонах». Однак про компенсацію втрат та незручностей від розширення не йдеться. А такі були і є. При цьому стверджується, що «високим пріоритетом для Європейського Союзу є формування майбутніх відносин з його сусідами». А отже, ні про яку перспективу членства чи особливих стосунків і мови не може бути, бо – «ЕПС відрізняється від питання потенційного членства».

Такий формат стосунків ЄС з Україною, особливо після надій, породжених Помаранчевою революцією, викликало активне неприйняття такого статусу для України як з боку проєвропейськи орієнтованої частини суспільства в Україні, так і з боку офіційних українських чиновників, все того ж МЗС та міністра Бориса Тарасюка. Він постійно наголо-

шував, що не можна ставити в один ряд країни Магірбу та Центрально-Східної Європи, країни, які не хочуть бути членами ЄС, як-от Російська Федерація, і країни, які на державному рівні декларують, що їхньою метою є членство у ЄС, як-от Україна. Однак це стало реальністю, яка попри все певним чином «врегулювала» стосунки України та ЄС. Хоча «врегулювала» всупереч і не погоджуючи з самою Україною. Україна була просто поставлена перед фактом. Таким чином було започатковано новий стиль у стосунках ЄС та України, коли Україна трактується не як власне партнер з перспективою членства у ЄС чи якоїсь глибокої інтеграції, суб'єкт хоча б частково внутрішнього політичного процесу чи хоча б дискусії у ЄС, а як об'єкт зовнішньої політики ЄС, який використовується для забезпечення інтересів ЄС. Наприклад як лімітрофна зона для транспортування енергоносіїв.

Така об'єктивізація співпала з практичним паралічем зовнішньої політики України через демонстративне ігнорування міністра Бориса Тарасюка, а відповідно, і МЗС новим урядом, очоленим представниками Партії регіонів. При уряді та опанованій регіоналами Верховній Раді робилися спроби створити свої сурогати органів, які б формували зовнішню політику України на рівні радників, комітетів та комісій. Завершенням історії стало призначення Арсенія Яценюка міністром закордонних справ України. Його міністрування відзначилося повною пасивністю, безініціативністю у європейському та євроатлантичному напрямку. Саме такий міністр влаштував українських гравців на внутрішньому політичному полі – міністр «від президента Ющенка», однак насправді нічого не робить, а тому влаштовує і регіоналів. Разом з тим, він влаштував і Росію, бо знову ж був надзвичайно млявим як міністр. А також і ЄС – бо так і не висловив чітко і зрозуміло своєї позиції щодо нав'язаного Україні статусу «нового сусіда ЄС».

Такий стан справ невдало співпав з непорозуміннями, які мала у 2005-2007 рр. з ЄС та Німеччиною Республіка Польща – один з головних партнерів

України у ЄС. Ці непорозуміння були пов'язані із внутрішньою політичною боротьбою, однак певним чином ізолювали Польщу у ЄС. Так само перервалося і пряме близьке спілкування Президентів України та Польщі, як це було за часів Помаранчевої революції за президента Александра Квасьневського.

Якоюсь мірою це тимчасове упушення компенсував Президент Литовської республіки Валдас Адамкус, який перехопив ініціативу. Однак динаміка розвитку євроінтеграційних процесів в Україні була упущена.

Після приєднання Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Естонії, Литви, Латвії, Словенії, Кіпру, Мальти до ЄС у 2004 р. відбулося і наступне обумовлене політичним рішенням приєднання до ЄС 2007 р. Румунії та Болгарії. І перша десятка країн так насправді не зовсім відповідала Копенгагенським критеріям, а тим більше останні дві. Це дало право Україні говорити про політичну вмотивованість розширення ЄС, до якої Копенгагенські критерії насправді мають мале відношення. Тобто говорити про те, що щодо України, попри всі її намагання, все ж прийняті якісь негласні рішення, які блокують її і так кволу інтеграцію з ЄС. Так, спротив генерального постачальника енергоресурсів до ЄС – Російської Федерації – є набагато вагомішим аргументом для ЄС, ніж відповідність чи ні України Копенгагенським критеріям.

Однак ще залишався шанс зближення та вступу у НАТО, як альтернативи до формального зближення з ЄС чи хоча б гарантії безпеки за умов активної участі Росії у внутрішньополітичному процесі в Україні.

Впродовж десятиліття спостерігаючи за процесом інтеграції усього європейського простору довкола первинного ядра ЄС, годі позбутися доволі амбівалентного враження, що ця інтеграція, яка проходить у формі приєднання до Європейського Союзу нових держав, разом з тим має і іншу складову – певного роду закривання себе від навколишнього оточення. І йдеться не про адміністративні обмеження на кордонах. Політичні аналітики періодично

повертаються до моделей ЄС як певної цибулини, яка має декілька шарів і відповідно декілька швидкостей руху до ядра ЄС, або ж до моделі Європейського Союзу з певним «ядром Європи» у складі, скажімо, Німеччини, Франції, Бенілюксу. Тобто навіть усередині ЄС ми бачимо спроби ізоляціонізму з боку цього «ядра Європи». Хоча публічно говориться про рівноправність у підходах до нових та старих, більш розвинутих та менш розвинутих членів ЄС.

Ці ізоляціоністські тенденції ще більш очевидні на формальному зовнішньому кордоні ЄС. Розширення просторів свобод, свободи пересування осіб, свобода підприємництва, свобода руху ідей в ЄС збільшується і охопила вже ледь не весь континент. Однак це «розширення просторів свобод» для членів ЄС відбувається при одночасному звуженні цього поля свобод для таких позаЄСівських країн, як Україна. Вона за останні роки стикнулася з об'єктивним обмеженням як свободи пересування, так і підприємництва, принаймні на територіях країн Центральної Європи, які ще недавно для нас були практично доступні.

Таким чином, якщо розширення/ізоляція всередині ЄС не така очевидна, хоча теж присутня, то у континентальному вимірі це розширення/ізоляція абсолютно очевидні і боляче б'ють перш за все по невірних «сусідах ЄС».

Причиною такої «ізоляціоністської експансії» є, напевно, перманентний страх. У цьому сенсі про ЄС не можна говорити, як про новочасну імперію, бо імперське розширення, імперський експансіонізм ніколи не мав своєю причиною страх. Навпаки – кожне імперське завоювання чи приєднання сприймалося як перемога. І саме страх робить кожен акт розширення ЄС не тріумфом розширення поля свободи, а черговим спазмом первинного страху, що нові члени ЄС зруйнують уже сформовані у цій структурі інституції, які забезпечують добробут громадян його старих країн. Приєднуючись до ЄС, нові країни-члени повинні були перш за все переконатися старих її членів, що вони не принесуть шкоди всій конструкції ЄС у цілому. А це не так просто,

якщо враховувати, що ЄС побудований не лише на стандартах свободи, але й на надзвичайно розбудованому протекціонізмі, ну хоча б у сільськогосподарській сфері, на який претендуватимуть все нові та нові мільйони селян. Однак, маленьким країнам з їхніми масштабами проблем легко «приспати» страх ЄС. Натомість вже Польщі зробити це було дуже важко. Тим більше це може бути важко Україні чи Туреччині з їхніми масштабами та масштабами їхніх проблем.

Разом з тим, ми не можемо не розуміти причин такого страху – бо ж ідеться про успіх всього політичного проекту. Тим більше, що дійсно кожен новий член ЄС приносить у ЄС нову якість, свою політичну культуру, з одного боку, робить свій внесок, але з іншого – приносить і свої проблеми. Приклад останніх непорозумінь Польщі та ЄС є доброю ілюстрацією цього.

Інтеграцію ЄС ускладнюють і його внутрішні протиріччя. Якщо Німеччина бачить ЄС більш глибоко інтегрованим, то Велика Британія – більш вільним, з більшою свободою для кожної країни-члена. Провал Конституції для Європи став реакцією на приєднання десяти нових членів. Німецька форма інтеграції не була прийнята ні у Франції, ні у Нідерландах. Тепер триває пошук наступної моделі. Бо неузгоджена координація такого великого політичного організму і такого великого ринку може бути небезпечною для майбутнього ЄС як політичного утворення і його економіки, яка має конкурувати з економіками цілого світу. Тут йдеться уже про життєздатність ЄС та конкурентоспроможність його економіки. Тобто про безпеку і перспективу всього політичного проекту ЄС.

Ще одним аспектом, який впливає на інтеграцію ЄС, є його стосунки із США. Попри все партнерство та політичну риторику економіки ЄС та США конкурують і конкуруватимуть як на зовнішніх, так і на внутрішніх ринках. На даний момент однією з найбільших сфер конкуренції є сфера енергопостачання. У світі розпочалася епоха енергетичних війн за джерела енергопостачання. І в них беруть участь ба-

гато гравців. ЄС тільки один з них, можливо, цікавий як найбільший ринок. Однак, як активний гравець він не є ні найсильнішим, ні найуспішнішим. А при відносній бідності ЄС на енергоресурси майбутнє цього проекту залежить від доступу до цих енергоносіїв, які не завжди доступні, а в майбутньому при загальному дефіциті на них будуть все менш доступні на вільному ринку. США вже зробили кроки до того, щоб не опинитися поза грою. Свої кроки робить і Російська Федерація. Натомість ЄС застряг з глобальним проектом постачання енергоресурсів з Ірану, Іраку, Азербайджану «Набуко». Але і в набагато скромнішому проекті продовження нафтогону Одеса-Броди теж не занадто активний. Зрештою, ні Росія, ні США у цьому проекті теж жодної зацікавленості не мають мати.

Чи насправді усвідомлюють всі ці складнощі провідні українські політики, від яких залежить просування України у євроінтеграційному напрямку? Гадаю, що так. Однак це ще не означає, що вони адекватно і ефективно реагують на ці виклики. З різних причин. Частина з них просто не зацікавлена у реальній, а не «вербальній» інтеграції України та ЄС (навіть не «у» ЄС). Інші ж поглинуті більш конкретною доприватизацією та біжучою політичною боротьбою.

До цього часу такої «вербальної» інтеграції було достатньо і вона влаштувала обидві сторони – як українську владу, так і ЄС. Однак, сьогодні адміністративний процес розширення ЄС підійшов до нашого кордону і став нашою реальністю. ЄС осмислила реальність України на своєму кордоні у Програмі добросусідства. Адекватної відповіді з боку України не було. Все застрягло на рівні загального невдоволення. Натомість Україна повинна переосмислити, чи просто осмислити свої стосунки з ЄС на короткотермінову і довготермінову перспективи. Потрібно подолати «вербальний» (Леонід Кучма) та «романтичний» (Борис Тарасюк) період євроінтеграції України. Стосунки з ЄС потрібно вкладати не у те прокрустове ложе, яке пропонує нам Брюссель, виходячи з своїх інтересів, а з огляду

на національні інтереси дружньої до ЕС, географічно межуючої з ЕС, однак не ЄСівської країни. Тобто наша політика щодо ЕС має нарешті перестати бути ре-активною, а осмисленою і активною. Країна, яка ще довго, а може, і ніколи, не буде формальним членом ЕС, не може дозволити собі не мати насправді жодної позиції щодо свого найпотужнішого, принаймні економічно, сусіда.

Зрештою, для людського життя ті терміни, в які діячі ЕС укладають перспективу членства для України, і є тим людським «ніколи» – все, що довше 20 років, для мене особисто вже означає – «ніколи». І цей психологічний аспект потрібно неодмінно враховувати. А у менший термін, як стверджують аналітики ЕС, Україні вкласти не вдасться. Тому в Україні спостерігається і певна *втома від постійного «ні» з боку ЕС*. Хтось може назвати її розчаруванням.

Тим більше зрозуміло, чому ЕС втомився від спочатку неконкретної (у виконанні Леоніда Кучми) а потім такої непередбачуваної (у виконанні Віктора Ющенка та Віктора Януковича) України. У внутрішніх політичних війнах євроінтеграція була перетворена на інструмент взаємного поборювання двох політичних таборів. Тобто, те *надзавдання*, на яке мала б спрямувати всі свої зусилля притомна нація, стало розмінною монетою біжучого політичного моменту. Євроінтеграційної *мобілізації* не відбулося навіть після Помаранчевої революції. А що говорити за сьогоднішніх обставин, коли розчарування у всіх політичних гравцях, незалежно від кольору, стало загальною домінантою на політичному небосхилі сьогодення. А це, своєю чергою, призвело до різкого зросту *евроскептицизму*, розхолодження навіть тих, хто слухно бачить у євроінтеграції єдиний реальний вихід для України і єдиний спосіб врятуватися від своєрідно трактованої інтеграції у євразійський простір, який ненастанно пробує реалізувати Росія.

Перше, що повинні засвоїти всі наші євроінтегратори – це *засади творення і розширення ЕС*. Причому, як засади офіційні, так і неофіційні. Бо

часто не дуже ясно, які з них визначальні. Останні хвили розширення ЕС це наглядно продемонстрували. Політична доцільність долає будь-які Копенгагенські критерії. І ця політична доцільність для ЕС має не тільки існувати – її ще потрібно донести до тих, хто прийматиме те чи інше рішення щодо України. А на це потрібне потужне проукраїнське *лобі* в самому ЕС. І це не можуть бути тільки наші безпосередні сусіди. А їх насправді є два – Польща та Литва. Вже Німеччина, не кажучи про Францію, займає доволі спокійну позицію. З огляду на це Україна повинна всіма можливими засобами розвіювати страх старих членів ЕС щодо України, вселяти певність у них, а не страхати своїми проблемами. Ми повинні демонструвати, що свої проблеми ми можемо вирішити самі. І мусимо вирішити самі – Україна занадто велика країна, щоб могли розраховувати на модернізацію коштом ЕС. Потрібно давати знати, що ми це розуміємо і що ми *модернізуємося, опираючись на власні сили*.

Разом з тим, ми маємо розбудовувати велике проєвропейське *лобі* і всередині України. Воно має охоплювати не лише вузький прошарок аналітиків, а різні прошарки населення країни. Вони повинні бачити ЕС як щось своє, принаймні ближче, ніж сьогодні. Не ображатися на проблеми ЕС, які не дають можливості Україні інтегруватися у європейські програми вже сьогодні. Можливо, трактувати ці проблеми як свої.

А з іншого боку, ми маємо переходити до політики малих кроків та вирішення конкретних проблем. Бо за великою ілюзією швидкої євроінтеграції ми так і не побачили і не усвідомили ті незручності чи й просто втрати, які, нехай тимчасово (правда, на який час?), ми отримали. А тому ми першочергово повинні:

- *пробувати якщо не подолати, то зменшити негативне торговельне сальдо з ЕС не лише відкриваючи, але й захищаючи свій ринок;*

- *диверсифікувати європейську політику сусідства, добиватися особливого статусу України для ЕС;*

- пом'якшити негативні наслідки від поширення Шенгенського режиму на територію нових членів ЕС;

- протистояти перетворенню України у донора робочої сили для ЕС.

Ми повинні провести спокійний та виважений аналіз стосунків України з ЕС у їх кільканадцятирічній перспективі. Ми повинні побачити не лише реальний сьогоdnішній стан, але й тенденції розвитку стосунків України та ЕС.

І у цьому сенсі ми не можемо не звернути уваги на те, що попри всю недалекоглядність сьогоdnішнього брюссельського істеблїшменту, Україна об'єктивно зближується з ЕС. Але не тому, що хоче стати членом ЕС, а тому, що до цього веде проста логіка підприємництва та міжнародної кооперації. Вже сьогоdnі ЕС, за даними Держкомстату України, має такі самі об'єми торгових стосунків з Україною, що і Російська Федерація – експорт до ЕС складав у січні-жовтні 2007 р. 28,28% а до РФ – 25,83%, відповідно, імпорт з ЕС складав 36,28%, а з РФ – 28,59%. Щоправда, негативною тенденцією є негативне сальдо торгового балансу – ми щораз більше імпортуємо з ЕС, ніж експортуємо. Причому, ріст імпортих надходжень в Україну з ЕС росте набагато швидше – 38,9%, ніж з країн СНД – 31,7%. Водночас ЕС є нашим головним інвестором – 54%, який, за даними Держкомстату України, явно домінує над Росією – 5% та США – 5,3% станом на 1 жовтня 2007 р. Але головним є не об'єми торгових відносин чи інвестицій, а їх динаміки. ЕС однозначно випереджує і РФ, і США за всіма економічними показниками і є нашим *головним економічним партнером*. І найбільшим ринком із 450 млн. споживачів. І ним залишиться безвідносно до того, що про це думають у Москві чи Вашингтоні. Причому, це зближення стало можливим саме останнім часом.

Однак, ЕС не є гарантом нашої незалежності у широкому сенсі цього слова. А з цією проблемою ми ще не покінчили. Тому *ЕС і не є головним політичним партнером* України. І це парадокс, який українська влада досі вирішити не може. Україна і далі

перебуває у геополітичному трикутнику США-РФ-ЕС.

Отож, Україна повинна *активно реформувати свої стосунки з ЕС*. І при цьому не лише улягати пропозиціям Брюсселя та втягуватися у безкінечні дискусії щодо чергового *Плану дії Україна – Європейський Союз*. Та безініціативність, яку демонструє Україна, і призводить до того, що формат стосунків визначаємо не ми – нам їх окреслює ЕС.

Ми повинні покінчити з «вербальною» та «романтичною» євроінтеграцією, як практиками шкідливими. І до них не повертатися. Якщо ЕС не бачить навіть віддаленої нашої перспективи участі у структурах ЕС, *інтеграції «у» ЕС*, то немає сенсу постійно про це запитувати. Це шлях безперспективний і навіть шкідливий. Тому ми повинні формувати і *нову внутрішню позицію щодо ЕС*. Можливо, більш *прагматичну*.

Що, однак, не заперечує практики реальної *інтеграції «з» ЕС*, якою і повинні займатися наші чільники. Реальні результати об'єктивного процесу інтеграції «з» ЕС попередньо було окреслено. Їх потрібно поліпшувати, застосовуючи всі можливі засоби, включно з тими, які пропонуються самим ЕС. Однак, не занадто втягуючись у запропоновані ЕС формати – вони обслуговують інтереси ЕС, і це нормально. Нам потрібно *творити свої формати стосунків з ЕС*, як це робить, наприклад, Російська Федерація. Вона вибирає, що насправді їй вигідно, а що ні. А тому і має ліпші результати.

Це не означає конфронтації з ЕС. ЕС – великий гравець на світовій арені і він має стосунки з різними державами. Він готовий до паритетности. Однак Україна останніми роками цього не демонструвала. І це помилка. Ми повинні шукати *консенсусу з ЕС*, а не тільки наполягати на своєму чи повністю віддаватися на його волю.

І у цьому сенсі ми повинні розуміти, що у західному напрямку Україна має три можливі формати стосунків:

- *глибока інтеграція «з» ЕС з наступною інтеграцією чи ні «у» ЕС;*

- швидка інтеграція у НАТО;
- встановлення особливого партнерства України з США.

Два перші варіанти не суперечать один одному. У випадку інтеграції країн Центральної Європи вони доповнювали один одного. Натомість останній варіант можливий за обставин повної невдачі двох попередніх інтеграційних проєктів. Цей проєкт можна назвати «пожежним». У даному випадку Україна буде тим «краном», який лежатиме на потоках енергоносіїв з Євразії до ЄС і певною платформою для забезпечення геополітичного балансу у все тій же Євразії. А також забезпечення інтересів США у регіоні. Це не може не стати елементом глобальної конкуренції США та ЄС у майбутньому. Тому до цього «пожежного» проєкту слід ставитися виважено.

Імплементовуючи *європейські норми в Україні*, ми повинні вводити їх поступово і вибірково. Їх впровадження має мати на меті не обслуговування вимог ЄС, а розвиток самої України. Тобто ми повинні приймати їх для себе, а не тому, що цього вимагає ЄС. Таким чином Україна наблизатиметься до ЄС, але не коштом своїх інтересів. У цьому питанні теж важлива динаміка – процеси мають відбуватися не занадто повільно і не занадто швидко.

Україна повинна зайняти своє належне місце у регіоні. І у цьому сенсі вона може бути доволі корисною у *вирішенні локальних конфліктів* на кшталт Придністровського. Спроби цього були 2005 року. Однак так і завершилися нічим, хоч Україна має достатньо інструментів, щоб прискорити врегулювання цього конфлікту. Однак у самій українській владі є групи впливу, які цього не хочуть з огляду на свої приватні інтереси. Ми повинні розуміти, що Україна є не лише імпортером безпеки, але й експортером безпеки у регіоні. І у цьому сенсі ми не лише маємо зиски від того, що ЄС та НАТО підійшли до наших кордонів, але й вони користаються з нашої вірогідності та стабільності.

Ще одним істотним моментом є поняття *історичного шансу*. Після Помаранчевої революції ми ним не скористалися. Тому сьогодні наша європейська перспектива доволі примарна. Якщо виходити з циклічності планування у ЄС, то найближчий термін можливого вступу України у ЄС – це 2021 рік. Не раніше. Щоправда, може статися і щось непередбачуване і ці терміни будуть порушені. 2021 рік – це майже нереальний термін. Можливо, реальнішими будуть роки наступні. Однак, якщо дійсно трапиться щось непередбачуване, як-от Помаранчева революція, то цим історичним шансом слід скористатися більш розумно, ніж це було 2005 року.

600 p.n.e.

ВОЛОДИМИР КУЧЕР .. ДОРОГА УКРАЇНИ ДО ЕС КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛЬСЬКОГО ДОСВІДУ

103

Кому ми потрібні?

Одразу по Помаранчевій революції, коли Україна повернула в напрямку до Європи, сталась дуже вагома для нашої держави подія. Під час дебатів на тему результатів виборів 26 грудня 2004 р. в Україні Європейський парламент 13 січня 2005 р. висловив свої симпатії до перспективи української присутності в Союзі. З ініціативою виступив відомий в Європі українофіл, британський депутат Чарльз Танок, який під час дебатів заявив, що морально необґрунтованим є надавати перспективу членства Туреччині і одночасно оминати в такій перспективі Україну. В результаті ЕП проголосував за резолюцію, в якій

закликав Раду Європи надати чіткі перспективи Україні щодо членства, посилаючись на ст. 49 Трактату про Європейський Союз, яка звучить так: *кожна європейська держава, яка шанує принципи, визначені в статті 6, абзац 1, може клопотати про членство в Євросоюзі.*

Зрозуміло, що каталізатором такої резолюції стала власне революція, однак корінь такого позитиву слід шукати в іншому. Саме у 2004 році Союз поповнився 10 новими членами, 8 з яких були країнами Центрально-Східної Європи, 3 – безпосередні сусіди України (Словаччина, Польща й Угорщина), а ще три прибалтійські мали спільне з Україною «світле» співжиття в рамках іншого союзу, який довів свою неспроможність. Зрозуміло, що без лобізму країн ЦСЕ країни Старої Європи навряд чи аж так цікавились би питанням України. Однак і країни ЦСЕ в підтримці України не керувались голим романтизмом, а радше інтересами. Адже інтереси – то і є рушійний принцип розвою того Союзу, до якого ми прагнемо.

Інтереси тут різні. Найперше політичні – Україна змогла б підсилити самостійницьку політику країн ЦСЕ в рамках ЕС. Крім того Україна – це багатуща країна з великим ринком збуту і дешевою робочою силою, від чого найперше скористали б сусіди (як це маємо зараз). Ну і, зрештою, питання кордонів – як свого часу Німеччина не хотіла бути буфером Союзу, так тепер цього не бажають країни ЦСЕ – зокрема, Польща. Цю функцію назавжди мала б перейняти Україна, будучи в Союзі.

Нагадаю, що Європейський парламент є найбільш проукраїнськи налаштованим. Свіжий приклад – заява закордонного комітету ЄП, який 5 червня цього року відкрито визнав за Україною право завершити свої інтеграційні прагнення *вступом* до ЕС. Але Європейський Парламент – це не німецький Бундестаг чи польський Сейм, і навіть не Верховна Рада: повноваження його обмежені, а вплив на політику Союзу поки що мізерний. А головний керуючий орган ЕС – Європейська Комісія на чолі

з Барозу поки що каже Україні *ні*. Причин на це більш, ніж достатньо. І про це далі.

Польща і Україна: що нас чекає?

Щоб продемонструвати, які ж перешкоди стоять перед Україною на шляху до ЕС, звернусь до досвіду нашого найближчого сусіда – Польщі. Саме цей досвід найбільш адекватний для нас, адже обидві країни були однаково уражені комуністичною чумою, загалом мають подібні економіки, природні ресурси, трудовий потенціал, подібні культури, ментальність і суспільне життя. Подібні ще й тому, що після розвалу комуністичної системи zostались практично в однакових стартових умовах. Але...

Але незважаючи на подібність ситуації Польща є членом ЕС, а нам туди ще ого як далеко. І скільки йти? Це питання є досить істотним, бо від термінів значною мірою залежить рівень скепсису наших співгромадян. Бо, скажімо, 60-річного пенсіонера перспектива вступу України до ЕС за роки 20 мало втішить. Відповісти на це запитання можна, якщо, наприклад, грамотно зіставити ситуацію в Польщі напередодні вступу з українською зараз.

Відомо, що Польща йшла до ЕС 13 років – від асоціації у 1991 і до вступу у 2004. І якщо теоретично припустити, що ми будемо працювати так плідно, як поляки, а відправною точкою вважати 2005, то підрахуйте дату. Однак це чиста теоретика, яка реально нездійсненна. Та й як на мене – дата – не найважливіше питання. Набагато більш важливою є сама співпраця з ЕС: виконувати умови, поставлені ЕК якнайкращіше і якнайшвидше – і це гарантія навіть якщо не вступу, то справді демократичного розвитку держави з одночасним процвітанням економіки.

Що ж, спробуємо найперше зіставити ситуації в Польщі й Україні. Щоб це зіставлення мало хоч крапельку адекватності (тому що різниця між нами справді велика), для поляків візьму 1998 рік – коли Польща розпочала переговори про членство в ЕС. Для нас же вихідною точкою візьму 2005 – коли ЕС запропонував нам замість асоціації реалізувати

План дій щодо майбутнього членства. Якщо в такому зіставленні послатись на оцінки Європейської Комісії, що було б найбільш справедливо, адже саме Комісія визначає стан готовності країни до вступу, то висновок до болю банальний: як у політичній, так і в економічній сферах Україна просто жахливо відстає від тодішньої Польщі. Неякісна робота владних структур (передусім уряду, парламенту і суду), величезна корумпованість, порушення прав людини, проблеми зі свободою слова, невідповідність і неконтрольованість влади, відсутність громадянського суспільства – це мізерна частина тільки політичних проблем України, які практично були відсутні в Польщі на 1998 рік. А згадаймо проблему з меншинами – зокрема з російською. Досі ж стоїть питання – чи є росіяни України меншиною? Питання ж економічних відмінностей взагалі не варто обговорювати – такі вони різні. Проблема на проблемі у кожній з галузей економіки: нечесна приватизація, застарілі технології, енергоємне виробництво з величезними затратами, відсутність інвестицій, мізерність розвитку малого і середнього підприємництва, застаріле сільськогосподарське виробництво з великою часткою працюючих, проблеми з транспортною галуззю, екологією тощо. Крім того, проблеми у соціальній сфері, у сфері фінансів, фіскальної політики, внутрішньої політики й кордонів. Думаю, цього достатньо, щоб зробити висновок, наскільки ми далеко від того дня, коли могли б принаймні розпочатись переговори про вступ – не кажучи вже про дату самого вступу!

Однак, незважаючи на ті різні відмінності, з інтеграційної практики Польщі можна взяти багато корисних речей, які могли б надати імпульс нашій інтеграції. Найперше хотілось би відзначити, наскільки активно Польща демонструвала, що хоче бути в ЄС. Але демонструвала не балачками, а конкретною співпрацею. Вона все-таки зуміла провести глибокі й ефективні реформи і стати членом ЄС. При цьому переговори з ЄС вела настільки твердо, що змогла для себе вибороти найбільше поступок з усіх кандидатів на вступ 2004!

Заради справедливості, правда, зауважу, що коли Польщі були надані перспективи членства, то країна була у значно гіршій ситуації, ніж тепер Україна, адже статус асоційованого члена в 1991 р. Польща здобула у час повної розрухи! Та й у час вступу Польща ледь дотягувала до середніх показників рівня життя в ЄС. Наприклад, доходи на одного жителя становили у Польщі 2004 року 9 тис. євро, а це дріб'язок в порівнянні навіть з бідною в ЄС Іспанією, де ВВП на жителя становив тоді 18 тис. євро. Загалом, ВВП Польщі становив тільки 40% середньоевропейського рівня¹.

Складається враження, що Україна теж може офіційно заявити про бажання вступу. Формально – може, але фактично може чекати на сам вступ, як цього чекає Туреччина ще від 1964 року, коли отримала асоційоване членство. Бо ж у дійсності причиною вступу Польщі при скромних її досягненнях була підтримка лобістів Польщі – Франції й Німеччини. Підтримка наймогутніших держав ЄС дала Польщі нечувану перевагу. Це була, головним чином, політична перевага, коли держави Заходу серйозно запевняли Польщу, що незважаючи ні на що вона стане членом ЄС. Разом з тим, ця підтримка дала Польщі величезні фінансові вливання завдяки союзним програмам, а головним чином – PHARE. До прикладу, до кінця 1999 р. Польща одержала із PHARE 2 млрд. євро, у 2000-2001 р. ще 1 млрд. євро². В загальному ж, за даними Яна Кулаковського, західна допомога для Польщі у 90-х роках становила 4,9 млрд. євро. Це колосальна сума, хоча наприклад, ті ж трансфери ЄС на розвиток Іспанії, Греції, Португалії й Ірландії становили 82,7 млрд., а вливання ФРН у 1990-2000 роках у колишню НДР взагалі становили фантастичну суму в 877,9 млрд. євро³.

Варто звернути увагу на ще один дуже важливий момент процесу інтеграції Польщі, а саме – на роботу УКІЕ (Управління Комітету Європейської Інтеграції) – централізованої установи, яка координувала весь інтеграційний процес Польщі в його інтелектуальному, адміністративному і фінансовому вимірах.

Координація процесу з єдиного центру дозволила мобільно і ефективно вирішувати всі нагальні проблеми і це був один з важливих моментів успіху поляків. У цьому сенсі нам навіть розмірковувати не варто, а чимшвидше взятись за організацію подібного центру. І саме з допомогою цього мозкового центру Україна могла б отримати відповіді на всі важливі питання: коли?, як?, чому? і навіть що?

Іншою важливою річчю у процесі інтеграції Польщі було те, що влада мала велику підтримку політики інтеграції серед суспільства. Україна аж ніяк не може похвалитися таким рівнем бажання вступу до ЕС: такої підтримки суспільства влада не мала, не має, і видається – не буде мати. Найбільша проблема полягає в тім, що в Україні процес інтеграції дуже залежить від того, хто при владі. У Польщі цієї проблеми не було взагалі: навіть коли керували соціалісти, то не було ніяких змін у проєвропейській політиці. Що там казати, коли саме соціаліст Квасневські привів Польщу до ЕС.

Слід зауважити, що ЕС по-особливому трактував прагнення Польщі до членства, оскільки країна входила до четвірки держав, відомої як Вишеградська група. Співробітництво центральноєвропейських країн довело їх здатність до інтеграції і було дуже важливим аргументом у справі вступу до ЕС. В Україні теж варто було б подумати над цим. Адже для ЕС дуже важливо, коли країна показує свою здатність до кооперації, співробітництва і співвідповідальності.

Крім того, необхідний також вступ у НАТО, який Польща здійснила у 1999 році. В Україні часто постає питання – чому Україна повинна вступити до НАТО? Деякі експерти вважають, що вступ у НАТО допоможе позбутись надмірного впливу Росії й підвищить статус України в регіоні. Але більш важливо, що вступ у НАТО означав би певну політичну оцінку України, давав би своєрідну гарантію, що країна стабільна і готова до дальшої інтеграції.

Куди рухатись?

Отож, ситуація з євроінтеграцією України невтішна. З одного боку, Україна на правду в поті чола мусить попрацювати ще хоч десяток років, щоб розпочати переговори. З іншого боку стоїть ЕС, який говорить тільки про співробітництво – його збільшення, поглиблення, оптимізацію. Усі ці слова добре звучать, але означають тільки одне – Союз просто відтягує конкретні розмови на тему розширення ще й на Україну.

Однак у майбутньому вступ можливий. Для цього потрібна лише воля України працювати над виконанням критеріїв членства, бажання ЕС і невеличке сприяння зірок. Ми маємо запропоновану ЕС Нову Політику Сусідства, й на сьогодні – це єдиний можливий напрямок, адже ця політика дає можливість надагодження співробітництва у конкретних сферах і проведення радикальних й ефективних реформ. Тому дорогою до ЕС є власне «План Дій», виконання якого Україною буде головним аргументом, що Україна бажає вступити, і врешті це змусить Брюссель вийти назустріч. На щодень єдино можлива стратегія – «політика малих кроків». Слід, отже, почати від укладання «Договору про зону вільної торгівлі» і так далі й далі, поки не дійде до повної інтеграції. Головне – було б бажання працювати у справі зміцнення свого становища. А майбутнє покаже, що і як буде.

Порівняння макроекономічних показників Польщі і України

107

Показник	Польща 1998	Україна 2005
Населення (тис. осіб)	38 666	46 929,5
Територія (тис. кв. км.)	312 690	603 500
ВВП (в млн. євро)	141,3	66,9
ВВП на душу населення	3 700	1 420
Інфляція	11,6	10,3
Експорт (в млн. євро)	25 209	22 561
Імпорт (в млн. євро)	42 024	23 379
Безробіття	10,6	3,1
Населення поза межею бідності	15,8%	27,1%

¹ Elżbieta Stadtmuefller., Polska w UE – bilans możliwości [w:] Stanowisko Unii Europejskiej wobec Polski i jej sąsiadów w przededniu poszerzenia. Materiały konferencji międzynarodowej, Kraków, 2003, s. 87.

² Суйковська С., Живкі А. Значення програми PHARE для підтримки економік європейських держав у процесі трансформації та реструктуризації //Персонал. №7, 2004. С. 69.

³ Przeciw stereotypom. Rozszerzenie Unii Europejskiej o Polskę. Pełnomocnik Rządu do spraw Negocjacji, Warszawa, 2001, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, s. 49.

700 p.H.e.

CALEDONIAN OCEAN

GERMAN SEA

BRITANNIC OCEAN

EUXINE SEA

ADRIATIC SEA

MEDITERRANEAN SEA

OMAYYAD CALIFATE

CON-NACHT
LAIGIN
MUMA

ULAI
NORTH-UMBRIA

OWY-NEDD
MERCIA

WESSEX

FRANKISH KINGDOM

DUCHY OF AQUITAINE

VISIGOTHIC KINGDOM

EXARCHATE OF AFRICA

Mauri

Bargh-wala

Frisians

THURINGIA

ALEMANNIA

BAVARIA

KINGDOM OF ITALY

Duchy of Benevento

CONFEDERACY OF ASSES

Saxons

BOHEMIA

AVAR CONFEDERACY

CHERCHIA

Duchy of Calabria

ROMAN EMPIRE

CYPRUS

EMIRATE OF SYRIA

ARMENIAN

Polonia

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

Slavic

ЗБІГНЄВ ОСТАННІЙ БЖЕЗІНСКІ СУВЕРЕН НА РОЗДОРІЖЖІ

109

Сьогодні Америка – найсуверенніша країна у світі. Звичайно, у наш час поняття суверенітету значною мірою розмито через постійно зростаючу взаємозалежність держав, і для більшості з них це радше юридична фікція. Навіть ті деякі країни, що входять до числа найбільш могутніх держав, намагаються не піддатися спокусі утверджувати власну владу і незалежність без огляду на інших. Безумовно, будь-яка держава (чи, вірніше, її політичне керівництво) може проводити самовбивчу нерозумну політику. Але така «можливість» стає усе більш обмеженою з огляду на інтереси близько двохсот країн, що співіснують нині у політично взаємопов'язаному і взаємозалежному світі.

У цьому контексті військова кампанія Сполучених Штатів проти Іраку – як і не настільки агресивна, але не менш принципова позиція США щодо Міжнародного карного суду і Кіотського протоколу

– демонструє унікальність Америки як останньої справді суверенної держави. Ці й інші подібні кроки, особливо здійснені після 11 вересня 2001 року, відображають глибоке переконання адміністрації Буша в тому, що для захисту своїх національних інтересів США повинні мати свободу дій: могутньому Гуліверу негоже бути зв'язаним по руках і ногах слабкими ліліпутами.

Поствереснева політична риторика і стратегічна переорієнтація Америки супроводжуються рішучим розривом із застосовуваним упродовж п'яти десятиліть двопартійним підходом до формування міжнародної політики. Незважаючи на відкриту критику на адресу адміністрації Буша, зовнішньополітичний істеблішмент демократів в основному був налаштований на мовчазну згоду з новими стратегічними і світоглядними баченнями президента, тому деякі демократичні лідери спочатку навіть входили

у групу підтримки. У результаті більшість рецептів, пропонованих демократами в галузі зовнішньої політики, дістали легкий «бушівський» присмак.

Вересневі події показали, що зміни у зовнішньополітичній доктрині і політиці дійсно були необхідні. Тепер головне – усвідомити, чи вірно був поставлений діагноз відразу після 11 вересня і, зокрема, наскільки правильно вчинили Америка й увесь інший світ, зосередивши зусилля на боротьбі з тероризмом. Зрештою, навіть безперечна істина про те, що Сполучені Штати мають абсолютний суверенітет як останній притулок, усе-таки залишає відкритим питання: для чого потрібний США цей суверенітет? Для забезпечення державної безпеки, як скажуть багато хто? Але, у такому випадку чи не будуть спрямовані на увіковічення унікального становища зусилля загрозувати державній безпеці Америки і її громадянській свободі?

Сполученим Штатам варто глянути в очі новій і надзвичайно важливій реальності: у світі відбувається безпрецедентне за масштабом й інтенсивністю пробудження політичної активності, у результаті чого стратегія сили змінюється, зіштовхнувшись із популістською діяльністю. Необхідність якось реагувати на це масове явище ставить єдину у своєму роді суверенну Америку перед історичною дилемою: визначити свою глобальну роль. Ми перебуваємо на самому початку серйозної дискусії, що розгортається навколо цієї теми.

Зовнішня політика після 11 вересня: політичний тріумф і стратегічна уразливість

Аж до терористичних атак 2001 року адміністрація Буша взагалі не мала жодної зовнішньополітичної доктрини, що заслуговувала на увагу, і тому не дивно, що відтоді її курс визначався, головним чином, потрясінням, пережитим 11 вересня. Будучи наслідком отриманої травми, ця політика формувалася в атмосфері загального обурення й експлуатує цілком зрозумілу тривогу, яку породили в суспільстві теракти. Спонтанною реакцією адміністрації стала кампанія з поширення у суспільній свідомості

її власного бачення нового виклику, а також наступне обґрунтування всеосяжної, глобальної відповіді на цей виклик. Відправним пунктом і джерелом натхнення для того й іншого стали події 11 вересня. У результаті була вироблена вузько-сфокусована політика з далекосяжними намірами.

Теоретичною основою американської зовнішньої політики після 11 вересня служить ідея про фундаментальний стратегічний дисбаланс у світі. Прийнято вважати, що стурбованість у зв'язку з тероризмом, який заохочується безвідповідальними державами-ізгоями і набуває усе більш лиховісного характеру через загрозу поширення зброї масового знищення, заступила собою проблему традиційного суперництва між основними державами. У цьому контексті «глобальна війна з терором» набуває символічного сенсу. Вона ведеться під патріотичними гаслами і має мобілізуючий вплив, легалізуючи активність, що у протилежному випадку розцінювалася б як вихід за рамки законності чи просто протиправна. Події 11 вересня фактично призупинили дію положення про недоторканість особи навіть щодо громадян США, дали санкцію на «посилені допити» (читай: катування) затриманих і однобічні воєнні дії – точно так, як Перл-Гарбор у свій час узаконив у суспільній свідомості атомне бомбардування Хіросіми. Усе це вважалося болісним, але необхідним атрибутом справедливої війни.

Акцент на тероризмі був політично доцільний і через розпливчастість цього поняття. Після 11 вересня поняття «тероризм» було доведено до свідомості кожного американця. Як наслідок, не було жодної потреби пояснювати, як ведеться «глобальна війна з терором», як довідатися, коли закінчиться ця війна нового типу з невловимим ворогом. Відпала необхідність і в більш точній відповіді на питання про сутність терористів, звідки вони взялися, які історичні, релігійні і політичні мотиви лежать в основі їхньої ненависті до Америки. Таким чином, тероризм замінив советську ядерну зброю як головну загрозу, а терористи, що вселяють страх, (потенцій-

но всюдисущі й у цілому ототожнюються з мусульманами) прийшли на зміну комуністам.

Новий світогляд, в оперативному порядку сформований адміністрацією Буша, впроваджувався у вищих ешелонах Білого дому і Міністерства оборони енергійною групою, спонукуваною спільною стратегічною орієнтацією. Внутрішня згуртованість разом із суспільним обуренням, тривогою і прагненням рішучих дій скоротила тривалі і складні політичні дебати. Кожний із трьох ключових компонентів нової стратегії, добре відомий тепер, спирався на теорію історичного розриву.

Однополярний світ, що виправдує право на самооборону, витіснив поняття колективної безпеки, заснованої на атлантичному альянсі і необхідності апелювати до санкцій ООН.

Право силового запобігання чи навіть попередження виникаючої серйозної загрози заслонило собою одну з ключових концепцій державної оборони – стримування (спочатку не бралося до уваги реальна небезпека того, що неточна розвідувальна інформація може спровокувати військове втручання на підставі простої підозри; це стало причиною серйозного конфузу відразу після вторгнення в Ірак).

Ставка на випадкові коаліції одночасно знецінила політичну значимість існуючих альянсів (на зразок НАТО) і підвищила доцільність домовленостей в галузі безпеки з тактично зручними партнерами (такими, як Росія).

Не можна заперечувати, що нова стратегія, породжена духом часу і загальним страхом, якоюсь мірою відповідала новим вимогам ери, що настала після закінчення холодної війни. Війна з терором виявилася історично привабливою формулою. Найпершою демонстрацією нової стратегії в дії стала своєчасна ефективно проведена військова кампанія, розпочата восени 2001 року з метою знищити гніздо терористів в Афганістані. Ця акція була позитивно сприйнята американцями й здобула серйозну підтримку за кордоном.

Швидка поразка руху «Талібан» і розгром вищого командування терористичної мережі «Аль-Каїда»

нарешті надали громадськості доказ того, що війна з терором реальна й у ній можна одержати гору. Перемога буквально витала в повітрі.

На жаль, Афганістан, що цілком заслужено міг би вважатися стратегічним тріумфом, вже незабаром виглядав лише як тактичний успіх – передусім через непродумані дії самої адміністрації. З широко обговорюваних, але не цілком зрозумілих мотивів люди, відповідальні за розробку американської стратегії, об'єднали кампанію проти «Аль-Каїди» Усами бен Ладена з військовою операцією з усунення режиму в Іраку, причому зробили це, не заручившись міжнародним схваленням. Тим самим Ірак трансформувався в головний стратегічний плацдарм глобальної війни з терором.

Громадська кампанія, що піднімає на щит усю серйозність терористичної загрози, продовжувалася і після військових успіхів в Афганістані й Іраку аж до президентських виборів у 2004 році. Оскільки засобам масової інформації (ЗМІ) властиво від природи змагатися в нагнітанні страху, телебачення і преса обробляли громадськість майже щотижня, лякаючи жахливими сценаріями. Так само оперативно був сформований цілий легіон антрепренерів терору (читай: «експертів з тероризму»). Можна припустити, що, якби ЗМІ і вище політичне керівництво країни з дня на день сповіщали громадськість про швидке погіршення здоров'я нації – мовляв, наші серця усе гірше перекачують кров, пам'ять слабшає, життєво важливі органи швидко зношуються, рак поширюється всюди, і усіх нас неминуче очікує повний занепад сил, – ми отримали би мільйони американців, що страждають хронічно іпохондрією в стадії загострення.

Чи варто дивуватися, що у суспільстві, залитому потоком виразних офіційних попереджень про невидиму, але близьку загрозу, почав розвиватися психоз, перетворюючи самовпевнену Америку в охоплену страхом країну? Ба більше, поняття «війна з тероризмом» поступово ототожнюється з політичною формулою «Лаври переможця дістаються мені, а гіркоту поразки розділяють усі». Відсутність після

11 вересня терористичних актів у самій Америці завжди можна було представити як доказ досягнутого президентом успіху у війні, а будь-яку вилазку терористів – як підтвердження необхідності продовжувати «війну з тероризмом». Не дивно, що в повній відповідності з історичними прецедентами, виборча кампанія «воєнного часу» увінчалася успіхом чинного «головнокомандуючого»!

Однак, політичний триумф президентської адміністрації не приніс Америці стратегічних успіхів. Війна в Іраку, розпочата у 2003 році за безпідставними обвинуваченнями і в односторонньому порядку, виявилася у всіх сенсах дорожчою, ніж очікувалося. Мало того, що американці продовжують умирати упродовж двох років після «закінчення» війни і тисячі повертаються додому інвалідами – адміністрація не зуміла розумно розпорядитися плодами перемоги після завершення головної бойової фази, і загальні фінансові витрати незабаром почали обчислюватися сотнями мільярдів доларів. У міжнародному масштабі ця кампанія вилілася в історично безпрецедентну ворожість до США, довіру до нашої країни (і особливо до її президента) було значною мірою втрачено. Демагогія навколо нібито існуючої в Іраку зброї масового знищення, ганьба Америки (і її вищих чинів) в Абу Грейбі і Гуантанамі, небезпечна перенапряга військового потенціалу і, як наслідок, нездатність Вашингтона перешкодити Північній Кореї в отриманні ядерної зброї вплинули на зниження політичної ваги Сполучених Штатів.

Особлива причина для занепокоєння – зростаюче неприйняття Америки в мусульманському світі. Хоча адміністрація унікала антимусульманської реторики, але нагнітання почуття терористичної загрози у телесеріалах і блокбастерах, а також з боку доморослих членів антиарабського «Комітету пильності» зміцнило у суспільній свідомості образ зачаєного мусульманського терориста, готового в будь-який момент завдати удару. Якщо додати до цього посилену підтримку Ізраїля, що викликає гнів мусульман, і вторгнення в Ірак, то не можна не поміти-

ти: американська політика отримує явне антиісламське забарвлення, що грає на руку мусульманським фундаменталістам, які безсоромно поширюють огидний «сатанинський» образ Америки. Це підтверджують висновки Комісії з розслідування подій 11 вересня. Таким чином, нескінченна міжусобна війна між фанатиками і помірними прихильниками ісламу переросла в конфлікт ісламу зі Сполученими Штатами, завдаючи колосальної шкоди як мирним мусульманам, так і всій країні.

Ще більшою небезпекою для довготермінових інтересів Америки є глобальна тенденція створення регіональних коаліцій з погано прикритою антиамериканською спрямованістю. В Азії, Європі і Латинській Америці все частіше відбувається дистанціювання від Державного департаменту США і всього американського. Цей процес вигідний, наприклад, Китаєві, що експлуатує підсилювані паназіатські настрої народів Східної і Південно-Східної Азії для того, щоб полегшити собі завдання з негласного витіснення Сполучених Штатів з цих регіонів. Та ж тенденція істотно послаблює трансатлантичну складову в політиці Європейського Союзу, який намагається вибудувати більш чітку політичну лінію. Вона ж спонукує зменьку нових, демократично обраних, але лівацько орієнтованих латиноамериканських президентів зміцнювати відносини з Європою і Китаєм. Поява сильних паневропейських і паназіатських співтовариств і ослаблення трансатлантичних і транстихоокеанських зв'язків загрожують подальшим ростом ізоляції Америки у світі.

Наприкінці 2004 і початку 2005 року в самій адміністрації США з'явилися ознаки усвідомлення загрози, що насувається. З того часу в Білому домі стихли розмови про війну з терором і все частіше почали лунати заклики до боротьби за свободу в усьому світі. Промова Буша при його вступі на посаду в січні 2005-го, що знаменувала собою початок грандіозного «хрестового походу» за свободу, сміливо апелювала до Атлантичної хартії Франкліна Делано Рузвельта і кампанії за права людини Джимі Картера, не кажучи вже про «Чотирнадцять пунк-

тів» Вудро Вільсона. Однак, від уваги закордонних скептиків не сховалося те, що найбільш частими прикладами, покликаними довести успіх нового демократичного походу, були Афганістан і Ірак, піддані військовій окупації з боку США, а також палестинські території, усе ще окуповані Ізраїлем.

Коротко резюмуючи вищесказане, варто зазначити, що зовнішня політика Вашингтона після 11 вересня відрізняється крайньою короткозорістю і недалекоглядністю, сіє надмірну паніку і занадто дорога, якщо судити з її перших результатів. У цілому вона зробила Америку більш уразливою і похитнула легітимність її світової переваги. Що ще гірше, поглиблений діагноз не дозволяє у далекій стратегічній перспективі дати визначення історично значимої ролі США у світі, яке здатне згуртувати націю чи виправдати її пріоритети в очах світового співтовариства.

Америка і політичне пробудження у світі

Після 11 вересня 2001 року упорядкований хід історії дійсно виявився порушеним. Але основна проблема нашого часу – не світовий тероризм, а загальна жорстокість, пов'язана з пробудженням політичної активності у світі, яка носить масовий і радикальний характер. Виникаючий у зв'язку з цим виклик американському суверенітету, полягає головним чином зовсім не у тому, щоб перешкодити антиамериканським ліліпутам унерухомити Гулівера, а в тому, щоб об'єднати під своєю егідою швидко зростаючих ліліпутів і разом з ними зайнятися поетапним формуванням ефективного світового співтовариства.

Навіть, якщо масштаби нинішнього підйому політичної активності безпрецедентні, саме це явище має багату передісторію. У свій час Французька революція 1789-го також породила небувалу за своєю напругою і соціальним розмахом активність народних мас, що швидко охопила спочатку Францію, а потім і всю іншу Європу. Пробудження масової політичної свідомості стимулювалося повсюдним поширенням грамотності і пристрасною агітацією.

Країною прокотилася хвиля мітингів і маніфестацій, на площах міст, у численних політичних клубах і навіть у віддалених селищах звучали полум'яні промови. Цей сплеск активності втягував у свою орбіту не тільки все нових представників буржуазії і нижчих прошарків міського населення, але також і селян, духівництво, аристократію.

Мітологія Французької революції помістила шляхетні поняття «свобода, рівність і братерство» у священний пантеон політичних цінностей. Однак, дійсність Французької революції була такою, що не менш звеличеними й оспіваними виявилися розгнуданий терор, революційні трибунали, націоналістична агітація і люта класова ворожнеча, не кажучи вже про експорт революції в інші європейські країни за допомогою так званих визвольних воєн. Тому терор, як цілком усвідомлений метод політичного залякування, фактично зобов'язаний своїм народженням саме цій революції. Вибухова суміш ідеалізму й емоцій сприяла формуванню могутньої соціально значимої національної самосвідомості, здатної впливати на політику.

Упродовж наступних 216 років пробудження політичної активності поширювалося хоча і повільно, але невблаганно, що схоже на розповзання чорнильної плями. Події в Європі 1848-го й у цілому національні рухи на рубежі XIX-XX століть відображали нову політичну реальність: популізм і посилення рішучості мас. У деяких країнах популісти взяли на озброєння утопічне маніхейство. Воно було випробувано російськими біошевіками у 1917 році, італійськими фашистами, що захопили владу у 1922-му, і німецькими нацистами у 1933-му. Процес пробудження політичної активності перекинувся і на Китай, кинувши його в безодню громадянського конфлікту, що розтягся на кілька десятиліть. Антиколоніальні настрої сколихнули також Індію, де дієвим засобом скинення британського імперіалізму була тактика пасивного опору. А після Другої світової війни антиколоніальні політичні заворушення в інших країнах цілковито поклали край європейським імперіям. У Західній півкулі перші ознаки

популістської активності проявилися у Мексиці у 60-х роках XIX століття і зрештою призвели на початку наступного сторіччя до революції.

Не буде перебільшенням сказати, що у XXI столітті населення більшої частини світу, що розвивається, пробуджується до політичної активності, й у багатьох країнах це виливається у заворушення і безладдя. Жителі країн, що розвиваються, гостро усвідомлюють кричущу соціальну несправедливість, нерідко виступаючи з гнівними протестами проти тих дій, які сприймаються ними як політичне приниження. Інформація, одержувана за допомогою радіо, телебачення і в усе більше через Інтернет, породжує у суспільстві заздрість, яку політичні демагоги і релігійні фанатики використовують у своїх цілях. Енергія збуджених мас змітає кордони і кидає виклик нині існуючим державам і усій світовій ієрархії на чолі із США.

Сьогодні безглуздо розмірковувати про майбутнє розвитку Китаю чи Індії, не враховуючи того, що суспільні і політичні настрої їхніх жителів формуються під впливом устремлень, вирощених не тільки на місцевому ґрунті. Не може не вражати політична подібність недавніх заворушень у Киргизії, Єгипті і Болівії. Зростаюче число європейських мусульман, їхні одновірці на Близькому Сході, у Південно-Східній Азії, у Північній Африці, а також індіанці Латинської Америки усе рішучіше визначаються з вибором способу протидії тому, що вони вважають ворожим впливом зовнішнього світу. Будучи так чи інакше незадоволеними нинішнім станом речей, вони готові піднятися на боротьбу з цією зовнішньою силою – об'єктом їхньої заздрості й обвинувачень у корисливому прагненні зберегти статус-кво.

Особливо стурбована й обурена молодь Третього світу. Ось чому демографічну революцію, з якою вона асоціюється, можна порівняти з політичною бомбою уповільненої дії. Якщо не брати до уваги Європу, Японію й Америку, можна стверджувати, що швидкий ріст числа людей молодших 25 років у країнах Третього світу означає вихід на політичну

арену величезної маси стривожених юнаків і дівчат. Їхні уми схвильовані звуками, що долинають здалеку, і образами, що лише підсилюють їхнє невдоволення навколишньою дійсністю. Їхні протестні настрої здатні трансформуватися у «революційний меч», піднятий серед десятків мільйонів студентів, що навчаються в університетах країн, що розвиваються, і в більше чи менше інтелектуально розвинутих. Вихідці в основному з нижчих, соціально незахищених прошарків середнього класу, ці мільйони студентів, натхненних усвідомленням соціальної несправедливості, – не хто інші, як зачаєні революціонери. Вони наполовину об'єднані у великі співтовариства, що підтримують зв'язок через Інтернет і вже готові повторити те, що раніше траплялося у Мехіко чи на площі Тяньаньмень, – тільки у грандіознішому масштабі. Їхня енергія й емоційне розчарування можуть у будь-який момент виплеснутися назовні – потрібний лише привід, потрібна віра або ненависть.

Слід зазначити, що пробудження політичної активності спостерігається сьогодні в усьому світі: жоден континент чи навіть регіон уже не назвеш у цьому сенсі пасивним. Піднімають голову всі прошарки суспільства; винятком є хіба що периферійні селянські громади, що поки не реагують на політичні подразники. У демографічному сенсі носії революційних ідей на подив молоді, і значить – швидка політична мобілізація для них не проблема. Їхнє натхнення практично не знає меж через сукупний вплив таких факторів, як загальна грамотність і ЗМІ. Як наслідок, сучасна популістська політична агітація може бути спрямована навіть проти віддалених мішеней, незважаючи на відсутність об'єднуючої доктрини (такої, як марксизм). Ось чому Америка все частіше стає загальним подразником, викликаючи одночасно такі суперечливі емоції, як особисте замилювання і суспільна заздрість, політичне обурення і релігійна ненависть.

Тероризм – це руйнівний і крайній симптом нової реальності загальної жорстокості. Однак, ані мусульманський, ані будь-який інший тероризм, як

такий, не визначає сьогодні сутність міжнародної політики. Він, звичайно ж, становить тактичну загрозу державній безпеці, а в майбутньому, можливо, і стратегічну загрозу. Але перетворення тероризму в універсальний жупел для мільйонів стривожених американців рівнозначно тому, якби американська внутрішня політика кінця 1960-х і початку 1970-х років була переважно спрямована на боротьбу з «Чорними пантерами» замість того, щоб усунути головну причину їхнього виникнення, а саме – відсутність повноцінних громадянських прав у афроамериканців. Якщо сьогодні звести тероризм до майже апокаліптичної загрози, це може також спричинити недооцінку більш широкого глобального контексту, що сприяє виникненню екстремізму і насильства. Більшість сучасних держав більше не управляють відносно покірним населенням, і багатьох політиків засмоктує в трясовину популізму, що позбавляє їх можливості вживати хоч якихось дієвих заходів.

Трансформація глобальної місії Америки

Слабкість формально незалежних держав, що насправді стають усе більш залежними чи навіть нездатними до автономного існування, повинна бути компенсована за рахунок зміцнення наднаціонального співробітництва, що активно просувають Сполучені Штати. Рамки національної держави сьогодні занадто вузькі і не дозволяють належним чином здійснювати кроки, у яких кровно зацікавлена значна частина людства: приймати відповідні політичні рішення, реалізовувати економічні програми і знімати соціальну напругу. Глобалізація змішала інтереси і прагнення, що не виходять за межі власної держави, з безмежними устремліннями до більш «зелених пасовиськ» (мається на увазі фраза з 22-го Псалма Давида: «Господь то мій Пастир, тому в недостатку не буду, на пасовиськах зелених оселить мене, на тихую воду мене запровадить!» – Ред.), розташованих чи по сусідству, чи на значній відстані. Так, наприклад, Україна сприймає Європейський Союз, а Шрі-Ланка – Америку...

Сьогодні з жодною великою міжнародною проблемою неможливо впоратися без участі Сполучених Штатів. Але і вони не спроможні самостійно перешкодити розробці ядерної зброї Північною Кореєю, перешкодити прагненню Ірану придбати збагачений уран, самостійно знайти спосіб справедливого врегулювання палестинської кризи, запобігти бойні у Дарфурі, вирішити довготермінову проблему зростаючої могутності Китаю. Самостійно Америка не може ані покінчити зі звірствами російської влади в Чечні, ані навіть нейтралізувати руйнівні регіональні наслідки свого домінування в Іраку.

Таким чином, Америці потрібні партнери. Європа – історичний союзник США, а тому єдність Євросоюзу і його розширення відповідають американським інтересам. Японія покликана забезпечувати новий баланс сил в азійському трикутнику, у який також входять Сполучені Штати і Китай. Щоб підтримувати дружні відносини з цими країнами, треба бути готовими разом з ними вирішувати проблеми і намагатися прийти до спільного бачення нинішньої історичної епохи. Але Америка, яка викликає загальну ворожість, зводячи світові проблеми до гасел про тероризм і демократію, на таке не здатна. Громадянам США варто це усвідомлювати, якщо вони зацікавлені в гідній альтернативі нинішній політиці Буша.

Пропаганда демократії, в ліпшому випадку, лише почасті відповідає на кинутий нам безпрецедентний виклик. Політична гідність, про яку мріє людство, що пробудилося до політичної активності, може бути забезпечена тільки демократією. Але політична гідність – це також етнічне чи національне самовизначення, релігійна самосвідомість, наявність суспільних і особистих прав; і все це у світі, де повсюдним явищем стало гостре усвідомлення економічної, расової й етнічної нерівності. Прагнення знайти політичну гідність, особливо шляхом національного самовизначення і соціальних перетворень – це прагнення до самоствердження, що так явно відчувається серед знедоленої частини світового співтовариства.

З цього випливає, що Америка здатна зміцнити свою міжнародну легітимність лише довівши прихильність спільним соціально-політичним цілям. Сама по собі демократія – нежиттєздатне рішення. Поспішне насадження демократії під час відсутності соціально розвинутого і політично зрілого громадянського суспільства (наприклад, на Близькому Сході), швидше за все, послужить цілям радикального популізму, що маскується під законність і потурає юрбі, нерідко налаштованій явно антиамериканськи. Демократія для меншості без соціальної справедливості для більшості була можлива в епоху аристократизму, але в століття масового політичного пробудження вона вже нереальна. Сьогодні одне без іншого приречене на поразку. Отже, пропаганда демократії повинна бути прямо пов'язана із зусиллями, спрямованими на усунення крайньої бідності і поступове скорочення глобальної нерівності.

Історичний парадокс нашого часу полягає в тому, що наднаціональне співробітництво в цих цілях принесе плоди лише в тому випадку, якщо остання суверенна держава, що залишилася, візьме на себе роль лідера, і до неї приєднаються найбільш гнучкі регіональні держави, готові, в остаточному підсумку, поступитися своїм суверенітетом заради укладання більш ефективних наднаціональних домовленостей. Країна, яку спонукує страх і яка визнає лише вузьконаціональні інтереси, не здатна запропонувати і відстояти всеосяжну стратегію управління постійно мінливою і політично хитливою глобальною свідомістю. Упоратися з цією проблемою може лише упевнена у своїх силах Америка, щиро віддана новому баченню світової солідарності.

Відразу зазначимо, що наднаціональна політика не має нічого спільного зі створенням світового уряду. Навіть якби це було доцільно, людство аж ніяк не готове до передачі влади світовому уряду, та й американський народ, звичайно, цього не прагне. Замість того Сполучені Штати повинні задавати тон у побудові такого світу, який би меншою мірою покладався на химеру державного суверенітету й більшою – орієнтувався на неухильно зростаючу і полі-

тично регульовану взаємозалежність. Оскільки глобалізація не тільки несе із собою новий погляд на економічні проблеми, але й усе глибше трансформує політичні відносини, американський суверенітет, поставлений на службу загальному благу, викликає, як видно, більш вагомий і стійкий схвалення у світі, ніж нинішня всепоглинаюча стурбованість Америки власною безпекою.

Зміцнення міжнародної солідарності, чутливої до соціальних процесів і сприятливої політичній стабільності, варто здійснювати на основі як формальних, так і неформальних підходів. У даний час можливості формального міжнародного співробітництва зосереджені радше у гуманітарній і соціально-економічній площинах, ніж у сфері політики і забезпечення безпеки. В останніх двох галузях неформальні домовленості між найбільш впливовими державами будуть упродовж якогось часу компенсувати нездатність приблизно двохсот формально суверенних держав узаконити такий процес прийняття рішень, що відбивав би реальне співвідношення сил. Отже, досягнення цих неформальних домовленостей повинно йти паралельно з роботою в існуючих структурах ООН.

На жаль, Сполучені Штати дотепер не виробили скільки-небудь виразної позиції з глобальних соціально-економічних і гуманітарних питань. Позиція Вашингтона щодо загрози руйнування світового навколишнього середовища сприймається в усьому світі як чисто негативістська. Якими б справедливими не були зауваження американського керівництва з приводу Кіотського протоколу, відмова від його ратифікації була подана у манері, що дала привід усьому світу вважати, що Америка дбає тільки до себе і її не хвилюють загальні інтереси. Відсутність з боку США якихось серйозних зусиль з розробки прийнятної для світового співтовариства альтернативи ще більше посилює сформоване негативне враження.

Незважаючи на досягнутий прогрес у справі реалізації програми «Цілі розвитку тисячоліття» (Millennium Development Goals), Сполучені Штати

поки що далекі від виконання зобов'язань, узятих на себе у 2002 році в Монтерей (на Міжнародній конференції з фінансування розвитку. – Ред.): істотно збільшити обсяг офіційної допомоги, спрямованої на загальний розвиток, що різко контрастує зі значним ростом в останні роки американських військових витрат і витрат на внутрішню безпеку. Результат переговорів у рамках СОТ з усунення основних розбіжностей із країнами, що розвиваються, у галузі сільськогосподарських субсидій і доступу на ринки розвинутих країн також поки важко передбачити. Привілейоване становище США і Евросоюзу оспорує напівофіційний блок країн, що розвиваються, на чолі з Китаєм, Індією, Бразилією і ПАР. Тим часом досягнення угоди необхідне як повітря...

Міркування практичного і морального характеру також диктують необхідність подальшого розширення сфери дії міжнародних правил, що регулюють поведінку держав у ході спільної діяльності. Подібні норми давно уже вимагаються в комерційній галузі, і Америка у свій час виступала за посилення ролі СОТ в їх розробці. У той же час Вашингтон як і раніше скептично ставиться до міжнародного співробітництва у сфері юриспруденції. Однак, незважаючи на стримане офіційне ставлення США до міжнародного правосуддя, переслідування військових злочинців отримує все більшу підтримку з боку світового співтовариства. Згодом це повинно призвести до перегляду ізоляціоністської позиції Сполучених Штатів.

У галузі міжнародної безпеки ідею усе більш повномасштабного політичного співробітництва доведеться втілювати у життя переважно у неформальному ключі. Хоча безпрецедентна військова могутність Америки є запорукою її суверенного права на самооборону, і хоча стримування усе ще відіграє значну роль у відносинах між великими державами, повномасштабна війна, як найвищий прояв абсолютного суверенітету, перестає відповідати духові часу. Нові виклики є прямим наслідком зростаючого роздратування в усьому світі. Розповзання ядерної зброї лишається постійною загрозою пере-

важно через те, що володіння нею перетворюється на політичну спокусу. Ба більше, насильство на етнічному і релігійному ґрунті – усе більш поширене явище у багатьох країнах – у якийсь момент здатне досягти надзвичайно небезпечного рівня. І тоді в хід можуть бути пушені біологічно активні речовини (більш доступні, ніж ядерні пристрої), що, швидше за все, є найсерйознішою тривалою загрозою загальному благополуччю.

Оскільки в основі всіх цих загроз лежать дуже різні географічні й історичні фактори, і особливо через їхній транскордонний характер, тільки свідомо координція міжнародних зусиль дозволить виробити хоча б елементарну політику у галузі глобальної безпеки. У даний час як Організація Об'єднаних Націй, так і існуючі міжнародні альянси не можуть здійснювати подібну координацію. Забезпечити необхідні географічні межі не в силах ані Рада Безпеки ООН, ані НАТО. До того ж, жодна з цих організацій не відображає фактичного співвідношення сил у сучасному світі. Спроби ж розширити Раду Безпеки заходять у глухий кут через регіональне суперництво. Отже, необхідно розробити новий механізм консультацій між тими країнами, що здатні внести серйозний вклад у справу загальної безпеки, навіть якщо вони спочатку будуть вестися на неформальній основі.

Напівофіційний, по суті, консультативний саміт з питань глобальної безпеки, що представляє всі регіони світу і поєднує по-справжньому сильні держави, міг би заповнити цю порожнечу. Сформований при ньому постійний секретаріат дозволив би зробити консультування більш ефективним. Крім Сполучених Штатів його членами могли б стати:

три європейські держави: Велика Британія і Франція (в обох – право вето в Раді Безпеки ООН, ядерний статус і сили швидкого реагування, призначені для дій у віддалених районах), а також Німеччина з її значним економічним і військовим потенціалом;

Росія (євразійська держава, що володіє правом вето в Раді Безпеки і значною військовою потугою);

п'ять азіатських держав: Китай (право вето в Раді Безпеки), Індія (разом з Китаєм представляє третю частину населення світу і також має ядерну зброю), Пакистан (велика мусульманська держава, що володіє ядерною зброєю), Індонезія (країна із найчисленнішим у світі мусульманським населенням) і Японія (світова економічна держава і світовий кредитор);

дві африканських держави: Нігерія і Південно-Африканська Республіка (зіграли провідну роль у миротворчих місіях в Африці);

дві латиноамериканських держави: Бразилія (була важливим учасником миротворчої операції на Гаїті) і Мексика (головна сила у Центральноамериканському і Карибському регіонах).

Щорічний самміт з питань глобальної безпеки за участю запропонованих 14 країн, звичайно, не міг би відразу виробити політику в галузі глобальної безпеки. Однак, спільний маніфест із проблем тероризму і поширення зброї масового знищення сприяв би більш тісному співробітництву в справі усунення цих глобальних загроз. Ще одна перевага подібного самміту у форматі 14 членів – залучення Китаю й Індії до спільної орбіти: адже ці дві країни здатні перетворитися на руйнівну силу, оскільки вони стають усе більш могутніми і їм притаманний ріст націоналізму.

«Клуб чотирнадцяти», що функціонує відповідно до вищевикладених принципів, також проводить би більш відповідальну і багатопланову політику в галузі усунення нових глобальних загроз у нашому вируючому світі, аніж новий «Священний союз», у який деякі російські стратеги хотіли б утягти США, Ізраїль і Індію. На словах цей союз повинен бути спрямований проти світового тероризму, на ділі – проти мусульманського світу і Китаю, яких Росія розглядає як основних і тривалих супротивників. Такий альянс смертельно небезпечний для Америки, тому що зробить її головною мішенню загального невдоволення цим об'єднанням, задуманим для прикриття російських інтересів.

При вирішенні соціально-економічних проблем і проблем безпеки «Клуб чотирнадцяти» міг би навіть замінити «Клуб восьми», що виявляється усе менш пристосованим до адекватного виконання цих функцій. У будь-якому випадку взяти на себе керівну роль в організації такого клубу відповідає інтересам США, хоча цей процес теж зажадає від Вашингтона приєднуватися до прийнятих спільно рішень в обмін на розподіл тягаря відповідальності між усіма країнами-учасницями.

Широкомасштабний перегляд всесвітньої ролі Америки відповідно до нових історичних реалій допоможе Сполученим Штатам уникнути розвитку подій за лиховісними сценаріями, описаними у всесвітньо відомих творах трьох найбільших політологів ХХ століття – Освальда Шпенглера, Арнольда Тойнбі і Семюела Хантінгтона. Творчість кожного з них збіглася з переломними подіями їхньої епохи. Шпенглер створював свій шедевр у період закінчення Першої світової війни і катастрофи його імперської Німеччини; Тойнбі – під враженням від Другої світової війни, що виснажила його Велику Британію; Хантінгтон – відразу після розпаду Советського Союзу і отримання його Америкою статусу єдиної наддержави. Кожен філософ розглядав проблему виникнення і падіння великих імперій з різних точок зору, але усі вони прийшли до висновків, мало вітших для Сполучених Штатів, яким довелося зіштовхнутися із сучасними глобальними дилемами.

Шпенглер бачив майбутнє Заходу як кульмінацію процесу політичного розпаду, у результаті якого життєздатна національна культура перероджується у надамбівційну й усе більш автократичну цивілізацію. Тут правлять бал гроші («їхній дух непомітно проникає в усі історичні форми життя народів, найчастіше зовсім не змінюючи їх і не руйнуючи»), вони створюють умови, коли населення, що є об'єктом маніпуляцій, «вимагає зброї і втягує своїх лідерів у конфлікт, у який ті хочуть бути втягненими». У таких конфліктах «місце діючих армій поступово посядуть професіонали-добровольці, солдати

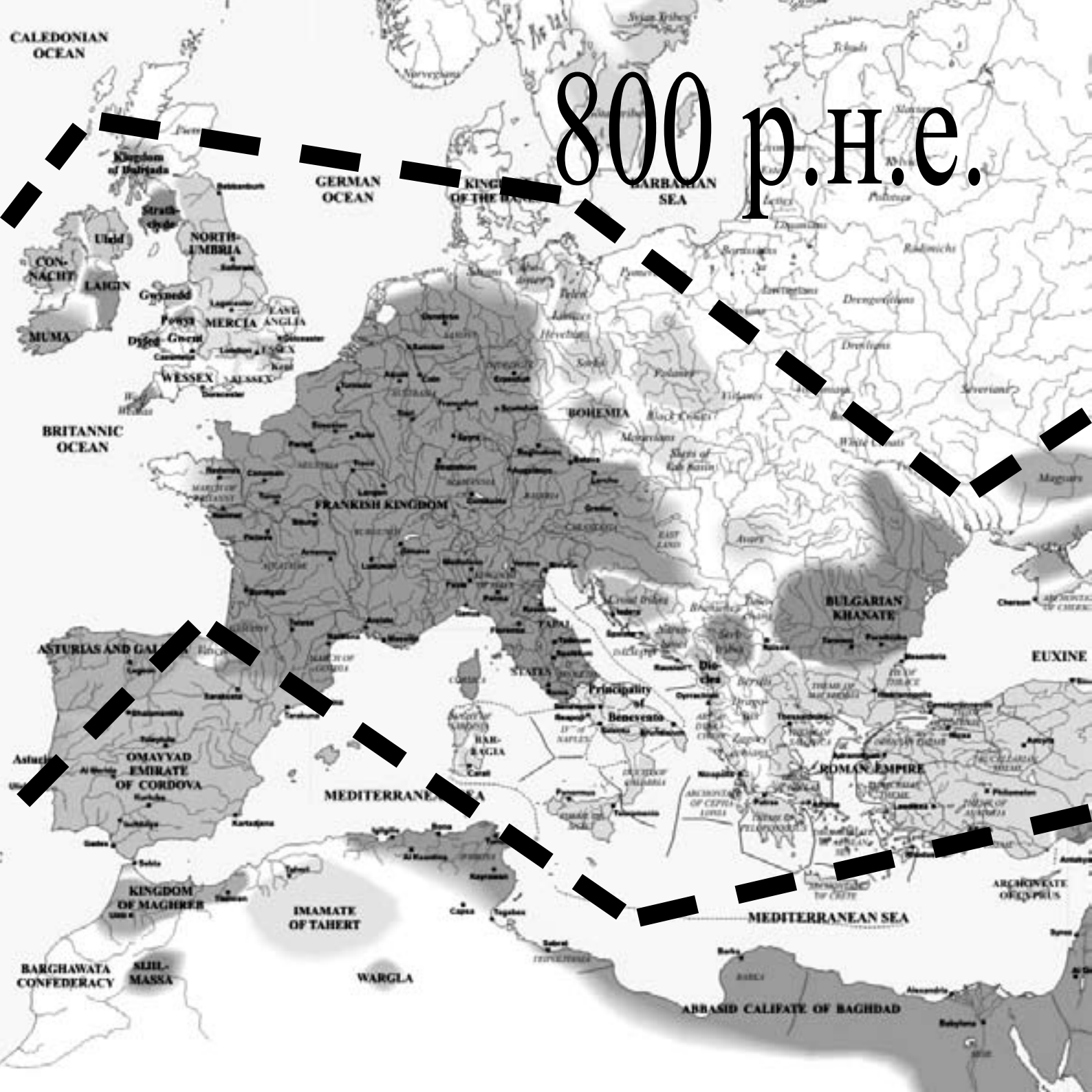

удачі... У цих війнах за спадщину усього світу на карту будуть поставлені цілі континенти, у них візьмуть участь Індія, Китай, Південна Африка, Росія й ісламські держави; будуть пускати в хід і заперечувати нові методи і тактичні маневри». У результаті «усе людство може опинитися під ярмом режиму, насадженого декількома сильними особистостями, що рвуться до влади».

Тойнбі обирає іншу, але не менш катастрофічну лінію. Він нагадує нам, що «мілітаризм... дотепер був найрозповсюдженішою причиною розпаду цивілізацій упродовж останніх чотирьох чи п'яти тисячоліть». Пануюча і войовнича цивілізація, переконана у власній непогрішності, ненавмисно відтворює ті ж варварство і зло, з якими вона бореться. У результаті «чужа глобальна держава... стає усе менш популярною; її підданих усе більше ображають її дії, зовсім їм чужі». Тойнбі робить висновок, що «загибель ряду цивілізацій у минулому... завжди була в чомусь схожа на самогубство». Йому ж належить авторство такої вражаючої формули, як «самогубне державне управління».

Гантінгтон переконливо доводить, що глобалізація не тільки не створює єдину цивілізацію, але і породжує посилення сутичок між цивілізаціями, з яких найбільш небезпечним є конфлікт між Заходом і ісламським світом. Узагальнюючи свої висновки, він стверджує: «З європейським колоніалізмом покінчено; американська гегемонія йде на спад. Розмивання західної культури неминуче настане, коли привселюдно заявлять про себе національні звичаї, укорінені в історію, мови, вірування й установи». Тому він попереджає, що «демократизація, по своїй суті, не об'єднує, а розмежовує людей у їхній містечковій винятковості»; природний результат цього процесу – «народна мобілізація проти прозахідних еліт, що здобули освіту на Заході». Ця мобілізація характеризується релігійним відродженням, що у випадку з азіатами і мусульманами ґрунтується, зокрема, на розвинутому почутті «переваги їхніх культур над західною культурою».

Теорія Шпенглера про маніпульовані маси, що вимагають війни, якої бажають їхні лідери; самогубне державне управління, що підриває імперську владу гегемона за Тойнбі; культурно-антагоністична демократизація за Гантінгтоном – усе це має безпосереднє відношення до зовнішньої політики президента Буша. Упродовж 250 років Америка говорила світу: «Дайте мені своїх втомлених, бідних, пригноблених, спраглих дихати вільно». Однак останнім часом вона говорить: «Якщо ви не з нами, то ви проти нас». Сьогодні, після 11 вересня 2001-го, політично пробуджений світ очікує від Америки більшого: щоб вона взяла на себе серйозні зобов'язання підняти людство на якісно новий рівень взаємин. Тільки якщо суверенітет Сполучених Штатів відповість на виклик історії і буде служити більш високій меті, аніж забезпечення національної безпеки, американські інтереси знову можуть збігтися з інтересами усього світу.

800 p.n.e.

CALEDONIAN OCEAN

GERMAN OCEAN

BARBARIAN SEA

CON-NACHT

MUMA

BRITANNIC OCEAN

ASTURIAS AND GAL

OMAYYAD EMIRATE OF CORDOVA

BARGHAWATA CONFEDERACY

SIJIL-MASSA

MEDITERRANEAN SEA

IMAMATE OF TAHERT

WARGLA

MEDITERRANEAN SEA

ABBASID CALIPHATE OF BAGHDAD

EUXINE

ARCHONATE OF CEOPHILUS

НІЛО. КАУПІ

Одним з наслідків процесу європейської інтеграції стала поглиблена європеїзація національних дискурсів безпеки. Європейська солідарність і рефлекс співробітництва ведуть до координації політичних курсів і спроб експліцитно сформулювати спільні політичні завдання (найсвіжіша ідея – об'єднання зусиль у сфері виробництва озброєнь). Однак, ці зміни здійснюються не в безповітряному просторі, а під впливом конкретних національних політичних культур, а також історичних традицій. У цій статті я збираюся з погляду політики ідентичності розглянути таке питання, як зв'язок між французькими політичними традиціями і формуванням структури загальноєвропейської безпеки – адже ідентичність нерозривно пов'язана з інститутами, через які здійснюється політична діяльність.

Коли святкувалося п'ятдесятиліття НАТО, 23 квітня 1999 року, у Югославії усе ще вирувала війна. Командуючий силами НАТО генерал Веслі Кларк заявив у Вашингтоні, що «ми переможемо», але потрібно терпіння. Одночасно з цим президент Франції Жак Ширак шумно святкував перед телекамерами «перемогу французької дипломатії». За словами Ширака, світ мусив би подякувати Франції за те, що нову стратегію НАТО вдалося подати на розгляд у Раду Безпеки ООН. Здивовані американці, для яких ця нова стратегія була новиною – але не були новиною подібні заяви французького прези-

В ТІНІ ДЕ ГОЛЯ

121

французька
ІДЕНТИЧНІСТЬ
1
загально-
європейська
безпека

дента – утрималися від коментарів. Але чим, власне, пояснюється поведінка Ширака?

У дискурсі французької преси лідируюча роль Франції в Європі подається як щось само собою зрозуміле – що часом дивує іноземців. Зрештою, Франція – праматір Європейського Союзу, а Велика Стратегія Франції полягала в тому, щоб створити Європу за своїм образом і подобою. Вищезгадана заява Ширака була зроблена, коли Франція воювала, причому вперше тонкості бойових дій, у яких брали участь французи, роз'яснювали французькому народу по телевізору з Вашингтона і Брюсселя, до того ж «англо-американською мовою». Рішення прийма-

лися де завгодно – тільки не в Парижі. От Ширак і влаштував свої торжества, щоб дати світові зрозуміти: Франція – нарівні зі США – грає в Косово «першу скрипку». Крім того, Ширак прагнув, щоб його рейтинг популярності, що, за даними опитувань, під час самміту НАТО підскочив до небувалого рівня, протримався на висоті до виборів у Європейський парламент, призначених на 13 червня 1999 року.

Що потрібно Франції для величч

У те, що Франція є наддержавою, не вірять ані експерти в самій Франції, ані громадська думка в інших країнах. Наприклад, згідно з опитуванням, опублікованим у французькому щотижневику «Л'Експрес» у лютому 1991 року, лише 25% німців вважають Францію наддержавою. Французький учений Паскаль Боніфас, фахівець з міжнародних відносин, заявив, що Франція сьогодні є державою середнього калібру. Така заява, однак, для багатьох французів рівнозначна державній зраді.

У 50-і роки ХХ століття Франція втратила свої африканські й індокитайські колонії, і це стало останньою ланкою довгої низки історичних подій, найбільш пам'ятні з яких – розгром Наполеона при Ватерлоо, нищівний удар, нанесений французьким військам військовою машиною Бісмарка під Седаном, а також приниження, які Франція витерпіла від Німеччини в Першій і Другій світових війнах. У період «холодної війни» Франція теж не змогла пробитися в лігу, до якої належали США і СРСР. А сьогодні вона не в змозі суперничати з «номером один» світової політики – Сполученими Штатами.

Однак в офіційній історії Франції крім гірких поразок є і солодкі перемоги. Після Другої світової війни керівництво Франції побачило для себе шанс відродити втрачену величч – шанс, втілений в Європі. Генерал де Голь, визволитель Франції у 1944 році і її президент з 1958-го по 1969-й, вбачав у загальноєвропейському співробітництві стратегічну можливість повернути своїй країні колишній статус наддержави. Де Голь трактував французьку історію через призму «сценарію про наддержаву», де Франції

приділялася роль нещасливої, що тимчасово втратила силу, наддержави, а США, Великій Британії, переможеній Німеччині і Советському Союзу – її союзників. Відповідно до цього сценарію, від ярма гітлерівської окупації Франція звільнилася власними зусиллями, а американці й інші союзники грали мало важливі, другорядні ролі. Дуайт Ейзенхауер, головнокомандуючий військами союзників, погодився легітимувати цю патріотичну інтерпретацію з чисто політичних міркувань – щоб забезпечити союзникам подальшу підтримку з боку де Голя. Ейзенхауер дав французам можливість красиво звільнити Париж. Цю версію подій схвалив і Вінстон Черчіль, який вважав, що задовольнити французьке почуття честі і допомогти цій нації знову відчутти себе великою – гарний спосіб запрягти приниженого де Голя до справи відродження європейського континенту.

Генерал не був сильним у командних іграх. Відповідно до його задуму, після війни Франція при сприянні німців і інших європейців повинна була побудувати з національних держав-штатів нову Європу, яка простягалася б від Атлантики до Уралу. Відхід Франції з НАТО в 1966 році був покликаний зміцнити враження, що її позиція – єдина альтернатива американському засиллю у сфері безпеки. Але інших європейців Генералу переконати не вдалося. Утопічність цієї ідеї була доведена поверненням Франції до НАТО, що відбулося через тридцять років, уже при Шираку. Але незважаючи на цю й інші невдачі, нинішній президент, голіст Ширак – подібно до своїх попередників: голісту Жоржу Помпиду, центристу Валері Жискар д'Естену і соціалісту Франсуа Мітерану – вважає об'єднання Європи способом будівництва нової Європи – Європи під французьким керівництвом. Однак, за риторичною й історичною наступністю криється екзистенціальна невизначеність.

Чим далі Європа іде шляхом інтеграції, тим менш реалістичним стає прагнення Франції створити Європу за своїм образом і подобою. Центр ваги Союзу зміщується на схід, і з вступом нових членів роль

Франції зменшується. Хоча інститути Європейського Союзу створювалися під впливом ідей таких французьких державних діячів, як Жан Моне і Еміль Ноель, справа Едіт Кресон показала, що відтепер гра йде за іншими правилами. Один французький журналіст оголосив відставку Кресон знаменням, що символізує кінець «Французької Європи». І тому є багато практичних доказів.

Англійська мова фактично стала міжнародною мовою Європи, її *lingua franca*. Політична стратегія Франції у галузі мови спрямована на те, щоб закріпити за французькою статус другої мови Союзу, а німецьку зробити третьою. Широк заявив, що в Європейського Союзу повинно бути три офіційні мови: французька, англійська і німецька. Деякі навіть вимагали зробити французьку обов'язковою мовою в інших країнах Європи. Уже тривалий час функцію економічного двигуна Європи виконує Німеччина. Нехай Франція займала в політичній архітектурі Європи верхню сходинку – але об'єднана Німеччина чи то приєдналася до неї на цій сходинці, чи то взагалі зіштовхнула Францію на другу. Навіть консалтингова фірма «Артур Андерсен» вважає Берлін прийдешньою столицею Європи. А у сфері європейської безпеки домінуючу позицію займають американці – принаймні, на даний момент, якщо судити по війні у Косово.

Оскільки до нового світогляду домішується комплекс неповноцінності, зовнішньополітична риторика французького президента стала не помірнішою, а навпаки, більш твердою, що відчувається і по вашингтонській заяві Ширака. Французи, як і раніше, дивляться на європейське будівництво як на спосіб досягнення власної величі. Зробившись живим уособленням цієї величі, президент збереже свою репутацію і збереже своє реноме у Франції і Європі. Пояснення цієї нової твердості варто шукати у сфері внутрішньої політики, де наймогутнішою символічною зброєю президента з часів Мітерана (1981–1988, 1988–1995) було творення об'єднаної Європи. Сподіваючись заручитися підтримкою правих на президентських виборах 2002 року, Жак Ши-

рак систематично розіграє «європейський» козир і проголошує, що головне політичне завдання Франції – читай, його власне – це європейське будівництво, будівництво Європи, що могла б конкурувати зі США. І тому офіційний політичний курс Франції у сенсі дискурсу коливається між європофілією і галізмом. ...

Чи є надія, що Франція оновить свою «європейську» політику?

У багатьох галузях, насамперед в економічній і військовій, переважає інший погляд на становище Франції, що ставить під сумнів її національну самодостатність і, відповідно, породжує у неї комплекс неповноцінності стосовно США. Керуючись тезою «мудрість починається з визнання фактів», багато експертів бачать лише один спосіб виправлення грубих зовнішньополітичних помилок: Франції потрібна більш реалістична зовнішня і європейська політика. Франції слід зробити усі належні висновки зі змін у своєму статусі. Зрештою, вона залишається впливовою дійовою особою глобального рівня нарівні з іще півдужиною країн: Великою Британією, Росією, Німеччиною, Японією, Китаєм і Індією.

Щоб і надалі відігравати конструктивну роль в Європі, Франція повинна переглянути політику культурного і політичного імперіалізму, яка стала звичною за останнє сторіччя. Головне завдання у тому, щоб перетворити особу, що визначає зовнішньополітичний курс Франції – тобто її президента – із примхливого монарха у надійного члена команди. Однак подібна трансформація ідентичності вимагає оновлення політичної культури П'ятої Республіки, оскільки зараз, відповідно до моделі, заданої де Голем, уособленням влади є президент, якого в часи Мітерана саркастично іменували «Богом». А Бог хоч-не-хоч приречений відігравати роль Бога. Уже де Голь розумів, що повинен робити акцент на величі Франції, незалежно від того, чи існує вона насправді.

Протиріччя між національною культурою і міжнародним «оточенням» кидаються в очі. Відповідно, світ періодично втрачає довіру до французької зовнішньої політики. Узяти хоча б дивну спробу Франсуа Мітерана запобігти об'єднанню Німеччини у 1989 році, щоб не зменшився вплив Франції в Європі, – у Берліні цю спробу, мабуть, добре запам'ятали. Вимога збільшити кількість депутатів від Німеччини в Європейському парламенті з 87 до 99, відповідно до приросту населення Німеччини, породила хвилю протесту серед французьких політиків, чий світогляд, як і раніше, визначає страх перед Німеччиною: Франція, мовляв, втрачає провідну роль. У питанні про органи й установи Європейського Союзу Франція вперто наполягає, що Європейський парламент повинен і надалі збиратися на щомісячні пленарні засідання у Страсбурзі, замість того, щоб переїхати до Брюсселя. Інші установи Союзу базуються у Брюсселі і Люксембурзі. Постійні блукання між Брюсселем, Страсбургом і Люксембургом загострили відносини інших країн-членів Союзу з Францією і зменшили їхню довіру до цієї держави. Якщо розглянути проблему ширше, слід зазначити, що розбіжності через місце розташування установ Європейського Союзу коштували кругленької суми, що відобразилося на політичному реноме цих установ і, крім іншого, створило їм негативний імідж в очах громадськості.

Ще одна проблема, що ускладнює відносини Франції з іншими членами Європейського Союзу, перебуває у площині сільськогосподарської політики. Тривалий час Франції вдавалося впливати на сільськогосподарську політику Європейського Союзу в інтересах власного сільського господарства. Ядерні випробування, проведені Францією на Муророа у 1995 році, стали для багатьох останньою краплею, остаточною доказом, що Франція – занадто непередбачений соліст, щоб покладати на неї роль лідера Європейського Союзу в галузі оборони. [...]

Нехай Франції потрібна нова європейська політика – головне питання тут: як цього досягти? Шанси на зміни невеликі – їм перешкоджають повнова-

ження президента, а також відданість політиків цим повноваженням і політичній культурі, що стоїть за ними. Відповідно до класичного визначення, президент П'ятої Республіки – президент монархічний. За конституцією П'ятої Республіки, заснованої де Голем у 1958 році, зовнішня політика, включаючи політику стосовно Європи, перебуває у винятковому віданні («*domaine reserve*») президента Республіки. У сфері внутрішньої політики його статус дуже близький до диктаторського, особливо коли президент і уряд належать до однієї політичної партії. Президент вправі задушити в зародку будь-яку альтернативну зовнішньополітичну доктрину. [...]

Деякі праві політики вважають, що млява участь Великої Британії у процесі європейської інтеграції – це шанс для Франції: можливість зміцнити свої позиції стосовно Німеччини. Однак, для цього Франції доведеться відмовитися від низки своїх політичних козирів. Чому б не пожертвувати ядерною обороною Франції заради ядерної оборони Європи? Чи поступитися Франції місцем у Раді Безпеки на користь Європейського Союзу? Франція може піти на ці пропозиції за умови деяких зустрічних поступок, що гарантували б їй провідну роль в об'єднаній Європі, що включає в себе Німеччину. Але тією ж логікою керуються і німці. Вони жертвували німецькою маркою заради євро, вручили свою культуру і пульти правління об'єднаній Європі. І тим самим гарантували свою економічну перевагу.

Для французьких політиків європейське будівництво – єдиний великий політичний проект початку нового тисячоліття. Але на європейську конституцію впливає внутрішньополітична обстановка. Над європофілією президента тяжіє ідея величчя Франції, що і диктує умови європейської конституції. Націоналістична риторика президента зміцнює його політичне реноме усередині країни і – принаймні на його власний погляд – репутацію Франції в Європі й усьому світі. І немає ніяких ознак того, що основний напрямок французької зовнішньої політики зміниться. У певному сенсі історія Європейського Союзу – не що інше, як історія франко-

германських непорозумінь, то наростаючих, то спадаючих страхів, надій і взаємних очікувань. Корінь проблеми – у силі самоідентичності, усе ще прив’язаної до національної держави. Велика Стратегія Франції майже цілком ґрунтується на фантазії, що начебто втрачену велич і статус наддержави можливо відновити через Європейський Союз. Мовою політики ідентичності це звучить так: Франція встане і воістину віднайде себе, тільки повернувши собі втрачений престиж, реальний чи уявний. Піднятися до колишнього статусу – справа честі і справедливості. Тільки досягнувши цього, Франція стане автентичною Францією, сама собою, зможе «зажити по-справжньому». Чим могутніша фантазія, тим більша її потенційна загроза для навколишнього світу. Те, що сторонньому спостерігачу здається французькою жадібністю, марнославством і зарозумілістю, французи сприймають як цілком резонні пошуки власної ідентичності. Очевидно, перед обличчям загрози, що несуть у собі глобалізація й американізація, ця фантазія ще глибше вкоренилася у колективній уяві. Для французьких інтелектуалів, як правих, так і лівих, США постають в образі загрози: Америка відіграє роль символічного «Іншого», «Чужого».

900 p.n.e.

CALEDONIAN OCEAN

JARL OF ORKNEY

HEBRIDES

KINGDOM OF ALBA

Northumbria

Strathclyde

Kingdom of York

Five Boroughs

Kingdom of Wessex

Kingdom of Burgundy

WEST FRANKISH KINGDOM

Kingdom of Asturias

TOLEDO

OMAYYAD EMIRATE OF CORDOVA

IDRISID KINGDOM

Barghawata Confederacy

Sijilmassa

Kingdom of Tahert

JARL OF HILAND

KINGDOM OF NORWAY

GERMAN OCEAN

KINGDOM OF DENMARK

VELETI

EAST FRANKISH KINGDOM

LOTARINGIA

Upper Burgundy

Lower Burgundy

KINGDOM OF ITALY

Papal States

MEDITERRANEAN

AGHLAMID KINGDOM

KINGDOM OF TAHERT

UPPLAND

GOTLAND

BALTIC SEA

Pomeranians

GREAT MORAVIA

Magyars

Country on Save

Croatia

Rashka

BULGARIAN KHANATE

ROMAN EMPIRE

EMIRATE OF CRETE

MEDITERRANEAN SEA

ARCHBISHOPATE OF CYPRUS

TULUNID EMIRATE

PRINCIPALITY OF KIEV

EUXINE S

Al Gharbi

TULUNID EMIRATE

СПІВРОБІТНИЦТВО АНДРІЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ ОРДИНОВИЧ УКРАЇНИ З ОРГАНІЗАЦІЄЮ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ (НАТО)

127

З часу приєднання України до рамкового документу програми «Партнерство заради миру» (лютий 1994 р.) Україна утвердилась не тільки як суб'єкт міжнародного права, але й закріпила свою суверенність і незалежність, демократичний напрямок розвитку, а також перетворилась із одного із споживачів «безпечного середовища» на європейському континенті у активного «контрибутора» сил та засобів у забезпечення миру та стабільності у світі.

З огляду на історичні аспекти, поточний стан та перспективи співробітництва з Організацією Пів-

нічноатлантичного договору, умовно цей історичний проміжок часу (з 1994 до 2007 років) можна розділити на три чітко вираженні етапи, зокрема:

I етап: 1994-1997 рр. – «етап ознайомлення та пізнання», який включав у себе приєднання України до Програми НАТО «Партнерство заради миру» (ПЗМ), Процесу планування та оцінки сил (1995), формування першої Індивідуальної програми партнерства між Україною та НАТО, а також створення умов для проведення політичних консультацій і участі підрозділів Збройних Сил України у військових навчаннях в рамках ПЗМ та операціях з підтримання миру під проводом Альянсу.

II етап: 1997-2002 рр. – «етап особливого партнерства» ознаменувався підписанням Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО (9 липня 1997 року, Мадридський саміт НАТО). У рамках цього партнерства відносини Україна – НАТО набувають «особливого» характеру не тільки за формою, але й і за змістом. Було засновано механізми співпраці, а саме: Комісію Україна-НАТО, Військовий комітет Україна – НАТО, досягнуто домовленості щодо створення Спільних робочих груп з деякими функціональними напрямками діяльності (на сьогодні їх уже 6), визначення національних координаторів співпраці та започатковано перші реальні проекти.

III етап: 2002 – п.т.ч. – «етап започаткування практичної інтеграції» розпочався із затвердженням Президентом України у липні 2002 року Стратегії України щодо НАТО, яка у свою чергу пройшла обговорення та отримала загальну підтримку Ради національної безпеки і оборони України у травні 2002 року, а також прийняттям Плану дій Україна-НАТО (22 листопада, Празький саміт НАТО). Розпочато реалізацію положень Плану дій Україна-НАТО шляхом формування та виконання щорічних Цільових планів Україна-НАТО.

2005 – в рамках засідання Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ у Вільнюсі (квітень) було започатковано Інтенсифікований ді-

алог щодо прагнень України з набуття членства в НАТО та проведення відповідних реформ.

Суто військове співробітництво Збройних Сил України з НАТО, як організацією, та країнами-членами Альянсу на двосторонньому рівні в рамках імплементації Хартії про особливе партнерство України з НАТО, Плану дій Україна – НАТО та Інтенсифікованого діалогу спрямовувалося та продовжує спрямовуватися на виконання **двох ключових завдань, а саме:**

I. Сприяння заходам воєнної реформи в Україні, через вивчення та впровадження позитивного досвіду країн-членів Альянсу у розвиток Збройних Сил України та оборонного сектору держави.

II. Досягнення оперативної, технічної та адміністративної взаємосумісності з військовими формуваннями держав-членів Альянсу з метою ефективною взаємодії в рамках міжнародної миротворчої діяльності.

За роки спільної взаємовигідної співпраці було досягнуто конкретних позитивних результатів, які вже сьогодні позитивно впливають на життєдіяльність військового та оборонних відомств України, а також Збройних Сил.

Зокрема, було забезпечено підконтрольність та підзвітність Міністра оборони України Президентові України та Верховній Раді України. Впроваджено практику призначення цивільного Міністра оборони, його заступників та начальників департаментів МО України. Збільшено питому вагу цивільного персоналу Міністерства оборони до 80%. У рамках імплементації закону України «Про цивільно-демократичний контроль над воєнною організацією України» було започатковано щорічне видання «Білої книги України: оборона політика». Запроваджено практику залучення народних депутатів України, представників ЦОВВ та місцевих органів управління до засідань Колегії МО України. Забезпечено проведення щомісячних прес-конференцій керівного складу МО та ГШ ЗС України з питань життєдіяльності військ та участі керівного складу МО

та ГШ ЗС України у «гарячих лініях» КМУ. Запроваджено практику залучення неурядових організацій України до навчального процесу НАТО, інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції, інформування органів місцевого врядування у місцях дислокації частин та підрозділів ЗС України про діяльність військових структур. Сформовано Громадську раду МО України, до роботи якої залучається широка громадськість (неурядові організації, сім'ї військовослужбовців, ЦОВВ та місцеві органи управління).

Створено достатньо ефективну систему оборонного планування, яка збалансувала основні пріоритети реформування та розвитку ЗС України, у тому числі у сфері короткострокового та середньострокового оборонного планування, включаючи оновлення законодавчої бази діяльності ЗС.

У рамках сприяння повному переходу ЗС України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом, та формування нової системи управління персоналом було проведено експеримент з комплектування трьох бригад у видах Збройних Сил і на одному кораблі Військово-Морських Сил та поширено його позитивні результати на інші військові частини. Сьогодні Збройні Сили України укомплектовані майже **40%** військовослужбовцями, які проходять службу за контрактом. Повний перехід до комплектування військовослужбовцями за контрактом у масштабі Збройних Сил України буде здійснено до 2011 року. Спільно з іноземними радниками Міністерства оборони України опрацьовано та підготовлено нову Концепцію управління персоналом у Збройних Силах України, яка враховує найкращі надбання аналогічних концепцій країн-членів НАТО. Започатковано експеримент щодо функціонування Об'єднаного кадрового центру Збройних Сил України централізованого типу в рамках функціонування оновленої системи управління персоналом.

У сфері удосконалення системи управління та підготовки військ завершено розподіл повноважень між Міністерством оборони України та Генераль-

ним штабом Збройних Сил України. Сформовано новий орган військового управління – Об'єднане оперативне командування Збройних Сил України, яке вже приступило до виконання завдань у сфері управління миротворчими контингентами. Завершується перехід Генерального штабу Збройних Сил України на «J-структуру», яка притаманна збройними силам держав-членів Альянсу.

Удосконалення системи логістичного забезпечення Збройних Сил України, у тому числі медичного, здійснюється через перебудову системи матеріально-технічного забезпечення, удосконалення функціонування Командування сил підтримки та його адаптацію до системи логістики, яка існує в арміях країн-членів Альянсу. Запроваджується система аутсорсингу. На нову систему харчування з елементами аутсорсингу вже переведено **80%** підрозділів Збройних Сил України.

Упродовж 2002-2007 років в Україні було започатковано два проекти так званого Тростового фонду НАТО/ПЗМ з утилізації застарілого озброєння, легкої зброї та протипіхотних мін, які направлені на підвищення внутрішньої безпеки держави через утилізацію великих надлишків застарілого озброєння, які залишилися на території України після розвалу Радянського Союзу. При чому фінансову основу цих проектів складають виключно внески держав-членів НАТО та ЄС. Так, у рамках першого проекту Тростового фонду НАТО/ПЗМ упродовж **2002–2003** років було здійснено знищення **400** тис. протипіхотних мін та перероблено їх корпуси на пластмасові іграшки. Виконання проекту відбувалося впродовж 15 місяців на хімічному заводі у Донецьку. В рамках зазначеного проекту в Україну надійшло близько **800 тисяч доларів США**.

У вересні 2006 року Україна спільно з Альянсом завершила реалізацію першого етапу другого Тростового фонду НАТО/ПЗМ щодо утилізації ПЗРК. Утилізовано 1000 одиниць переносних зенітних комплексів. Продовжується утилізація стрілецької зброї.

Продовжується значна робота щодо соціальної адаптації та перепідготовки військовослужбовців, звільнених із Збройних Сил України у запас. Зокрема, з 2000 року близько **450** офіцерів прослухали **38** мовних курсів, **15** курсів для підприємців. Упродовж 2005 року були розпочаті **8** мовних та **6** спеціалізованих курсів, на яких навчалися **114** осіб. На фінансове забезпечення потреб програми перепідготовки військовослужбовців у 2004 році НАТО виділило **150** тис. євро, а на 2006 рік вже **300** тис. євро. З 01.01.06 за фінансової підтримки Трастового фонду НАТО/ПЗМ при провідній ролі Нідерландів розпочалася перепідготовка та адаптація військовослужбовців на базі Центру соціальної адаптації у м. Хмельницький. Проект розрахований на три роки та передбачає залучення **429 тисяч 603 євро** для перепідготовки **200** військовослужбовців щорічно. У період 2002–2005 років цим проектом опікувалась Велика Британія та ОБСЄ. Вартість перепідготовки однієї особи в рамках такого проекту коливається від **700** до **800** євро.

Після Вільнюського саміту Україна–НАТО у 2005 році було започатковано пілотний проект з професійної підготовки (навчання) цивільного та військового персоналу Міністерства оборони України, Збройних Сил України та інших силових міністерств і відомств України. На сьогодні щорічно у навчальних закладах країн-членів Альянсу проходять підготовку на довгострокових курсах (більше трьох місяців) **210–220** представників Міністерства оборони України та Збройних Сил України. У рамках цього проекту було вже підготовлено (станом на червень 2007 року) бл. **50** високих посадовців Міноборони.

У рамках інформування громадськості про стан співробітництва з Альянсом, його ролі та завдань, в Міністерстві оборони України започатковано та щорічно проводиться «**Міжнародний тиждень НАТО**» у Національній академії оборони України та «**Днів НАТО**» у вищих військових навчальних закладах видів Збройних Сил України. У 2006 році започатковано **Мережу партнерства Україна–**

НАТО з питань підвищення поінформованості громадян України у питаннях НАТО та підтримання діяльності низки неурядових організацій України у сфері євроатлантичної інтеграції.

Зазначені здобутки вже на сьогодні надають можливість Збройним Силам України брати активну участь у міжнародних миротворчих операціях не тільки під проводом Альянсу, але й під егідою ООН, ОБСЄ.

На сьогодні Україна є єдиною країною-партнером Альянсу, яка бере участь у всіх поточних операціях Організації Північноатлантичного договору.

Це, зокрема, у врегулюванні етнічного конфлікту на Балканах (Косово, Республіка Сербія) в рамках діяльності Міжнародних сил підтримання миру – КФОР у складі українсько-польського батальйону «УКРПОЛБАТ» загальною чисельністю 185 військовослужбовців.

Для забезпечення діяльності Тренувальної місії НАТО в Іраку у підготовці особового складу сил безпеки і оборони Іраку залучено **3** штабних офіцери.

До заходів з підтримки операції Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан (ISAF) залучено **двох** військових медиків (хірург та анестезіолог) у складі Групи з реконструкції провінції під проводом Литви (провінція Ghor) та **одного** штабного офіцера з питань цивільно-військових відносин у штабі ISAF. Окрім зазначеного, забезпечено надання **послуг з авіаційного перевезення** вантажів та особового складу миротворчих підрозділів країн-учасниць цієї операції. Так, зокрема, на комерційній основі літаками Іл-76 Державного підприємства «Українська авіаційно-транспортна компанія» у період 2006–2007 років було здійснено перевезення сил та засобів Багатонаціональних миротворчих сил країн Південно-Східної Європи «SEEBrig» та Угорських Збройних Сил до Кабулу та у зворотному напрямку, що сприяло у свою чергу надходженню додаткових коштів до бюджету країни.

Після приєднання України у 2004 році під час Стамбульського саміту НАТО на рівні керівників

держав та глав урядів до операції НАТО «Активні зусилля» в Середземному морі в рамках статті 5 Вашингтонського договору «колективна оборона» впродовж 2005-2007 років було не тільки забезпечено підготовку сил та засобів Військово-Морських Сил Збройних Сил України для участі в цій операції, але й їх практичне залучення до неї. У цьому контексті два корвети, «Тернопіль» та «Луцьк», упродовж 2007 року здійснили походи у Середземне море та спільно з військово-морським компонентом Об'єднаного командування сил НАТО «Південь» брали участь у військово-морських операціях НАТО з контролю судноплавства та перевірки підозрілих суден у акваторії Середземного моря. За результатами зазначених походів особовий склад корветів було нагороджено медаллю НАТО «За участь в операції Активні зусилля». Окрім цього, було сформовано, сертифіковано та забезпечено успішне функціонування на базі штабу ВМС ЗС України Контактного пункту України як елемента взаємного обміну інформацією в рамках цієї операції.

Завершуючи, хотілось би зазначити, що вирішення питання «вступати чи не вступати в НАТО» – це не компетенція виключно військових. На моє переконання, у НАТО вступає вся країна, а не окрема її частина або структура. Тому, у рамках домашнього завдання для нашої держави, ми повинні досягти у першу чергу політичного консенсусу серед політичних еліт, партій щодо Альянсу, провести відповідну інформаційно-просвітницьку роботу серед українського населення щодо переваг вступу у цю міжнародну організацію, надати чіткий сигнал країнам-членам Альянсу стосовно нашої готовності до вступу та після прийняття відповідного рішення держав-членів НАТО (на основі консенсусу) подати заявку.

богдан перешкоди олексюк на шляху україни в НАТО

133

Три роки тому завдяки помаранчевому Майдану світ змінив своє бачення України. Тоді, відразу після інавгурації президента Ющенка, на одній з польсько-українських конференцій журналісти допитувались у експертів, коли, на їхню думку, Україна зможе увійти до Євросоюзу? На гребені помаранчевої хвилі прогнози, звичайно ж, були дуже оптимістичними. Але мені запам'ятався один із них: «Тоді, коли цього захоче ЕС». Запам'ятався, бо виявився найбільш реалістичним.

Відтак, у статті «*Ukraina szansą dla Europy*», яку цього року опублікував познанський журнал «*Wielkopolska w Europie*», я наголошував: «Тільки влучання такого poziomu як przyłączenie Ukrainy do UE mogą spowodować rozwój z przyśpieszeniem. Tylko «nowa krew» oświeconych i pracowitych Ukraińców, tylko bogate resursy naszego dużego kraju

w warunkach rozwiniętego europejskiego rynku mogą dać efekt synergetyczny, w rezultacie zabezpieczając Europę dostatecznym poziomem witalności i podejmując Unię do poziomu światowego supermocarstwa».

За роки, що минули після Майдану, і європейці, і українці пережили розчарування. Перші – через гальмування в Україні реальних реформ, другі – як новообраною владою, так і відношенням до України Євросоюзу. Адже нам ясно дали зрозуміти, що в осяжній перспективі нас там не чекають. Навіщо ж тоді докладати зусилля?

Та все ж, суспільний настрій щодо євроінтеграції в Україні значно кращий, ніж до інтеграції в Північноатлантичний альянс. *Тема євроатлантичної інтеграції – одна з найспекулятивніших в українській політиці.* Попри тверді обіцянки Президента Ющенка та більшості політичних сил сприяти

інтеграції України до НАТО, цей процес затягнувся на невизначений період. Зрозуміло, що ніхто не має бажання піднімати в суспільстві питання, яке має підтримку лише 17% громадян (за даними різних соціопитувань, підтримка євроатлантичної інтеграції України коливається в рамках 17-25% «за» і 45-54% «проти»). У контексті розмов представників політичної еліти щодо вирішення питання євроатлантичної інтеграції через референдум, такий низький рівень загрожує провалом вступу України до НАТО.

Щодо референдуму

Нещодавно ми спостерігали за довгим і болісним процесом утворення демократичної коаліції. Що ж записано в коаліційній угоді про НАТО? У розділі 2.1 Програми, Основи внутрішньої і зовнішньої політики, У сфері здійснення зовнішньої політики, п. 3: «Ухвалення рішення про вступ України в НАТО за наслідками всеукраїнського референдуму».

У зауваженнях УРП «Собор» до Угоди про створення коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання пропонувалося вилучити цей пункт, оскільки референдум не є необхідною умовою набуття країною членства в НАТО. Участь нашої держави в організації колективної безпеки є пріоритетом, який не може залежати від освіченості громадян чи політичних ігор. На жаль, ця пропозиція не була прийнята і в коаліційній угоді залишилася умова – ухвалення рішення про вступ України в НАТО за наслідками всеукраїнського референдуму.

Звичайно, хоча референдум і не обов'язковий при вступі країни до НАТО, він має ряд переваг. По-перше, його підтримують дві найбільші політичні сили – ПР і БЮТ, які разом мають в парламенті конституційну більшість. По-друге, інтеграція за результатами референдуму матиме високу внутрішню і міжнародну легітимність, що має особливе значення, враховуючи ставлення до цього питання уряду Російської Федерації. Результати референдуму роблять процес інтеграції незворотним.

З іншого боку, інтеграція без достатньої підтримки у суспільстві, за великої кількості опонентів може призвести до внутрішньополітичного конфлікту. Тоді інтеграція України в НАТО значною мірою залежатиме від політичної конфігурації.

Якщо ж шлях референдуму найбільш реальний, то зрозуміло, що державі необхідно зосередити зусилля на забезпеченні підтримки ідеї євроінтеграції в суспільстві. Необхідне широке й об'єктивне інформування громадськості.

Однак, *серйозна просвітницька робота щодо НАТО в Україні практично не ведеться.*

Мабуть, мало кому відомо, що упродовж 2004-2007 років в Україні діяла державна програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції. Незважаючи на значні труднощі у бюджетному фінансуванні, програма не виконувалась навіть при наявності чималих державних коштів. Відповідальність за виконання цієї програми лежала на Держкомтелерадіо, де не існує належної бази фахівців та ресурсів із тематики євроатлантичної інтеграції. Негативні наслідки реалізації програми відображені в падінні рейтингу підтримки ідеї вступу України до НАТО з 30% до 17%.

Попередній Кабмін доручив Держкомтелерадіо розробити проект нової державної програми на 2008-2011 роки до 1 грудня. Це означає, що негативний досвід виконання попередньої програми не був врахований. Окрім того, фактично державне інформування громадськості потрапляє в залежність від некомпетентних у цьому питанні осіб.

Тим часом, Інститут Демократичного Альянсу ім. Р. Шумана розробив громадський проект Концепції та проект Державної програми, які винесено на публічне обговорення (Див. Проект Концепції державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки http://www.cdyu.org/ukr/downloads/draft_conception_NATO.doc)

У проекті Концепції звертається увага на основні проблеми, які стоять на перешкоді інформування громадськості щодо НАТО.

1) Політична легітимність. БЮТ і НСНУ – за (хоча по-різному). Але навіть вони відмовляються від практичної діяльності в цьому напрямку, зважаючи на низьку популярність ідеї євроатлантичної інтеграції. Партія регіонів не може чітко визначити свою позицію. На словах вона за вступ до НАТО після позитивного результату референдуму, а на практиці проводить антинатовські гасла і заходи.

2) Історичні стереотипи і міти. Приклад – серіал «Спецназ». Росіяни для пересічного українця «свої». Відповідно НАТО – «чужі». Окремі політичні сили використовують советську реторику щодо НАТО для збільшення власної підтримки. А пропаганда ж в ССРСР була досить професійною. Відтак, діють застарілі штампи в баченні НАТО (як в Україні, так і в Росії та в інших країнах СНД).

3) Залежність інформаційного простору, який значною мірою перебуває під зовнішнім (а конкретно – російським) впливом. Значна частина мешканців південно-східних областей отримують інформацію головним чином з російських медіа, де інформація про НАТО спотворена. Натомість, велика частина українських медіа перебуває у приватній власності, що робить їх залежними від політичних чи бізнес-інтересів власників, які не занадто зацікавлені у просвітницькій роботі стосовно НАТО.

Звідси й провал Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції 2004–2007 рр.. Прийнята указом Президента, через відсутність підтримки в парламенті вона упродовж перших двох років не отримувала фінансування з бюджету. Потім – безсистемність її виконання, нескоординованість заходів і відсутність контролю за її виконанням. Також слабким було залучення до виконання програми громадських організацій (NGO).

Звідси й падіння підтримки євроінтеграції в суспільстві з 2002 року на 12% і зростання кількості противників – на 20%.

На завершення хочу наголосити на *важливості визначення шляху України*. В інформаційній кампанії слід акцентувати, що фактично це *вибір* –

Європа / Євразія. Нейтралітет у нашій ситуації – неможливий, а увійти до ЄС без вступу в НАТО Україні нереально. Отже, треба доводити до розуміння громадськості те, що *обираючи Європу – рано чи пізно ми оберемо й НАТО*.

Очевидно, існує *проблема різних світоглядів – так звані дві України*. Можна легко уявити, що Західна Україна могла б давно вже бути в НАТО, а може, й в ЄС. Інша ж частина України залишається з майже советським світоглядом.

Важливим моментом є також *жорстка позиція Москви*, яка все ще не може погодитися з втратою України. Для Росії вступ України до НАТО цілком неприйнятний (на відміну від вступу прибалтійських країн та Польщі). На жаль, у Росії спостерігається зростання націоналізму й шовінізму, а відтак і агресивності до Заходу. Тому важко проводити ідею, що насправді вступ України в НАТО не зашкодить Росії, а навіть навпаки, може мати для неї позитивні сторони.

Яскравим прикладом є реакція Кремля на пронатовську політику Грузії. Очевидно, що локальні конфлікти в цій республіці інспіруються Росією, зокрема, з метою не допустити вступу цієї країни в НАТО. Кавказ є перехрещенням інтересів НАТО і Росії. Проблеми «заморожених конфліктів» у Чорноморському регіоні детально розглядалися на Безпековому форумі, який відбувся 15 листопада цього року в Києві.

1200 p.n.e.

інформаційна політика україни

андрій
шумка

137

на шляху інтеграції з НАТО

Передвиборчі кампанії, що вже майже зі сталою періодичністю відбуваються в Україні, поступово перетворюються на фарс, в якому відомі головні виконавці та константи їх декларативних політичних позицій. Одним із головних питань різноманітних політичних спекуляцій всередині держави і поза її межами є питання євроатлантичного вектора української політики, а саме – інтеграції з НАТО.

Незважаючи на те, що євроатлантичний курс України має п'ятнадцятирічну історію, і ніколи не заперечувався офіційними лідерами української держави, а всі державні органи і установи, згідно з їхніми завданнями і функціями, регулярно звітують про виконання Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки, більшість українського населення не підтримує шлях інтеграції з НАТО. Виникає питання: чому? Чому після п'ятнадцяти років участі України у програмі «Партнерство заради миру», після багаторічної співпраці з Північноатлантичним союзом: проведення спільних військових навчань, миротворчих місій, переважна більшість українців виступає проти інтеграції з НАТО?

Причина цього пояснюється незадовільною інформаційною політикою уряду України, а також великим впливом російських мас-медіа на формування поглядів російського суспільства в цьому питанні.

Згідно з останнім опитуванням, поінформованість громадян України щодо НАТО є достатньо низькою. Тільки 3% опитаних вважає рівень своїх знань про Альянс високим, майже третина (31,8%) – середнім, 47,3% – низьким. 11,7% респондентів відповіли, що в них немає жодної інформації про НАТО. Решта опитуваних вагалися з оцінкою власної поінформованості.

Переважна більшість (82,9%) громадян вважають, що інформації про НАТО в українських засобах масової інформації дуже мало, (43,1%) – що вона обмежена і (39,8) – неповна. Тільки 5,3% опитаних заявили, що вони отримують повну, детальну

інформацію про альянс. За словами організаторів опитування, привертає увагу ріст критичних оцінок щодо надання інформації. За результатами соціологічного опитування, проведеного у квітні 2006 року, 34% респондентів оцінювали інформацію про НАТО як обмежену і неповну, в той час як 7,6% вважали її повною і детальною.

Якщо брати до уваги лише статистичні дані про виконання Цільового плану Україна-НАТО на 2007 рік за розділом «Інформаційні питання», то складається враження, що ніби то у нас все добре. З 18 запланованих заходів виконано 12. Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України для оперативного інформування громадян України та органів державної влади про співробітництво України з НАТО забезпечив випуск 52 номерів щотижневого інформаційного бюлетеню «Україна-НАТО», який надсилається у друкованому вигляді за 130 адресами і стільки ж в електронному вигляді; видано 6 номерів інформаційно-аналітичного журналу «Україна-НАТО» та 14 науково-інформаційних збірників серії «Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції»; проведено 4 науково-практичні конференції за тематиками реалізації державної політики у різних сферах співробітництва з НАТО.

Наведені вище цифри, не дивлячись на абсолютну правдивість, є формальною звітністю, за якою рідко стоїть ініціативна робота. Українські службовці уникають активного включення в реалізацію державної програми з інформування громадськості.

Українські засоби масової інформації теж не проявляють значної активності у висвітленні євроатлантичного напрямку зовнішньої політики України. Моніторинг матеріалів найбільш популярних українських видань свідчить, що у багатьох з них інтеграційна тематика зведена до мінімуму.

Українські ЗМІ, здебільшого, обмежуються хронікою подій у відносинах Україна-НАТО і не дають достатньої кількості аналітичних публікацій.

11 червня 2007 року українці могли переглянути документальний фільм «НАТО: свій чи чужий?» –

результат подорожі знімальної групи телеканалу «1+1» країнами НАТО. На сьогоднішній день це чи не єдиний результат роботи «Державної програми інформування населення з питань євроатлантичної інтеграції України». Могли переглянути... ті, хто не спав, оскільки фільм демонструвався о 1.20 вночі.

Зрозумілим є одне – в Україні немає повного, послідовного плану заходів, які б змінювали громадську думку і з державного бюджету на ці цілі віділяються «копійки».

Кошти в рамках «Державної програми інформування населення з питань євроатлантичної інтеграції України» виділялися в 2006-2007 роках. Для державного комітету у справах телебачення і радіо в бюджеті 2006 року було виділено 5,2 мільйона гривень на «інформаційні заходи» про НАТО. З них близько 4 мільйонів було використано на проведення у Києві медіафоруму «Україна на карті світу», який був доступний лише дипломатам та журналістам. У державному бюджеті на 2007 рік державному комітетові у справах телебачення і радіо на ці цілі виділено 5 мільйонів гривень.

Інформаційна політика український уряду щодо інтеграції з НАТО проводиться не тільки не правильно політично та фінансово, але й технічно. Коли йдеться про міжнародні політичні процеси, не можна обмежитися відповідями на традиційні питання «що?», «де?», «коли?» і «як?». Набагато важливіше пояснити людям «чому?», «що робити?» і «яку користь принесе?», акцентуючи увагу на тому, що «обов'язково принесе!»

За наявної роботи українських чиновників і медійників євроатлантична інтеграція не стає зрозумілою українському громадянину, читачеві, слухачеві і глядачеві українських ЗМІ.

Найактивнішими у інформаційній кампанії на тему НАТО є антинатовські політичні партії (Партія Регіонів, Комуністична, Прогресивна Соціалістична тощо). Але, маємо зазначити, що інформаційна кампанія політичних партій в Україні ведеться не лише «за» чи «проти» НАТО, а більше «за» електоральну підтримку. Відповідно до результатів опитування

громадської думки, понад 30% населення зберігає стереотипні пострадянські антинаговські настрої, а 60% відчуває брак інформації про НАТО. Зрозуміло, що вигідніше витратити кошти у партійній PR-кампанії не на зміну електоральних настроїв, а на підлаштування під базові електоральні очікування та стереотипи і отримати свої місця у парламенті.

Досвід країн Південно-Східної Європи, які приєдналися до Альянсу у 1999 та 2004 роках, переконливо свідчить, що для швидкого зростання рівня підтримки населенням курсу на вступ до НАТО (на 20-25%), необхідною є різнопланова інформаційна політика, тактика якої враховувала б вікові, соціальні та територіальні особливості аудиторії.

Слід доступно та переконливо дати відповіді українському громадянину у широкій дискусії на питання:

- для чого Україні НАТО?
- що дає вступ України до НАТО державі в цілому та кожному громадянину окремо?
- скільки буде коштувати Україні вступ до НАТО та які будуть щорічні фінансові витрати після вступу?
- від кого і яких загроз для України буде захищати НАТО?
- які зовнішні загрози існують для України?
- чому вступ до НАТО більш вигідний, ніж приєднання до Оборонного союзу на чолі з Росією?
- чому Україна не може залишатися позаблоковою країною?
- чому НАТО є гарантом стабільності та миру у Європі і як це кореспондується з бомбардуванням Югославії та фактично її знищенням?
- як зміниться стосунки з Російською Федерацією, а також Білоруссю та Казахстаном?
- як зміниться геополітичне становище України у разі вступу до НАТО?
- як посприє членство України в НАТО вирішенню питань територіальних посягань Румунії на певну територію України?
- як посприє членство України в НАТО вирішенню спірних питань з Російською Федерацією

щодо демаркації морських кордонів у зоні Азовського моря та Керченської протоки?

- як відобразиться членство України в НАТО на зовнішньо- та внутрішньоекономічному стані?
- яка доля чекає вітчизняний оборонно-промисловий комплекс у разі вступу України до НАТО?

Поки що, чіткої і зрозумілої відповіді на поставлені запитання населення не отримує.

Інформаційні кампанії у політиці, бізнесі, громадському секторі мають, безперечно, багато спільного. Проведемо деякі аналогії. Коли хочуть виграти виборчу кампанію, справу не доручають громадським об'єднанням і державним структурам вертикалі виконавчої влади. Звертаються до професійних «піарщиків», залучають кращих журналістів і менеджерів виборчих кампаній. Коли виводять новий товар на ринок і хочуть сформувати на нього попит населення – не покладаються на громадську ініціативу визнання і поширення нового товару. У випадку інформування населення про НАТО, що є не менш важливим питанням стратегічного курсу нашої держави, ніж чергові парламентські вибори, поширення інформації перекладається на плечі вертикалі державних органів і громадських організацій.

Причини такого непродуктивного «найму» виконавців, на нашу думку, полягають у наступному. По-перше, українські державні органи економлять бюджетні кошти і не витрачають їх на замовлення послуг у професіоналів, а намагаються виконати завдання зусиллями низових ланок чиновницького апарату. По-друге, у західному світі значно краще розбудовані структури громадянського суспільства, в Україні ж вони мають мінімальний вплив на населення (окрім випадків, коли детально розроблені PR-кампанії ретельно маскують під громадську ініціативу). По-третє, до західних спонсорів, які фінансують ліву частину інформаційних кампаній щодо НАТО в Україні, мають доступ, насамперед, представники українських неурядових організацій, які представляють себе як найкращих виконавців

інформаційної місії, у той же час, не даючи гарантій, що вони не є звичайними «грантоїдами».

На противагу пронаатовської, антинатовська пропаганда повніше і ефективніше використовує необхідні засоби проведення агітаційної роботи. По-перше, це заслуга зовнішньої політики Російської Федерації, а по-друге, антинатовська пропаганда ряду політичних партій в Україні спрямована на залучення електорату і будується відповідно до принципів ведення політичної агітаційної кампанії із належними капіталовкладеннями і залученням фахівців. По-третє, відіграє свою роль успадкований від Радянського Союзу мовний фактор. Українські громадяни у переважній більшості можуть сприймати російськомовні ЗМІ (російський Інтернет, російські телеканали тощо, що несуть антинатовську пропаганду як частину інформаційної політики РФ), але мізерна кількість співвітчизників можуть працювати із матеріалами мовами наших західних сусідів – країн членів НАТО.

Таким чином, багатостороння і повна інформація щодо НАТО в Україні є доступною, здебільшого, для політологів, викладачів-суспільствознавців, журналістів та експертів у інших галузях і не виходить за межі вузького кола фахівців. Державна політика відрізняється формалізованістю і фрагментарністю. А антинатовська пропаганда накладається на вже існуючий негативний імідж НАТО і ще більше ускладнює завдання зміни стереотипів населення відносно євроатлантичної інтеграції України.

За таких умов прогноз заступника Міністра закордонних справ України Володимира Хандогія (зроблений 18 травня 2006 року у Дніпропетровську), що «за рік-два за умови проведення інтенсивної інформаційної кампанії Україні вдасться здолати негативні стереотипи ставлення суспільства до НАТО», видається надто оптимістичним.

Для поліпшення ситуації, на нашу думку, необхідно запровадити системну роботу на засадах професіоналізму і високої якості інформаційних кампаній. Залучити кращих журналістів, менеджерів і фахівців із зв'язків із громадськістю. Налагодити

підготовку кадрів із питань євроатлантичної інтеграції на рівні областей і районів. В цілому, поставитися до інформування населення щодо євроатлантичної інтеграції як до інтересу держави, а не ще однієї формальності у щоденній державній службі.

1. Неприцький О.А. Інформаційна політика України щодо євроатлантичної інтеграції // Четверта міжнародна конференція з серії «Європейське право сьогодні: наука, освіта, практика» «Моделі розвитку України в контексті євроатлантичної інтеграції» 3 листопада 2006 року. – British Council Ukraine, 2006. – CD.

2. Семіков О.В. Інформування громадськості України щодо членства в Альянсі: здобутки і проблеми // Національний Центр з питань Євроатлантичної інтеграції України <http://www.nceai.gov.ua/154.456.0.0.1.0.phtml> – доступно 15 жовтня 2006 р.

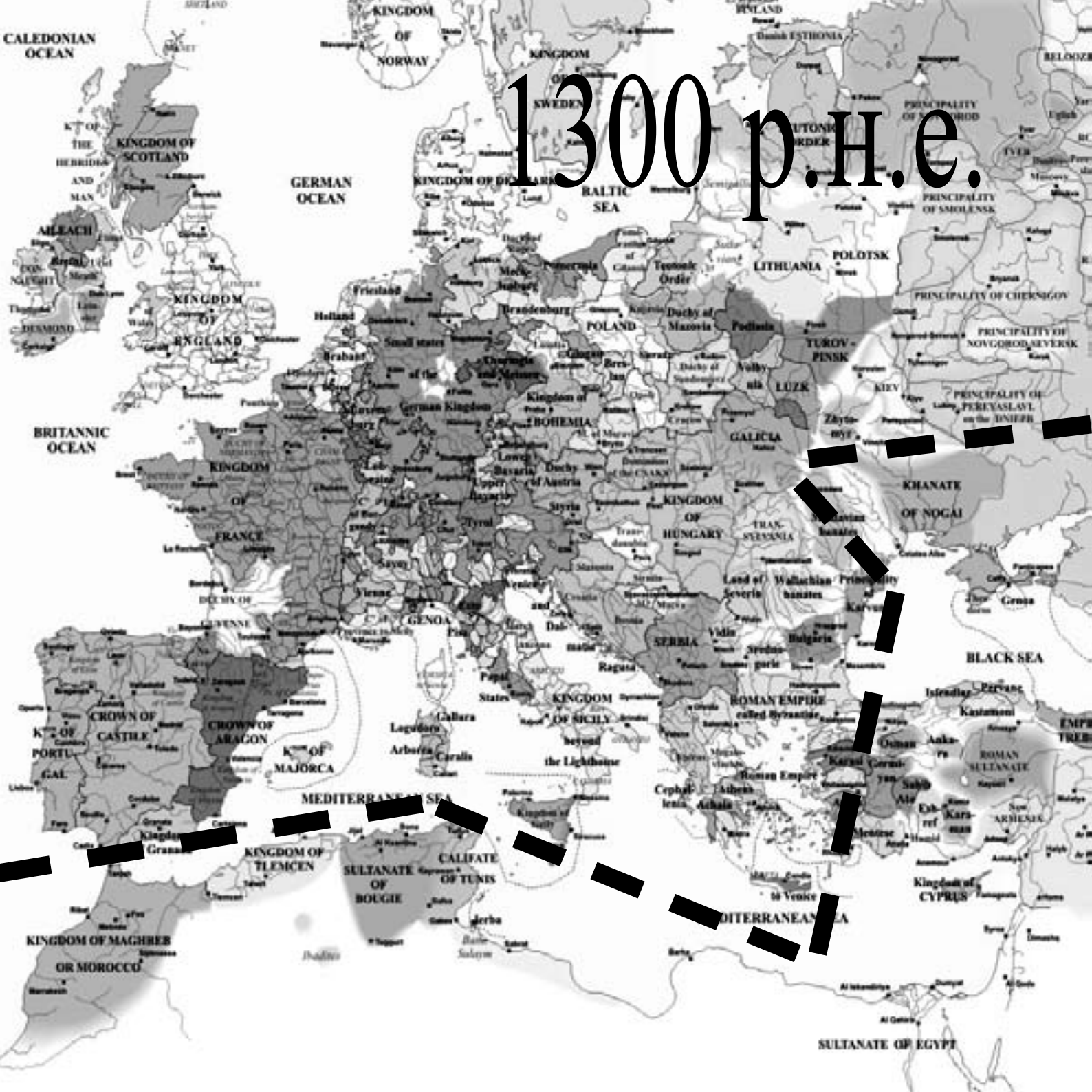
3. Садовська О. Висвітлення питань європейської та євроатлантичної інтеграції на сторінках українських ЗМІ // Євроатлантична інтеграція: реалії та перспективи. Матеріали науково-практичної конференції 30 травня 2006 року. – Вінниця, 2006. – с.152-155. – С. 152.

4. Фурашев В.М. Пошуки адекватної змістовної та зрозумілої аргументації і формування дійових механізмів інформаційної політики // Національний Центр з питань Євроатлантичної інтеграції України <http://www.nceai.gov.ua/154.455.0.0.1.0.phtml> – доступно 15 жовтня 2006 р.

5. Шкляр В. Мас-медіа і зовнішньополітичні процеси // Вісник Львівського університету ім. І.Я.Франка. Серія: журналістика. Випуск 21. – Львів, 2001. – С.3.

1300 p.n.e.

Жак деріда

Зловживання владою – складова частина суверенності. Що це означає відносно *rogue States* – «держав-шахраїв»? Отже, скільки б інші держави не викривали, не обвинувачували в порушенні права, у відхиленні від права, у всіляких перверсіях і девіаціях ті чи інші *rogue States*, лише США можуть оголосити себе гарантами міжнародного права, ініціювати війну, поліцейські операції чи, навпаки, зберегти мир, оскільки в них є сила. Саме США і їхні союзники, також суверенні, є найпершими *rogue States*. Задовго до того, як на цю тему було зібрано різні матеріали (цілком корисні і просвітительські), що містять, наприклад, обвинувачувальну промову Н. Хомського чи В. Блюма, а також роботи під назвою «*rogue States*». Не хочу бути несправедливим до цих сміливих творів, радше я шкодую про відсутність у них послідовної політичної думки, особливо щодо історії, структури і «логіки» поняття суверенності. З цієї «логіки» випливає, що априорі держави, що перебувають у стані війни з *rogue States*, самі є такими у своїй найбільш легітимній суверенності, зловживаючи своєю владою. Там, де з'являється суверенність, з'являється зловживання владою і *rogue States*. Зловживання – це закон користування чужим майном, а який закон, така і «логіка» суверенності, що може панувати тільки без-

ЧИ існують держави шахраї? аргумент сильнішого

143

роздільно. Точніше сказати, оскільки суверенність ніколи не досягає цього панування інакше, ніж якимсь неможим, ненадійним і непослідовним способом, вона може лише прагнути до безроздільної влади на обмежений період часу. Вона не може прагнути ні до чого іншого, крім імперської гегемонії. Виходить, не існує жодних інших держав, крім держав-шахраїв. У можливостях й у дії. Держава – це вже шахрай. І у світі, як і раніше, набагато більше держав-шахраїв, ніж ми думаємо. Більше держав-

шахраїв – як це розуміти? Очевидно, наприкінці цього великого витка можна було б спробувати відповісти «так» на питання, що пролунало в заголовку: «Аргумент сильнішого: чи існують держави-шахраї?» Так, насправді, вони є, але їх набагато більше, завжди більше, ніж думають і говорять. Отут і перший поворот. Але це вже й останній поворот, зовсім останній. Останній оберт повороту, чи циклу revolving door (оберткових дверей). У чому це полягає? Спочатку можна було б спробувати, але я не піддамся цій спокусі – такій же легкій, як і цілком законній, – припустити, що там, де всі держави трансформуються у держави-шахраї, де шахраєкратія – це і є кратія державної суверенності, там, де немає нікого, крім шахраїв, вже і немає шахраїв. Більше шахраїв. Там, де завжди більше шахраїв, ніж говорять і змушують вірити, немає більше шахраїв. Але крім цієї внутрішньої, органічно властивої необхідності вивести у певному сенсі з ужитку сенс і значення слова «шахрай». Чим їх більше, тим їх стає менше. І як тільки «більше шахраїв», «більше держав-шахраїв» починає означати зовсім протилежні речі, виникає інша настійлива потреба покінчити швидше з цим визначенням, окреслити свою епоху й обмежити часте, регулярно повторюване, використання цих термінів Сполученими Штатами і деякими їхніми союзниками.

Моя гіпотеза така: з одного боку, ця епоха почалася з так званої холодної війни, під час якої дві надозброєні супердержави, основоположники і незмінні члени Ради Безпеки вважали за можливе установити порядок у світі через рівновагу ядерного і міждержавного терору. З іншого боку, навіть якщо ми будемо продовжувати користуватися тут і там подібним мовним зворотом, кінець цієї епохи був театральним оголошенням і медіатеатрально затверджений 11 вересня (дата необхідна, щоб ощадливо посилатися на подію, якій не відповідає жодне визначення. Це була подія, структурно створена як політична і суспільна за допомогою могутньої медіатеатралізації, розрахованої по обидва боки, по

той бік усіх трагедій і жертв, перед якими можна тільки схилитися в безмежному співчутті). Разом з вежами Міжнародного торгового центру наочно завалився весь устрій (логічний, семантичний, риторичний, юридичний, політичний), що зробило корисним і значним викриття держав-шахраїв, які цілком вселяють довіру. Незабаром після розвалу СРСР («розвалу» – оскільки тут була одна з передумов, одна з перших веж, що звалилася), Клінтон із приходом до влади, починаючи з 1993 р., започаткував політику репресій і санкцій щодо держав-шахраїв, кидаючи на адресу Організації Об'єднаних Націй заяву, що його країна буде використовувати засоби, які їй здаються відповідними до однієї дуже виняткової статті (статті 51), і що, я цитую, Сполучені Штати будуть діяти «по можливості багатобічними способами, і якщо буде необхідно – одним». Ця заява була пущена в хід ще не раз: наприклад, Мадлен Олбрайт, коли вона була послом при ООН, чи Вільямом Коеном, заступником міністра оборони. Він заявляв, що з державами-шахраями в цілому Штати готові вступати у військовий конфлікт в односторонньому порядку (тобто, без згоди ООН чи Ради Безпеки), усякий раз, коли у небезпеці опиняються їхні життєві інтереси. І саме життєвими інтересами він хотів виправдати, я цитую, «безперешкодний доступ до ключових ринків, до енергетичних і стратегічних ресурсів», так само як і все інше, що буде визначатися, як життєвий інтерес, він виправдовує «національною юрисдикцією». Досить було б і того, що усередині Штатів і ні з ким не радячись, американці обґрунтовували б свої дії тим, що їхні життєві інтереси наказують їм атакувати, дестабілізувати чи скидати будь-яку державу, чия політика не відповідає цим інтересам. Щоб виправдати ці суверенні, односторонні дії, цю безроздільну суверенність, це насильство над імовірно демократичним інститутом Об'єднаних Націй, щоб виправдати аргументи найсильнішого, потрібно було б ухвалити, що державі, визнаній агресором, повинен бути пред'явлений позов із приводу шахрайства. «Держава-шахрай, – казав Роберт С. Литвак, – це держава, визначена

Сполученими Штатами як така». І безпосередньо в момент оголошення про односторонні дії, Штати автоматично опиняються у становищі держав-шахраїв. Держави-шахраї, Сполучені Штати, минулого 11 вересня офіційно уповноважені ООН діяти подібним чином, тобто застосовувати усі засоби, що вважають за необхідні, аби захищатися від «міжнародного тероризму». Але що ж відбулося чи, точніше, було доведено до відома суспільства, сформульовано, підтверджено 11 вересня? Що прояснилося у той день, день зовсім не такий несподіваний, як думають, крім усього, що могли з цього приводу більш-менш легітимно сказати, і про що я не зміню своєї думки? Це масивний і занадто очевидний факт: після холодної війни абсолютна загроза більше не мала форми держави. Якщо під час холодної війни ця загроза контролювалася двома наддержавами за допомогою рівноваги терору, то зараз поширення ядерного потенціалу за межі Штатів і їхніх союзників не контролюється жодною державою. Навіть якщо спробувати запобігти наслідкам, є безліч симптомів, що з очевидністю показали б, що якби і була нанесена травма США й усьому світові 11 вересня, вона не полягає у травмі як такої чи в образі, викликаній тим, що уже власне відбулося, щойно дійсно відбулося і ризикне ще не раз повторитися, а швидше в абсолютно достовірному поганому передчутті наступної і гіршої загрози. Травма залишається болісною і невиліковною, оскільки походить з майбутнього. Віртуальна травма. Ефективне і несподіване нанесення травми, коли зранили, але поранення ще не було – шок. Очікування травми розвивається з майбутнього. У цьому випадку майбутнє – це не ймовірне падіння інших веж і інших подібних структур, і навіть не бактеріологічна, хемічна чи «інформаційна» атака, хоча і цього ніколи не можна виключати. Найгірше в майбутньому – це ядерна атака, що загрожує зруйнувати державний апарат Сполучених Штатів, тобто, апарат демократичної держави (чия гегемонія наскільки очевидна, настільки і тендітна, фактично перебуває в кризі), державного устрою уявного гаранта, єдиного й остан-

нього охоронця світового порядку нормальних і суверенних держав. Ця віртуальна ядерна атака не виключає інші, що супроводжуються хемічною, бактеріологічною, інформаційною агресією. Такого роду атаки вже давно оселилися в уяві, з моменту появи терміна *rogue State*. Але тоді вони були ідентифіковані у своєму походженні, була встановлена їхня приналежність організованим, стабільним, локалізованим державам, несхильним до самодеструкції, чи майже несхильним, а значить – уразливим до зброї масового знищення. У 1998 р. House Speaker, Newt Gingrich, досить голосно заявив, що СССР вселяв довіру, поки правління в ньому здійснювалося бюрократично і колективно, а значить, він не міг бути потенційним самогубцем. Додавалося також, що на жаль, не можна сказати того ж про два-три режими у сучасному світі. Треба було б уточнити, що взагалі більше навіть не йдеться про держави чи режими, статичні утворення, пов'язані з конкретною нацією чи територією. Дуже швидко, я сам це бачив у Нью-Йорку, менше місяця після 11 вересня, члени Конгресу говорили по телебаченню, що вжито превентивні технічні заходи, щоб який-небудь наліт на Білий Дім не зруйнував би в кілька секунд державний апарат і усе, що є правовою державою. Президент, віце-президент і всі конгресмени не будуть перебувати разом у одному місці, у той сам час, як це іноді бувало, наприклад, у день Президентської декларації про стан Союзу. Ця абсолютна загроза ще стримувалася під час холодної війни теорією стратегічних ігор, але не тепер, коли загроза більше не виходить від конституційної держави, ані навіть від держави, яку можна було б потенційно вважати шахраєм. Це прирікає на даремність і марність усі риторичні зусилля (не кажучи про військові витрати) для виправдання слова «війна» і тези, за якою «війна проти міжнародного тероризму» повинна вдарити по певних державах, що служили фінансовою опорою, господарсько-технічною базою й одночасно оплотом тероризму, могли фінансувати і приховувати терористів, тобто, як там кажуть – *sponsor and harbour*.

Війна і тероризм

Усі ці старання з ідентифікації держав-«терористів» чи «шахраїв» – це «раціоналістичні обґрунтування», покликані приховати більш ніж абсолютну тривогу, просто паніку і жах перед неконтрольованою загрозою. За допомогою цієї ідентифікаційної проекції потрібно було приховати, але для початку самим усвідомити, що зброя масового знищення ймовірно виготовляється в місцях, що не підкоряються більше ніякій державі. Навіть державі-шахраю. Такі ж зусилля, така ж жестикуляція і такі ж «раціоналістичні обґрунтування», такі ж заперечування були марними при запеклих спробах ідентифікувати ці держави і забезпечити виживання таких агонізуючих понять як, приміром, «війна» (у дусі старого доброго європейського права) чи «тероризм». Ми відтепер не маємо справи ні з класичною міждержавною війною, оскільки її як таку Штатам ніхто не оголошує й у неї не вплутується; ні з громадянською війною, ні навіть з «партизанською» (виходячи з цього цікавого поняття Шміта), оскільки вже не йдеться про опір окупантам, про революційну боротьбу чи боротьбу за незалежність, за звільнення від колоніального гноблення чи за державотворення. З цих причин будемо вважати поняття тероризму недоречним, оскільки воно асоціювалося насамперед з «революціями», «війнами за незалежність» чи «партизанськими війнами», для яких держава була завжди сенсом, метою і полем бою. Більше не залишилося ніяких інших держав, крім шахраїв, і відповідно більше немає держав-шахраїв. Це поняття досягло межі своїх можливостей і наблизилося до більш, ніж жахаючого кінця своєї епохи. Цей кінець завжди був близький, із самого початку. До усіх цих у певному сенсі концептуальних ознак, які я щойно з нього витяг, потрібно додати ще один симптом іншого порядку. Ті, хто при Клінтоні найбільше форсував і інтенсифікував цю риторичну стратегію і зловживав демонізуючим висловом rogue States, 19 червня 2000 р. привселюдно оголосили, що вирішили відмовитися, принаймні, від такого словосполучення. Мадлен Олбрайт

сповістила, що Держдепартамент більше не бачить у цьому терміні належного визначення, і відтепер у дискурс запроваджується нейтральний, більш стриманий вираз – States of concern. Як перекласти States of concern, зберігаючи серйозність? Скажемо так: «Держави, що викликають стурбованість», держави, що приносять чимало турбот, але так само держави, за які ми не на жарт тривожимося, якими ми повинні зайнятися, щоб добре вивчити їхній складний випадок. Випадок – у медичному і юридичному сенсі. Насправді, як було зазначено, відмова від попередньої термінології свідчить про існуючу кризу системи і бюджету ракетної і протиракетної оборони. Після чого, якщо Буш і реанімував то там, то сям колишній вираз, він все одно назавжди вже застарів. У всякому разі, такою є моя гіпотеза, за допомогою якої я намагався обґрунтувати останній довід. Безпідставна підстава. Слово «шахрай» виникло з глибини, воно мало свою історію, і, як і слово «rogue», виявилось не вічним. Хоча самі по собі ці слова переживуть «держав-шахраїв» і rogue states, яким вони, власне, передували.

Січень 2003

1400 p.n.e.

Юрій Солозобов

Невизнана Євразія

149

Сам термін «невизнані держави» звучить доволі двозначно, доки не постане запитання: власне, ким невизнані? Так зване «міжнародне співтовариство» усе меншою мірою є «співтовариством», тобто рівновагою взаємного визнання. У ході розпаду СРСР колишня міжнародно-правова система виявилася зруйнована – вона перестала бути гарантією статусу її засновників і учасників. У певний момент з'ясувалося, що на просторі Євразії «усі ми трохи невизнані», і горде звання держави-члена ООН у цьому факті анічогісінько не змінює.

Робити вигляд, що усього цього не відбулося, значить за замовчуванням залишати «ключі визнання» у чийхось чужих руках. Кажучи конкретніше: дозволяти «світовому лідеру» вирішувати питання легітимності «проблемних» держав і режимів від імені зниклого «співтовариства». Тому що США, при всій демонстративній брутальності їхньої переваги, залишаються силою, що спекулює на цій неясності. Саме Північноамериканські Штати продовжують отримувати символічний капітал з демонтованої їхніми зусиллями «багатосторонньої» міжнародної системи.

Іншими словами, універсалізм американської імперії, як і її символічний капітал, є значною мірою позиковим. Цей парадокс пов'язаний із залишковими звичками пост-імперського (чи, якщо дивитися

з погляду майбутнього, до-імперського), «оонівського» людства. Висновок напрашується сам собою, і його вдавана парадоксальність не повинна нас бентежити: саме участь таких країн, як Росія, в імітації зниклого міжнародно-правового порядку робить американську імперію воістину світовою. І немає потреби пояснювати, що однією з найбільш тривожних ознак такої імітації став феномен невизнаних Росією проросійських держав на постсоветському просторі.

Сьогодні жодне з існуючих квазідержавних утворень на просторі СНД (уже звично кажучи, «невизнаних держав») не може беззастережно претендувати на міжнародне визнання як держава. За останні десять років на політичній карті Євразії відбулися воістину драматичні зрушення, і, за великим рахунком, усі держави Євразії стали невизнаними. Ми спостерігаємо в усьому світі дію ефективного механізму з обмеження національних суверенітетів.

Це відбулося не тільки тому, що ключі від критеріїв легітимності того чи іншого режиму перебувають в руках одного світового суверена – США. Крім того, це стало можливим за добровільної відмови від політичного на користь гедонізму в елітах помітно збляклих національних держав. Точніше, стандартний фокус із «зрадою номенклатури» поставлений на конвеєр.

Перефразуючи поета, можна сказати так: «Якщо нові держави запалюють – значить, це комусь потрібно!» Сьогодні завдання світового суверена полягає не в тому, щоб уникати загострення конфлікту. А тим більше, не в тому, щоб переконати (а якщо буде потрібно, то і змусити!) існуючі квазідержавні утворення відмовитися від претензії на власну державність. Або знайти якусь прийнятну форму асоціації з їх прабатьківщиною – «старими» чи «визнаними» державами. Навпаки, роль «політичних новотворів» сьогодні вбачається у зовсім іншому – служити вогнищами керованого конфлікту на всьому просторі Єврозії.

Справа зовсім не в тому, що певне мітологічне «міжнародне співтовариство в цілому» не може бути зацікавлене у появі нових держав-утриманців. Зрозуміло, що нове утворення повинно бути спроможним забезпечувати своє існування поза колись «рідною» державою, від якої воно хоче відокремитися (держави-донора). У багатьох з невизнаних держав йдеться саме про наявність мінімально достатнього економічного потенціалу і необхідної організаційної здатності, щоб забезпечити соціальну і територіальну стабільність.

Стандартне пояснення цього феномена «невизнання» таке. По-перше, поширилась практика «подвійних» стандартів: одним народам на не цілком зрозумілих підставах дозволяють реалізувати своє право на самовизначення, а іншим у цьому відмовляють. По-друге, існуючи поза правовим полем і практично ніким не визнані офіційно, квазідержавні утворення майже неминуче криміналізуються внутрішньо. Вони обростають не цілком легальними зовнішніми зв'язками і «сірою економікою». Ці країни стають каталізатором суперечностей і конфліктів між втягнутими у ці «інтимні» зв'язки державами. Нарешті, по-третє, і це особливо тривожить політиків, приклади вже існуючих квазідержавних утворень створюють певний небезпечний прецедент, надихаючи нових претендентів на самовизначення.

У результаті виникає загроза появи рівнобіжної системи невизнаних держав (наприклад, відома історія з СНД-2), причому в умовах поглиблення кризи міжнародно-правової системи. Ще зовсім недавно перелік невизнаних держав вичерпувався Тайванем і Північним Кіпром. Сьогодні до нього входять також Абхазія, Придністров'я, Південна Осетія і Нагорний Карабах; завтра до них можуть приєднатися Іракський Курдистан, «держави» тамілів; а післязавтра і Країна басків, і Гірський Бадахшан, і Синьцзян. А є ж ще і Тибет, і велика група автономій у складі Росії. Щодо Казахстану, досить згадати питання про Північний Казахстан. Досвід кривавої Чечні показує, якою трагедією може обернутися недооцінка феномена невизнаних чи самопроголошених держав.

Сучасній державі, що історично виникла у XVII столітті і вже звично (ніби завжди!) займала певну територію, належали прерогативи суверенітету і встановлених кордонів, визнаних іншими державами. Кожна держава мала права, тотожні правам інших держав (інакше кажучи, рівні права). Це дозволяло встановити баланс сил, на якому базується уже звичний європейський порядок. Таку систему балансу сил між рівноправними державами німецький політолог Карл Шміт називає *jus publicum Europaeum* (найбільш ілюстративними прикладами цієї рівноваги є Віденський договір 1815 р. і Вестфальське перемир'я 1648 р.).

Сьогодні моноліт національно-державних утворень пост-вестфальського, пост-версальського чи пост-ялтинського світу (потрібне підкреслити) затемнений непростими глобалізаційними змінами. Інтерференція взаємодіючих світових сил створює динамічні точки спокою чи тимчасові вогнища рівноваги – точки лібрації. Спокій на кшталт «ока урагану» породжує все нові й нові вогнища майбутніх бур. Це і є, на мою думку, прояв нового феномену світо-економіки у виді невизнаних держав і спірних територій. Вони суть провісники майбутньої дефрагментації політичного простору.

Невизнані держави стали сьогодні невід'ємною частиною глобалізації світо-економіки. Раніше всі еліти (монархи, диктатори і вожді) тримали гроші «на чорний день» в одній Швейцарії і відпочивали/лікувалися в одній Німці (варіант, Баден-Бадені), проте чітко контролюючи свою національно-територіальну економічну і державну рамку. Сьогодні ми бачимо вибуховий ріст територій «порто-франко»: росте число невизнаних держав, усякого роду офшорів і особливих територій-курортів.

Чому всі ці феномени можна поставити в один ряд? На мій погляд, це зовнішній прояв масової стандартизації укладу «дольче віта», що відбувається на наших очах. Внутрішньо це означає добровільну відмову від традиційної ролі для осілих політичних еліт і їхній перехід до життя мандрівного «верхнього середнього класу». Точніше, до стану деполітизованого прошарку, безвідповідального за національну територію, а тому і, за великим рахунком, бездомного. Та й у недалекій перспективі зовсім не потрібного у своєму лідарстві...

Згадаймо історію однієї добре відомої нам невизнаної держави – а саме, ССРСР. США, які набирали сили, були готові негайно визнати большевиків на утримуваній ними невеликій частині Росії, з одночасним визнанням усіх самопроголошених, а тому невизнаних територій, але суворо за планом Вільсона. Однак, коли у 1922 році большевицька влада зуміла відновити територіальну єдність країни, США тривалий час (аж до 1933 року) відмовлялися визнати історичну територію Росії у формі ССРСР. І лише світова війна за свої кордони зробила ССРСР повноважним суб'єктом світового права, а її політичний клас тимчасово вийшов з режиму зовнішнього управління.

Ми якось на мить призабули, що сьогодні кордони РФ і усіх визнаних і невизнаних держав СНД – це лише адміністративні кордони колишнього ССРСР. Ми за ці кордони ще насправді не воювали, тому вони дуже динамічні від зовнішнього впливу і дуже умовні. Тому і продовження «нового вільсоніанства», як і реалізація планів у дузі архівних нотаток

полковника Хауза, для нас зовсім не скасовані. (Якщо є кадри, кошти, плани, то перешкодити може, мабуть, лише інша протидіюча організована сила!)

Ось чому, міркуючи про проблему «невизнаних держав» (як, утім, і пов'язану з нею дуалістичну проблему «прав на самовизначення»), ми не повинні забувати про історичні приклади: про політику президента Вудро Вільсона наприкінці Першої світової війни і про тодішню спробу вперше зробити універсальними для усього світу принципи доктрини Монро. Нагадаємо, що ця доктрина висувала волевиявлення США як єдине джерело нового міжнародного права.

Ще Карл Шміт неодноразово підкреслював, що доктрина Монро в історичній перспективі зазнала діалектичної трансформації. З інструменту так званого захисту вона перетворилася на інструмент завоювання, на знаряддя американського експансіонізму. Мова доктрини Монро є показовим для нас прикладом корупції політичної мови. Без розуміння існування цієї політико-семантичної проблеми інтервенціонізм завжди буде уявлятися нам як самозахист, колоніальне поневолення – як установлення демократії, а встановлення маріонеткових режимів – як створення чи збереження цивілізованих форм правління. Саме звідси бере свій початок сучасна роздвоєна мова всіх спецоперацій зі «збереження миру» чи легка хода горезвісних «миротворчих контингентів».

Говорячи цією плутоною мовою, ми ніяк не можемо прийти до чітких критеріїв для опису проблеми «невизнаних держав». Поряд із цією безумовною важливою проблемою формування самостійного «нового політичного словника» для опису навколишнього світу, що змінився, необхідно зазначити наступне. Карл Шміт завжди підкреслював необхідність створення нового Великого простору Евразії, сприйнятого ним за деякою аналогією з Американським Великим простором, визначеним доктриною Монро. Цей політичний простір повинен безумовно виключати будь-яке іноземне втручання, і насамперед втручання США. Стосовно Росії це,

передусім, означає вихід із системи зовнішнього управління і формування власних критеріїв легітимності на постсовєтському просторі.

Карл Шміт у своїх роботах визначив поняття раціонального принципу Великого простору, включаючи в це поняття Імперію: «Хоча поняття Великого простору споріднене з поняттям Імперії, обидва поняття не тотожні, оскільки не кожна держава і не кожен народ, що входять у Великий простір, є частиною імперії». Імперія, за Шмітом, «є провідною і підтримуючою силою, політичні ідеї якої панують у певному Великому просторі». Кодекс поведінки між окремими Великими просторами – це взаємне невтручання. Таким чином, у цьому шмітівському підході ми можемо сьогодні знайти зникаючу можливість для створення системи взаємного визнання як «невизнаних», так і всіх інших держав на постсовєтському просторі!

Кажучи про невизнані держави, ми часто говоримо про них, як про «піратські республіки». (До речі, назва найвідомішої з «піратських республік» дуже виразна – це Ліберталія.) Привід для того дають супутні невизнаним державам «радості» у виді «сірої» чи навіть «чорної» економіки: контрабанда, чорні офшори і незаконне переміщення осіб. Що ж, в історії відомі декілька «піратських республік» у Карибському морі, Алжирі, Китаї. (Зустрічалися, хоч і трохи рідше, такі утворення на суші. До них, до речі, деякі історики відносять не тільки дудаєвську Чечню, але і Запорозьку Січ.)

Здобути військову перемогу над такими «невизнаними державами» у свій час не змогли навіть такі могутні морські держави, як Іспанія й Англія. Піратські держави зазвичай розташовувалися досить далеко для того, щоб їх можна було втихомирити без спорядження спеціальних експедицій з території країни-жертви. Відсутність розвинутої берегової інфраструктури, та й цінності території як такої звільняло піратів від необхідності захищати «національно-територіальну рамку», а значить, надавало необмежені можливості уникати не вигідного бою. Власне, головна проблема відносин «великих держав»

з піратськими новоутворами полягала у простій формулі: з ними мирилися, поки збитки від грабежів були значно менші від витрат на спорядження каральних експедицій.

Отут важливо мати на увазі, що розбійне державне піратство корсарів у минулому – це основне джерело нагромадження первісного капіталу в Англії XVII-го століття. Піратство, заохочуване і спонсороване королівським домом, призвело до напливу багатства на Острів. Це допомагало утворенню класу багатих підприємців, яких Карл Шміт дуже сучасно називає «корсарами-капіталістами». Саме піратство, підкреслює Шміт, а не вільна торгівля були джерелом первинного нагромадження капіталу. (Ліберальна ідеологія вільної торгівлі тим самим виглядає мітологією найчистішої води.)

Шміт наводить приклади того, що піратський розбій послужив економічним поштовхом до розвитку капіталізму в Англії: «Ліберальний принцип «свободи мореплавства», яким хизувалася Британська імперія, насправді походив з практики піратського розбою в минулому. Дійсно, що може бути краще для піратів за покликанням, аніж нічим не обмежена свобода мореплавства! Але кожному зрозуміло, що свобода мореплавства для піратів – не свобода для всіх інших». У своїй останній роботі «Теорія партизана» Карл Шміт завбачливо згадує про двох інших учасників війни на морі, крім уже згаданого пірата. Це – нейтральний порушник блокади і нейтральний перевізник контрабанди. Сьогодні радше саме вони, а не пірати, стали базовими моделями для цілого ряду новостворюваних невизнаних держав. Але наскільки стійкою і перспективною є така модель державного будівництва у стратегічному плані?

Тут важливо підкреслити, що лідери нових держав бачать свою мету не в утвердженні суверенітету, а пускаються у «дуже вигідну, але ризиковану комерційну пригоду». При цьому вони не мають воювати, навіть якщо їх самих розглядають як ворога у сенсі міжнародно-правових норм, адже їхній соціальний ідеал – це добрий гешефт. Шміт не дарма

зазначає: «Вони не думають про те, щоб захищати будинок, вогнище і батьківщину від чужого загарбника, що належить до прообразу автохтонного партизана».

Сьогодні нові держави – це здебільшого «сірі» зони торгівлі, вогнища найдохідніших операцій і лише засіб для зменшення трансакцій. Саме вони є форпостами трофейної економіки чи факторіями для піратського освоєння і поглинання нині Великих просторів, у тому числі і простору Евразії. Дуже повчально, що «піратська героїчна епоха» тривала близько 150 років, приблизно від 1550 до 1713 року. Чи, як відзначає Шміт, з часу початку боротьби протестантських держав проти католицької Іспанії і до моменту укладення Утрехтського миру (1713), оскільки тоді відбулася консолідація системи європейських держав.

З того моменту, як військові сили морських держав могли здійснювати ефективний глобальний контроль, а нова, збудована на морі всесвітня гегемонія Англії вперше стала очевидною, за словами Карла Шміта, «пірат перетворився відтепер на жалюгідного злочинця». За цією логікою стає ясно, що нерегулярний характер боротьби за нову державність сьогодні вступив на службу типово морської світової політики, що безжалісно дискваліфікує і криміналізує будь-яку нерегулярність в галузі держави і права. Адже, за точним визначенням Шміта, «поняття «пірат» включає неполітичний характер поганого способу життя, що включає розбій і особисту вигоду».

Тут не можна пройти повз інший важливий феномен «невизнаних держав», а, саме, сприйняття їх як «партизанщини». Партизанський рух, за Шмітом, це інтенсивна політична ангажованість, яка власне відрізняє партизана від інших борців. Недарма Шміт звертав увагу на те, що партизана необхідно відрізнити від звичайного розбійника і злісного злочинця, чиїми мотивами є особисте збагачення. Карл Шміт писав: «Партизан має ворога і «ризикує» зовсім в іншому сенсі, ніж порушник блокади і перевізник контрабанди. Він ризикує не тільки своїм

життям, як будь-який регулярний учасник війни, але і територією».

Історичний досвід показує, що державність невіданих територіальних утворень може бути віднайдена лише завдяки союзові нових «самозакріпачених» еліт з масами, що взаємно відчувають історичну відповідальність за свою територію і розуміють усю непоправність втрати держави. Як влучно сказав у телеінтерв'ю один житель колись незалежної Аджарії: «Вони, усі ці абашидзе, можуть жити і тут, і там, а ми – тільки тут».

Ось це над-цінніше ставлення до своєї території і державності, як до непоправної втрати, є важливим критерієм для визначення майбутнього «невизнаних держав». Найбільший шанс стійкої самоідентичності мають ті невизнані утворення, що переступили через кров війни за самовизначення. Тому партизанські республіки, де вожді і маса випробували єдність долі, іноді можуть ставати незалежними державами, а піратські республіки – ніколи. Так само, як усі офшори рано чи пізно закриваються, або їм знаходять більш вигідну заміну для зниження витрат. Так само, як усі курорти неминуче порожніють – на «мертвий сезон» або просто назавжди виходять з моди.

Ми бачимо, що системна криза влади характерна для багатьох «визнаних» країн у постсоветському просторі. Ця проблема є результатом кризи нової державності, а точніше сказати, узаконеної нелегітимності «власних держав», що виникли на «руїнах» СРСР. Під легітимністю варто розуміти не тільки сприйняття влади як законної, але і як влади «своєї», що виражає інтереси всіх громадян незалежно від їхньої етнічної приналежності.

Слід підкреслити, що політична логіка «відновлення державності» традиційно базувалася на абсолютизації поняття «своя земля». Як ідеологічний концепт «своя земля» передбачає пріоритет етнічної колективної власності. Етнос і тільки він може виступати верховним власником і розпорядником цієї землі. При цьому (на відміну від обґрунтування прав власності в цивільному праві) права на «свою

землю» трактуються на основі історичного «права бабків». Легітимація влади у нових державах СНД відбувалася на основі «принципу крові», але під гаслом створення своєї держави, що виражає інтереси «своєї» землі. Але проходження саме цього принципу в остаточному підсумку заклало міну під легітимність нових держав, наприклад, у Грузії.

З іншого боку, без «зміни віх» на імперську ідеологію або шмітівську методологію суверенітету стосовно великих євразійських просторів, малі країни в майбутньому приречені на подальший розпад на кілька квазі-держав. Результатом цього процесу, прогнозованого ще Валерстайном, стане колапс на всьому просторі СНД. Такий сценарій розвитку подій не може влаштувати ані Росію, ані навіть США, що усе більше і більше втягуються у розв'язання постсовєтських вузлів. Сьогодні очевидно, що без врахування американського фактору російська зовнішня політика в СНД буде усе більше неадекватною. Зауважимо, що російська зовнішньополітична невизначеність із приводу Іраку якраз мала наслідком наступну «несиметричну відповідь» США у виді просування військових баз на постсовєтському напрямку.

Тому застосування в СНД сценарію, уже неодноразово перевіреного для країн «осі зла», є лише питанням часу. Стосовно Росії чи таких ключових країн Євразійського простору, як Казахстан, цей виклик означає не тільки перспективу «втрати бізнес-партнерів» чи загрозу хаотизації Середньої Азії. Тут радше вірна оцінка Модеста Колерова про те, що «відбувається реальне створення механізму обмеження суверенітетів». Але перш, ніж міркувати про те, як буде використаний новий механізм біля наших власних кордонів, варто зрозуміти головне – як і проти кого працює цей механізм. І отут методологія Карла Шміта, представлена у його «Теорії партизана», надає посильну допомогу.

Карл Шміт у ній ще раз підкреслює, що класичне, зафіксоване в XVIII-XIX століттях поняття політичного було засноване на державі європейського міжнародного права. Починаючи з XX століття,

війна держав заміняється спочатку революційною війною партій, а потім і новою формою тотальної війни. Уже так звана «холодна війна», на думку Шміта, не була наполовину війною і наполовину миром, але була «приспосованою до стану речей участю справжньої ворожнечі з іншими відкрито насильницькими засобами». Газета «Таймс» недарма порівнювала воєнні дії англо-американської коаліції в Іраку з моделлю перманентної революції. Ця революційна практика руйнування соціальних структур не зводиться тільки до «азіатських безладів» під добре знайомим нам гаслами: «Мир хатинам, війна палацам».

Тотальна війна, що триває зараз у світі, лише зовні виглядає грою «точно контрольованої нерегулярності й «ідеального безладу», ідеального тою мірою, якою ним могли б маніпулювати світові держави». Тим самим, усі ці ручні «вороги за викликом» – гвардія Саддама, що розчинилася в пісках, чи віртуальний бен Ладен – є лише об'єктом маніпуляції у «керованій» війні. Чи стали, за точним визначенням Шміта, «замінним знаряддям могутнього центру, що творить світову політику, який вводить його в дію для явної чи невидимої війни і, згідно з обставинами, знову відключає».

Яскравим прикладом застосування такого «військового піару» стали рухомі картинки, що продемонстрували світові «живого Саддама», майже притомного і майже справжнього. Представник Ватикану так прокоментував телекадри огляду старозавітного старця: «Вони поведуться з ним, як з худобою!» Дійсно, військовий ветеринар без усяких церемоній крутив голову істоти, удень з вогнем заглядав йому в пашу, щось пильно розглядав у волоссяному покриві над вухами. Потім до мільйонів телеглядачів дійшло, що фельдшер із протестантською наполегливістю шукав ікла і роги у «ворога роду людського»! Бракувало лише крупних планів з оглядом хвостової частини істоти чи демонстрації роздвоєних копит.

Дарма, дотримуючись старої, уже відіграної прагматичної схеми, місцеві еліти СНД будуть до

останнього намагатися грати на суперечностях між Росією і США. Американським гарантіям безпеки довіряти вже не слід. Занадто далеко простір СНД від Вашингтона, і занадто невелика моральна відповідальність єдиної наддержави перед черговою «заморською територією». Зате інтереси американського бізнесу США завжди будуть відстоювати дуже жорстко, незважаючи на ображені лементи змінних хазяїв країни. І телекадри роззявленого рота Хусейна чи розгубленого обличчя Шеварднадзе будуть живим нагадуванням для національних еліт про невисоку ціну виданих їм гарантій.

Публічна демонстрація схованого в норі піщано-го джина, що володіє всіма ознаками демонічної істоти, стала вагомим «аргументом» у тривалій війні в пустелі. Війні, що давно переросла з «миротворчого конфлікту» чи навіть «війни за нафту» у стадію тотальної війни. У шмітівській «Теорії партизана» зроблено важливий висновок, який придатний до ситуації нинішньої тотальної війни. «Люди, що застосовують такі засоби проти інших людей, змушені також і морально знищувати цих інших людей, тобто своїх жертв і свої об'єкти. Вони повинні оголосити супротивну сторону в цілому злочинною і нелюдською, тотальною малоцінністю».

Оголошення війни завжди є оголошенням ворога. За виразом Шміта, ворог не повинен бути чимось таким, що з якоїсь причини повинно бути усунуте і через свою малоцінність знищене. Однак, тотальна війна має «власну логіку». Це логіка тотальної відсутності цінності і тотального знищення носія цієї відсутності цінності. Особливо якщо ця «жалюгідна і незначна особистість» могла (чи була призначена ЗМІ!) володіти ЗМЗ чи могла продавати технології і матеріали для створення зброї масового знищення. От чому сучасні високотехнологічні чи абсолютні засоби ведення війни вимагають показати на потіху світу «абсолютного ворога», що має абсолютно нелюдський вигляд.

У протилежному випадку, у жорна «власної логіки» потрапляють самі влаштовувачі тотальної війни, чи, як сказано в «Теорії партизана», «інакше

вони самі є злочинцями і чудовиськами, нелюдами». Тому головна небезпека полягає сьогодні не в наявності засобів масового знищення і не в пробудженому дораціональному злі людини. Вона полягає в наростаючій неминучості морального примусу, а, отже, в обов'язковій демонізації поваленого ворога, у виді скинутих національних еліт. Недарма Карл Шміт попереджав про ту критичну ситуацію, коли «логіка цінності і малоцінності розгортає усю свою нищівну послідовність і змушує всі нові, усе більш глибокі дискримінації, криміналізації і знецінення аж до знищення всілякого життя, що не має цінності».

Тому не слід усе, що відбувається в Євразії, пояснювати новомодною нафтовою мовою чи зводити до захоплення «піратами ХХІ століття» трофейних свердловин. Нагадаємо, що шмітівське поняття «пірата» означає принципово «неполітичний характер поганого способу життя, що включає розбій і особисту вигоду». Йдеться радше про зміну понять самої війни. Тому гасло моменту сьогодні звучить так: «Мир – свердловинам, війна – палацам!» Сьогодні міждержавний мир, що трансформувалася спочатку в ленінський «мир – народам!», перетворився у «мир для свердловин».

Це колись вважалося, що окупаційні влади прямо зацікавлені в тому, щоб на зайнятій їхніми військовими територіями панував порядок. Тепер же війська очолюваної США коаліції (важко назвати їх окупаційними!) навіть не намагаються наводити імітацію порядку. Вони не просто ігнорують проблеми місцевого населення, а прямо заохочують до вивільнення тотального безладдя.

Нинішній різновид війни з криміналізацією військового супротивника в цілому добре знайомий росіянам як громадянська війна класового ворога з класовим ворогом. Але навіть якщо головна декларована мета війни зовнішня – скинення уряду ворожої держави, то і тоді революційна дія вибуху криміналізації ворога спрямована усередину, на руйнування соціальних структур суспільства. Коли погроми магазинів і загальний розгул грабежу пов'язують

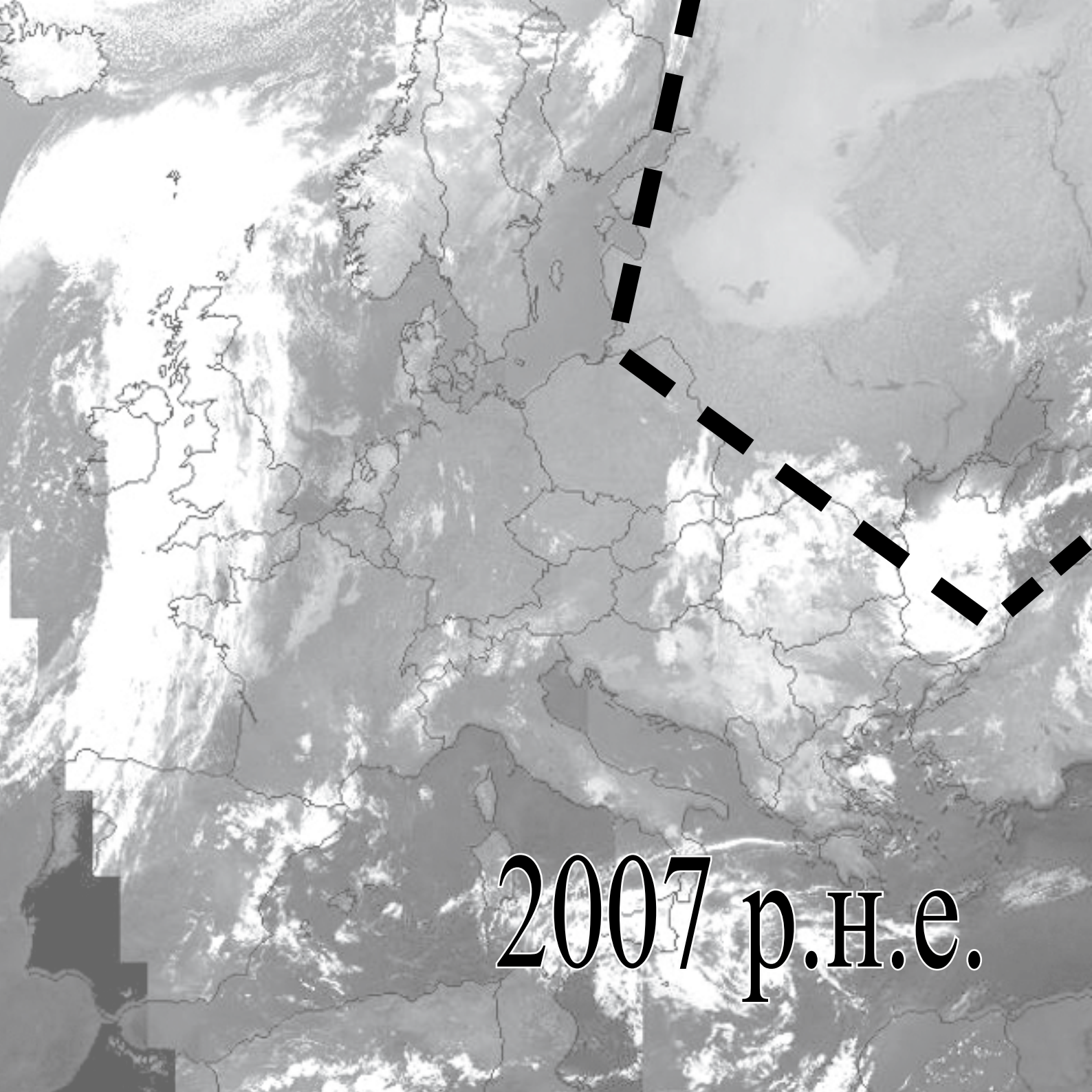
усіх, суспільство перестає триматися у сфері політичного і падає в сферу кримінального. Тоді, відзначає Шміт, припиняється конвенціональна, традиційна гра. «У таких випадках нерегулярність є не політичною і стає суто кримінальною, тому що втрачає позитивний зв'язок із будь-де наявною регулярністю».

156

Зовнішня суперечливість декларацій наспіх збитої коаліції, що почала за упокій нібито наявної ЗМЗ лиходія Хусейна, а закінчила ритуальним походом за здоров'я демократії, отримує свою внутрішню логіку в цій новій війні без старих правил. У цій логіці «торжества демократії» сама можливість «розвитку» країн (у тому числі економічного!) виявляється повною ілюзією, а великий проєкт «навздогінної модернізації» може бути відтепер зданий на брукт.

Тим самим, під запущений один раз механізм обмеження суверенітету підпадають не тільки країни «осі зла» чи нові держави у «невизнаній Евразії». Під каток його дії «лягають», насамперед, усі країни, названі Валерстайном «напівпериферією». Тобто держави, що компенсують свої економічні характеристики військовими і політичними засобами, а нині форсують свої оборонні програми у світлі наочного уроку деполітизації силою.

2007 г.н.е.

Тарас
ВОЗНЯК

КОРДОНИ,
ЩО

159

закриваються

Свого часу Вольтер сказав – *«ваша свобода закінчується там, де починається мій ніс»*. І мав рацію у тому, що свобода чи право однієї особи обмежується свободою чи правом іншої. Між двома вільними особами неначе постає кордон, через який не можна переступати. Тобто існує певного роду паритетність. Але до того часу, коли одна з них не вирішить, що їй цього поля свободи замало і почне його розширювати. Але коштом іншого, по суті, анексуючи його поле свободи.

Звичайно, в ідеалі, якщо ці суб'єкти укладуть між собою угоду не порушувати певних норм, то вони обидва зможуть розширити своє поле свободи, об'єднавши два поля свободи.

Щось подібне відбувається у ЕС. Країни члени ЕС уклали між собою *Шенгенську угоду* про ліквідацію кордонів між ними і вільне безвізове пересування громадян, товарів, послуг та інформації. Між Францією та Німеччиною чи Бельгією кордону вже давно немає.

З 1 січня 2008 р. до цієї угоди приєднуються Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія. Поле вільного пересування у ЕС істотно збільшиться. Щоправда, громадяни цих країн і так мали право вільного пересування вже давно, ще навіть задовго до вступу у ЕС. Хоча це не стосується, скажімо, працевлаштування – для цього у більшості країн є свої правила. По суті, приєднання цих країн до Шенгенської угоди мало б просто ліквідувати старі адміністративні бар'єри на кордонах старих та нових членів ЕС.

Однак не тільки. *Розширення поля свободи для громадян ЕС парадоксальним чином обмежило поле свободи для їхніх сусідів*. Шенгенський режим покликаний не лише розширювати це поле свободи для громадян ЕС, але й обмежувати його для громадян третіх країн, до яких і відноситься Україна. Він повинен захистити ЕС від небажаної та нелегальної міграції, нелегальної контрабанди наркотиків, зброї і т.п. Ліквідація внутрішніх кордонів у ЕС йде пара-

лельно із зміцненням зовнішніх кордонів. Тут розбудовується потужна охоронна інфраструктура, вводиться більш жорсткий контроль, а також запроваджується більш жорсткий шенгенський візовий режим для третіх країн.

Спостерігаючи впродовж двадцяти років за змінами на українсько-польському кордоні, які відбуваються після падіння комуністичної системи, не можу позбутися відчуття, що щось тут не так. Щоб це зрозуміти, потрібно, напевно, провести невеличку ретроспекцію.

Кордони відкрилися ще за СРСР. «Перестройка» Михайла Горбачова, проголошена у другій половині 80-х рр., передбачала і лібералізацію у цій сфері. Особливо інтенсивне пересування громадян було в межах Центрально-Східної Європи – колишніх країн комуністичного табору, для в'їзду в які не потрібно було віз – вистачало закордонного паспорту. Після практичної закритості кордону буквально мільйони громадян отримали змогу вільно пересуватися на багато більшому просторі, ніж до того.

З проголошенням незалежності України 1991 р. аж до початку підготовки Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини до вступу у ЕС рух громадян був вільним, безвізовим і масовим. Українсько-польський кордон щорічно перетинало у середньому 6 млн. громадян. Упродовж десятиліття відбувалося вільне та інтенсивне спілкування двох суспільств. Завдяки цьому вдалося зняти багато стереотипів, вирішити багато застарілих історичних проблем.

У 2003 р. відбулося введення візового режиму спочатку Чеською Республікою та Словацькою Республікою. А напередодні вступу до ЕС 2004 р. візовий режим ввели Республіка Польща та Угорська Республіка. Ці дві держави демонстративно ввели візи в останній момент перед вступом, що сприйнялося в Україні як жест доброї волі і захід вимушений – цього вимагав ЕС. Ще одним жестом доброї волі стало те, що візи були безкоштовними. Попередньо ці країни розбудували в Україні систему своїх консульських установ. Польща – у Львові, Луцьку, Одесі, Харкові, Угорщина – в Ужгороді,

Словаччина – в Ужгороді, Чехія – у Львові. Румунія відкрила своє консульство у Чернівцях. Щоправда, пропускна спроможність навіть цих установ не змогла впоратися з потребою. Впродовж усього цього часу були проблеми з чергами під консульствами, корупцією у консульствах і під ними. Тим не менше, вони все ж на загал вирішували завдання, хоча інколи доводилося у непристосованих приміщеннях, як от Генеральне консульство РП у Львові, видавати до 1000 віз щодня.

Але до цього часу ці країни видавали національні візи. Процедура отримання національної візи цілком інша, ніж шенгенської. Кількість відмов тут була практично мінімальною – радше з вини чи неуважності самого заявника. Натомість отримання шенгенської візи набагато складніше. Кількість відмов, як показує практика консульських установ країн членів Шенгенської угоди, набагато більша. Практично вона перетворює процедуру отримання візи у кошовну, бо ці візи платні, і разом з тим безнадійну справу. З огляду на те, що країни-члени Шенгенської угоди до нинішнього дня не мають жодної консульської установи поза Києвом, більшість громадян до вартості візи повинні ще додати вартість приїзду до Києва та перебування у Києві. Часто потрібно приїжджати по декілька разів. Таким чином, реальна вартість візи дуже велика. А після того людина зазвичай отримує відмову або короткотермінову одноразову візу. Практики багаторічних віз ЕС майже не застосовує. Електронний бланк заявки на візу дозволяє вписати тільки 90 днів. Незрозуміло, як клопотатися про річну візу, хоча такі є.

З 1 січня 2008 р. цей режим діятиме на всіх західних кордонах України, окрім Молдови, зрозуміло. І весь тягар знову впаде на консульські установи нових членів ЕС. Старі члени ЕС так нічого і не зробили, щоб зняти напругу на кордоні, яка неминуче виникне із введенням шенгенського візового режиму. Відвідуючи нещодавно західний регіон України, посол ЕС в Україні Іен Боуг практично на всі питання щодо візового режиму відповідав однотипно – ці

питання є в компетенції країн, які вводять цей режим на кордоні. І, відповідно, з ними і слід вести переговори. Тоді як вони самі є під тиском всього ЄС.

Які ж проблеми ми маємо? Щонайперше недостатньо розбудовану *інфраструктуру на кордоні*. Скажімо, з нашим головним партнером на заході – Польщею – ми маємо 4 залізничні переходи (Смільниця-Кросценко, Шегині-Медика, Рава-Руська-Гребенне, Ягодин-Дорогуск), 6 автомобільних переходів (Смільниця-Кросценко, Шегині-Медика, Краковець-Корчова, Рава-Руська-Гребенне, Устилуг-Зосин, Ягодин-Дорогуск), 1 піший перехід (Шегині-Медика) і КПП в аеропорту у Львові. От і все. Тоді як Польща на всіх своїх кодонах має (чи тепер вже мала) більше 200 різного типу переходів. Віддаль між переходами більше 60 км, тоді як за європейськими нормами вона мала б бути не більше 20 км. Тільки на Львівщині українська сторона пропонує побудувати переходи Угринів-Долгобичув, Белз-Будимін, Грушів-Будомеж, Нижанковичі-Мельховіце, Мшанець-Бистре, Боберка-Смольнік.

Одним з аргументів, який обгрунтовує доцільність ущільнення візового та контрольного режиму, є *нелегальна міграція з третіх країн*. І дійсно, у 2006 р. на українському західному кордоні було затримано 12 тис. нелегальних мігрантів, які робили спроби проникнути на територію ЄС. Якщо ж оцінювати справжню кількість нелегалів, які таки проникли на територію ЄС, то вона буде приблизно такою самою. Приблизно така сама кількість буде затримана та проникне на територію ЄС і цього року. Причому деяких з цих осіб затримували по декілька разів. Цей потік за останні роки стабілізувався і не зростає, не дивлячись на відносну відкритість нашого східного кордону. Однак чи є він у відносних цифрах аж таким значним для всього ЄС? Якщо у ЄС, за різними даними, нелегально щороку в'їжджає до мільйона осіб. То що може змінити потічок з України? Тим більше, що ущільнення візового та контрольного режиму для громадян України до цього жодного відношення не має.

Україна підписала з ЄС *Угоду про реадмісію* – повернення нелегальних мігрантів до країни, з якої чи через яку вони прибули до ЄС. Однак вона не має такої угоди з Росією, звідки в більшості і прибувають нелегальні мігранти. Таким чином, всі витрати на їх утримання і депортацію лягли на плечі України.

Аналіз ситуації показує, що 70% нелегалів йдуть через словацьку та угорську ділянки кордону. На значно більшій польській ділянці ситуація набагато краща. А це свідчить про те, що не українські, а саме словацькі та угорські прикордонні служби недостатньо ефективно охороняють свої ділянки кордону.

Навіть введення *безвізового в'їзду громадян України до ЄС* не могло б істотно збільшити потік нелегальних мігрантів з третіх країн, оскільки вони просто не могли б мати українських закордонних паспортів. А отримання українського громадянства не така вже й легка і регульована справа.

Наступною є проблема легальної і нелегальної міграції громадян України. В пресі постійно мусуються цифри, які сягають 5-7 млн. осіб. Натомість реальнішою виглядає цифра 1,4 млн. осіб. Ми можемо оцінити нелегальну і вже легалізовану трудову міграцію до країн ЄС приблизно так: Італія – до 400 тис., Іспанія – до 300 тис., Португалія – до 200 тис., Польща – до 150 тис., Чехія – до 150 тис. Якщо ж говорити про країни, у яких доволі жорстко контролюється ринок праці, як-от Німеччину, Францію чи Велику Британію, то тут цифри будуть на порядок меншими і сягатимуть 20-50 тис. Цей навіть побіжний аналіз показує, що нелегальна міграція громадян України йде в країни із слабо контрольованим ринком праці, або з певного «закривання очі» на проблему. Мало того, ЄС насправді потребує робочих рук з України, і чим далі, тим більше він їх потребуватиме. І у цьому сенсі ми маємо справу з певною нещирістю – з одного боку, закривання свого ринку праці, а з іншого – спроби створити щось подібне до «зеленої карти» традиційно іммігрантських країн, як США чи Канада. Вже сьогодні йдеться про запрошення до роботи у ЄС програ-

містів, хірургів та інших висококваліфікованих спеціалістів. І цю тенденцію за обставин, що склалися на всьому постсоветському просторі, можна вважати певним викликом для України. Ми не можемо бути постійним донором висококваліфікованої робочої сили для всього світу.

Разом з тим, виїзд за кордон останнім часом стабілізувався з двох причин. Перша – це все ж більша можливість знайти працю в Україні. В деяких регіонах вже тепер відчувається гостра потреба у робочій силі. А з іншого боку, виїзд активізується, коли перепад у рівні оплат є 1 до 10. Якщо ж перепад є навіть 1 до 3 – міграція стабілізується і йде на зменшення. Разом з тим, вичерпується і насправді готовий до еміграції контингент.

Наступною проблемою є проблема чисельних в Україні національних меншин: польської – 144,1 тис., угорської – 156,6 тис., румунської – 151 тис. (за переписом 2001 р.). Компактно проживаючи біля кордону, вони можуть мати ускладнення з спілкуванням зі своїми родичами безпосередньо за лінією кордону. Спробою вирішити це питання стало визнання за ними, громадянами України, статусу етнічного угорця чи поляка. Відповідні законодавчі органи цих країн прийняли ухвали щодо цього. Цей статус дозволить їм отримувати шенгенські візи на пільгових умовах, проживати і працювати у цих країнах без того, щоб зголошуватися до відповідних служб, право на пільговий проїзд, навчання і навіть медичне обслуговування. Вже сьогодні статус закордонного угорця діє. Такі пільги могли б охопити 1% населення України. Однак у такому випадку постає законне питання про рівність всіх громадян України безвідносно до національності. Реакція українців на таке правове врегулювання може бути неадекватною. Бо вже сьогодні починає йти мова про 900 тис. етнічних поляків.

Певним врегулюванням могла б бути угода про 50-ти кілометрову зону вздовж кордону з полегшеною формою отримання віз. З Угорщиною угода щодо цього врегулювання підписана, Словаччина не виявила до української пропозиції зацікавлення,

а Польща вивчає це питання. Важливо, що таке врегулювання не ускладнює міжетнічних стосунків на кордоні.

Чинovníки ЄС запропонували Україні спрощену процедуру отримання віз для кількох категорій громадян – студентів, дипломатів, високопосадовців, родичів іноземних громадян, журналістів. На загал ці пільги можуть охопити 4-5% громадян України, причому тих, що живуть у Києві та кількох великих містах. Що теж не вирішує всієї проблеми.

І це при тому, що Україна після Помаранчевої революції сама ініціювала введення безвізового режиму в'їзду в Україну для громадян ЄС. А останнім фіаско нашого МЗСу було введення такого ж режиму для громадян Румунії та Болгарії, які тільки нещодавно ввійшли у ЄС. Аргументом стала теза, що всіх громадян ЄС слід трактувати однаково і всі вони мають однакові права. А що ж громадяни України – їх можна ділити за різними ознаками?

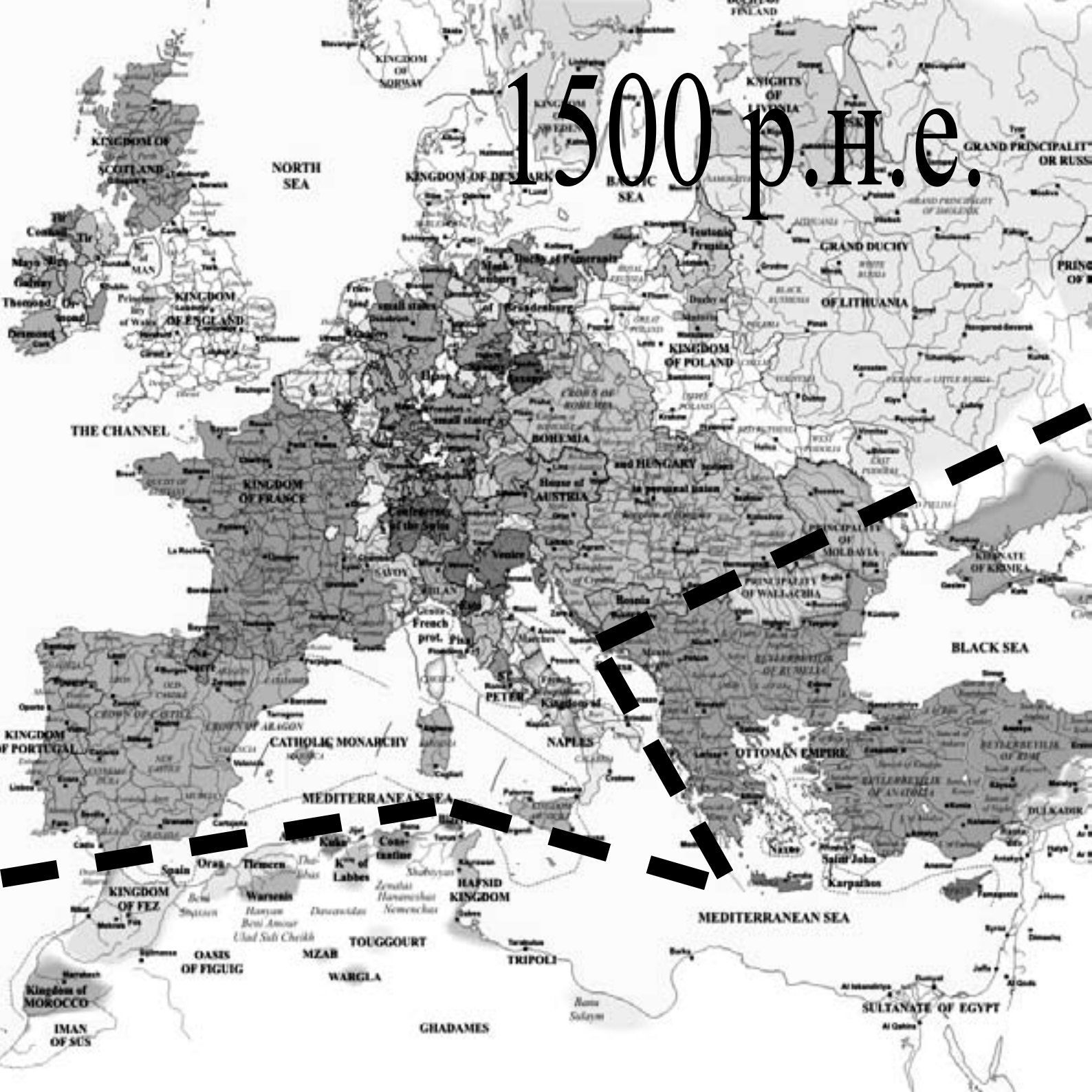
По кому ж вдарить зміна режиму перетину кордону? Якщо вести мову про крупний бізнес, то, звичайно ж, ні. Він долає всі кордони і його проблеми вирішуються на міждержавному рівні. Дрібний бізнес, який головню межує з дрібним перемитництвом, з українського боку може бути ліквідований. Однак дрібні перемитники з Польщі чи Угорщини займуть їхнє місце. Але найбільше постраждає середній бізнес, який існує завдяки відкритості кордону. Тобто удар прийдеться на основу всякого громадянського суспільства.

Так само постраждають і наші суспільства, які знову повинні будуть спілкуватися через жорсткий кордон, як у советські часи. Відвідуючи Львів, посол Іен Боуг кинув таку фразу: «Звикнете». Звичайно ж, так. Нам і звикати не потрібно – ми ж усі колишні советські люди. І що таке «невиїзні», чудово знаємо. Просто з «розширенням поля свободи» у нас якось не складається.

А розмови про кордон і візи з Брюсселем нагадують репліку королеви Франції Марії Антуанети – коли їй доповіли, що народ бунтує, бо не має хліба, вона сказала – «то нехай їдять тістечка».

1500 p.H.e.

неріюс м'яка сила малюкевічюс проти інформаційної геополітики

165

Ця стаття досліджує образ Росії у специфічній постсовєтській країні – Литві. Зокрема, вона зосереджується навколо двох питань: конкуруючої переваги, яку має Росія у своїй інформаційній політиці в інформаційному просторі Литви, і на цілковито негативному образі Росії, що склався у литовському суспільстві.

Литва вступила до Європейського Союзу і НАТО у 2004 році, визначивши таким чином свої життєві політичні цілі. Однак, об'єднанню литовського інформаційного простору, в межах культури і цінностей, із західним інформаційним простором досі бракує чіткості і стабільності. Результати електронного медіамоніторингу (телебачення, радіо) показали значне збільшення російського впливу на зміст литовських медіапродуктів. Значна частина литовського суспільства отримує популярну інформацію і новини про світ і постсовєтський регіон через російські телевізійні мережі. Це може привести нас

межі російської
інформаційної
політики
у постсовєтській
державі

до думки про успіх інформаційної політики Росії в даній постсоветській країні. Проте, громадська думка показує протилежне: у Литві Росію вважають найбільш ворожою країною. Цей парадокс змушує нас шукати прийнятні пояснення і деякі з них будуть представлені тут.

М'яка сила проти інформаційної геополітики

Зазвичай припускають, що Відділ міжрегіональних та культурних відносин із закордонними країнами при адміністрації президента Російської Федерації, який до осені 2007 року очолював Модест Колеров, і є тією установою, відповідальною за підвищення іміджу Росії на постсоветських територіях. Численні заяви екс-голови цього відділу про те, що головною функцією є «гуманітарні стосунки» з сусідніми країнами, так само, як і назва цієї установи, мають вказувати, що Кремль переслідує політику *м'якої сили* у цій сфері.

Патрік Тирел передбачав, що лінгвістичні, релігійні або культурні форми незалежності розвинуть також суверенність в межах глобального інформаційного середовища, яка не обов'язково збігатиметься з територіальними кордонами держави. Отже, важливим питанням є – хто буде монархом нещодавно сформованих середовищ?

Західні учені Роберт О. Кеогане і Джозеф С. Най (Robert O. Keohane, Joseph S. Nye) вважають, що майбутніми монархами будуть ті, хто зможе використати *м'яку силу*. Вони визначають цю силу як «здатність отримати бажані наслідки тому, що інші хочуть того, чого хочеш ти».

Згідно з цим увявленням ефективна закордонна політика буде залежати більшою мірою від популярності і громадського відгуку на ідеї, які підтримуються державою. Щоб сформувати успішні коаліції і підтримку інтернаціональних ініціатив, держави повинні дотримуватися принципів громадських зв'язків, або політичного маркетингу. Отже, соціальні і комунікаційні ресурси (телевізійні канали, радіо і преса) можуть набути навіть більшої цінності, ніж природні ресурси (нафта і природний

газ). У постмодерній політиці влада трансформувалась у комунікаційні структури.

Однак, в Росії поняття *інформаційної геополітики* більш популярне. Представники такої течії (Ігор Панарін, Андрей Манойло) бачать постсоветське середовище як поле інформаційного бою. Згідно з паном Манойло, домінантність в інформаційному середовищі ворожої геополітики може бути забезпечена за допомогою використання таких засобів:

1. Приховане інформаційне управління внутрішніми, економічними і культурними процесами опонента – яке створить бажане підґрунтя для інформаційного, ідеологічного, економічного і культурного вторгнення, і визначить наперед вигідність рішень опонента на користь маніпулятора.

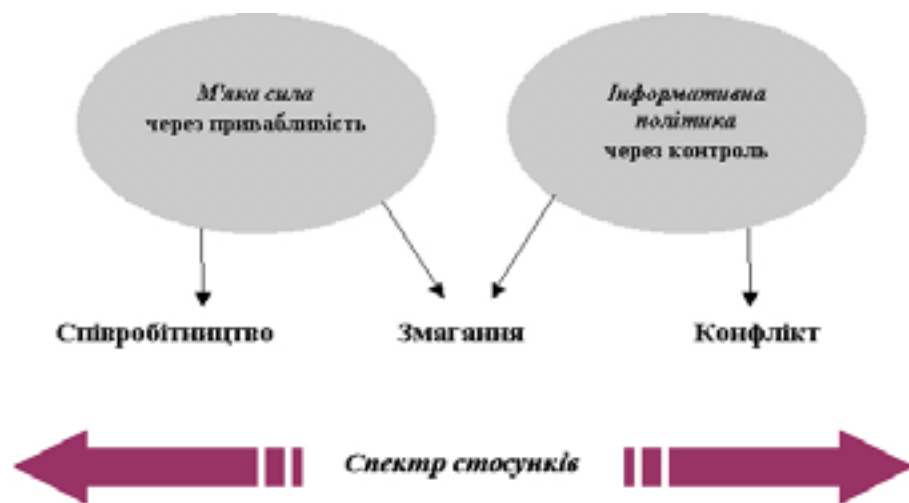
2. Інформаційно-психологічна агресія, базована на економічному, політичному і дипломатичному тиску. Наприклад, недавня винна блокада проти Грузії й Молдови і досі супроводжується інтенсивними інформаційно-психологічними нападами.

3. Інформаційна війна, базована на економічній блокаді і погрозі застосування сили. Росія вдалась до цього засобу після арешту російських військово-службовців у Грузії. Питання економічної блокади піднімалося також проти: Польщі (питання м'яса), Литви (питання «Mažeikių nafta») і «Дружба»), України і Біларусі (газове питання). Більше того, Росія продовжує утримувати свої війська на деяких постсоветських територіях, які дозволяють їй посилювати тиск на місцеві органи влади не тільки економічними та інформаційними способами.

Ми можемо порівняти вплив, породжений політикою *м'якої сили* та *інформаційною геополітикою* на прикладі країни, яка вибирає той або інший шлях (див. Схему).

Відмінність між діячами міжнаціональних відносин, які вибирають одну або іншу стратегію, може бути проілюстрована поділом політиків на «лісів» і «левів», за Ніколо Макіавелі.

Схема: Спектр відносин у глобальному інформаційному просторі і використувані засоби

Характерні персональні властивості політиків (за Макіавелі)

Лиси	Леви
розумні	схильні до конфронтації
маніпулятивні	рішучі
наділені уявою	принципові
шукаючі згоди	надійні
гнучкі	нетерплячі
рішучі	безжалісні
терпеливі	невідступні

Країна, як політичний діяч, може досягнути своїх короткотермінових цілей двома стратегіями. Однак, тривалий період впливу політики *м'якої сили* призводить до співпраці і розуміння, в той час як *інформаційна геополітика* призводить до конфлікту і створення взаємного негативного образу. Причиною того є той факт, що поняття *м'якої сили* ґрунтується на ідеях привабливості і порозуміння, тоді

як поняття *інформаційної геополітики*, навпаки, ґрунтується на ідеях змагань і суперечок між країнами у глобальному або регіональному інформаційному середовищі.

Конкуруюча перевага Росії

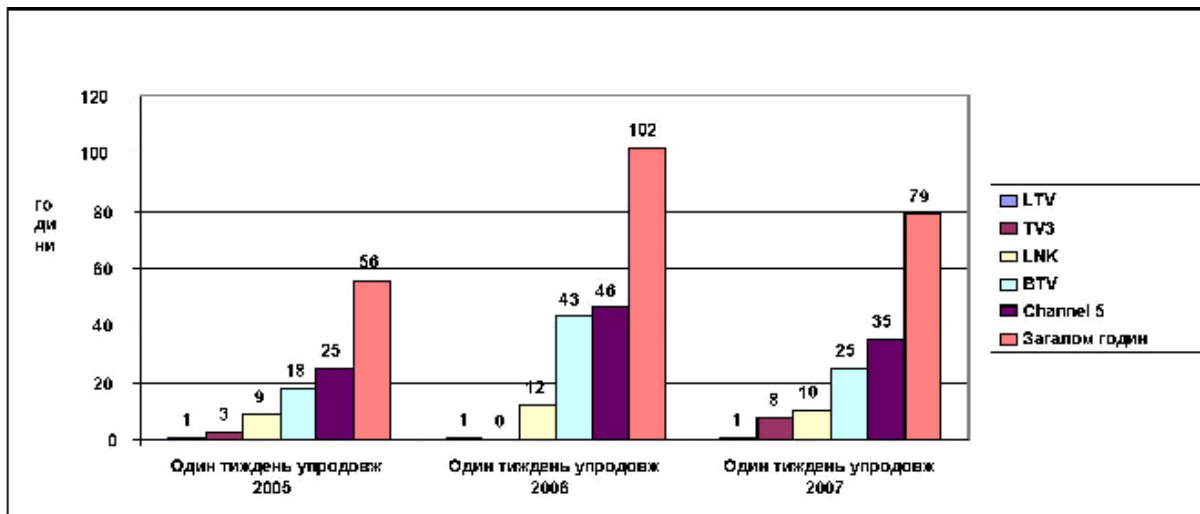
Повна оцінка постсовєтського інформаційного простору наводить на думку, що в більшості постсовєтських країнах Росія має велику конкуруючу перевагу в переслідуванні прагнень *м'якої сили*:

- Більшість населення цих регіонів досі добре володіють російською мовою;
- Російські медіаканали (телебачення, радіо і преса) можуть досягнути значної аудиторії обраних суспільств і вони є популярними;
- У цих країнах існує значна кількість російської етнічної меншості, яка може сприяти цілям Росії.

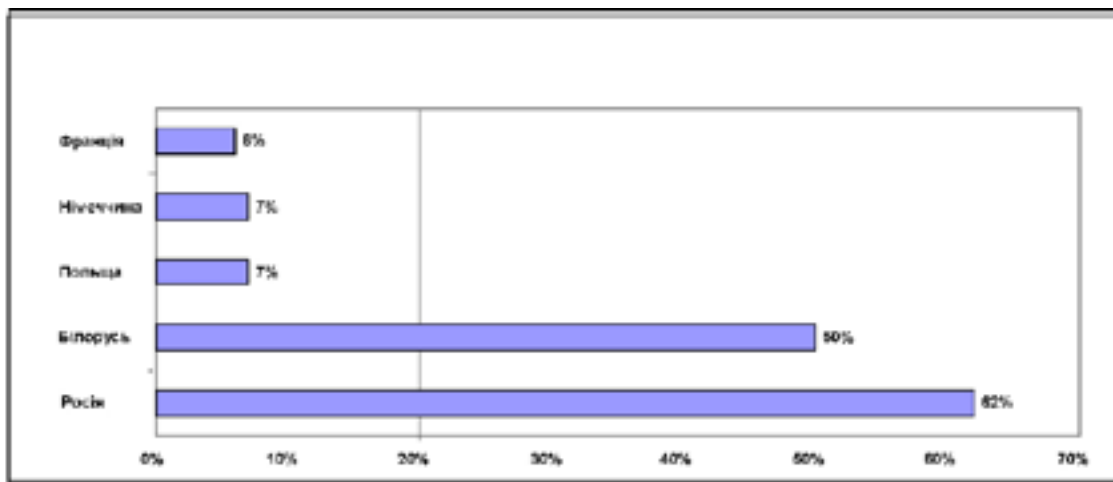
Литва може бути хорошим прикладом для ілюстрації цієї ситуації. Давайте почнемо з мовного питання (див. табл.).

Графік 1: Тривалість російських програм на національних телеканалах (години)

Графік 2: Яку країну ви вважаєте найбільш ворожою щодо Литви?

Знання іноземних мов серед литовського населення

	Литовська	Російська	Польська	Англійська	Німецька	Жодної іншої мови
Литовці	-	64,1%	7,8%	18,0%	8,6%	28,2%
Поляки	61,6%	76,9%	-	6,9%	5,8%	8,0%
Росіяни	65,8%	-	14,4%	15,9%	6,1%	19,5%

169

Це свідчить про те, що російська є найбільш вживаною іноземною мовою в Литві. Порівнюючи з ситуацією в Європейському Союзі, де російська мова є сьомою за вживаністю (7% усього населення ЄС говорить російською), це мусить бути великою перевагою для російської інформаційної політики.

У литовському інформаційному середовищі телебачення є домінуючим медіа для більшості публіки. Дослідження показують, що більшість глядачів (до 70%) дивляться популярні національні телеканали. Кабельне і сателітарне телебачення, які транслюють більшість російських телепрограм, є популярними тільки у великих містах Литви. Однак, аналіз змісту національних телеканалів показує, що в ньому міститься значна частина передач, серіалів та інших програм, зроблених в Росії (див. Графік 1).

Канал 5 може бути хорошим прикладом, щоб зрозуміти ці пропорції: упродовж одного тижня у 2006 році Канал 5 випустив в етер 46 годин російських програм, враховуючи 42% загальної телетрансляції того тижня (122 годин). Більшість цих програм є дешевшими, ніж американські, європейські або, навіть, латиноамериканські продукти, тому телеканали схильні купувати саме їх. Мовне питання і зацікавлення російською популярною культурою розширює потенційну аудиторію таких програм.

Образ Росії у Литві: найбільш ворожа країна

У жовтні 2006 року центр досліджень ринку і думок Вілморус від імені Інституту громадянського суспільства проводив опитування громадської думки, щоб перевірити образи інших країн у Литві. Результати показали, що литовське суспільство сприймає Росію як найбільше лихо, а її поточні політичні та економічні вектори – як непотрібні. Сучасна Росія

має дуже негативний образ у цьому постсовєтському суспільстві, незважаючи на конкуруючу перевагу, яку вона має в інформаційному середовищі (див. Графік 2).

Найбільш несподіваною є думка етнічних меншостей стосовно Росії: 40% росіян у Литві вважають Росію найбільш ворожою країною і тільки 9% з них думають, що Росія є дружньою країною. Загалом, Росія має кращий імідж серед етнічних поляків, ніж росіян.

Результати опитування громадської думки, які проводились два роки тому тим самим центром досліджень, показали, що 46% литовців негативно оцінюють нещодавні реформи президента Путіна у Росії. Цей відсоток був вищим у молодого покоління (майже 60%) і нижчим серед етнічних росіян та поляків (близько 20%). 51% литовської громадськості переконані, що Росія є найбільшою загрозою для Литви. Навіть Кремль визнав той факт, що Росія має серйозні проблеми із своїм образом в Європі і постсовєтських країнах.

Одне інформаційне середовище, одна аудиторія

Так само як і в політичній науці, де чіткий поділ між внутрішньою і закордонною політикою стерся, у сфері комунікацій поділ між різними аудиторіями також зникає. Та частина литовського суспільства, яка перебуває під впливом російського інформаційного середовища і споживає продукти масової культури Росії, або дивиться російські новини і програми, насправді отримує ту ж інформацію, що і населення Росії. У теоретичних рамках така тенденція може бути визначена як сучасний феномен «інтерпретуючих аудиторій», оскільки світ сьогодні біль-

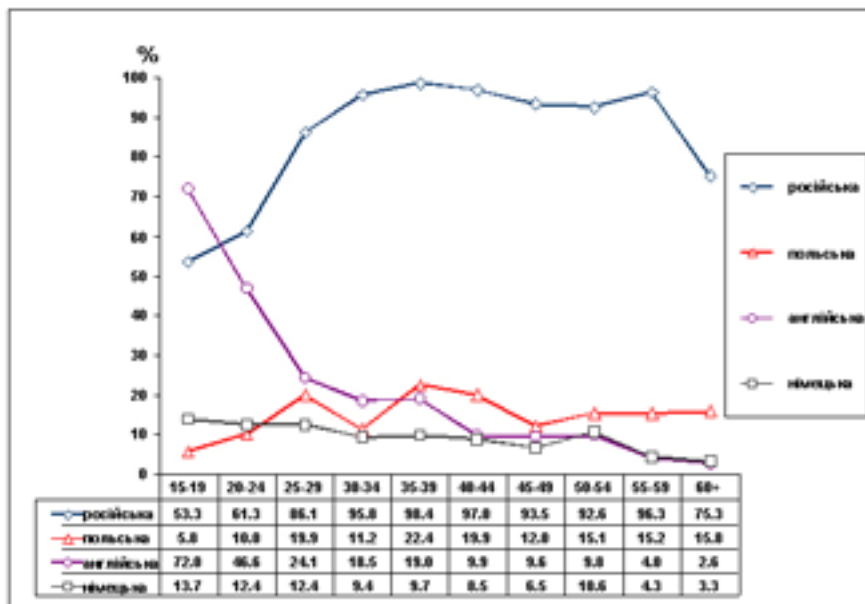
ше не розрізняє існування місцевих і зовнішніх, російських або постсовєтських аудиторій. Цей новий феномен найбільш різко заявив про себе, коли опубліковані у данській газеті карикатури з пророком Мухамедом, призначені для читачів Данії, викликали обурення в ісламському світі, або коли зауваження, зроблені папою Бенедиктом XVI, які були призначені німецькій аудиторії, також були почуті аудиторією Ісламу, або коли відео зі стратою Садама Хусейна через інтернет побачив увесь світ, крім Іраку. Ці специфічні події викликали дуже сильну світову реакцію, такий процес поширюється у всьому світі і його наслідки зрештою стануть видимими.

У такий самий спосіб аудиторії в Литві та інших постсовєтських країнах дивились російські теле-трансляції суду над ЮКОС, розслідування вбивства Анни Політковської, етнічного напруження в Кондопозі, хвороби та отруєння Литвиненка, а також багатьох інших подій, які по-різному оцінюються в російських та постсовєтських суспільствах. Вели-

ка частина постсовєтської аудиторії відбирає цю інформацію через західні цінності і порівнює її з інформацією, отриманою від західних медіа, таким чином формуючи власні точки зору. Феномен інтерпретуючої публіки і її вплив на образ Росії в Литві найкраще описаний жінкою, яка живе у литовській провінції: «[...] Я дивлюсь російські програми. У мене є кабельне телебачення і я хочу сказати, що російські серіали і шоу справді є цікавими. Але життя там таке не привабливе, що я постійно повторюю собі: дякувати Богу, я не живу в Росії. Вони, напевно, дуже нещасні там [...]». Отже, той факт, що 40% етнічних росіян у Литві вважають Росію найбільш загрозливим ворогом Литви, не такий вже й неочікуваний.

Таким чином, домінування Росії у постсовєтському інформаційному середовищі не означає, що вона створила собі прихильний образ у цих країнах. Дослідження показують, що кінцевий результат є протилежним.

Графік 3: Знання іноземних мов у вікових групах

Російська інформаційна політика як вияв інформаційної геополітики

Російська інформаційна політика у Литві та інших балтійських країнах в більшості оцінюється на основі аналізу трансляції двох документальних фільмів: «Секрети століття. Вердикт для Європи», який транслювався кілька років тому телеканалом РВК, тісно пов'язаним з російським телеканалом ОРТ. Цей документальний фільм стосувався наслідків пакту Рібентропа-Молотова для Литви і її незалежності. Минулого року телеканал TVCі транслював фільм «Nacizm pa Pribaltijski», базований на так званих «історичних архівах» ФСБ; ті ж архіви були використані Європейським видавничим домом для видання книжки для кожної з балтійських держав.

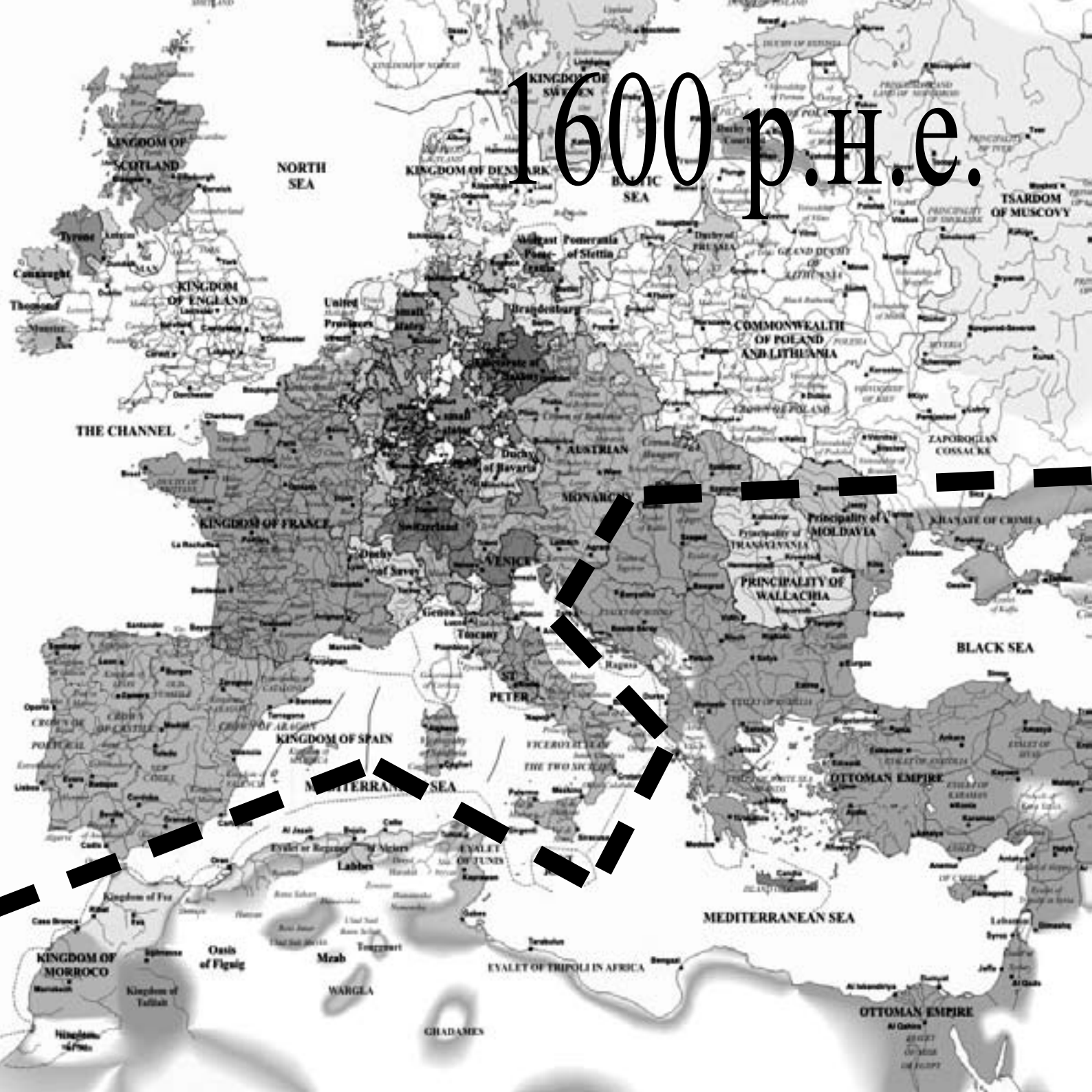
Такі інформаційні атаки важко пояснити у контексті стратегії *м'якої сили*. Російська інформаційна політика в Литві ґрунтується на принципі *інформаційної геополітики*, яка призводить до резонуючого спілкування з більшістю постсовєтських суспільств. Інформаційний прийом ведення війни виникає, як успішний інструмент для Росії у досягненні її короткотермінових цілей закордонної політики. Проте в довготерміновій перспективі Росія втрачає популярність і привабливість серед постсовєтських країн.

У майбутньому Росії стане доволі важко поліпшити свій образ, оскільки вона починає втрачати конкурентоспроможність з іншими мовами: молоде покоління в Литві не розуміє російської (див. Графік 3).

Поточні латвійсько-російські стосунки визначаються литовськими політичними вченими в таких рамках: Раймонд Лопата описує їх як черстві (*a stalemate*), а Гедімінас Віткус називає їх апоріями. Відносини між двома країнами не приведе в рух навіть наступне твердження заступника головного редактора «Коммерсанта»: «Кремль ще не має достатньої сили, щоб на міжнародній арені втілити свою доктрину «дружби, яка не приймає відмови» – з простої причини, що в цьому контексті сила не знадобиться.

Переклала Христина Возняк

1600 p.n.e.

КОМПЕТЕНТНА БЕЗПЕКА

сергій дацюк

за принципами інтелектуальної політики

173

Політики і експерти вперто не бажають говорити про безпеку країни. Замість цього вони постійно мусують нав'язану суспільству тему – НАТО чи не НАТО. Українській же громаді насправді цікаво знати про інше – а яка, власне, має бути система безпеки країни незалежно від вступу до НАТО.

Прості політичні рішення, можливо, будуть ще певний час популярними, але вже ніколи не будуть ефективними. Україна зіткнулася зі складними проблемами, які вимагають складних рішень.

Складні рішення неможливо віднайти всередині старої раціональної або розумної політики, яка керується інтересами.

Для ухвалення складних рішень повинен існувати новий тип політики – інтелектуальна політика. Її основна вимога: чини так, щоб максима твоєї політичної волі була загальним принципом, що поєднує твої інтереси та інтереси твого політичного опонента.

Сам принцип має бути не у вигляді компромісу, а у вигляді консенсусу. Компроміс – це рівновага інтересів опонуючих сторін за рахунок їх симетричних поступок. Консенсус – коли ніхто не поступається, але змінює бачення і спосіб реалізації інтересів на основі знайденого спільного принципу.

Проблеми безпеки країни

Розрахунок на те, що Україна проситиме захисту у інших і може бути спокійною – це слабка позиція. Розрахунок на те, що Україна буде нейтральною, і тому на неї не вчинять напад, – наївний. Розрахунок на те, що якщо сьогодні ніхто не нападає, то і далі так буде, – велика дурниця.

Як можна захистити країну? Має бути декілька ступенів захисту – «парасольок» чи «щитів». «Ядер-

на парасолька», «спутникова парасолька» (спостереження та активний захист від ворожих балістичних ракет чи ворожої супутникової ж зброї), «радарна парасолька» (спостереження та активний захист від ворожих літаків та ракет), «морський щит», «наземний щит».

Отже, питання захисту – це питання наявності найефективніших «парасольок» чи «щитів» стосовно кожної можливої ситуації нападу та в кожен момент часу. Хто може знати, яка «парасолька» чи «щит» кращі? Хіба це питання може бути вирішене на референдумах?

Щодо кожного питання безпеки країни має бути знайдено рівень компетенції, на якому буде вирішуватися це завдання, – глобальний, міждержавний, внутрішньодержавний суспільний, внутрішньодержавний владний.

Безпека окремої країни завжди стосується сусідів цієї країни, хоча сусіди можуть мати тільки право обмеженого вето на якісь дуже суттєві елементи безпеки. Наприклад, ядерну чи супутникову зброю.

Безпека України має бути безпекою власної сили, а не тільки чужого захисту. Чому? Тому що чужий захист вирішує власні безпекові завдання, а всі інші захищаються за залишковим принципом. З іншого боку, ніколи не можна передбачити, чи не будемо потерпати ми від того, хто сьогодні нас захищає, більше, ніж від того, хто сьогодні нам загрожує.

Безпека має бути найсучаснішою. Адже кожна країна намагається утаємничити силу своєї зброї задля того, щоб ця зброя була дієвою. Отже, будь-яка безпека має ґрунтуватися на інноваційно надлишковому рівневі захисту не тільки від наявних видів зброї, але і від теоретично можливих.

У влади має бути достатня компетентність для вибору способу прийняття рішення щодо безпеки країни. Це означає, що народні депутати, щоб зробити вибір на користь тієї чи іншої альтернативи, повинні знати не просто назву альтернативи, а й вивчити експертні оцінки всіх можливих альтернатив.

Неефективно робити вибір на кшталт: НАТО чи не-НАТО. Вибір треба робити між експертними оцінками всіх можливих альтернатив.

Цей вибір і сам його спосіб має бути публічно пояснений громадянам. У громади має бути достатня компетентність для голосування з питань безпеки. Тобто спосіб вибору концепції безпеки країни може бути винесений за межі парламенту. Але! Точнісінько так само він має бути компетентним вибором української громади.

«Парасольки» і «щити» слугують безпеці країни, а не політичній доцільності. Безпека – штука експертна, а не політична. Або інакше: війна – справа політиків, безпека – справа експертів. Коли безпекою займаються політики, або широкий загал виборців країни, ні на що, крім військових конфліктів, терористичних актів чи справжньої війни, очікувати не доводиться.

Tour de force

(рух сили, або вчинок, що показує силу)

Отже, принципи безпеки, означені як «tour de force», можна сформулювати так:

1) Безпека має бути безпекою власної сили, а не чужого захисту.

2) Безпека має бути питанням компетенції, а не політичної доцільності.

3) Щодо того чи іншого окремого питання безпеки окремої країни має бути знайдено рівень компетенції та масштаб, на якому може бути вирішене це питання, – глобальний, міждержавний, внутрішньодержавний суспільний, внутрішньодержавний владний.

4) Концепція безпеки має бути сформульована не просто сучасно, а інноваційно, щоб завжди мати надлишковий захист, тобто безпека має бути інноваційно достатньою.

5) Безпека окремої країни є частиною міжнародної безпеки, тому рішення щодо безпеки окремої країни має бути одночасно міжнародним консенсусом сильних, найбільш захищених країн або блоків таких країн.

6) Безпека окремої країни безпосередньо стосується сусідніх країн, тому в консенсусному рішенні мають брати участь сусідні країни, проте їм має належати тільки право обмеженого вето.

7) Безпека окремої країни може виступати предметом парламентського чи загальнонародного голосування, коли на перерахованих вище рівнях (всередині країни, з сусідами, на міжнародній арені) сформульовані чіткі альтернативи вичерпного вибору. Тобто вибір має відбуватися з урахуванням усіх можливих варіантів.

8) Вибір депутатів чи громадян на користь тієї чи іншої альтернативи безпеки має бути компетентним, тобто таким, який ґрунтується на знаннях про той чи інший спосіб безпеки.

Насправді, якби в Україні був справжній політичний лідер, напевно, він висловився б приблизно так: у нас є декілька можливих доктрин військового захисту країни. По-перше, вступ до НАТО. По-друге, створення системи спільної безпеки з Росією. По-третє, створення неНАТОВської системи безпеки з країнами Європи, де ми можемо зіграти роль ініціатора такого підходу. І, нарешті, останнє – створення власної системи безпеки.

Референдум про одну з доктрин, наприклад, щодо НАТО – є референдумом про політичну доцільність, а не про систему безпеки. Створення власної системи безпеки Україна не витримає фінансово, принаймні зараз. Для створення системи безпеки або з НАТО, або з Росією – наразі немає згоди в суспільстві. Створення європейської системи безпеки вимагає тривалого часу.

Тому референдум, що проводитиметься з питання системи безпеки, може містити чотири вищезначених питання. Але ще до відповіді на ці питання, українські експерти мають порахувати і надати свої розрахунки громаді для кожного з варіантів.

Система безпеки має базуватися на експертних розрахунках та консенсусі в громаді. При цьому фінансові розрахунки мають бути чи не останнім аргументом. Бо, в першу чергу, це має бути виклад переваг і недоліків кожної з доктрин захисту країни.

До проведення таких експертних розрахунків та презентації їх громаді давайте утримаємося від референдумів. Так, на авторову думку, мав би сказати лідер держави своєму народові.

Натомість, в країні немає справжніх політичних лідерів, а лишень політики – як при владі, так і в опозиції. В цьому сенсі принцип «*tour de force*» означає «покажіть рух сили, зробіть вчинок, який продемонструє силу вашої країни».

І тепер, якщо хто-небудь з політиків почне говорити про НАТО чи російський захист з точки зору політичної доцільності – кричіть йому щодуху: «*Tour de force!*», «*Tour de force!*», особливо якщо він не розуміє цих слів.

<http://www.pravda.com.ua>

1700 p.n.e.

петро
гірний

україна напередодні кризи

177

Черговий перелом чи Перехід до Третьої Республіки?

Навесні 2007 року, у процесі боротьби за перший в історії України розпуск Верховної Ради, весь політичний клас України був перейнятий дискусією щодо конституційності чи неконституційності Указу Президента України про розпуск Верховної Ради. Емоційність дебатів з цього питання неначе не давала можливості подивитися на глибинні причини цього кроку Президента.

Україна як суспільство, нація та держава розвивається вже упродовж 15 років. Динаміка розвитку, навіть як на сьогоднішній, швидкий час – шалена.

Радикально змінюється природа та структура економіки. Відбулася не лише приватизація. Насправді ми спостерігаємо за її завершенням. Починається процес легалізації приватизованого та переходу від сірої економіки до економіки прозорої та більш цивілізованої. І ця тенденція є дуже обнадійливою.

На наших очах пролонгувала свою присутність у владі у незалежній Україні та зникла постсовєтська номенклатура. Першим і класичним її ставлеником був Леонід Кравчук. Він є класичною номенклатурою. Перше президентство Леоніда Кучми теж пройшло під знаком номенклатури, однак він вже не

так партійний діяч, як червоний директор. Леонід Кучма став і останнім її ставлеником.

Тоді ж, у середині 90-х, народилася олігархія. Апогей її розквіту припав на останні роки правління Леоніда Кучми. Символічно, що зятем і певним чином спадкоємцем Кучми став, можливо, й не досить типовий, проте все ж олігарх Віктор Пінчук. Наприкінці 90-х номенклатура передала владу олігархії.

Але передача не була «чистою». Вона не вдалася Леоніду Кучмі особисто. Його персональний ставленик не став його наступником на посту Президента. Спроба прямої передачі влади репрезентантам «родинного» бізнесу не вдалася. Так, як і спроба «першого прищестя» Віктора Януковича / Рената Ахметова. Однак, прищестя у владу олігархії як явища відбулося по суті. Впливи цієї олігархічної групи, а також інших не те що збереглися – за правління

Президента Віктора Ющенка, як це не парадоксально комусь видасться, вони зросли. Так само, як і впливи інших олігархів та олігархічних груп – Ігоря Коломойського, Олександра Тарути, Віталія Гайдука. Утримав свої позиції і Віктор Пінчук.

За президентства Віктора Ющенка певний час були спроби опертися на дрібний та середній бізнес. Однак не довго. І цьому завадили не так самі олігархи, як оточення Президента, яке почало все більше шукати опори у «своїх» олігархів чи шукати союзу з «чужими». Згадаймо славетні зустрічі Ющенка з цими самими олігархами. Таким чином саме Віктор Ющенко легітимизував та укріпив їхню роль у політичному житті країни. Хоча це й шокувало помаранчевих ідеалістів.

Народ, який насправді у певний момент став суб'єктом політики та історії, знову був відсунутий на вторинні ролі. Натомість олігархат, безвідносно до якого з політичних нуртів він відносився, зміцнів. Опорою влади став саме він, а не легітимізований у помаранчевій революції середній клас. Його знову почали заганяти у глухий кут.

Це й стало головною помилкою Віктора Ющенка, якщо припустити, що він насправді хотів змінити структурування суспільства і утвердити його більш справедливу репрезентацію у владі, а не просто замінити «поганих, бо не наших» олігархів на «добрих, бо моїх». Тим самим він розв'язав руки олігархам саме «не нашим». І водночас позбавив сам себе масової підтримки того електорату, який і привів його до влади. Тому Ющенку сьогодні так важко до нього апелювати. Два роки його по суті одноособного президентства з повноваженнями Кучми не утвердили його ж електорат у його намірах дійсно зробити середній клас опорою суспільства, а відповідно – нації та держави.

Таким чином, повернення донецьких олігархів до влади було підготовлене самим Віктором Ющенком. І він це чудово розуміє, постійно пробуючи нав'язати з ними співпрацю. Навіть після того, як народ вкотре вибрав не Партію регіонів – він вперто оперує категоріями постсовєтського олігархізовано-

го мислення. Він відчуває, що насправді, попри певні стилістичні відмінності, як-от відношення до національного (в сенсі етнографічного), певних зовнішньоекономічних преференцій чи, точніше, залежностей, певних особистих антипатій або ж образ, він все ж від цих одіозних олігархів не такий і далекий. Тому його постійно й тягне до співпраці з більш цивілізованими представниками все того ж олігархату, як-от Сергієм Тарутою чи Віталієм Гайдуком. Зауважмо – цивілізованими, бо лояльними до Ющенка, хоча «донецькими». А останнім часом співпраця явно поширилася і на Рената Ахметова...

По суті, так само позиціонується і третя вага політична сила – БЮТ, яку умовно можна визначити як «дніпропетровську». Попри всю солідаристську реторику, яка дуже імпонує такій цілісній особистості, як Юлія Тимошенко, у реальних справах вона радше покладається на все той же олігархат.

Безглуздий виборчий закон, проти якого протестували чи не всі «позапартійні» тверезі голови, довершив повернення і утвердження всіх олігархів у владних органах у строгій відповідності із внесеними ними грошовими вкладками. Закриті списки були неначе створені спеціально для олігархів, їхніх водіїв, коханок та родини. Казус громадянина Кабо-Верде Володимира Зубика, якого, як виявилось, обрали львів'яни під знаменами БЮТу, був запрограмований саме цими закритими списками. Для краси картини бракує тільки одного кроку – народним депутатом України має стати броньований Мерседес Ахметова чи Коломойського. Може, тоді стане Третій Рим на Печерських пагорбах?

Отож, що ми маємо на сьогодні в Україні? Реально ми маємо конкуренцію олігархій. І це вже не зле. Бо ми не маємо олігархічної монополії, яку так хотів збудувати в Україні пізній Кучма. Отож, три головні політичні нурти, які представлені у владі Президентом Віктором Ющенком, прем'єр-міністром Віктором Януковичем та головою опозиції Юлією Тимошенко, якщо сильно спростити, репрезентують різні олігархічні групи. В основному «донецькі» (Янукович і частково Ющенко) та «дніпропетровські» (Ти-

мошенко). З огляду на це і вся боротьба відбувається насправді між Донецьком та Дніпропетровськом, а не між Львовом та Донецьком. Ще раз наголошую – це спрощення у підході до ситуації я застосовую для того, щоб прозріли ті, хто цієї банальності не бачить чи не хоче бачити.

Для цього протистояння застосовуються ресурси, які не входять у перелік економічних категорій. Боротьба за економічні інтереси розгортається у сфері політики, на Печерських пагорбах, а також у головах людей.

Ця війна гвельфів та гібелінів по-українськи триває вже чотири роки. Ще ніхто не переміг. У цьому трикутнику нелюбові «*BA contra ВФ contra ЮВ*» маємо певний паритет сил. Що добре. І безсумнівно, розвиває інститути демократичної влади, бо за умов приблизної рівності сил вони їм потрібні як політичні інструменти. Тому вони постійно до них і апелюють. Таким чином, Конституційний суд, виявляється, є не просто якоюсь непотрібною імітацією псевдodemократичності нашого державного устрою. Його, о диво, змушують працювати! Причому хто – ті, хто неначебто найменше мав би мати у цьому інтерес. «Не наші нехороші» олігархи! Те саме стосується і Верховної Ради, яка, як виявляється на 15 році незалежності голосує чужими мандатами. Та й армія, міліція і служба безпеки змушені позиціонуватися, як у насправді демократичному суспільстві. Активно вивчаються та застосовуються права та функції Ради національної безпеки та оборони. По артеріях всіх цих інституцій почала активно циркулювати переповнена адреналіном кров. На щастя, не справжня. Однак це дуже потужний імпульс для їхнього подальшого розвитку.

Звичайно, ми не повинні забувати, що Україна бореться сама з собою не у космічному просторі. Опинившись на розломі цивілізацій, пограниччі сфер впливу ЄС, РФ та США, ми неминуче стаємо об'єктами їхньої маніпуляції. Причому їхні впливи змінюються поперемінно. Дуже часто це залежить від внутрішніх проблем цих головних світових геополітичних гравців. Скажімо, невдачі в Іраку зв'я-

зали руки США, а наступні вибори президента можуть зв'язати руки Росії. ЄС взагалі з огляду на свої проблеми стане повним аутистом. Хоча йому вже давно не до нас.

Які ж результати «війни олігархів» останніх чотирьох років?

Висновок перший: Ніяка олігархічна група в Україні не може перемогти остаточно.

Практично нічим не обмежене дворічне правління Віктора Ющенка призвело до того, що на початок 2006 р. він втратив контроль над значною частиною території південно-східної України. Там він неодмінно стикався з відкритим чи прихованим саботажем.

Півтора року правління прем'єр-міністра Віктора Януковича призвів до втрати контролю над не меншими територіями на заході.

Не відомо, що вдасться Юлії Тимошенко. Принаймні, її завдання – все ж опанувати всією країною. Але чи про це вона думає, чи про наступні президентські вибори? Принаймні подолати два інші олігархічні угруповання їй не під силу. Завдання простіше – вистояти.

Чи це добре для України? Думаю, що так і ні. Саме тому всі сторони протиборства змушені шукати третейського суддю в демократичних інституціях. Що дає їм певний шанс.

Але є й певні небезпеки. Політичне інтриганство призвело до того, що в Україні почали поставати два замкнуті суспільства, які між собою майже не кореспондують. Всі телевізійні дискусії мають тільки один результат – вони нічого не змінюють. Люди залишаються при тих самих переконаннях.

Мало того, суспільство розкололося не по суспільній вертикалі – народ проти олігархів – а за територіальними ознаками. Схід проти Заходу. Це небезпечно, бо створює реальні підстави для політичного оформлення поки що ментального розколу країни.

Я вже наголошував, що фронт реального протистояння проходить десь між Донецьком і Дніпропетровськом. Ахметовим і Коломойським. Однак у голови громадян свідомо закладається конфлікт зовсім інший. Тому що це вигідно головним ляльководам.

І тоді розкол між помаранчевою та синьою Україною пролягає десь між Полтавою та Харковом, Черкасами та Дніпропетровськом.

Висновок другий: Паритет олігархічних груп може дати ще один шанс середньому класу зайняти своє місце не лише в економіці України, але й в українській політиці.

Всі захопилися апеляціями до олігархів – від Ющенка до Тимошенко. Однак ніхто не працює з головним політичним ресурсом суспільства – середнім класом. Одразу скочуються до загравання з якимось «своїм» з їх числа. Або просто до вульгарного обслуговування останніх.

Висновок третій: Народ України, хоч і з перемінним успіхом, однак все більше стає саме суб'єктом політичного процесу.

Якщо наприкінці 80-х – на початку 90-х відчуття, що ми щось можемо змінити, що ми вільні, з'явилося спочатку тільки на Заході України та частині у Києві, то Помаранчева революція 2004 остаточно розбудила Центр України. Попри все моє неприйняття форм організованого Партією регіонів протесту 2007 р., я маю тиху надію, що і воно, можливо, чисто випадково, когось та пробудить. Хоча я, напевно, буду його опонентом. Ще вищою школою для українського народу стали і вибори 2006 року, розпуск Верховної Ради та вибори 2007 року.

Висновок четвертий: В Україні активно розвиваються демократичні інститути влади.

Постійні апеляції до них – тому підтвердженням. Очевидно, що конституційна криза призведе до їх вдосконалення. Можливо, не одразу. Однак вже всім стали очевидними значення, роль та недосконалість цих інститутів влади.

Висновок п'ятий: В Україні мусить активно розвинутися і розвивається конституційний та законотворчий процеси.

Бурхливий розвиток суспільних відносин, суспільні катаклізми, що з цим пов'язані, вичерпали ресурс дещо модифікованої Конституції України 1996 р. Ми вже бачили, як Леонід Кучма змінював Конституцію під потреби історичного моменту. Зміною

Конституції 1996 р. він знищив рудименти номенклатурного правління в постсовєтській Україні і заклав конституційні основи монополістичної олігархічної епохи в розвитку України. Це не називалося заснуванням нової Республіки, однак по суті було ним.

Очевидно, що сьогодні ми підходимо до потреби адаптувати Основний Закон до нових реалій. Наш олігархат сьогодні реально диверсифікований. Він потребує конституційних гарантій своєї безпеки, щоб не боротися буквально проти всіх. Гарантії потрібні всім – і синім, і помаранчевим, і білим з великим серцем. Отож потрібна нова Конституція, а отже ми реально переходимо до вже третьої Республіки. Однак у ньому ефективним може бути тільки помаранчево-синій уряд. З відповідною участю БЮТу.

Якщо ж ні – то неминучий реальний розкол країни. Однак ніхто з олігархів, на моє переконання, у цьому не зацікавлений.

Потрібен національний компроміс

Спостерігаючи за запеклими політичними дискусіями щодо розпуску Верховної Ради, весь час не покидає дивне відчуття, що якраз про головне всі ці запеклі дискусанти не говорять. За всією цією тріскотнею проглядається певна «фігура умовчання». Всі вони бояться проговоритися і вибובкати найголовніше.

Що ж є найголовнішим? А те, що в країні ми маємо системну політичну кризу. І стосується вона всіх без винятку гілок влади. Так чи інакше, кожна з них внесла у спільну справу доведення Української Держави до такого стану своєю посиленою лепту. Очевидно, вичерпується ресурс цієї обрізаної Конституції та цих збанкрутілих політичних еліт.

Як не сумно, маємо констатувати, що криза еліт стосується всіх без винятку. Дворічне одноосібне правління помаранчевої влади виявилось таким самим невдалим, як і півторарічне одноосібне правління синьої влади. Вони призвели до остаточного закріплення як у свідомості людей, так і реально,

розколу країни за територіальним принципом на дві майже не кореспондуючі між собою території. Території, які мають свої системи цінностей, свої ідеали і зовсім по-різному бачать своє майбутнє.

Однак тоді постає питання – а що ж ми будемо? Спочатку одні імітували будівництво європейської України. А реально тягнули її в різні боки чи й просто байдикували. Потім інші, надувши щоки, імітували глибоку інтеграцію з Росією та покращення нашого життя вже вчора.

Одні благодушествовали та трішки дерибанили, інші просто дерибанили. Головне було – дорватися до штурвала корабля. А для цього всі засоби вважалися добрими. Розсварити країну – будь ласка. Для цього ми випишемо політтехнологів з Москви. Або з Нью-Йорка.

І таки розсварили. Результати Партії регіонів на виборах 2006 р. – не тупе фальшування виборів. Можемо говорити, що це результат маніпуляції свідомістю. Однак щонайменше третина країни погодилася з тим, що вона саме так думає. Так само, як зовсім по-іншому думає інша третина.

В результаті і одні, і інші втрапили контроль над «не своєю» половиною країни. Країна, на радість воріженьків, поділилася на «своїх» та «чужих». Ба більше – жодних емоцій у втомленого постійним багаторічним протистоянням народу це не викликає. Ми підходимо до межі, коли емоційний чи ціннісний розкол країни оформиться як політичний факт. І все на догоду безверхим політичним елітам, які захекано тлумачили впродовж всього 2007 року конституційність чи неконституційність Указів Президента.

Але ж Україну почало носити бурхливими водами сучасного світу «як вітер подує» не після Указу про розпуск Верховної Ради. Та й не перше це подання до оспалого Конституційного суду. Може, розглянемо всі подання по порядку – і про конституційність торгівлі депутатськими мандатами, і про конституційність Закону про Кабінет міністрів, і т.д. Про те, що нас «понесло», стало відомо не після цього Указу, а набагато раніше. Аж ось нас викину-

ло на рифи теперішньої якнайгострішої політичної кризи і всі ми раптом згадали слово «конституційність». А де ж ви були до того? Розраховували на повну безпорадність Президента Ющенка? До відомого провокаційного спільного голосування БЮТу та ПР щодо розмежування повноважень Президента та Уряду на початку 2007 року психологічний прорахунок був точним. Ющенко таки дійсно давав підстави вважати, що інститут Президентства в країні перебуває у глибокій кризі.

Однак, у такій самій кризі легітимності перебувала і перебуває й Верховна Рада, яка неначе зависла у цій конституційній невизначеності.

Не менше закидів можна зробити і Уряду, який за Януковича теж формувався методами, які є далекі від поняття легітимності. Про окреслення повноважень цього Уряду вже всім і говорити обридло. Інакше як узурпацією цього не назвеш. Однак і новий уряд Тимошенко висить на волосині в один голос і, між іншим, оперує повноваженнями узурпованими ще Януковичем. Чи може Тимошенко відмовитися від цих повноважень на користь Ющенка?

Отож доправилися. Як то кажуть – «доборолася Україна до самого краю».

Поки що на арені, чи рингу все ті ж полум'яні лідери числом три чи чотири, а також «подтанцювка», яка озвучує ситуативні крочки цих політичних гравців.

Однак є люди, яких не видно. Я не про народ. Я про серйозний бізнес, який мав би розуміти, що подальше продовження трирічного протистояння призведе до девальвації їхніх статків. «Маленька, проте безуспішна війна» навіть не в Україні, а на Хрещатику здатна зменшити капіталізацію їх майна в рази, про що вже не раз говорилося. Тож чи зацікавлені вони у продовженні цього протистояння? Не думаю. Тому й пішла Партія регіонів на вибори, навіть розуміючи, що навряд чи переможе.

Наш український віз і далі на одному і тому ж місці. І після виборів 2007 р. сині не опанували Заходом, а помаранчеві знову стоять перед завданням опанувати Сходом. Принаймні Юля Тимошенко

налаштована рішуче. Та чи вдасться їй опанувати цим Сходом настільки, наскільки це б їй хотілося? Ми вже наступали на ці граблі.

Хто винен, як завжди ясно. У даному випадку – всі. Що ж робити? Ось тут вже з'являються проблеми. Мені дуже не хочеться знову повторювати явну банальність – домовлятися. Я не хочу бачити чергового ритуального підписування якогось незрозумілого універсалу. Це «кидалово» (вживаю адекватний для частини підписантів сленг) не має пройти. Хоча Президент дуже любить, коли з ним так поступають. Така його психологічна конституція.

Ми неминуче переважаємо Верховну Раду через консультацію з народом, яка називається виборами. Можливо, це повернуло їй легітимність. Ми очистили парламентські конюшні від політичних банкрутів і зрадників. З якогось моменту з них вже не було ніякої користі навіть тим, хто їх перекуповував, вони тільки заважали. Залишилися супротивники чи опоненти. І це нормально. Опонент – це достойно.

Сформовано новий уряд. Але це не уряд національної єдності – регіонали затаїлися не менше від помаранчевих та білих з великим серцем. Чи буде він функціональним за умови повного бойкоту з боку синіх? І за умови невизначеності самого Президента. Бо домовлятися, навіть у Верховній Раді, все ж потрібно, може, не з принципових політичних питань, але питань поточних.

Наступною пекучою проблемою є все-таки перезаснування країни на нових засадах, тобто створення та прийняття нової Конституції. Вона могла б не тільки запобігти таким кризам, як сьогоднішня, але й окреслити, що ж ми насправді будемо під назвою держава Україна.

Очевидно, що таке рішення потрібне народові. Хоча він з того матиме тільки один зиск – хоч якусь стабільність.

Для цього політичні еліти, які б вони не були – інших не маємо, повинні піднятися до висоти політичного рішення. Вийти з сьогоднішнього клініку можна тільки у політичному порядку. Потрібен ре-

альний компроміс. Можливо, не так звана «широка коаліція», яка розуміється тільки як інструмент. І у мене чомусь глибоке відчуття того, що ми до нього йдемо.

Кінець епохи монополій

Даючи таку назву цьому розділу, я дещо задумався – а чи варто вживати аж таке помпезне визначення для того, що тривало один чи два роки. Йдеться як про «помаранчевий період» розвитку нашої держави 2004-2006 рр., так і про «синю реконкісту» Партії регіонів України 2006-2007 рр. та новий період, який можна назвати «біло-помаранчевим» – після обрання Юлії Тимошенко главою Уряду. Після впевненого результату, який ПРУ отримала правдами і неправдами на виборах 2006 р., переконливого виграшу у позиційній війні з створення більшості у Верховній Раді упродовж півтора року вона спробувала безроздільно правити країною. Ключовим словом тут є слово «безроздільно». Дітвацькі претензії попутників комуністів та перекинчиків соціалістів до уваги не беруться – їхні голосочки «тоньше комариного писка». Безроздільність, на мою думку, і стала причиною того, що цей період в історії новітньої України закінчився доволі безславно. Закінчився так само безславно, як і період такого самого безроздільного правління переможців у помаранчевій революції 2004 р. Бо причина поразки помаранчевих та сама, що і синіх – спроба монополізувати всю владу у країні.

На що опираються ті, хто організував ці дві владні монополії? З ідеологічної точки зору і ті, і інші наполягають на тому, що тільки вони знають реальний шлях до процвітання. Не буду іронізувати, що першою чергою вони знають шлях до свого особистого процвітання, бо ж йдеться і про два найбільші бізнесово-політичні угруповання. Дехто наполягає на терміні – олігархічно-політичні угруповання. Однак облишмо іронію – кожне з цих бізнесово-політичних угруповань пропонувало свій шлях облаштування України. Отож у суспільстві є щонайменше дві реальні позиції. Є два, а враховуючи

особливу позицію БЮТу – три потужні елітні угруповання. Створити інше за даних умов, здається, неможливо. Боюсь, що з часом їх знову стане два – БЮТ поглине БНУНС і його бізнесову еліту.

Головною проблемою є те, що сприйняття чи несприйняття цих двох моделей розвитку України поділило українське суспільство не по суспільній вертикалі. Скажімо, низи дотримувались би більш соціалізованих програм, а верхи більш ліберальних моделей. Чи по-простому – соціалістичних і капіталістичних. В Україні поділилося не суспільство, бо воно завжди ділиться по суспільній вертикалі. В Україні, завдяки виборам 2004-2007 рр., йде процес створення двох суспільств, які між собою практично майже не комунікують. І це з тактичних міркувань – бо йдеться про електоральний ресурс, вигідно обом бізнесово-політичним угрупованням, бо для них обидві частини народу України є перш за все і тільки електоральним ресурсом. А його слід берегти від зовнішніх впливів, доктринізувати та постійно тримати у мобілізаційній готовності. Тому насправді всяке «порозуміння», про яке вони постійно торочать, для них можливе тільки у формі перетягування чи підминання під себе. Практики погодження інтересів за ці роки не спостерігалось, попри численні вербалізації намірів щодо цього.

Як результат, на початок 2006 р. «помаранчева» влада не те що не знайшла порозуміння з елітами традиційно «синіх» регіонів. Події літа 2006 у Криму (у Феодосії) показали, що центральний «помаранчевий» уряд практично втратив адміністративний контроль над частиною території. Очевидно, що електоральний результат Партії регіонів України у Донбасі, попри явно домінуючі симпатії до неї у цьому регіоні, теж є результатом втрати адміністративного контролю над цією частиною держави «помаранчевою» владою. А ще точніше – вона так цими територіями і не опанувала.

Сьогодні той самий результат отримали і «сині». Їхні впливи на значній території держави, якщо не сказати – на більшій території держави, мінімізовані попри всю помпу, яку вони демонструють. Це

чудово було видно навесні 2007 року у Києві, яким сиротливо бродили привезені з їхніх малих батьківщин колони прихильників ПРУ. Київська земля під їхніми ногами не горіла, але й не гріла. Вони були тут просто чужими. І це розуміли і вони, і всі інші. Ось така от українська єдність.

Таким чином, два періоди монополії на владу – «помаранчевий» та «синій» – кристалізували розкол країни. Ми бачимо, що заміна одного з цих угруповань на інше нічого не змінила – розкол зберігався і ставав все більш очевидним. Ось і вибори 2007 року дали майже той самий результат. Насправді, за великим рахунком, ніхто не переміг. Різниця занадто мала.

Що є цьому причиною? Щонайперше вкрай низька політична культура обох сторін. Їх крайній егоїзм. Насправді про долю народу, а відтак держави, як однієї з форм його самореалізації, ніхто не думає. Фахові «приватизатори» з обох сторін прагнуть монополю, рейдерським способом приватизувати ще й державу. Усі їхні статки започатковувалися саме через первинну приватизацію чого-небудь. Починалося з заводів, потім приватизовувалися регіони, а тепер дійшла справа до всієї країни. Інакше вони не можуть і не вміють. Ті, хто пройшов криваве місиво приватизаційного «клондайку» десь у Донбасі чи Закарпатті 90-х років, розуміє тільки одне правило – «або я, або мене». Іншого не дано. А для цього всі засоби годяться. Тому до того часу, поки країною правитимуть саме ці герої 90-х, а іншої перспективи я особисто поки що не бачу, ми приречені саме на такі підходи до питань національної безпеки, національної ідентичності, національних інтересів, європейської та євроатлантичної інтеграції і т. д. Продовжувати цей безглуздий для цих гравців нашого політичного спектру список можна до безкінечності. Причому безглуздим він є не тільки для «синіх», але й для значної частини «помаранчевих», особливо для «помаранчевих» бізнесменів та пустодзвонів, яких серед них виявилось чимало.

Картина виходить похмура, кажуть песимісти, проте майже безнадійна, стверджую я, як оптиміст.

Що ж робити? Нарешті цією проблемою перейнялися й самі учасники політичного процесу. Причому обидві сторони. Як «помаранчеві», так і «сині» бізнесові та політичні еліти. Не вийшло в обох. Створивши передумови для не лише політичного, але й адміністративно-територіального розколу країни, обидва олігархічно-політичні угруповання опинилися коло розбитого корита. Бо ж їм не потрібен шматок держави. Донецьким баронам не потрібна самостійна «Донецько-Криворожська республіка» з статусом «Придністровської Молдавської республіки». Так само, як їм не потрібна і «інтеграція» з Російською Федерацією у статусі «незалежної» Абхазії чи Південної Осетії. Гадаю, що і сьогоднішній статус Білгородської області у складі «матушки Росії» їм теж вже не по росту. Їм потрібна вся Україна. Незалежна Україна. Особливо її бюджет. Однак не виходить. Як і «помаранчеві», «сині» вичерпали простір своєї можливої експансії. Вони ще не наштотувалися на жорсткий опір. Захід країни, після девальвації «помаранчевого» проводу (а не ідеї), ще акумулює своє невдоволення. Однак реально, навіть у центрі, країни «сині» так нічого і не здобули. Вони тут чужі.

Сьогодні ми проходимо процес перезавантаження уряду. Формально він цілком правильно є «білопомаранчевим». Але ж невже ми так і не зрозуміли, що ресурс монопольного правління державою вичерпано? Тому потрібно шукати нових моделей. Очевидно, що консенсусних. Тобто потрібно домовлятися. Це за умови, що ми хочемо жити в Україні, яка матиме ті самі кордони, що й сьогодні. Однак домовлятися не так, як це впродовж років демонструвала «чудова пара» Ющенко та Янукович. Такі домовленості нічого не варті. Ющенко нагадує відомого Манілова з «Мертвих душ» Гоголя, а Янукович – Губернатора з однойменного твору. Потрібні реальні домовленості.

Проблема залишається, попри нездатність поводитися. Якщо ж не домовимося, то, знову ж, можливі два шляхи – федерація, як би цього хто не боявся (з можливим наступним розпадом чи ні), чи розпад (з усім, що з цього витікає). Не думаю, що ми це

зробимо так цивілізовано, як чехи і словаки. Нарешті наші громадяни з різних регіонів втратили безглузді сентименти одні щодо одних. Любові вже, здається, давно немає. Як і «братолюбія» між мешканцями наших, таких різних регіонів. Та й цього «братолюбія» сьогодні вже ніхто і не очікує. Ми повинні тверезо та чітко домовитися, чи ми хочемо жити у державі з назвою Україна, а, якщо так, то як ми житимемо у державі з назвою Україна.

З огляду на парламентську кризу весни 2007 р. всі раптом згадали тезу Сергія Дацюка про перезаснування держави. Не всі вдумуються у розгорнутий зміст тези. Однак раптом всі зрозуміли, що держава насправді потребує перезаснування. Перезаснування на якихось інших засадах. Бо ми вже бачимо, що верхи (ні «помаранчеві», ні «сині») не можуть, а низи... чим далі тим більше відчужуються від держави (такої держави). На сьогодні такий стан починає загрожувати самому її існуванню.

Як можна перезаснувати державу? Очевидно, що з формальної точки зору через укладення нового суспільного договору, тобто створення нової Конституції. Останніми роками про це тільки говориться, але прийшов час діяти, бо «далі так жити вже неможливо». У цьому ми сьогодні переконуємося з огляду на тотальну кризу влади в Україні. І ніхто не сховається у свою нірку. Соціальні та політичні катаклізми, які провокує сьогоднішня конституційна невизначеність, виколупають кожного з його індивідуальної мушлі чи маленького бізнесу.

При перезаснуванні держави не потрібно мати ілюзій, що нічого не зміниться і ніхто не постраждає. Це процес не лише складний, але й болочий. Переформатується не лише структура влади, взаємовідносини між гілками влади, але й структура держави. Далі цю тезу не розвиватиму.

Вкотре мушу повторити банальну істину, що ми повинні запустити механізм балансування між різними гілками влади. Зрештою, якоюсь мірою навіть в жорстких умовах сьогоднішньої кризи він все ж запускається. Кожна з гілок влади усвідомлює своє місце у системі влади в цілому.

Від монополій на владу ми повинні переходити до усвідомлення потреби у погодженні інтересів та балансуванні впливів політичних сил. Як не парадоксально, в умовах цієї кризи ми все ж наближаємося до цього усвідомлення.

Яким чином ми це можемо зробити? Перший крок вже зроблено – ми повернули легітимність такого істотного органу влади, як Верховна Рада. Вона втратила її, коли почалися перебігання депутатів з фракції у фракцію. Ми знову проконсультувалися з народом, кого він хоче бачити у парламенті. Тобто просто провели відносно вільні і демократичні позачергові вибори. Це надзвичайно важливо. При цьому було б бажано запобігти реформатуванню парламентських фракцій в майбутньому. Причому важливо, що вибори було проведено за мовчазної згоди Партії регіонів. Добре, що ми позбавилися від «політичних гієн», які вже реально нікого не представляючи, паразитують на зіткненні двох-трьох найбільших політичних нуртів у нашій державі.

Маємо новий уряд. І тут була можливість нарешті відійти від монопольної моделі організації «синьої» чи «помаранчевої» влади. Не вийшло. При цьому не потрібно було і «братського» єднання. Здається, що тактичні міркування не дали змоги прийти до усвідомленого погодження інтересів двох (а тепер трьох) олігархічно-політичних угруповань. Хоч всі усвідомлюють, що монополії на владу себе не виправдали. Вона вже починає шкодити не те що державі, а й реальному великому бізнесу. Про народ тут поки що не йтиметься. Однак при такому збалансовуванні інтересів і народ може дещо здобути. Принаймні стабільність. Але нам, здається, до неї ще далеко. Мусимо пройти ще одне коло конфліктів.

А це дуже зле з огляду на те, що ми повинні зробити наступний крок – створити нову Конституцію. Вона повинна відобразити нову українську реальність. За роки існування старої Конституції українське суспільство бурхливо розвивалося. В Україні, з боєм та труднощами, на наших очах постає нова політична культура. Вона робить Україну інакшою, ніж її постсовєтські сусіди. Скажімо, колись

близькі до нас Беларусь та Росія цього шляху не пройшли. Вони пішли іншим шляхом і на сьогодні це насправді інакші країни з іншою політичною історією та політичною культурою. Однак, попри перверзії найновішої української історії, здається, ми рухаємося все ж у правильному напрямку.

Мистецтво домовлятися

Безсумнівно, однією з головних проблем сьогодиньшого українського суспільства є його розкол. Причому, як з року в рік показують вибори, він, здається, не зменшується, а збільшується. Суспільне протистояння набирає щораз чіткіших та організованіших форм. Ми бачили, як на наших очах після Помаранчевої революції 2004 року в Україні сформувалася бінарна політична система. Ментальні різниці та різниця у політичних пререференціях формалізувалася у виді двох політичних блоків. Сьогодні ми бачимо титанічні зусилля з обох сторін політичного спектру ще більше її кристалізувати. Два політичні блоки мають усі шанси перетворитися у дві політичні партії. А для цього потрібно максимально загострювати протистояння, щоб не могли мати місця жодні напівтони – жодні проміжні політичні проекти та політичні партії. Два головні політичні гравці – БЮТ та Партія регіонів (БНУНС попри все у стагнації і радше за все буде поглинутий БЮТом) – практично прагнуть або поглинути, або витіснити з парламентського контексту, або знищити всіх політичних карликів, якими б гіпертрофованими амбіції останніх не були. З більшою частиною політичних партій, які так чи інакше існували ще з 90-х років, розправилися ще 2004 року. Вибори до Верховної Ради 2006 року пришвидшили цей процес. На сьогодні ми спостерігаємо процес маргіналізації останнього істотного політичного суб'єкта – БНУНСу. Ініціаторами та рушіями його маргіналізації, що б хто не говорив, на сьогодні є радше БЮТ, ніж Партія регіонів. У цьому питанні, попри ситуативні порозуміння та союзи, які підписують БЮТ та БНУНС, реальними союзниками є саме БНУНС (у розумінні Президента) та ПР. Так би мовити – таємні коханці.

І все було б не таким печальним, якби різниця поглядів у нашій країні йшла по суспільній вертикалі. Скажімо, ми мали б приблизно однаковий по всій країні процентаж людей, які були б прихильниками більш соціалізованої моделі розвитку суспільства, яку міг би представляти БЮТ, і так само по всій країні, і у Донецьку, і у Львові, приблизно однаковий процентаж прихильників більш ліберальної моделі розвитку суспільства представленої олігархічною Партією регіонів. Тобто, наше суспільство було б більш гомогенним.

Однак, на жаль, наш розкол набрав географічних обрисів. Всім відомий розподіл виборчих преференцій по території України. Це не тільки виборчі преференції, але боюсь, що ми спостерігаємо народження двох суспільств. Зі своїми цінностями та стандартами. Зі своєю мітологією. Для одних герой розвідник Ніколай Кузнецов, а для інших – командувач УПА генерал Роман Шухевич. А як відомо, держава – це перш за все символи. У нас вони різні. Тому зроблено перший крок до побудови двох держав з однаковою назвою – Україна. А точніше – «держави Україна» та «государства Украина». І все б нічого, якби була широка суспільна дискусія щодо того, що ж ми хочемо побудувати. І куди ми котимося. Але ми цього один одному не кажемо. Багато що упускається, приховується.

Суспільній дискусії заважають два фактори – дві половини нашого суспільства живуть у зовсім різних інформаційних просторах. Підозрюю, що багато жителів Криму чудово обізнані з усіма обставинами політичного життя Сахаліна та Владивостока. Водночас, вони навіть не підозрюють, що робиться в Івано-Франківську. Бо ж дивляться виключно російське телебачення. З іншого боку, львів'яни навряд чи до кінця розуміють складність кримської ситуації – про політичних спекулянтів, які на ній жирують, не говоритиму – з одного боку, просто брак інформації, а з іншого – з огляду на те, як репрезентують Крим все ті ж політичні спекулянти, і бажання що-небудь чути про Крим немає. Ми не лише закриті одні до інших. Немає й самого бажан-

ня щось більше дізнатися. А отже, вступити в діалог. Тому шансів домовитися, укласти суспільну угоду, договір немає. Тому й спільного майбутнього може просто не бути.

Цим і користуються ті, хто стверджує, що репрезентує українське суспільство. Суспільна згода для політичних холдінгів, якими є наші так звані партії, вкрай небажана. Бо вони втрачають жорсткий контроль над своїм сектором електорату, який потрібно берегти як зіницю ока, а отже постійно тримати у стані мобілізаційної готовності. І найкращим способом громадження електорату в наших умовах є утримування розколу, який склався за останні три роки. Тому розкол, як це не печально, двом лідерам наших політичних перегонів (Януковичу та Тимошенко), з тактичної точки зору, був на руку. Хоча, звичайно, кожен з них говоритиме, що насправді вони проти нього, проти політичного протистояння, а тим більше – проти політичних наслідків такого протистояння, які у кінцевому результаті можуть призвести до розвалу країни. Насправді вони піклуються не стільки про об'єднання країни, бо розуміють, що на даному етапі це просто неможливе, скільки про контрольний пакет акцій у Верховній Раді. Йдеться про 50% + один голос – це програма мінімум, яку виконала нова демократична коаліція після виборів до Верховної Ради 2007 року. Але про 300 голосів конституційної більшості навіть не йдеться. Але ж для того, щоб докорінно реформувати країну потрібна конституційна більшість, потрібно, щоб конструктивно налаштованих депутатів було «триста, як скло». Це, якщо думати про майбутнє України...

На жаль, в Україні немає насправді державницьких провідних груп, які найперше ставили б не на свій політичний виграв, а на якнайширше тлумачення суспільне благо. Лозунг політичних проєктів сьогодні – «вибери мене». Після самого акту виборів народ може бути вільним. Сьогодні в Україні не час на справжню державницьку еліту. Бо нею є не ті, що встигли вчасно вкрасти свій перший мільйон. І не ті, що конвертують владу у гроші, а гроші у владу, і так до безкінечності. Державницька еліта та еліта вза-

галі – це не обов'язково найбагатші, чи ті, хто при владі. Елітою суспільства є ті, хто відповідає і клопочеться майбутнім свого суспільства. На жаль, якщо вона в Україні і є, то сьогодні вона поза грою.

Сьогоднішній стан українського суспільства нагадує мені кінець XVII століття, коли на Україні було три гетьмани – лівобережний проросійський Іван Самойлович, правобережний протурецький Петро Дорошенко, знову ж правобережний пропольський Михайло Ханенко, а на додаток ще й Іван Сірко – отаман Запорізької Січі. І всі весело рубали один одного – причому за повної підтримки свого тогочасного «електорату» – козацьких рад. Одним словом – українці. Ото були веселі часи. Руїною називалися. Тому Україна й була роздерта між Московією, Річчю Посполитою та Османською Портою. Причому кожен з них по-своєму будував Україну. Навіть Дорошенко, запрошуючи до своєї Галичини любих йому турків та татар. Чим платив – знаємо. Ясиром. Зрештою, чи не від Хмельницького ця мила традиція? Чи не до неї йдемо? Та й «воріженьки» чи не всі були «наші люде». От хоча б тогочасний султан Мегмед IV, який спустошував Поділля та Галичину. Його батько Ібрагім I по ісламському закону – шаріату – одружився з русинкою, яка ввійшла в історію як Хатідже Турхан Султан і стала матір'ю султана Мегмеда IV. Наш хлопець. Або король Речі Посполитої Ян III Собеський. Народжений в Олеському замку під Львовом, хрещений у греко-католицькому обряді онук руського воєводи Івана Даниловича та син Красноставського старости Якова Собєшина, хоч і полонізував своє прізвище, однак теж мав не менше української крові в своїх жилах, ніж Мегмед IV.

Проте як гарно всі рубалися. Во славу України...

Сьогодні головною проблемою є не те, що наші правобережні та лівобережні гетьмани не можуть між собою домовитися. Тактично вони домовляються. Ющенко з Януковичем проти Тимошенко. Тимошенко з Януковичем проти Ющенка. Ну і, звичайно, хіт минулорічного політичного сезону – Мороз та Янукович проти Ющенка та Тимошенко. Війна всіх

проти всіх. Або в постсовковому виконанні – всі кидають всіх.

Але це їхні клопоти. Найпечальніше, що немає глибокого суспільного діалогу, який поставив би цих світочів нашого політичного істеблішменту на своє місце. Дискусія у суспільстві і, врешті-решт, суспільний договір щодо нашого спільного майбутнього, якщо ми хочемо мати спільне майбутнє, міг би примусити їх обслуговувати суспільство, а не послуговуватись ним для реалізації своїх насправді дрібненьких цілей.

І тоді було б важко закликати на Україну ту чи іншу орду, щоб вирішувати свої питання. І тоді не потрібно покликатися на московських можновладців чи донецьких татар (ну чим не Богдана-Зиновія Хмельницького спадок – прийти до Львова з Тугай-Беєм). Як-от за свого прем'єрства візитував у Львові Віктор Янукович з ярликом від Рената Ахметова. Зрештою, поїхав з тим самим, що і Хмельницький – насправді з нічим. Всі залишилися при своєму.

Не та у нас політична культура, щоб шукати такого чужого нам консенсусу. Заскладне для нас це слово. Нагнути – зрозуміліше. Тому й прагнуть всі тільки нагинати. Причём не тільки один Янукович. Такі ж невдалі та немічні спроби Ющенка нагнути Донбас теж не дали результату. Він теж не знайшов належних слів, бо чому ж отримав такі результати перших (чи не останніх?) демократичних виборів 2006 року? Тепер друга спроба для Юлії Тимошенко. Теж буде пробувати нагнути.

Підсумовуючи: мабуть, нашому суспільству все ж слід бути менш інфантильним, не засліплюватися нашими чудовими лідерами та лідерками, а подумати про себе та своїх дітей, про те, чи ми насправді хочемо мати спільне майбутнє. Але тоді потрібно дискутувати та домовлятися.

Чи, може, шукатимемо спосіб якось розійтись? Однак постає запитання – що легше – домовитись чи розійтись? Югославія розходилася важко. Росія досі харкає кров'ю у Чечні. Бо нагнути один одного не вдасться. Чи Крим гадає, що йому це легше вдасться, ніж Косово або Абхазії?..

1800 p.H.e.

Тарас Матіїв

перверзії виборів

по-українськи

189

Чому я не боюся виборів

От і завершилась позачергова передвиборча кампанія 2007 року. Ще рано говорити, що вона закінчилась 30 вересня. Очевидно, що буде продовження. Так само, як і почалася вона не влітку 2007 року, а влітку 2004. Тобто вже упродовж трьох років йде бурхливий процес формування нової політичної системи в Україні. Під час Помаранчевої революції в Україні у якості компромісу було, по суті, зламано конституційний лад, який передбачав президентську республіку з величезними повноваженнями президента. Опоненти поспішно підписали компромісне рішення про перетворення країни у парламентсько-президентську чи президентсько-парламентську республіку. Кожен мав своє бачення розподілу повноважень.

У результаті в Конституції було пробито чимало дір. Їх можна було залагати, але одразу після революції. Чого не зроблено. Або закрити своїм волевим рішенням – і кинути на ці лакуни, з яких поволі почали відстрілюватися регіонали, мав сам Президент. Однак він не Маресьєв. І не Гастело.

Як результат, ми отримали ренесанс регіоналів, їх триумфальне повернення не лише в політику, але

і у владу. Президент і розсварені помаранчеві вже ледь стримували їх натиск. Час працював і проти регіоналів. Бо одна справа обіцяти, а інша – дійсно робити кращим життя вже вчора. Якщо на початках реконквісти регіоналів ще був певний драйв, зрештою, багато хто з них просто відбивався від тюрми, як Колесніков, то потім все звелося до тупого проплачування голубого ентузіазму. Проплачений ними псевдо-Майдан виглядав жалюгідно. Щоправда, так само жалюгідно виглядали, а часто і виглядають, і акції їх опонентів.

Організаційні зусилля партійних функціонерів – чи то синіх, чи помаранчевих, чи білих – не можуть замінити того всенародного здвигу, який був восени 2004 р. Тому так кволо і проходить позачергова передвиборча кампанія 2007 року. І причина не у тому, що вона дуже коротка – по суті, вона почалася після першого пробного розпуску Верховної Ради. Тобто вона триває вже добрих пів року. Справа в тому, що насправді у ній беруть участь ті, хто зацікавлений у цих виборах, тобто безпосередні учасники політичного процесу в Україні. 2004 року, що не кажи, а саме народ у найширшому сенсі слова все-таки був безпосереднім суб'єктом політичного процесу. Хоча

олігархи з обох сторін гадали, що це вони є реальними ляльководами. Народ повірив, що він може щось радикально змінити у цій країні на краще. Почасти все ж змінив. Однак, не так радикально, як хотів. Тому суспільство захлиснуло розчарування, яке дало змогу синім здійснити свою контрреволюцію.

Однак сьогодні головна проблема полягає у тому, що виборці не вірять у те, що взявши участь у виборах, вони щось змінять. Вони засадничо нічого від політиків не очікують. Дійсно, якщо восени 2004 р. здавалося, що життя можна зробити чеснішим і справедливішим вже сьогодні, то тепер такого переконання ні у кого немає. Навіть у тих, хто напирається на трибунах та обіцяє щораз абсурдніші блага своїм виборцям. Тобто ситуація засадничо цинічна. Всі знають, що все це гра. Що реальні обставини не дозволять здійснити цих барвистих обіцянок. І прикро, що часом і доволі вірогідні люди втягаються у цю гру, бо «такі правила передвиборчих кампаній» – переконує їх армія чужинецьких та доморощених політтехнологів. Таким чином, брешучи в очі людям, політики самі позбавили себе мобілізаційної мотивації. Зверніть увагу, що насправді вся політична реклама звернена неначе десь у порожнечу – не до реальної людини, вона насправді не зачіпає нічиїх сердець. І не тому, що погано спрацювали кліпмейкери. 2004 року вони мали ще менше досвіду та техніки. Просто нещирість, причому, як не сумно, нещирість усіх, яку важко приховати, коли ти стоїш перед телекамерою чи позуєш для білборда.

Ще більше відчуження сталося тому, що виборчий закон, який передбачає пропорційну систему виборів, ми впровадили дещо передчасно – бо ж політичних партій, які відстоюють засади, а не групові інтереси, у нас ще немає. І у цьому сенсі дійсно актуальним стає анекдот: «Хто організував вибори – депутати, хто виграв – депутати, а навіщо це їм – бо їх це забавляє». Причому ніхто – ні сині, ні помаранчеві, ні білі не хочуть змінити цієї кричущої узурпації влади своїми політичними провідниками. А часто одним провідником. І це ще більше розхолодило виборця. Бо він переконаний, що його перетворили на абсолютного статиста.

Особливе огидження викликає советська система втулювання покушцю (в даному випадку – виборцю) разом з добрим товаром якогось непотребу чи просто мерзоти. А такий є у всіх списках. І це робить ситуацію ще більш цинічною. Бо виборець просто заганяється у безвихідь. Він знає, що йому брешуть. Знає, що він ніяк не міг і не може вплинути на добір кандидатів на членство у найвищому репрезентативному органі країни. І разом з тим він знає, що попри це головні ляльководи знають, що тобі нікуди подітися. Якщо ти підтримував Помаранчеву революцію, то тобі однаково доведеться голосувати чи за НУ-НС, чи за БЮТ. Проголосувати за список, у якому попри людей достойних чимало непотребу, якому ти б руки не подав.

І у багатьох опускаються руки. Ця кампанія чи не перша після славетного підготованого політтехнологами «бою» таких політичних «титанів», як Кучма та Симоненко, коли дуже багато людей насправді не знали, за кого голосувати. Бо ж люди не дурні – вони бачать всю цинічність ситуації і те, що їх просто заганяють в кут з виборчою урною. Боюсь, що ця урна вже є урною з прахом прямої демократії в Україні. Люди sfrustровані. Нещодавно мені довелося доволі багато подорожувати. Подорожувати по провінції у справах зовсім не передвиборчих. Однак розмови завжди скочувалися до запитання – так за кого ж голосувати? Чи, може, не йти не вибори? Або ж проголосувати проти всіх? У 2004 році такого розброду не було. Бо біле було білим, а чорне – чорним. Принаймні в уяві виборця.

Однак, чи все так погано? Думаю, що ні. Ситуація цинічна, але не трагічна. Помаранчева революція була трагедією у грецькому розумінні слова – це було справжнє дійство. Натомість вибори 2007 року навряд чи останній акт протистояння політичних кланів України. І навряд чи найбільш небезпечний момент у найновішій історії України. Попри вербальне нагнітання ситуації в останній тиждень перед виборами, всім ясно, що насправді це було вигрібанням останнього електорального ресурсу. Тому виборча кампанія 2007 року – це не високий жанр трагедії, а радше фарс, який навряд чи змінить

головний розклад сил. Що й сталося. А фарс ніколи не страшний. Хоч іноді огидний.

Ба більше – ці вибори можуть мають і позитивні здобутки – вони впорядкували політичне поле України – на цьому полі залишилися тільки три головні гравці. Немає спекулятивної маленької фракції з «золотим голосом». Як Блок Литвина не пробував стати – нічого за великим рахунком не вийшло. З тим, що ПР та БЮТ безсумнівно домінують і будуть домінувати. Особливо успішним у цій кампанії був БЮТ – його здобутки тут найбільші. Натомість насправді БНУНС має цю «золоту карту». Хоча його кампанія була блідою – Луценка так і не вдалося розкрутити на крутого хлопця – ну не такий переконливий він, як залізна Леді. Тому знову побігли до Юценка, щоб рятував ситуацію. Так само непереконливим був і Янукович. Теж не залізний Бісмарк. Звідки й істерика регіоналів останнього передвиборчого тижня та перших днів після програшу.

У ході цієї кампанії вдалося змести з політичної шахової дошки політичних гієн. Хоча я думаю, що ця виборча кампанія показала, що політичний клас України безнадійно застарів і відстав від суспільства. Так, йому вдалося усунути народ від тієї метушні, яку вони називають політичним процесом. Потрібні нові люди. І усунення таких персонажів, як Мороз з його політичним холдингом, замало. Можливо, невдовзі завершиться і епоха Великого Перелому, яка розпочалася у 2004 році. Три роки постійної кризи – це забагато. Однак для нового синтезу потрібні нові люди. Різного роду «кризові менеджери» тут не потрібні. Але чи здатні на такий синтез наші три головні політичні сили і три їх головні репрезентанти? Напевно, ні. А тому на подальшу перспективу, як це не сумно, вони приречені. Принаймні в цій комбінації. Потрібні люди справді широкого державного мислення, а не смішні ховрашки з білбордів з політичною рекламою. Де Голів та Черчілів якось не проглядається.

Разом з тим я не думаю, що три основні політичні гравці є такими відморозками, що кинуть країну у чергове гостре протистояння. Вони безсумнівні циніки. Однак не відморозки. А тому я й не боюся результатів виборів. Вони нічого не змінили, однак

щось таки змінили. Принаймні це був добрий урок. Причому для всіх без винятку.

І люди це зрозуміли. Попри все вони на вибори прийшли. Можливо, зціпивши зуби чи гидливо проголосувавши за списки з душком. Важливо, що в Україні все ж відбуваються вибори – бо ж ніхто так і не знав «правильного» результату, як у наших північно-східних сусідів.

Постмодерні етнографічні приколи українських політиків

Багато хто з українців, дивлячись на безнадійну етнографічну загумінковість частини наших мистців, письменників, а останнім часом і політиків, задаються запитанням, а чи можливе таке, наприклад, у Франції чи Росії. Ну дійсно – важко уявити не те що Саркозі, але хоча б Ширака у французькому національному строї. Чи Путіна у косоворотці. Зрештою, вони не потребують подавати сигнали виборцю, що, мовляв, я француз чи росіянин. Хоча Саркозі та Путін, як стверджують злі язички, француз та росіянин у першому чи другому поколіннях. Зрештою, нікого і не цікавить, чи Саркозі єврей і чи Путін вепс.

А з іншого боку, зрілі нації, а тим більше імперські нації, і не вимагають від них такої візуальної легітимізації. І так зрозуміло, що Саркозі – француз, а Путін – росіянин.

Однак не так у молодих націй, як-от – українській. Тут народ розділився. Досі ми ще ніяк не виберемо, на якій основі будуватимемо Українську державу – на етнічній, чи на громадянській. Хоча юридично все зрозуміло – Україна є державою всіх, хто є громадянином України. Зрештою, будувати виключно етноцентричну державу сьогодні практично неможливо. Хоча й забувати, хто є «господарем у домі» теж не варто. Таки українці – іншого дому у них немає.

Цю невизначеність і вираховували політтехнологи, які на останніх виборах 2007 року взялися розкручувати іміджі головних українських мегаблоків та їх лідерів. При цьому вони вдалися до свідомого акцентування на протилежних стилізаціях.

БЮТ та Наша Україна – Народна самооборона відверто стилізувалися під «етнографізм». Читай,

хочеш чи не хочеш, – етноцентризм. Натомість Партія регіонів – під «американізм». Читай, хочеш чи не хочеш, сто разів дискредитований – космополітизм. Недаремно президент Ющенко риторично запитую – а чію державу будують регіоналі. І дійсно – чію... Відповідь зрозуміла – свою. Однак у передвиборних змаганнях важливо поставити каверзне запитання, а не відповісти на нього з усією серйозністю. Важливо послати той чи інший візуальний сигнал суспільству, якому немає часу читати ні програм партій, ні передвиборних обіцянок. Інформація має бути донесена до виборця, який найкраще сприймає програму з трьох слів, і месидж, який зводиться до одного жесту.

Тому і натягуються на тугі рамена вишиванки (Луценко), а на не менш тугі стегна – запаски (Тимошенко). І таким чином сигнал послано. Ми, хлопці-українці, дівчата-українки. Тобто ми – ваші. При цьому мається на увазі, що українство зводиться виключно до того ж етнографізму. Тобто копали не глибоко. Бо ж для виборів в Україні і цього досить.

Однак, якщо б цей «прикид» київських дядьків та тіток відповідав їхній суті, то це було б нормально. Але це не так. Це оманливий етнографізм. Певна імітація, мімікрія. А ще точніше – симулякр. Певна симульована конструкція, яка видається за дійсність.

Зрештою, не тільки Тимошенко і Луценко вдавалися до такого роду симуляції. Ще Тарас Григорович, професор, академік свого часу «приколовся», натягнувши козуха та кучму. А ми, наївні, вже 150 років гадаємо, що це всерйоз. Але ж романтик та член «Клубу мочиморд», тобто п'яниць, Тарас Григорович мав право на естетські «приколи».

Натомість «приколи» наших політиків печальні. Печальні, тому що вони робляться не задля забави, а задля користі. Тобто за ними немає веселої безкорисності. Тут все прораховано.

У Тимошенко це і превентивний удар по різного роду недоброзичливцях, які можуть почати копатися у її походженні, і спроба перехопити «національно орієнтований» електорат. Тобто підкопатися під БНУНС. Тому вона мусить «по приколу» бути більш «українською», ніж будь-хто інший. Як «француз» Бонапарте та «росіянин» Джугашвілі. Принаймні,

на тлі анемічних нашоукраїнців та народнооборонців – вона дійсно яскрава мегазірка. Ну і добре. От тільки трохи коробить, що вважає нас за «лохів», яких можна розвести так просто. І головне – так дешево. І такі вона права – якщо судити за результатами виборів.

БНУНС теж пробував врзніобій «приколотися» на вишивану тему. Однак наскільки вишиваночка Луценка була дрібнішою від вишиванки колишнього голови Національного банку! Віктор Андрійович неперевершений «приколіст» на цю тему.

Ми можемо бачити у всій цій стилізації дешевий «розвод лохів». А можемо з розумним видом просторікувати про «постмодерний підхід» до політичних технологій за умови несформованої політичної нації. А можемо припустити, що ці політики ще застрягнули десь у передмодерній епосі і вдаються до цих прийомів не як до стилізації чи приколу, а стоять на принциповій позиції і строго ідентифікують себе з етнографізмом як етноцентризмом.

Однак, на моє глибоке переконання, це тільки симулякри – пустопорожні, холодні, розраховані симуляції.

І насамкінець, щоб не обійти опонентів – «американізм» регіоналів насправді теж є дешевим «розводом». Бо їх справжня суть (як і більшості їх опонентів) – це «совкізм». Їх костюмчики від Версаче теж симулякри, як би їх не припасовували на їхні совкові тілеса.

Байдужість як головний ресурс і головна небезпека українських виборів

Посеред серпневого спліну, лежачи під сонцем на пляжі десь у Криму, чи з огляду на постійні дощі – на канапі десь у Галичині, можна знічев'я зайнятися й глибокими філософськими медитаціями. Як от на предмет феномену байдужості. Якщо я буду говорити, що ці мої міркування зовсім відірвані від життя, то буду нещирим. З двох причин, про які – потім.

Отож, що таке байдужість? Як на мене, це щонайперше форма захисту, яка іноді набирає характеру дезертирства. Щоправда, інколи цей захист набирає форм «скорбного бесчувствія» (за Сокуровим).

Спробую пояснити. Вже впродовж десяти років мені доводиться жити у квартирі, в якій насправді живе кішка. Мене вона терпить. Однак не завжди – періодично, коли в неї або «болить голова», або «грайливий настрій» вона задля забави люрить у мої пантофлі. При цьому вона однозначно розраховує на мою толеранцію, якщо не любов до неї. Що спрацьовує. Однак не завжди. Нещодавно вона мене так дістала, що коли вона черговий раз «пропала» у пошуках чи то самоствердження, чи справді красивої і чистої любові, то я перестав виглядати посеред ночі на сходи – чи прийшла. Я збайдужів, дезертирував, здався. Зрештою, вона цього добивалася. І добила. Однак, що вона з того має?

Те саме стосується і стосунків між людьми. Але також і стосунків людей, народу та політичних партій, які в таку пору затіяли позачергові вибори.

З одного боку, ці політичні партії в минулій виборчій кампанії всіма своїми силами відволікали увагу «лохуватого» виборця від того, як уже вкотре формувалися списки кандидатів на рай під куполом Верховної Ради. А тут є що ховати – і добре, що цього разу хоча б масмеді не спали. Але наш «Васька слушає да ест». Примружившись, як та шкідлива кішка, наші партійки вперто протягували і врешті-решт протягнули все ті ж безсмертні персонажі у їхнє (не наше!) світле майбутнє. Відкритості і ширості тут не діждешся. І допомогла їм у цьому наша байдужість. Ну втомився вже народ тикати їм пальцем у одні і ті ж сумнівні прізвища. Наші великі лідери та лідерки роблять великі очі, кладуть руку на серце – і дійсно починаєш вірити, що не чули, не знали і не бачили. Що воно саме якось так ... І народ плює в їхню сторону – та ну їх... Чого і треба нашим «васькам», щоб дожерти свою рибку до самого хвостика.

Байдужість народу, просто людей, є тим ресурсом, який дозволяє «директорам» партій пропихати свої оборудки і далі, фактично продаючи місця у списку, чи тицькати туди ні сіло ні впало якихось, може й непоганих, однак не з тієї опери людей. Якщо першим грішать всі три великі керманічі наших мегаблоків, то останньою блажить лише гарант конституції. Ну дуже вже добрий чоловік. Щоправ-

да невідомо, чому ми маємо скріплювати своїми глосами такі панські забаганки. Та й місце у Верховній Раді оплачую і я з своїх податків.

Формуючи таким чином списки, вони вкотре загнали нас у безвихідь «виборів без вибору». Бо ж всі три мегаблоки розуміли, що нам, сіромахам, нікуди подітися. Підемо і проголосуємо. Що і сталося.

Тим більше, що своїм нахабством вони вже давно загнали народ у безнадію та байдужість. Так, сьогодні їм ця безнадія і байдужість потрібні, щоб робити все так, як вони хочуть. У цьому вони нас зламали. Роблять що хочуть і як хочуть. Як моя кішка. Але байдужість має й іншу сторону. У чому моя кішка вже переконалася. Якщо у неї є розум. Про мудрість політичного проводу наших партій говорити не буду. Вона сягає дуже недалеких обривів.

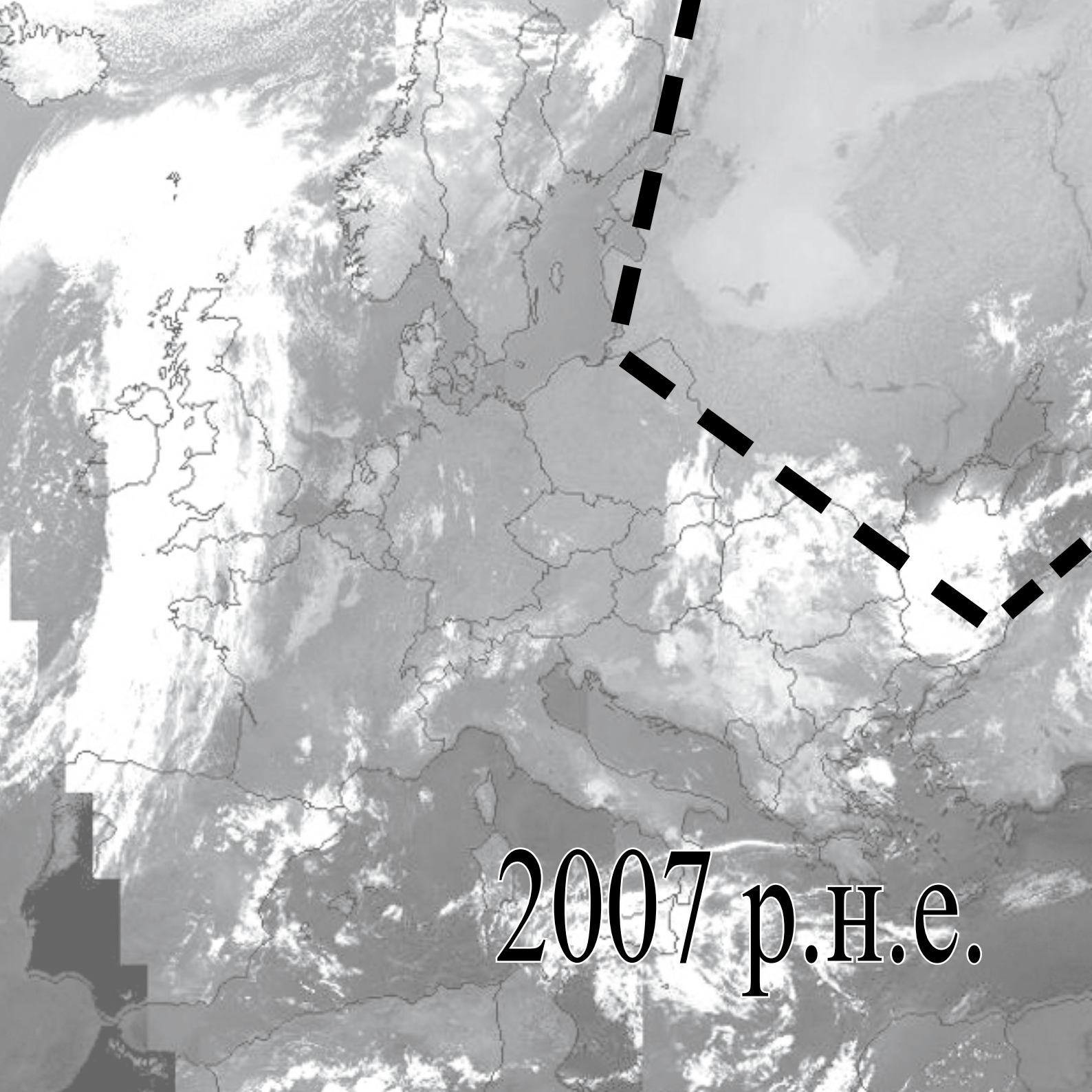
Отож, дезертирувавши з свого протистояння з кішкою, я агресивно її вже не чекаю. «Померла, то померла». А от що робити з виборами? Це запитання стояло перед багатьма з нас – йти і бути вкотре «кинутим», чи не йти і знову бути «кинутим». Запитання філософське.

Можна виходити з засади «Вибираймо найменше ...». А можна орієнтуватися на свої традиційні преференції і не звертати на «окремих ...» у списку. Як вирішила більшість з розчарованих. А що, як просто не підуть на вибори? Збайдужіють. Звичайно, докидати бюлетені ми мастаки. Частина пішла, а частина ні. Ще інша проголосувала проти всіх. І їхня частка все більша. А це те, чого насправді бояться всі маніпулятори нашою свідомістю.

Чисто риторично можна запитати – а може, ви просто проведете вибори без нас? Без нас, дезертирів, які вже втомилися і не вірять у те, що щось в країні можна справді радикально змінити. Без нас агресивно байдужих.

Чи все-таки не бути байдужим? Бо дезертирство позбавляє майбутнього наших дітей. Про нас вже не йдеться. Знову вдавати з себе Дон Кіхотів і йти на прою з нікчемністю та мерзотою, знаючи, що тебе кидають, «без надії сподіватись...» і далі по тексту...

При тому, що ці вибори не останні.

2007 р.н.е.

Тарас виборча ВОЗНЯК ЛИХОМАНКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

195

Аж на початку грудня завершився черговий, майже річний цикл виборчого марафону, який триває в Україні навіть не з часів Помаранчевої революції, а радше з виборів до Верховної Ради України 2002 року, коли вперше антикучмівські сили заявили про свої претензії на владу і зміни. Таким чином, ми отримали виборчий марафон, який повторюється якщо не щороку, то через півтора. Весна 2002 р. – вибори Верховної Ради, осінь 2004 р. – вибори Президента, весна 2006 р. – вибори Верховної Ради, осінь 2007 р. – вибори Верховної Ради. Теоретично можливо, що восени 2008 р., за повної незадоволеності інтересів Партії регіонів України чи, якщо її спровокують самі помаранчеві, а це можливо, відбудуться чергові позачергові вибори Верховної Ради.

Хто може спровокувати? Та хоча б БЮТ, бо напередодні президентських виборів однією з пере-

вірених технологій блоку є стрибок на вищий щабель влади через імідж гнаного «друга народу, якому не дають працювати». А несправедливо вкотре звільнений з посади прем'єра кандидат на президента має величезні шанси. Особливо з огляду на безперспективність понурого невдахи Віктора Януковича та «несправедливого і невдячного» Віктора Ющенка.

Вибори Верховної Ради та Президента неодмінно супроводжуються зміною уряду. Один перелік урядів Ющенка, Кінаха, Януковича, Тимошенка, Єханурова, знову Януковича і тепер, очевидно, знову Тимошенко не може не вражати.

У цьому калейдоскопі є свої плюси і свої мінуси. Країна, з одного боку, вчиться вибирати. Ба більше – вона реально вибирала. Але тільки на президентських виборах 2004 р. Однак політичний клас

схаменувся і прийняв такий закон про вибори на пропорційній основі, який участь народу звів до мінімуму. Приймати всі рішення отримали змогу партійні кліки. І знову розпочалася корупція влади. Партійна верхівка, «директори» партій та партійних осередків почали безсоромно продавати прохідні місця у виборчих списках. І це стосується не лише Партії регіонів України, але й БЮТ-у та БНУНС-у. Найгірше, що така практика масово застосовувалася на місцевих виборах до міських, районних та обласних рад. Тому ці ради перетворилися значною мірою на органи, в яких вирішуються питання осіб, які купили собі депутатські місця чи цілі фракції.

Те саме значною мірою чинилося і на рівні Верховної Ради. Звичайно, були більш прозорі кооптації, як-от у неконсолідованому, а тому більш відкритому БНУНС-і, і зовсім непрозорі у «монолітному» БЮТ-і та закритій ПР.

Всім тверезо мислячим людям стало очевидно, що країна не дозріла до виборів виключно на партійній основі. По-перше тому, що власне і партій, зрілих ідеологічних партій, у нас немає. Три політичні гіганти мало чим відрізняються. За своєю суттю це ліберальні партії, які представляють крупний капітал. Навіть БЮТ, який кокетливо декларує себе як лівоцентристську силу і шарпається від солідаризму до популізму. Насправді ці партії так і не виробили своїх чітких ідеологічних засад. Та й вони і не потрібні за таких умов гри, які нав'язані українцям. Ми ж бо вибираємо нашого «доброго українського/донецького хлопця/парня/дівчину», а не якусь програму, яку будуть (не смішіть мене) втілювати у життя. Тобто, ми «віримо» Ющенку/Януковичу/Тимошенко. Власне «віримо» (як в Христа), а не укладаємо з ними контракт, голосуючи за них на виборах, що вони зроблять для нас «те і те», а ми натомість за них проголосуємо і сьогодні, і в майбутньому, якщо вони це насправді реалізують. Йдучи на вибори, український виборець насправді не вірить у те, що програма, яка проголошується, буде виконана. Зрештою, на неї не дуже і зважають. «Ловкий» слоган у тому релігійному культі, який насаджується

у нас під час виборів щодо найяскравіших з кандидатів, робить раціональне мислення непотрібним, а тому і програми насправді пишуться «для порядку».

Насправді нас заганяють у прокрустове ложе «виборів без вибору», коли виборець не бачить насправді, за кого голосує, лідер і кілька осіб, які є йому зазвичай «на подтанцовке» (декотрі у прямому сенсі слова, бо це фах поп-зірок). А у списочках всякої тварі по парі. Ба більше – щораз більше людей голосує проти всіх саме з огляду на це голосування всліпу. А можна було б зробити відкриті партійні списки і тоді виборець голосував би і за партію, і за гідну особу. Але от біда – гідна особа не завжди хоче і не завжди має чим відплатити чи то партійній касі, чи то «директору» партії особисто. Тому для наших лідерів цей шлях, ясна річ, неприйнятний.

Ще огиднішим способом маніпуляції є змушування свідомого виборця голосувати за «менше зло», або з огидою голосувати за тих чи інших з огляду на свій (не кандидатів) патріотичний розпач (помаранчеві). Партманіпулятори чудово знають, як насправді до них ставиться їх поміркований виборець. Про навіженців не говоритимемо. Знають, що він не лише їм не довіряє, але й ставиться до їхніх маніпуляцій з презирством. Однак разом з тим він знає, що нікуди не дінеться – піде і проголосує. З огидою, але проголосує. Причому саме за них – бо ж не за опонентів. Один дуже шанований країною інтелектуал так і сказав – востаннє проголосує за цих ... Бо вже більше не можу.

Але це все було б нічого, якби вибори прискорювали зміни у суспільстві на краще. Є переконання, що у суспільстві, яке динамічно змінюється, потрібно часто проводити вибори для того, щоб приводити у відповідність реальний стан суспільства та провідну верству, яка керує цими процесами трансформації і повинна розуміти завдання і знати напрямки, куди потрібно рухатися. Разом з тим, вона повинна вміти ефективно організувати рух всього суспільства у цьому напрямку. Натомість, що маємо ми? Чи провідна верства вважає надзавданням нації рух в ЄС, НАТО чи СОТ? Чи вона ефективно організу-

вала рух у цьому напрямку (це про БНУНС)? Чи, може, вона організувала ефективну інтеграцію з Росією та Ташкентським пактом (це про Партію регіонів)? А куди Україну просував і просуватиме БЮТ?

І внутрішня, і зовнішня політика як усвідомлюваний, спланований і ефективний процес змін суспільства, економіки і т.д. просто відсутні. Все зводиться до вже всім остогидлого «выбери меня». Перевибори не призвели до якісної зміни правлячої верстви, яка свідомо свого завдання.

Суспільствам, які перебувають у процесі швидких змін, а таким є українське суспільство, дуже важливо не втратити керованість. Важливо не увійти у турбулентну фазу змін, яка може призвести до деструкції всього суспільства, економіки та, врешті-решт, – держави. А тому провідна верства повинна виробити консенсус щодо стратегічних цілей. А таким, на мою думку, є глибока інтеграція з ЕС (можливо, членство), якомога швидший вступ у НАТО, вистраждане членство у СОТ. А можливо, Україна вибере інші цілі. Однак потрібен консенсус всіх щодо цих реперів на горизонті. Реалізація цих цілей у середньостатистичній європейській країні потребувала принаймні десятиліття. Разом з тим, є і тактичні завдання, які мають бути реалізовані за багатого коротші періоди. Це і є час каденції одного уряду чи одного парламенту. Однак тактичні цілі не можуть суперечити стратегічним. Натомість ми маємо броунівський рух. Одна мудра людина сказала: «якщо є броунівський рух, то значить, він комусь потрібен». Погоджуюсь. Однак він потрібен не українському народу.

Що є причиною такої неузгодженості і злочинного безсилля української провідної верстви? Дві речі – по-перше, ще так і не завершено перманентний процес первинного розподілу загальнонаціональної власності. Поки він не завершиться, інші правила гри, окрім «броунівського руху» чи «мутної води», якщо хочете, провідна верства не допустить. Жодні Копенгагенські критерії та транспарентність тут недопустимі. В тому числі і у виборчому процесі – бо ж різного рівня ради і є інструментами цієї

приватизації. А тому другою істотною річчю є те, що такий стан справ для цієї провідної верстви вже є найкращим. Вона нікуди йти не збирається. Вона створила комфортний для себе світ. Вона купує місця у радах та органах влади, через них приватизує чи переприватизовує все більше і більше власності (включно з держбюджетом), а потім купує ще місця у радах та органах влади вищого рівня і т.д. Див. кар`єру будь-якого з олігархів, що сидять у Верховній Раді. Процвітання вже настало, тож навіщо щось змінювати. Тому вибори проводяться, щоб нічого не змінилося. Зауважте, наскільки стабільним є корпус депутатів Верховної Ради.

І тому ж стратегічне планування взагалі неможливе. Планове ведення реформ забуксувало. Країна змінюється сама по собі, а не завдяки свідомим зусиллям наших владоможців. Вона неначе дрейфує без стерна. Чим і пояснюється наше абсолютне фіаско з інтеграцією до ЕС та НАТО. Ми опинилися поміж двох надпотуг – величезного проекту, який називається Європейським Союзом, та новим російським проектом. Нас буквально розриває – тому не дивно, що країна рветься навіпіл – величезні притягальні сили працюють. І ми маємо вибрати. На двох стільцях не всидиш.

Часте проведення виборів має своєю причиною не оптимізацію складу провідної верстви під вимогу історичного моменту, а захекану боротьбу олігархічних угруповань, які після певної заминки під час Помаранчевої революції були повернуті, не без сприяння Віктора Ющенка, весною 2005 року до участі у владі. Сьогодні вони її повністю контролюють. Тому це їхні вибори. А ми тут майже ні при чому. Це моя відповідь на сакраментальне запитання «Кто виноват?»

То «что делать?» Перекопаний – як би ми не голосували, виборча система нам шансу не дасть. Вона створена не під зміни у цьому суспільстві. Чи може сама провідна верства змінити правила гри? Ні – змінювати її самі депутати не будуть. Вона їх повністю задовольняє. Можливо, взаємне поборювання змусить випрацювати інші прийнятні прави-

198

ла гри, де народу буде більше поле для вибору? Можливо. А може, завершення приватизаційної епопеї змусить виробити цивілізований паритет. І поле демократії розшириться. Теж імовірно. Бо інакше «чудесну трійку» змете третя асиметрична політична сила, яка може постати поза її зонами впливу. Першою спробою вже була Помаранчева революція як революція середнього класу. Однак олігархат її поволі придушив. Термідор, як контрреволюційний заколот, пройшов в Україні у формі змови, в Україні він відбувся у травні 2005 р. – це була знаменита нарада Віктора Ющенка з олігархами. Однак методи цієї «третьої сили», яка неодмінно буде позапарламентською, можуть бути неадекватні.

І на завершення. Як би погано не було, може бути гірше. В Україні ми, принаймні, все ж маємо вибори. Хай недосконалі. Однак маємо право на критику і можемо його реалізувати. Натомість у наших сусідів в Росії та Білорусі і того немає. Отож, не впадаймо у відчай. Але здаваймо собі справу з реального стану речей.

1900 p.n.e.

анатолій романюк

Оцінка відповідності демократичним стандартам потребує знаходження критеріїв, або системи координат, в яку ми маємо помістити показники реального стану справ в Україні, тобто характеристики основних політичних інститутів та процесів, рівно як і політичних акторів. Слід наголосити, що характеристики політичної реальності і критерії оцінки поєднують в собі одночасно ознаки стабільності і змін/розвитку. У теорії демократії після Другої світової війни ми можемо виділити принаймні три етапи, які вплинули на корекцію критеріїв демократичності суспільства. Перший, на нашу думку, пов'язаний із Й. Шумпетером, теоретична спадщина якого сприяла формуванню концепції «демократії участі». А. Лейпхарт обґрунтував і розвинув концепцію «консенсусної демократії». І нарешті, логічним продовженням і подальшим розвитком доробка А. Лейпхарта, стало формулювання концепції/нової демократичної максими: демократія – це врахування та захист прав меншостей. У межах цього підходу в парламенті Данії запроваджено «вето меншости», коли частина депутатів, які складають більшість, у разі незгоди з рішенням, яке прийняла більшість, можуть зробити подання про свою незгоду, що призведе до зупинки вступу в дію даного законопроекту з наступним його винесенням на загальнонаціональний референдум [1, 193].

Враховуючи дану ретроспективу, ми вважаємо, що стан демократії в Україні сьогодні перебуває

україна після виборів перспективи відповідності демократичним стандартам

201

у системі координат, сформульованих Й. Шумпетером. Тобто, ми нарешті, упродовж двох парламентських виборів зуміли їх провести без порушень, які були б здатні чутливо вплинути на результат народного волевиявлення. Наскільки суттєвим є даний результат? Все пізнається в порівнянні. Стосовно виборів, які були в Україні у 1999, 2002, 2004 (перший і другий тури) роках, це, без сумніву, значний прогрес. Стосовно стандартів демократії, які запровадив Демократичний аудит Швеції, щодо оцінки рівня демократичності власної країни – це лише початок шляху до Європи. Але слід наголосити – це

початок шляху до Європи від постсовєтського стану, коли вже зроблені певні кроки. В межах конструкції переходу від авторитаризму до демократії, яка передбачає проходження етапів лібералізації та демократизації, ми перебуваємо на етапі демократизації з присутністю перспективи руху в напрямку консолідованої демократії. Тому, оцінки слід робити не стосовно стану речей, які були, а стосовно того, що ми хочемо досягнути. Для цього необхідно порівнювати ситуацію в Україні з показниками у розвинених демократичних країнах світу.

Аналіз відповідності України демократичним стандартам передбачає верифікацію існуючого стану справ, не лише у форматі нормативних положень, але і практики стосовно основних політичних інститутів, процесів та політичних акторів. Подібний аналіз мав би бути досить широким за обсягом охоплення матеріалу, тому ми зосередимо свою увагу на питаннях порівняльного аналізу інституту президента в Україні та основних демократичних країнах світу.

Аналіз конституційних повноважень глави держав, на нашу думку, слід здійснити з урахуванням головних показників трьох основних форм правління – президентської, парламентської та напівпрезидентської / змішаної, а також їх якісних відмінностей. Слід зазначити, що не всі дослідники погоджуються визнавати в якості самостійних три вищевиділені форми правління. Так, А. Сіароф не вважає, що напівпрезидентську форму правління слід розглядати в якості самостійної форми, на його думку, базовими формами слід розглядати: президентську систему, парламентську систему з переважанням влади президента, парламентську систему з нейтралізуючою владою президента та парламентську систему з номінальною владою президента [2, 287]. Як бачимо, друга і третя позиції є дихотомним варіантом напівпрезидентської форми. Тому ми будемо виходити з позиції існування трьох базових форм правління.

А. Лейпхарт, порівнюючи парламентську і президентську форми правління, виділяє три наступні «критичні» відмінності між ними [3, 117-118]. По-

перше, за парламентської форми правління прем'єр-міністр, посада якого може мати різні назви, та його кабінет є відповідальними перед законодавчим органом у тому значенні, що вони залежать від довіри законодавчого органу і можуть бути звільнені/позбавлені повноважень внаслідок застосування вотуму недовіри. В той же час, у президентській формі правління главою уряду є президент, який обирається на конституційно визначений період і не може бути відправленим у відставку внаслідок вотуму недовіри. По-друге, президенти обираються на загальнонародних виборах безпосередньо, або опосередковано, в той час, як прем'єр-міністри обираються законодавчим інститутом (парламентом – А. Р.). По-третє, парламентські системи характеризуються колективними або колегіальними виконавчими структурами, в той час, як президентські представлені неколегіальним органом з однією особою на чолі. Внаслідок цього президентські адміністрації характеризуються тим, що їх члени виступають простими радниками та підлеглими президента. Це призводить до того, що найбільш важливі рішення в парламентських системах приймаються цілим кабінетом, а в президентських системах вони можуть бути прийнятими самостійно президентом з, або без і навіть всупереч позиції членів адміністрації. Дж. Сарторі виділяє наступні критерії президентської форми правління: 1) наявність прямих або схожих на прями, загальних виборів глави держави на фіксований термін повноважень; 2) уряд, або виконавча влада, не призначається і не розпускається через парламентське голосування, формування уряду є прерогативою президента, коли він на власний розсуд призначає і звільняє членів уряду; 3) президент керує виконавчою владою. Також Дж. Сарторі підкреслює важливість тієї характеристики, що президента не можна позбавити влади парламентським голосуванням упродовж встановленого терміну правління президента [4, 79-80]. Таким чином, головною особливістю парламентської форми правління є формування уряду парламентом і наділення парламенту правом на дострокове припинення повно-

важень уряду через процедуру вотуму недовіри, коли ініціатором виступає парламентська опозиція, або не підтримку голосування довіри уряду, коли ініціатором виступає сам уряд.

Концепція напівпрезидентської форми правління була розроблена і впроваджена в простір політичної науки М. Дюверже для характеристики політичного режиму V республіки у Франції. Головними ознаками цієї форми правління М. Дюверже вважав: 1) президент обирається загальним голосуванням; 2) прем'єр-міністр і міністри володіють виконавчою та урядовою владою і залишаються на своїх посадах доти, доки парламент не є до них в опозиції [5, 166]. Відповідно, дана система не є простим поєднанням, синтезом парламентської і президентської форм правління, а, як підкреслює М. Дюверже, є чергуванням між парламентською і президентською формами [6, 186]. Дж. Сарторі, який написав свою працю «Порівняльна конституційна інженерія» значно пізніше означеної статті М. Дюверже, виділяє наступні критерії напівпрезидентського або змішаного правління: по-перше, президент обирається на загальних прямих або непрямих виборах, головним є те, що президент не обирається у парламенті; по-друге, виконавча влада має подвійну структуру, тобто влада представлена двома лідерами – президентом, який є главою держави, і прем'єр-міністром, який очолює уряд [7, 115-116]. В подальшому цей автор зазначає, що президент є незалежним від парламенту, за рахунок свого обрання, однак не може управляти самостійно, а змушений це здійснювати через уряд. Відповідно, прем'єр-міністр і його кабінет є незалежними від президента тим, що вони є залежними від парламенту, оскільки вони потребують парламентської довіри і їм потрібна підтримка парламентської більшості.

Ці зауваження Дж. Сарторі означають, що при аналізі позицій президента слід враховувати не лише конституційні норми, які регламентують його місце в політичній системі країни, але і реальний, практичний обсяг повноважень та можливостей, якими володіє президент у системі взаємовідносин

президент–парламент–прем'єр-міністр. Внаслідок цього принципового значення в даній моделі набуває роль парламентської більшості. Згідно з А. Лейпхартом, французький президент до 1986 р. (початок першого випадку когабітації) був «...однозначно головою уряду, а прем'єр-міністр ним не був. Президентська влада, однак, була заснована більше на підтримці сильної парламентської більшості, ніж на конституційних повноваженнях» [8, 121]. У 1986 р. у Франції сформувалась ситуація, коли після парламентських виборів більшість у парламенті отримали опозиційні політичні сили щодо президента Ф. Міттерана як представника лівих сил – Соціалістичної партії Франції. Прем'єр-міністром упродовж 1986-1988 рр. був Жак Шірак, який представляв праві політичні сили (партія «Об'єднання за республіку»). Ця ситуація отримала назву в літературі – когабітації¹. Когабітація повторилася за часів президента Ф. Міттерана з 1993 по 1995 р., коли прем'єр-міністром був Едуард Балладюр – представник «Об'єднання за республіку» та за часів президентства Ж. Шірака з 1997 до 2002 р., коли прем'єр-міністром був представник Соціалістичної партії Ліонель Жоспен. Особливістю когабітації було те, що президент за умов опозиційної щодо нього парламентської більшості втрачав право визначальним чином впливати на призначення прем'єр-міністра і був змушений вносити на розгляд парламенту ту кандидатуру, яку йому пропонувала парламентська більшість. Щодо цієї ситуації Дж. Сарторі зазначає: «при об'єднаній більшості президент явно переважає над прем'єр-міністром і конституцією ... і навпаки, при розколотій більшості прем'єр-міністра підтримує його власна більшість у парламенті, яка дає йому перевагу» над президентом [9, 118-119]. Щодо інституту когабітації у напівпрезидентській системі, то співвідношення між президентом та прем'єр-міністром слід розглядати як систему з хиткою рівновагою, яка залежить від результатів парламентських виборів і того, на чий стороні буде депутатська більшість у парламенті. Щодо цього Мауріціо Котта зазначає, що у Франції «...президент ніко-

ли не втрачає надії повернути свою важливу роль в результаті або подальших парламентських, або президентських виборів» [10, 80]. Слід наголосити, що для повернення повноважень Президент Франції не вимагає міняти конституцію країни, а розраховує, що внаслідок виборів у парламенті сформується політично пропрезидентська більшість.

Таким чином, ми можемо констатувати, що позиція президента у системі взаємовідносин президент–парламент–прем'єр-міністр (уряд) залежить від форми правління, норм національної конституції та співвідношення політичних сил. Рівень політичної ваги президента є найвищим за президентської форми правління, меншим у порівнянні з першою формою правління за напівпрезидентської форми правління і найменшим за умов парламентської форми правління. У напівпрезидентській формі правління ми можемо виділити дві різні конструкції, які будуть передбачати відмінний один від одного рівень політичної ваги президента. Найбільший рівень політичної ваги існує в ситуації, коли президент спирається на лояльну щодо себе в політичному плані парламентську більшість і президент стає слабким за умов протиставлення йому парламентської більшості.

Аналіз конституційних характеристик позиції Президента України до прийняття конституційних змін і після свідчить, що Україна має відноситись до напівпрезидентської форми правління. Згідно з А. Лейпхартом, на підставі формальних ознак до цієї форми правління мають належати у Західній Європі: Австрія, Ісландія, Ірландія, Португалія, Фінляндія та Франція. Автор констатує, що позиція президента в Австрії, Ісландії та Ірландії є надзвичайно слабкою, однак вважає за доцільне у своєму аналізі трактувати їх як представників напівпрезидентської форми правління [11, 121]. Однак, Дж. Сарторі вважає, що власне реальні повноваження, а не лише формальні критерії, зумовлюють, що ці країни слід трактувати як країни з парламентською формою правління [12, 120]. Тобто, до країн з парламентською формою правління відносяться: Греція, Німеч-

чина, Італія та Швейцарія²; з напівпрезидентською формою: Португалія, Фінляндія та Франція і позиціонування Австрії, Ісландії та Ірландії є спірним.

Порівняння повноважень президентів передбачає виділення системи координат, в межах яких можемо коректно співставити обсяг їх компетенції, статус та інші характеристики глав різних республіканських держав. На нашу думку, оптимальним варіантом є порівняння з допомогою формальних показників. За основу ми взяли методу, запропоновану Аланом Сіарофом [13]. Спираючись на запропонований ним алгоритм аналізу та індикатори, ми вважаємо за доцільне виділити вісім індикаторів, які охоплюють найбільш важливі питання здійснення владних повноважень. Перший – чи обирається президент на загальнонародних виборах (аббревіатура цього індикатора – ЗВ). У разі, якщо – так, тоді країні виставляється: 1, якщо – ні, тоді: 0. Особливість цього індикатора полягає у з'ясуванні обсягу політичної ваги посади президента. Загальнонародні вибори свідчать про те, що президент нарівні з парламентом представляє цілий народ країни і його посада за рівнем політичної ваги дорівнює парламенту. Другий індикатор – чи відіграє президент центральну роль у призначенні прем'єр-міністра, інших міністрів кабінету (ЦР=1, або 0). Третій індикатор – право президента головування на засіданнях уряду, відповідно впливати на формулювання порядку денного засідань уряду (ГУ=1, або 0). Четвертий індикатор – володіння президентом правом накладення вето на рішення парламенту, тобто правом повернення законопроектів на доопрацювання (ПВ=1, або 0). П'ятий індикатор – чи має президент широкі повноваження у надзвичайних ситуаціях, в умовах стихійних лих, критичної загрози національній безпеці (ПНС=1, або 0). Шостий індикатор – чи відіграє президент головну роль у здійсненні зовнішньої політики, включаючи контроль над радою національної безпеки, а також вирішальне значення у виборі міністрів закордонних справ, оборони, представленні держави на міжнародній арені (ЗП=1, або 0). Сьомий індикатор – здатність прези-

дента достроково припиняти повноваження парламенту і оголошувати нові парламентські вибори. В даному випадку ми не розглядаємо такою здатністю підстави оголошення президентом про розпуск парламенту у випадку недотримання певних часових норм при інституційних формуваннях, як в Україні (ДРП=1, або 0). Восьмий індикатор – чи співпадає термін повноважень президента і парламенту країни (ТП=1, або 0). Більший термін повноважень президента, ніж парламенту, сприяє забезпеченню стабільності державної влади, особливо в умовах коли після парламентських виборів процес формування уряду затягується в часі. Перевищуючий термін повноважень, на думку ряду дослідників, також виступає головною складовою гарантування стабільності функціонування у відповідності до інституційного призначення основних політичних інститутів держави з боку голови держави. Що, відповідно, посилює його політичну вагу.

На підставі виділених індикаторів ми проаналізуємо конституції ряду європейських країн, де існує посада президента [15], США [16] та України. Вибір країн зумовлюється тим, що президентська форма правління відсутня в європейських країнах, натомість ці країни демонструють широкий діапазон варіантів парламентської та напівпрезидентської форм правління, які передбачають існування інституту президента. Відповідно, США розглядають зразковим прикладом президентської форми правління, яка власне в цій країні зародилась і набула своїх класичних рис. Щодо України ми окремо беремо повноваження Президента згідно Конституції, прийнятої на п'ятій сесії Верховної Ради 28 червня 1996 року – I [17], та повноваження, що передбачені Законом України від 8 грудня 2004 р. № 2222- IV, який вніс зміни і доповнення до Конституції – II [18].

Обрахунок показників по кожному індикатору дозволить нам отримати загальний показник з усіх виділених індикаторів. Максимальний показник має складати «8» і він буде відповідати максимальному рівню президентської могутності у системі взаємовідносин президент–парламент–прем'єр-міністр.

Відповідно, показник «0» буде свідчити про слабкість позиції президента у зазначеній системі взаємовідносин.

Розглянемо результати нашого аналізу конституцій на підставі виділених індикаторів. Позиція президента США, яка відноситься до президентської форми правління, очікувано характеризується найвищим результатом (7 балів). Позиція президентів в країнах, які прийнято відносити до парламентської форми правління, характеризується показниками від 1 до 3 балів. Позиція президента Франції після зміни у 2001 р. терміну президентських повноважень з семи до п'яти років знизилась до показника 6 балів, однак залишається найпотужнішою серед європейських країн. Відповідно, позиції президентів Португалії та Фінляндії характеризуються 4 та 3 балами. Варто зауважити, що низький показник позиції президента Фінляндії пов'язаний із змінами до конституції країни у 1999 р., які увійшли в життя з 1 березня 2001 р., за якими повноваження президента були суттєво обмеженими. І нарешті, спірні щодо однозначного позиціонування у системі координат трьох форм правління позиції президентів Австрії, Ірландії та Ісландії поділилися – в одному випадку позиція президента Австрії (2 бали) та Ісландії (1 бал) є близькою позиціям президентів з парламентською формою правління, а позиція президента Ірландії (4 бали) відповідає за своїми показниками позиціям країн з напівпрезидентською формою правління. Таким чином, повноваження президента у країнах з напівпрезидентською формою правління перебувають у межах 3 – 6 балів.

На підставі формальних показників ми можемо позиціонувати і повноваження президента України стосовно двох форматів конституційних норм. У першому періоді – до 2004 р. повноваження президента України корелюються із повноваженнями президента США за обсягом прав, тобто відповідають рівню президентських повноважень у країні з президентською формою правління. Аналіз же практичних дій конкретного президента Л. Кучми показує, що реальна влада, якою володів другий

президент України, забезпечувала йому абсолютну домінацію не лише над прем'єр-міністром і урядом, які були залежними від президентської адміністрації, але і щодо парламенту, коли президент вирішальним чином впливав на формат більшості партійних фракцій незалежно від результатів виборів, відповідно, на їх поведінку під час голосувань. Це дає нам підстави констатувати, що фактичні повноваження Президента України до впровадження в дію змін до Конституції перевищували повноваження, закріплені за президентом Конституцією України та повноваження президента США. Тому розглядати позицію Президента України в даний період у системі координат напівпрезидентської форми правління буде некоректно, відповідне позиціонування слід шукати у межах президентської форми правління з ознаками тяжіння до авторитаризму. В другому періоді, який розпочався у 2006 р., конституційні повноваження президента України суттєво зменшились і їх позиціонування перебуває у межах повноважень президентів, властивих напівпрезидентським європейським країнам.

Підсумовуючи проведений аналіз, ми можемо констатувати, що позиціонування повноважень пре-

зидентів має обов'язково включати в себе аналіз не лише прав і можливостей, які надаються президентам конституціями національних країн, але і реальні de facto повноваження. Обмежуючим чинником щодо могутності посади президента виступає парламент, зокрема, парламентська більшість. Загальною тенденцією європейських країн з напівпрезидентською формою правління є зменшення обсягу повноважень президентів на користь парламентів і фактичне наближення до характеристик країн з парламентською формою правління. Поодиноким виключенням серед країн Західної Європи становить Франція, в той же час інститут когабітації здатний призводити до відчутного ослаблення повноважень президента цієї країни. Зміни до Конституції України, які вступили в дію у 2006 р., дозволяють констатувати фактичний перехід політичної системи, в контексті президентських повноважень, від президентської форми правління з потужними авторитарними характеристиками до системи координат напівпрезидентської форми правління.

Дискусії щодо пошуку нової «оптимальної» форми правління в Україні мають у собі декілька загроз/питань: 1) відсутні гарантії, що нова конструк-

Порівняльний аналіз повноважень президентів України та країн Західної Європи і США

№№	Країна	ЗВ	ЦР	ГУ	ПВ	ПНС	ЗП	ДРП	ТП	Разом
1	Австрія (1945 -) ³	1	0	0	0	0	0	0	1	2
2	Греція (1986 -)	0	0	0	0	0	0	0	1	1
3	Німеччина (1949 -)	0	0	0	0	0	0	0	1	1
4	Ірландія (1948 -)	1	1	0	1	0	0	0	1	4
5	Ісландія (1944 -)	1	0	0	0	0	0	0	0	1
6	Італія (1948 -)	0	1	0	1	0	0	0	1	3
7	Португалія (1982 -)	1	0	0	1	0	0	1	1	4
8	Фінляндія (2001 -)	1	0	0	1	0	0	0	1	3
9	Франція (1958/2001 -)	1	1	1	1	0	1	1	0	6
10	Швейцарія (1848 -)	0	0	1	0	0	0	0	0	1
11	США (1824 -)	1	1	1	1	1	1	0	1	7
12	Україна (1996-2004)	1	1	1	1	1	1	0	1	7
13	Україна (2004-)	1	0	0	1	1	1	0	0	4

ція форми правління, яка може бути прийнята, після її практичної реалізації не виявить свої вузькі місця, як це сталося з політичною реформою 2004 р.; 2) досвід формування коаліції БЮТ і НСНУ після дострокових 2007 р. виборів засвідчив суттєве зростання ваги Президента України, оскільки він спирається на лояльні в політичному плані щодо нього політичні сили. За умов затвердження у парламенті цієї коаліції завершиться стан когабітації, відповідно, вага діючого президента суттєво зросте, оскільки він буде контролювати якщо і не всю частину «Нашої України», проте таку, яка буде володіти, використовуючи термін Дж. Сарторі, потенціалом «шантажу». Внаслідок цього загроза розпаду коаліції буде стимулювати «повагу» і «увагу» до вимог Президента, навіть коли вони будуть виходити за межі формально-правових повноважень. Слід наголосити, що подібне зростання повноважень глави держави за умов пропрезидентської більшості у парламенті відповідає базовим характеристикам напівпрезидентської форми правління, що неодноразово підтверджував досвід ряду європейських країн. Тому зміни у формі правління слід буде вносити на підставі ґрунтовного аналізу досвіду сприятливого для президента політичного розкладу сил у парламенті. Але досвід Франції і досвід політичної кризи 2007 року в Україні свідчать про необхідність внесення до Конституції України норми про право глави держави на розпуск парламенту за аналогією із нормами Конституції Франції. Дана норма зможе і суттєво посилити позицію президента, і бути чутливим запобіжником проти авантюри в парламенті.

¹ Термін походить від англійського слова cohabit – співжиття.

² Щодо Швейцарії відсутня однозначність у визначенні форми правління. Аргументація автора, на підставі чого Швейцарська республіка має відноситись до парламентської форми правління, викладена у монографії, присвяченій порівняльному аналізу політичних систем країн Західної Європи [14, 96-97].

³ У дужках ми подаємо рік прийняття/зміни конституції, варіант якої ми аналізували.

Список використаних джерел

1. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інституцій країн Західної Європи. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 193.
2. Siaroff A. Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction // *European Journal of Political Research*. – #3. Vol. 42 (May 2003). – С. 287.
3. Lijphart A. *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. – New Haven & London: Yale University Press, 1999. – P. 117-118.
4. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів: Пер. з 2-го англ. вид. – К. : АртЕк, 2001. – С. 79-80.
5. Duverger M. A new political system model: Semi-presidential government // *European Journal of Political Research*. – 1980. #8. – P. 166.
6. Там само. – С. 186.
7. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. – С. 115-116.
8. Lijphart A. *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. – P. 121.
9. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. – С. 118-119.
10. *The Nature of Party Government. A Comparative European Perspective*. / Edit. by J. Blondel & M. Cotta. – PALGRAVE, 2000. – P. 80.
11. Lijphart A. *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. – P. 121.
12. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. – С. 120.
13. Siaroff A. Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction. – P. 287-312.
14. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – С. 96-97.
15. Конституции государств Европейского Союза. Под общей ред. Л. А. Окунькова – М. : Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1997. – 802 с.
16. Конституция США // Конституции зарубежных государств: Учебное пособие/Сост. Проф. В. В. Маклаков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во БЕК, 2000. – С. 339-374.
17. Конституція України. Офіційне видання Верховної ради України. – К. 1996. – 117 с.
18. Конституція України (із змінами і доп.). – К. : Атіка, 2006. – 64 с.

2000 p.n.e.

наталія
казьоннова

209

ДОНЕЧЧИНА НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Суспільні зміни в Україні після набуття незалежності у 1991 році наклали великий відбиток на формування масової свідомості, переконання пересічних українців. Процеси демократизації суспільства, пропаганда принципів демократії, прав та свобод громадян суттєво вплинули на широкі маси і призвели до глибоких протиріч у суспільстві стосовно майбутнього України. Одна з найглибших проблем

– дискусії щодо напрямку зовнішньополітичного курсу країни. Саме тут можна побачити суттєві протиріччя між представниками різних регіонів. Найбільш показово та яскраво ілюструють ці розбіжності настрої східної України, зокрема Донецького регіону.

Особливості менталітету жителів Донецького регіону, формування світогляду і системи життєвих цінностей

Широко відомо, що Донеччина – молодий край, розвиток якого почався лише в останній чверті XIX століття. Донецький регіон є лідером економіки України. Область забезпечує майже 20% національного ВВП, посідає перші місця у виробництві багатьох видів промислової та сільськогосподарської продукції. Регіон активно розвиває інфраструктуру області, проводить активну соціальну та економічну політику, провадить програми, націлені на залучення інвестицій до регіону, розширення географії збуту промислової продукції.

Вугільна промисловість, металургія, електроенергетика, машинобудування, будівництво, хемічна, харчова, легка промисловості – далеко не повний перелік напрямків діяльності підприємств Донбасу. Виробнича економіка – серце Донбасу, його основа. На зміцненні та розвитку економіки регіону ґрунтується життя десятої частини населення України. Усі події в Україні передусім турбують жителів регіону з точки зору того, яким чином вони можуть вплинути на економіку краю і добробут донеччан.

Слід зазначити, що така позиція населення має історичну основу. Поштовх до стрімкого розвитку «Дикого поля» зумовив економічний чинник – після того, як були розвідані великі запаси чорного кам'яного вугілля, почалося активне заселення Донбасу, будівництво копалень і металургійних заводів.

До того моменту життя на території сучасної Донецької області точилося навколо Бахмуту (нині Артемівська), відомого своїми родовищами кам'яної соли. А майже по всій території сучасної Донецької області простягалися безкраї степи і де-не-де зустрічалися невеличкі поселення. І за короткий, з історичної точки зору, термін край перетворився на осередок промисловості, став одним з провідних культурних, наукових, освітніх центрів. Регіон відрізняє дуже високий рівень урбанізації (90% відсотків населення – міське), а щільність населення – найвища в Україні і складає 173 особи на 1 км².

Під час реформаційного зламу середини 90-х років основною метою було поновлення гідного рівня життя. Важливу роль відіграло повернення престижу робочих професій, ролі людей важкої фізичної праці в економіці держави. Цей чинник тісно пов'язаний із специфікою формування соціодемографічного складу регіону. Свого часу Донеччину засвоювали «посланці» звідусюди, майже з усіх куточків колишнього СРСР.

Прості робітники і кваліфіковані фахівці, шукачі ліпшої долі, примусові переселенці знаходили притулок, робоче місце, постійний достаток у Донбасі. Навіть за часів застою регіон відрізняло достатнє постачання продуктами харчування та товарами народного споживання. Це також приваблювало переселенців з інших республік СРСР. Таким чином, сформувалися певні вимоги жителів до свого матеріального та соціального стану, якості життя. Для кількох поколінь добробут спирається саме на великий економічний потенціал регіону.

Етнічний склад сучасного Донбасу налічує понад 130 національностей. Майже 40 відсотків населення Донеччини – росіяни, 56% – українці, широко представлені грецька, білоруська, татарська, вірменська, єврейська діаспори. Однак, практично ніхто з майже з п'яти мільйонів мешканців Донеччини не може сказати, що багато поколінь його предків жили на цій землі.

Переважна більшість жителів має близьких родичів на теренах колишнього Советського Союзу, перш за все, у Росії. Це також відображається на світогляді, національній самоідентифікації населення Донбасу. Зв'язок з Росією та іншими країнами СНД дуже міцний, постійно відбувається обмін інформацією про рівень життя, темпи розвитку економіки, громадські настрої. Це сприяє формуванню позитивного сприйняття «північного сусіда», підсвідомо штовхає до того, щоб рівнятися на Росію, близьку географічно, за менталітетом, мовою, історією, культурою.

Наведені вище, і багато інших чинників сформували загальний світогляд Донбасу: ми живемо

більше економікою, ніж політикою, при цьому готові відстоювати власну думку, свої політичні уподобання. Від керівництва країни донеччани чекають виваженої зовнішньої політики, спрямованої на побудову міцних стосунків із країнами-партнерами в різних галузях суспільного життя, передусім, в економіці. Донецька область співпрацює зі 120 країнами світу. Експортується майже 50% виробленої в регіоні промислової продукції.

Донеччина – край великих можливостей.

Цифри і факти інвестиційної політики регіону

Останніми роками Донбас стрімко розвиває співпрацю з іноземними партнерами у сфері інвестицій в економіку регіону. У 2006 році обсяг інвестицій в основний капітал у порівнянні з 2000 роком виріс у 22 рази і склав більше двох мільярдів доларів США. Зокрема прямі іноземні інвестиції склали більше 831 млн. дол. США, чистий приріст іноземного капіталу у 2006 році склав майже 223 млн. дол. США. За об'ємом інвестицій Донецька область впевнено посідає друге місце в Україні.

Навіть попри скасування спеціальних економічних зон та територій пріоритетного розвитку інвестори, в тому числі іноземні, не відвернулися від регіону. За період дії СЕЗ та ТПР було ухвалено 63 проекти за участю іноземних інвесторів (більше 1/3 від загальної кількості).

Загальна сума запланованих інвестицій склала більше 845 млн. дол. США. На сьогодні за усіма проектами залучено більш ніж півмільярда іноземних інвестицій (дві третини). Серед найбільших інвесторів такі країни ЄС, як Велика Британія, Німеччина, Італія, Австрія. Зауважу, що хоча лідерами вкладень залишається металургійна та хемічна промисловості, зростають інвестиції в інші галузі – харчову, легку промисловості, – що дозволяє проводити політику збільшення кількості робочих місць.

Ставлення донеччан до євроінтеграції України

Активна частина населення Донбасу – представники малого та середнього бізнесу, фахівці та робітники великого бізнесу, молодь – давно прийняли для себе сучасну модель буття, яку можна віднести до способу життя в інформаційному суспільстві. Зовнішня політика України викликає у цієї частини населення зацікавленість, і вона не відкидає ідею євроінтеграції України, на відміну від представників старших поколінь.

Як відомо, в Україні визначено шість моделей зовнішньої політики країни. Це інтеграція країни до ЄС через членство в НАТО; інтеграція до ЄС без вступу до НАТО; активізація стосунків із країнами СНД і тісна співпраця з СЕП; позиція регіонального лідера серед країн Балто-Чорноморського регіону; багатовекторна модель та модель активного нейтралітету.

Кожна з цих моделей має своїх прихильників і супротивників. Західна частина країни бачить своє майбутнє разом з єдиною Європою та НАТО, східна – поруч з Росією та країнами СНД, а вступ до ЄС сприймає як перспективу, що відповідає дійсності – Україна поки що не готова до того, щоб стати частиною єдиної Європи, постійні хитання та пошуки «векторів» зовнішньої політики, політична нестабільність в країні насторожують партнерів за кордоном і не сприяють формуванню тісних партнерських відносин.

Внутрішні ж протиріччя яскраво демонструють дані соціологічного дослідження, проведеного наприкінці 2006 року. Згідно з їх результатами, 42% донеччан уже зараз хотіли би жити в союзі України з Росією, Белоруссю та Казахстаном. Рівна кількість – по 14% – хотіли б бути громадянами оновленого СРСР або жити без входження в будь-які союзи держав. В ЄС своє сьогодні бачать лише 6% населення. Натомість 44% жителів Львова хотіли би жити в Європейському Союзі вже зараз.

Що стосується перспективи вступу до ЄС, то «за» виступають 34% мешканців Донецького регіону і 77% львів'ян. Також слід зауважити, що ще 32%

респондентів з Донецька не визначилися зі своєю остаточною позицією і частково підтримують ідею євроінтеграції, частково – ні. При цьому за вступ до ЄЄП виступають 44% опитаних, союзницькі відносини із Росією – 40%.

Тобто переважання проросійських настроїв є очевидним, водночас ідея інтеграції до Європейського Союзу не викликає негативної реакції більш ніж у третини населення, ще третина не визначилася зі своєю позицією щодо ЕС. Саме тому, при правильному розставленні акцентів при формуванні євроінтеграційної політики у конкретно взятому регіоні, можна досягти позитивного результату і добитися посилення проєвропейських настроїв на сході України.

Дієві методики формування позитивного ставлення жителів Донецького регіону до євроінтеграційних процесів

У своїй роботі ЦСЄІ у Донецьку планує акцентувати увагу громадськості на співпраці регіону з країнами ЕС, у першу чергу, з Литвою. Саме Литовська Республіка бере активну участь в євроінтеграційних процесах України.

Формування громадської думки можливе у наступних напрямках:

1. Формування образу Литовської республіки як посередника між ЕС та Донеччиною. Країні, яка не так давно вступила до ЕС, зрозумілі і близькі проблеми України як потенційного члена європейської спільноти. Литовська Республіка готова виступити консультантом, радником, пропонувати практичну допомогу у вирішенні питань, пов'язаних із євроінтеграційними процесами України.

2. Враховуючи «економічну ідеологію» регіону, одна із провідних метод – постійна робота з бізнесменами Донеччини, представниками малого, середнього бізнесу та великого бізнесу. Великий бізнес може бути зацікавлений в інвестиціях у литовську економіку, оскільки цей напрям співпраці розвивається повільними темпами, і литовські інвестиції

в Україні перевищують українські в Литві у декілька десятків разів.

При цьому варто зауважити, що зацікавленість з боку підприємців Донецького регіону до Литовської Республіки досить висока. У листопаді 2006 року в українсько-литовському економічному форумі взяли участь представники понад 60 організацій та підприємств Донеччини, серед них лідери нафтового, будівельного, фінансового ринків.

У даному аспекті співпраці – проведення спільних заходів за участю підприємців – велику роль відіграє малий бізнес, основу роботи з яким складає популяризація методів підтримки малого та середнього бізнесу в ЕС і Литві. За офіційними даними, сьогодні у Донецькій області зареєстровано 26 тис. підприємств малого бізнесу, у сфері малого підприємства задіяні 12,5% загальної чисельності зайнятих в економіці регіону. Для порівняння, в ЕС у малий та середній бізнес залучено 53% працездатного населення.

Таким чином, формування образу ЕС як інституту, який надає перевагу розвитку малого та середнього бізнесу, за допомогою дієвих інструментів захищає права підприємців, сприяє стандартизації методів ведення малого бізнесу на всій території ЕС, допомагатиме підвищенню авторитету Європейського Союзу та поліпшенню ставлення жителів регіону до політики євроінтеграції.

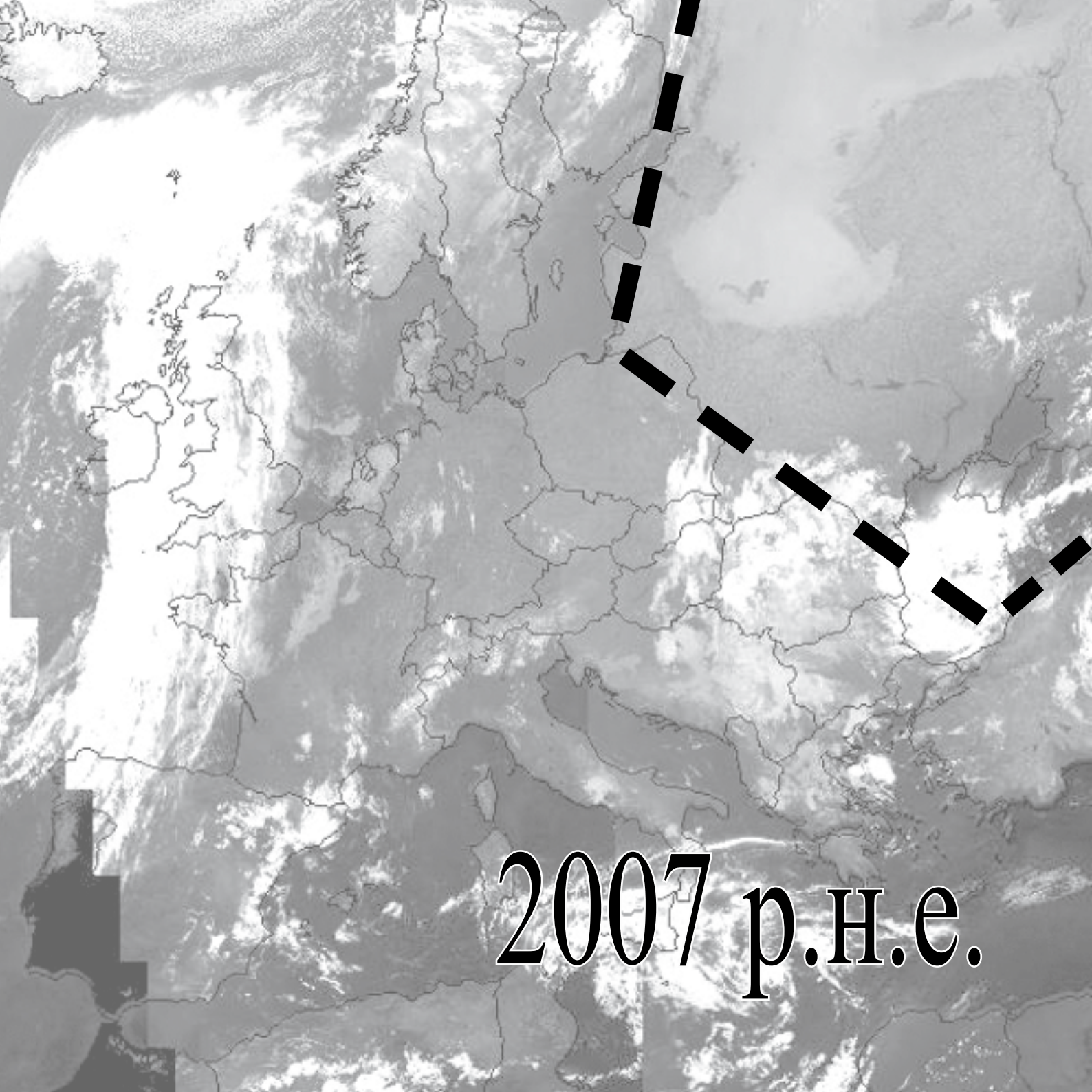
3. Спостерігаючи розвиток економіки регіону, висвітлюючи досягнення у партнерстві з іноземними партнерами або у використанні провідних зарубіжних технологій, досвіду виробництва, варто наголошувати, що Донеччина вже обрала своїм шляхом шлях до ЕС, оскільки будує свій бізнес за європейськими стандартами, тяжіє до сучасних форм ведення бізнесу. Наприклад, корпоратизація активів, які працюють у суміжних галузях економіки, залучення зарубіжних інвесторів, здійснення інвестицій в економіку Європи.

Формула «від бізнесу до політики» є найбільш дієвою та близькою для жителів Донецького регіону. Особливості менталітету населення, високий

патріотизм жителів Донбасу по відношенню до свого краю, гордість за здобутки області та тяжіння до гідної якості життя – чинники, за допомогою яких поступово можливо сформувати позитивне ставлення до вступу України в Європейський союз серед більшої частини населення.

Паралельно велика роль відводиться про-світницькій роботі щодо інформування, тлумачення, роз'яснення основних засад існування єдиної Європи: демократичні, моральні, етичні засади, принципи існування правової держави, високий рівень громадської відповідальності і активна су-спільна позиція громадян у відстоюванні своїх прав і свобод, гідний рівень життя, можливості вільного пересування, обміну інформацією тощо. Звичайно, це неможливо без надійних партнерів, які готові ділитися своїм, безцінним для України досвідом.

2007 г.н.е.

Тарас ЧИ МАЄ ЛЬВІВ ВОЗНЯК СВОЮ ПОЛІТИЧНУ ПОЗИЦІЮ?

215

Україна, як і вся Центральна та Центрально-Східна Європа, перебуває у фазі постійної та динамічної зміни вже другий десяток років. Сьогодні на екранах телевізорів Україна нагадує жерло вулкана. Для боязкої Європи це неабиякий пострах.

Зміни розпочалися з розпадом комуністичної системи та ССРСР.

Неабияку роль у спротиві та поваленні комуністичного режиму свого часу відіграла Західна Україна загалом та Львів, як його неформальна столиця зокрема. Не буду згадувати про опір 40-50-х рр. Це загальновідомо. Однак, істотним є те, що саме він сформував особливе позиціонування Західної України та Львова на другу половину всього ХХ сторіччя. Регіон був завжди в опозиції щодо пануючого комуністичного режиму. Цим він відрізнявся

від решти території України. Так, він не був кузницею кадрів, як Дніпропетровщина, не брав безпосередньої участі у здійсненні влади в ССРСР, однак його позиціонування стало тим ресурсом, який дозволив таки розвалити ССРСР. Звичайно, це не виключна заслуга саме цього регіону. Були ще країни Балтії, Кавказ, а зрештою, і Москва та Ленінград. Оце власне і все.

Тим не менше роль Львова у цьому процесі важко недооцінити – перші мітинги, перші страйки, перші недержавні громадські організації – все це створювалося тут. З Львова йшла громадська ініціатива. Особливо активізувалося місто наприкінці 80-х – на початку 90-х.

Що було мотивацією такої активізації суспільного життя в регіоні? Перш за все, проєкт створення

самостійної Української держави. Цей проєкт створили не у 80-х чи 90-х роках. Це плід розвитку української нації та політичної думки починаючи з початку ХХ ст. Було запропоновано декілька моделей. Деякі з них навіть було частково реалізовано (УНР, ЗУНР).

Проєкт створення незалежної держави з назвою Україна було остаточно реалізовано 1991 р. Однак дуже скоро стало зрозумілим, що держава Україна (а саме такою є офіційна назва нашої держави, і не даремно), зовсім не є Українською державою, як це передбачалося попередньо згадуваними політичними проєктами наших попередників. Влада у державі з назвою Україна була опанована постсовєтською номенклатурою Української Соціалістичної Республіки. Мало того, нова незалежна держава проголосила себе її правонаступницею. Така номенклатурна держава остаточно оформилася за президентства Леоніда Кравчука. З огляду на те, що вона функціонувала на засадах тільки дещо модифікованої Конституції УРСР, ми з повним правом можемо назвати її Першою республікою. Однак вона зовсім не відповідала тому проєкту, який обстоювала провідна верства Західної України та Львова. Щоправда, голос регіону тоді був дуже вагомим. Вперше і востаннє репрезентант регіону, В'ячеслав Чорновіл, ледь не став Президентом України. Це і був апогей політичної присутності Львова на політичній арені України. З того моменту впливи Львова постійно зменшувалися.

Тим не менше у Львові почалося формування наступного політичного завдання, чи проєкту – перетворення номенклатурного «государства Украина» у справді українську державу. З'явився лозунг «Україна має стати українською». А не анти-українською, як це часто було за президентства Кравчука. Прошу не плутати з провокативним гаслом «Україна для українців».

Однак суспільні відносини та тенденції у владі України розвивалися у зовсім іншому напрямку. Для політичного класу «государства Украина» головним завданням середини 90-х стала зовсім не

українізація України, причому я маю на увазі не лише гуманітарні та мовні аспекти українізації, а перетворення її у державу для всіх українців, а не лише для постсовєтської номенклатури. Головним завданням стала приватизація так званої загальнонародної власності. Якою мірою участь у ній брали представники регіону? Якщо говорити про серйозні об'єкти, а не про щось менше, то практично жодною. Середина 90-х породила український олігархат, який почав творити монополії в окремих секторах української економіки.

Правовою фіксацією переходу від номенклатурного проєкту «государства Украина» до олігархічного проєкту знову ж «государства Украина» стало прийняття нової Конституції України 1996 р. І ми практично перейшли до Другої Республіки. Її персоніфікованим творцем поза всяким сумнівом слід вважати Леоніда Кучму. Однак, яке відношення ці процеси мають до Львова та Західної України в цілому? А дуже просте – з якогось моменту ми стали маніпульованим з Києва електоральним ресурсом, який вже не те що не здатен сформулювати своє самостійне бачення нашої країни, створити її проєкт – ми вже почали проговорювати чужі нам слоги, вважаючи їх своїми. Перший раз ми потрапили у цю пастку на виборах 1994 р., коли нам накинули «державника» Леоніда Кравчука, страхаючи «московським ставлеником» Леонідом Кучмою. Жодної своєї кандидатури Львів не запропонував. Той самий фокус був пророблений з нами двічі. На виборах 1999 р. ми поголовно підтримували «державника» Леоніда Кучму з остраху перед «московським ставлеником» Олександром Симоненком. Байдуже, що тверезі голови постійно говорили, що нас спеціально заганяють у такі глухі кути. Однак справа далеко не у особистостях. Кравчук та Кучма реалізовували свої програми, які зі Львовом, і зрештою українством, нічого спільного не мають. Наша гаряча підтримка останніх тим самим позбавляла нас самих як свого бачення майбутнього України, так і своєї думки щодо інших проєктів, які підсували нам збоку.

Таким чином, на дві каденції правління президента Леоніда Кучми ми теж були виключені з політичного процесу в країні. Під політичним процесом я маю на увазі не постійну задіяність у різних протестних акціях, а реалізоване бажання формувати обличчя нової держави у відповідності з нашим баченням її майбутнього.

Тимчасом Кучма розбудовував олігархічний проєкт «государства Украина», періодично водячи наївних галичан за носа: то відстоюючи наш острів Тузла (з дозволу Путіна), то імітуючи проєвропейський вектор розвитку України. Однак його помилка полягала у тому, що він не врахував величини та різноманітності України. За час його правління, хоча ще під його наглядом, однак все більш самостійно почали рости не один олігарх чи одне сузір'я олігархів, а кілька олігархічних центрів. Між ними розпочалася конкуренція. Як правило, з огляду на походження, вони мали чітку географічну прив'язаність. Таким чином і виникли «дніпропетровські», «донецькі». Почалася конкуренція окремих олігархічних груп.

Однак, не з'явилося «львівських». І причина не лише в іншій структурі промисловості, яка не давала змоги приватизувати цілі державні монополії. Можливо, завадила ментальність.

У Львові натомість швидко почав підніматися малий і середній бізнес. Разом із ще не зовсім зубожілими дантистами, адвокатами, нотаріусами вони склали доволі істотний прошарок, який можна вважати зародковим «середнім класом».

У виборах до Верховної Ради 2002 р. цей прошарок знайшов і свого лідера – Віктора Ющенка. Однак лідер не зміг повністю реалізувати практичний вигреш виборів. Спецоперація з вбивством Гіи Гонгадзе (радше за все, російська) повністю дискредитувала Леоніда Кучму і прив'язала його до Росії та віддала країну «рятівнику Кучми, кризовому менеджеру Віктору Медведчуку».

Але й у цих виборах Львів віддав свої голоси Віктору Ющенку безоглядно, а не з розрахунку. Така безоглядність та безкорисливість у любові до черго-

вих лідерів надовго стала нашою визначальною рисою. Бо ж справді, отримавши перше попередження щодо дивного результату справжньої перемоги у виборах, ми так і не зробили жодних висновків щодо реальної політичної зарадності своїх лідерів. Вже не кажучи про те, що на всі вибори ми насправді йдемо з кількома найпримітивнішими слоганами, як-от «Україна без Кучми». Для вулиці це добре. Однак після перемоги, у Верховній Раді ми опиняємося без реальної програми побудови держави. І тоді все зводиться до простацького розкрадання держави чи вирішення своїх питань.

Вибори президента України 2004 р. остаточно мобілізували середній клас по всій країні. Емоційна мобілізація була настільки потужною і всепоглинаючою, що було б недоречно ставити якісь запитання перед героями Майдану про програму розвитку країни. Вистачало того, що вони свої, хороші хлопці, і дівчата гарні, а отже, здорові і розумні. На Майдані проголошувалися правильні гасла.

Однак не так сталося, як гадалося. А проблема, мабуть, була не у лідерах – вони є такі, які є – а у нашому підборі цих лідерів. В обстоюванні саме наших, а не їхніх інтересів. З цим у львів'ян якось не складається.

За час дворічного президентства Віктора Ющенка не відбулося розосередження влади. Львів не став настільки істотним економічним і політичним центром, який зміг би тягнути Україну до ЄС, як про це скандувалося на Майдані. А попри все саме Західна Україна була одним з головних рушіїв Майдану. Щоправда, головну роль все ж відіграв Київ, який сприйняв помаранчеву революцію як свою.

Уцивілізування України тривало кілька місяців. А далі знову все стало на свої місця. Почався реалізовуватися якийсь еkleктичний проєкт, який призвів тільки до хаосу. Ющенко знову кинувся до олігархів. І «своїх», і «не своїх». Він знову згодився розбудовувати Україну за їхніми лекалами. Тобто без Львова, бо на славній зустрічі Ющенко з олігархами жодного «бізнесмена», який би мешкав на захід від Києва, не було. Доло держави знову вирішу-

вали без нас. Хоча саме ми привели нового помаранчевого президента до влади. Так само, як і помаранчеву прем'єр-міністра.

Таким чином, не в останню чергу завдяки винесеному нами на вершину влади Ющенку, як це не парадоксально, укріпилися та зміцніли його та й наші колишні донецькі опоненти.

Дальше – більше. Вибори 2006 р. довершили олігархічний вибір (чи помилку?) президента Ющенка. Почалося повзуче перебирання влади донецьким кланом. Це призвело до конфліктів між трьома головними олігархічними угрупованнями, які мають відповідні політичні надбудови. Що стосується «донецьких», то тут все ясно (Ахметов). Найбільш різко їм опонує умовно «дніпропетровська» група з політичною надбудовою у вигляді БЮТу (Коломойський). Проміжну позицію займає «наполовину донецьке, наполовину київське» олігархічне угруповання (Гайдук, Тарута), політичною надбудовою якого є «Наша Україна».

Сьогодні розгорілося гаряче політичне протистояння. Однак перш, ніж зайняти якусь позицію у цій боротьбі за владу, ми повинні розібратися, а за що

вона, власне кажучи, точиться? За Нікопольський феросплавний завод? Між Ахметовим та Коломойським? Тобто між Донецьком та Дніпропетровськом? Або на політичному рівні – Партією регіонів та БЮТОм?

Чи маємо ми тут що сказати? Здається, вже не забагато. Тому й так тихо у Львові під час організованого регіоналами бізнес-Майдану. Тому чисто інтуїтивно люди починають розуміти, що нас знову хтось хоче використати. І це ще не так погано. Однак за умови, що і ми, як регіон і як місто, зможемо брати участь у справжньому прийнятті рішень та хоч якось впливати на своє власне майбутнє.

То що львів'яни? До нас знову апелюють з проханням про підтримку. Хто апелює? Все ті ж. Щонайперше БЮТ. І він має величезні шанси у нашому регіоні. І все та ж «Наша Україна». Отож нам знову пропонують рушати на «нашу не свою війну». По-летимо на патріотичних крилах рятувати Україну та демократію, чи, може, для початку запитаємо у наших поводитирів з печерських пагорбів, що вони зробили з нашим попереднім вибором і що збираються робити з наступним?

1815 p.n.e.

сергій
курбатов

україна
та СНД 221
у сутінках
цивілізаційного
симулякру

Вже сімнадцятий рік триває наша постсовєтська історія. Організаційним утворенням, що хоч якось інституціалізує це утворення, є Співдружність незалежних держав – СНД – <http://www.cis.minsk.by/>. Коли я пишу ці рядки, сайт Виконавчого комітету СНД чомусь не працює, і в цьому факті можна розглядіти символічний натяк на віртуальність СНД, як наддержавного утворення постсовєтських країн (хотілося б зрозуміти цей сакраментальний префікс «пост»!), а можна – як звичайну хакерську атаку, від якої не застраховані ані респектабельні банки, ані навіть Департамент США. Тут усе залежить від свідомо (або ж несвідомо) обраного кута зору інтерпретатора, який у пост-світі пост-пост-модерну може займати будь-яку «позицію спостерігача», і насолоджуватися дискурсами, які ця сама позиція йому цілком ексклюзивно відкриває. Глядач, тобто той, хто спостерігає, немовби «накриває» це відкриття здобутим дискурсом – ментально обумовленою моделлю розуміння, що спрощує процедуру споживання (о, великий та могутній Homo Consu-

mer!) відповідного продукту на рівні масової свідомості.

Різні спостерігачі сперечаються та вихваляють доморошені ковдри власних дискурсів, спонсори вкладають гроші у ковдри, які претендують на те, щоб найкраще прикривати власні (на жаль, переважно ганебні) справи, а час плине, вірніше, циркулює у якомусь шаманському віртуальному танці, ритуальний характер якого породжує асоціації з найдавнішими та архаїчними (а, отже, повноцінно онтологічними) практиками Homo Sapiens. Постсовєтська історія завдяки порожнечі, дірці власного «пост», породила кілька таких танців, серед яких варіація на теми СНД – чи не найбільш широкий, «глобальний» ритуал цього відносно локального топосу. «Есендешна глобалістика» – окрема тема для транссовєтських медитацій, адже рух навколо цієї порожнечі та його «колообіг» нагадує мені певні дзенські практики. Та поки що повернімося до есен-

дешного танцю та конфігурації відповідного дискурсу. Топографія цього дискурсу найкраще втілена у ритуалі, а за ритуалами, як вчать антропологи, людина ховається від гніву богів, персоніфікованого природними катаклізмами, гнівом інших людей, екзистенціальними проблемами. Що ж загорнули у ковдру СНД минулі-минулі та минулі-теперішні господарі українського (в національному сенсі цього терміну) життя?

«Ковдрою СНД» тодішня компартійна «еліта», а саме «біловезьке номенклатурне тріо» з Бориса Єльцина, Леоніда Кравчука та Станіслава Шушкевича «прикрила» розпад СРСР і «накрила» політичну кар'єру лауреата Нобелівської премії Михайла Горбачова. СНД мляво прикривав абсурдність сімдесяти трьох з гаком років історичного існування СРСР як проекту, що дійшов до точки Омега, до пункту власного ніщо. Фантомні болі, обумовлені відповідною історичною порожнечою, треба було якось вгамувати. І ці три літери – «С», «Н» та «Д» – стали відповідним анальгетиком та антидепресантом «в одному флаконі» Мінської угоди, підписаної 8 грудня 1991 року. Свідectво про смерть СРСР було свідомо декороване паперовим клаптиком цього документу, метанарацію «СРСР» легким рухом трьох «братніх» рук було заміщено аббревіатурою «СНД». Таким чином, даним трінітарним жестом створювалася ритуальна терапія, що «лікує» ностальгичний біль за «паплюження великого минулого» серед консолідованого заgonу Homo Sovieticus(ов) та значно більш чисельного заgonу тих, для кого «проект СРСР» – це молодість, романтичні надії, життєве акме.

Ритуальна терапія «піднімає настрій» – тобто функціонально співпадає з відкритим майже одночасно з СНД препаратом віагра. Як відкриття віагри було спочатку побічним моментом пошуку ліків для боротьби з серцевими недугами, так і шамани бренду СНД швидко зрозуміли, що у нього є значно ширший ареал застосування. Порожнеча СНД стала простором, що вміщає витіснені змісти постпартійної номенклатурної «еліти» – господарів постсовет-

ського життя, яким ми якось парадоксально легко дозволили «мати» наше «бути». Які комплекси та фобії були заганні або ж сублімовані у цю порожнечу – сказати важко, як то кажуть, Славою Жижек його знає, а може, не знає навіть він.

Банальна емпірика історичного дослідження дозволяє стверджувати, що в сутінках цієї есендешної ковдри відбувалася приватизація та безсоромний, хижацький розподіл державних ресурсів. Іноді я думаю про те, яку карму напрацювали ті пихаті та самовпевнені можновладці, які примусили старих та німечних городян у 90-ті роки 20 століття на неораних полях вирощувати картоплю – лише задля того, щоб фізично вижити. Про те, у яку кармічну прірву веде суспільство ця «незмінна та незамінна» українська еліта – не хочеться думати взагалі, бо думка віднімається. А відчуття, властиві цьому стану, неможливо схопити словами. Тож повернімося на грішну землю.

Вражає, як аббревіатура СНД органічно прикрила становлення тіньових схем постсоветських «братніх взаємин». Повна відсутність «любих» та «нелюбих» друзів або ж ворогів у цій сфері, а наявність лише егоїстичних та безсоромних «вічних інтересів» вдало засвідчує сучасна ситуація на енергетичному ринку України. Зокрема, чи то сага, чи то мелодрама навколо УкрОсЕнерго, хвилі якої періодично пожвавлюють вітчизняний медійний дискурс.

Окремого дослідження чекає повчальна історія про те, як за «ковдрою СНД» в останні роки свого епохального президентства ховався від американського та західноєвропейського «втручання у власні справи» Леонід Кучма. Сутінки есендешної ковдри спочатку начебто поглинали і справу Гонгадзе, і кольчужний скандал. У схованку цієї темряви було покладено стільки життєво важливих, майже інтимних змістів, що було зроблено цілком абсурдну спробу відбудувати СНД «насправді» – 19 вересня 2003 року у Ялті було підписано угоду про створення Єдиного економічного простору. Та кармічна канцелярія безапеляційно відкинула цей проект. Тому, коли пан Кучма, трохи езуїтськи, поклав цю

ковдру під ноги своєму офіційному спадкоємцю, її тінь була вже недостатньою для поглинання номенклатурних зловживань, а «тема СНД» просто вийшла з моди, та, на якийсь час, сховалася від уваги чи то суспільства, чи то маніпуляторів «суспільної точки зору». Але, у повній відповідності з діалектичним законом заперечення заперечення, це була лише ілюзія ілюзорності СНД.

Тому, коли спроби «роздерти» цю ковдру завзято робив в 2005-2006 роках тодішній міністр закордонних справ України Борис Тарасюк, це нагадувало манакальний бій з тінню. Адже не можна просто «роздерти», «убити» тінь – треба свідомо виходити з цієї тіні. А остання інтенція аж ніяк не співпадає з інтенціями сучасних господарів українського проєкту та, головне, з їхніми фінансово-економічними інтересами. Тому «тінь СНД» – це, у більшості випадків, їх власна тінь, позбутися якої неможливо навіть з допомогою потужних магічних практик.

СНД – це симулякр, цілком у відповідності з бодріярівським розумінням цього терміну – тобто самодостатнє утворення, яке не має свого реального прототипу. Але цей симулякр дозволяє писати пост-советський гіпертекст і творити реальність, яку ми ще будемо відкривати – з захопленням, презирством чи ненавистю. На жаль, Україна в особі її «незмінного керівництва» послідовно доводить відданість та якусь містичну причетність до цих, далеко не найкращих сторінок гіпертексту сучасної глобалізації. Отже, можна зробити висновок, що есендешний симулякр – це власна тінь того «незмінного керівництва». Тому звернення Львівської облради від 31 жовтня 2007 року із проханням до Президента Віктора Ющенка переглянути всі політичні угоди, пов'язані з перебуванням України в СНД – це виклик тіні могутнього симулякру.

Дон Кіхот теж воював з вітряками – і залишився в історії...

2007 г.н.е.

ярина
ліщак

кілька
проблем
українсько
польського
поєднання

225

**Український культурний спадок у Польщі
та польський культурний спадок в Україні**

На початку ХХ сторіччя більшості цивілізованого світу видавалося, що людство нарешті вступає в епоху розуму, процвітання та прогресу. Винайдення радіо, потягу та автомобіля, ліфта, таблиці елементів Менделєєва та психоаналізу неначебто мало назавжди відкинути різного роду расові чи національні упередження.

Однак І Світова війна вщент зруйнувала ці ілюзії. У 20-30-х роках ХХ століття домінуючою ідеологією у світі, попри комуністичну, став різноликий,

проте вкрай агресивний націоналізм. Він набирав форм як фашистських чи нацистських, так і націонал-комуністичних – як-от кампанії боротьби з космополітизмом у ССРСР. І навіть ІІ Світова війна не доконала націоналізм як явище. Крах колоніальної системи, попри безсумнівне звільнення багатьох народів світу, випустив у світ ще більше демонів націоналізму. Ледь не кожен національно-визвольний рух у Африці чи Азії мав у собі потужну націоналістичну компоненту. І врешті це призвело до нової хвилі національних катастроф – як-от конфлікт народності гуту з народністю тутсі в Руанді.

Отож, ми бачимо, що національне є такою реальністю, яка не нівелюється ні трагічними уроками I та II Світових війн, які і були значною мірою зіткненнями різних націоналізмів, ні сьогодні, коли ми стикнулися з специфічно трансформованим ісламським фактором, який дуже близький до класичного націоналізму.

Часи прогресистського оптимізму минули. Націоналізми в цілому на землі не зникають, а посилюються. А це перш за все пов'язано і з всюдисушою ксенофобією.

Але не все так безнадійно. Уроки світових війн були перш за все уроками для європейських народів та північноамериканських націй. І, здається, вони їх засвоїли. Принаймні на інституційному рівні. Щораз більш популярними стають ідеї толеранції та співіснування.

Однією з основних причин ксенофобії є те, що сусіди не знають одні одних. Страх, і відповідно нехіть, щодо інших виростає з простого незнання цього іншого. Завжди для дитини найстрашнішим виглядає, хоча й порожній, однак темний куток кімнати. Людина боїться невідомого, яке сприймається як чуже. А уява завжди домальовує це чуже до гігантських розмірів.

Тому такою важливою є відкритість культур одна до одної. Тільки за цієї умови ми можемо пізнати одні одних, щоб потім одні одних зрозуміти і не боятися. Саме закритість культур, культурна автаркія і породжують ксенофобії та спрямовані не на розбудову власного суспільства та культури, а проти інших суспільств та культур націоналізми.

В Європі першою, однак засадничою спробою подолати таку культурну ізоляцію, було франко-німецьке примирення. Французько-німецький конфлікт на Райні став причиною двох світових війн та безлічі конфліктів. Здавалося, що подолати цей конфлікт неможливо. Однак політична воля двох основних європейських націй здолала цей майже безнадійно за давнини конфлікт і таки свідомо пішла на побудову нової європейської єдності, яка віднедавна стала називатися Європейським Союзом.

Одним з істотних аспектів франко-німецького примирення стала концепція спільного європейського спадку. Бо на франко-німецькому пограниччі, за яке боролися у двох світових війнах, було безліч як німецьких, так і французьких атрефактів, які можна було легко включити як в один, так і в інший культурний канон. Алеманія і Лотарінгія, чи Ельзас і Лорейн стали не територією взаємного поборювання культур, а їх синтезу, про що пише алеманець Вольфганг Гайденрайх. Це і паралельне існування середземноморської французької кухні і кухні німецької, і французької мови і «альзасіше шпрахе». І разом з тим, це регіон, в якому зберігають всі культурні надбання, як суто французькі, так і німецькі – «потрібні були неабиякі зусилля студента німецької мови і літератури, щоб віднайти мою Алеманію як місце самоповаги, а мою алеманську говірку як мову добросусідського порозуміння – пише алеманець, людина прикордоння Гайденрайх. – Я сидів над книжками, відкривав геніальні переклади середньовічних ченців, епічну й ліричну майстерність мінезингерів, нестримність Ренесансу, гуманістичний, покликаний перетинати кордони освітній оптимізм у нашому регіоні. Мені відкривалися горизонти великих зламів і сподівань, активне, волелюбне життя і діяльність поетів, книгодрукарів, проповідників, митців і громадян в околиці Мілану, Базеля, Кольмару, Фрайбургу, Страсбургу, Майнцу і Кельну, то був життєвий простір, в якому розквітали й починали застосовуватися в галузі культури народні мови, з якими на цих натхненних вітрах Алеманії наші предки вчилися поводитися вільнодумно і закохано, по-просвітницьки і з гумором».

Завдяки батькам-засновникам Європейського Союзу французу Роберту Шуману та німцю Конраду Аденауеру ще у 50-х роках вдалося зламати хребет традиційним французьким та німецьким упередженням один щодо одного. І це при тому, що кордони між цими країнами спочатку неначе відрізали у 40-х роках значну частину німецького культурного спадку від власне Німеччини, однак потім

у 90-х неначе розтанули в загальноєвропейській Шенгенській зоні.

Але цей розлом був тільки одним з розломів у Великій Європі. Ще однією незагоєною раною було німецько-польське протистояння, що має довгу історію, яку можна виводити ледь не від традицій Тевтонського ордену. Прусія була однією з держав, які розірвали Річ Посполиту 1772 р. Це вже в оптиці ХІХ ст. було сприйнято як національна катастрофа. Бо саме тоді насправді народилася польська політична нація і, відповідно, польський націоналізм. Однак народження польського націоналізму було віддзеркаленням народження націоналізму німецького, який вилонився з німецького романтизму, який апелював до національних цінностей, «духа мови», «духа народу». Творцями його стали такі світочі людства, як Александр Фрідріх Вільгельм Гумбольдт, Йоган Готліб Фіхте, Ганс Георг Гете з його ідеєю розгортання суб'єктивного, об'єктивного та абсолютного духа у Пруську державу. Відповіддю стали Адам Міцкевич та Юліуш Словацький як генії польського національного духу. Проте дуже симптоматично, що обидва вони значною мірою не поляки, бо обидва є породженнями культурного пограниччя. Міцкевич – польського-білорусько-литовського. А Словацький – польсько-українського. Вони ще не бачили білоруськість, литовськість та українськість, як щось радикально відрубне від польськості. Тому Міцкевич щиро пише: «O Litwo, Ojczyzno moja...».

Особливо загострилися польсько-німецькі стосунки під час і після ІІ Світової війни. Нацистська Німеччина 1939 року знову взяла участь у розподілі відродженої ІІ Речі Посполитої. Тоді як маріонеткова просталінська Польська Народна республіка 1945 року з волі переможців у війні встановила свій суверенітет над давніми польськими землями, які вже століттями були понімеченими і які німці сприймали однозначно як свої. Звідти практично насильно було переселено 12 мільйонів німців і переселено мільйони поляків із «східних кресів» – малих батьківщин Міцкевича та Словацького – теперішніх Литви, Білорусі та України. Одна польська пані опи-

сала це так – «Польщу пересунули, як шафу на 300 км на Захід. Польський кордон опинився за 100 км від Берліна! На території Польщі опинилося тисячі артефактів німецької культури. І це стало проблемою не лише для німців, але і для поляків – бо вони мали визначитися, що з тим зробити. У сталіністські 50-ті, коли ще боліли рани війни, багато що було просто варварськи знищено. Як-от понімецькі цвинтарі. Територія неначе «зачищалася» від усього німецького і для всього польського. Однак така тактика не могла стати стратегією. Не можна безнаказано позбавити якийсь культурний простір його культурної ідентичності. Він стає простором сирітства і робить сиротами чи принаймні в чомусь обділеними людьми тих, хто пробує його таким чином вихолостити чи осиротити. Для того, щоб у цьому переконатися, варто хоч один раз з'їздити у Калінінградську область Російської Федерації. Враження, що тут просто вибухнула культурологічна вакуумна бомба.

Тому ще у 60-роках розпочався процес польсько-німецького примирення. Спочатку це було примирення та прощення на рівні польської та німецьких Церков. Потім вибачення канцлера Віллі Бранта. Після розпаду комуністичної системи цей процес пішов на всіх парах. І одним з питань, які потрібно було вирішити, стало питання німецького культурного спадку на нових землях Польщі. Не варто спрощувати та стверджувати, що усвідомлення того, що він є спільним проходив і ще проходить без складнощів. Однак все більше стає усвідомлення того, що це наш загальноєвропейський спадок, який підлягає збереженню та плеканню. І мова йде не лише про архітектурні об'єкти, але й про наповнення цих кам'яних декорацій – про традиції, які сотнями років плекалися німецькими мешканцями міст, в яких тепер мешкають поляки. І таким чином ці ще недавно безмовні кам'яні декорації починають говорити, починають оживати і наповнюватися живим змістом, простим людським життям.

Та розвал комуністичної системи не зупинився у Центральній Європі. Розпад СРСР виопуклив ще

один фронт протистояння, який має вирішальне значення для майбутнього Європи у цілому. У ХІХ сторіччі народилася не лише польська політична нація, але й українська. Щоправда, ми дещо відставали від наших західних сусідів. Однак на початок ХХ сторіччя ми вже були цілком готові до того, щоб на повний голос заявити про себе як про націю зрину. Створення Української народної республіки 1917 року та Західноукраїнської народної республіки 1918 року створив нову геополітичну реальність у Центрально-східній Європі. Вона стала певним сюрпризом для тих, хто, у відповідності з романтичними традиціями Міцкевича та Словацького, бачив майбутнє Польщі у традиціях Речі Посполитої та її кордонах. І вже тоді постало питання не лише територій та кордонів, а і культурного спадку – бо ж Польсько-українська війна 1918-1919 рр. у Галичині була значною мірою і боротьбою за таку перлину, як місто Львів. Чий він – польський чи український, це королівське польське місто чи княже українське. Про єврейський Львів я навіть не згадую, хоча він безсумнівно і єврейське місто теж.

Особливо гостро питання культурного спадку та опіки над ним постало після того, як було встановлено кордон між сталінським СРСР та борутівською ПНР. Звичайно, не для сталіністських функціонерів. Вони мали інші критерії. Однак навіть вони, попри весь неначебно інтернаціоналізм, все ж послуговувалися націоналістичними штампами. Все, що опинилося в Польщі, беззастережно оголошувалося тільки польським. Натомість в підсоветській Україні знищувалося чи оголошувалося чужим все «польське». Класовий та атеїстичний підхід довершував справу. Замки, мастки, палаціки, костьоли руйнувалися і приходили у запустіння. Їх трактували як утилітарні споруди – не було й мови про їхню культурну цінність. Вже не кажучи про цінність як пам'яток польської культури, чи, не дай Бог, європейської культури. Таким чином, чи не більшість артефактів, які мали відношення до культури старої Речі Посполитої, стали сиротами. Зрештою, так само, як і артефакти питомо української культури.

Церкви та палаці українських магнатів руйнували так само, як костьоли та мастки польських. Мільйони поляків з Литви Білорусі та України переселили до Польщі. А українців з Закарпаття – до України. Тих, хто залишився, а їх у 1947 році було ще 150 тисяч – у сумнозвісній Акції «Вісла» на понімецькі землі – під сам Берлін.

Однак після того, як Польща та Україна стали незалежними європейськими державами, перед нами теж постала проблема уцивілізування наших стосунків вже на міждержавному рівні. Завдяки праці української та польської політичної еміграції польсько-український діалог розпочався задовго до того. Головно у колах, близьких до редактора культового польського еміграційного журналу «Культура» (Kultura) князя Єжи Гедройця у Парижі. І вердикт був однозначним – Вільнюс є литовським містом, а Львів – українським. Про жодні територіальні претензії мови бути не може.

Це стало фундаментом для формалізації акту польсько-українського примирення президентами Польщі та України.

Однак, разом з тим це означало і те, що кожна з сторін у відповідності з міжнародним законодавством, бере на себе зобов'язання впорядковувати та охороняти ті культурні артефакти, які відтепер належать двом народам – і українському, і польському. А таких артефактів є тисячі і тисячі з обох боків кордону. Причому нарешті стало зрозумілим, що належать вони не одній зі сторін, а обом. І не тільки з огляду на формальний загальноєвропейський спадок. Якщо з костьолами та церквами ще можна якось розібратися і принаймні формально «приписати» їх до однієї з культур, то з замками, мастками, палацами справа зовсім не така однозначна. Шляхта Речі Посполитої була не тільки різного походження – і польського, і білоруського (руського і литовського), і українського (руського), і власне литовського. Шляхта Речі Посполитої існувала ще до остаточної кристалізації польської та української політичних націй. А тому її самоідентифікація з «польськістю» та «руськістю» була зовсім инакшою, ніж це прий-

нято сьогодні. Ну, важко славному і контраверсійному канівському старості Миколі Потоцькому визначитися, хто він у нашому сучасному розумінні слова – поляк чи українець. Спочатку римо-католик, а потім греко-католик, пияк і святенник, будівничий костьолів і церков, а головню – тоді ще греко-католицької Почаївської лаври. Колись шляхтич та магнат, а колись козак та гульгіпака. Ну хто він? Скоріш за все, як тоді модно було вважати – «сармат». Тобто, ні той, ні інший (у сучасному сенсі слова). Ніколи не завершаться суперечки щодо нього. Так само, як і щодо багатьох інших. А відповідно, і артефакти, які вона по собі залишила, можуть входити у культурний канон як одного, так і іншого народу. Бо спадок цей спільний.

Нарешті прийшов час дещо змінювати філософію підходу до тих культурних пластів, які залишили нам минулі епохи. Ми маємо переходити від закоріненої у націоналізмах XIX ст. філософії «або-або» (тобто цей артефакт або український, або польський) до філософії «і – і» (тобто цей артефакт і український, і польський, бо творився в одному контексті). З огляду на це ми тільки умовно можемо стверджувати, що той чи інший артефакт відноситься виключно до українського чи польського культурного спадку де б він не перебував.

Звичайно, не слід впадати у і благодушний культурний релятивізм та доходити до перебільшень. Однак нам слід все ж побачити весь культурний процес у Центрально-східній Європі не як фрагментований за національним чи релігійним принципами, а як процес цілісний, як процес інтенсивного взаємовпливу та взаємообміну. І тоді кожен з артефактів стане на своє властиве місце у симфонії загальноєвропейського культурного процесу.

Якщо говорити про українсько-польське пограниччя, то насправді воно сягає кордонів старої Речі Посполитої. Бо костьоли у Бердичеві чи Києві належать і польській культурній традиції. Так само, як давньоруські розписи у Любліні чи церкви під Білостоком та Криницею – до української. Тобто ми бачимо глибоке взаємопроникнення що дійсно ся-

гає Дніпра та Вісли. Однак найінтенсивніше розсіпані вони на пограниччі у вузькому сенсі слова – з українського боку на Волині, поділлі та Галичині, а з Польського – на Підляшші та Малополющі.

Чудовою роботою з обліку українських пам'яток культури у сучасній Польщі здійснив Андрій Саладяк (Andrzej Saladiak, *Pamiętki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce, Warszawa 1993*). Не менш цінною є і багатотомник професора Яцека Пурхлі про польську сакральну архітектуру на теренах Галичини (Jacek Purchla, *Kościoly i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*). Пропоноване читачу видання тільки доповнює їхню велику працю. Однак нам всім потрібно ще багато зробити, щоб ті культурні скарби, які ми отримали у спадок, нарешті здобули своїх справжніх спадкоємців.

Забуті польсько-українські перемоги

Дивна у нас країна. Чомусь ми будемо всю свою національну ідеологію не на перемогах, як мав би будувати здоровий народ, а на поразках. Звичайно, не потрібно забувати трагедій Голодомору, депортацій та репресій. І честь і слава нашому Президенту, що він таки припилює ці питання. Останнє єднання народу довкола трагедії Голодомору було можливо найбільш повним за останні кільканадцять років.

Однак попри все ми повинні виховувати наступні покоління не як покоління одвічних жертв, а господарів принаймні на своїй території.

І тут без канонізації кадастру національних перемог та галереї національних героїв не обійтись. Звичайно, і при цьому будуть проблеми, бо розколювана як ззовні, так і зсередини. Нація за 16 років незалежності так і не прийшла до консенсусу у цьому питанні. Причому винні у цьому головню карликувати українські політики, які вже зовсім зашорилися на остаточному розподілі всього, що тільки є в країні. І не зауважують, що якщо так піде далі, то країни не залишиться. Однак сьогодні не про це.

А опертис є на що. Ми неодноразово обороняли чи не всю Європу. І під Хотиним 1621 р. разом

з гетьманом Петром Конашевичем Сагайдачним. І з гетьманом Яном Карольом Ходкевичем. Про ці спільні перемоги ми чомусь не говоримо. Традиційний історичний підхід ще з часів Грушевського якось такі спільні перемоги оминав.

Так само ми не згадуємо ще одну нашу справжню перемогу. Перемогу, яку задля майбутнього всієї Європи ми здобули разом з Польським військом у тепер вже далекому липні-серпні 1920 року.

Справді, істотні речі забуваються. Забуваються нами. А що казати про наших європейських сусідів – вони й мають нас за такий недолугий народець, який до спільної європейської долі ніякого відношення не має.

Дозволю собі нагадати про цей цікавий епізод нашої спільної польсько-української європейської історії.

Розпад Російської імперії 1917 року призвів до утворення Української народної республіки. Восени 1918 року розпалася Австро-Угорська імперія і 1 листопада 1918 р. у Львові було проголошено Західно-Українську народну республіку. Того ж 11 листопада було проголошення і створення Польської республіки. У той же час більшовики створили у Харкові більшовицький уряд і звідти, за підтримки російських військ, почали експансію на Українську народну республіку зі сходу.

В особливо складному становищі опинилися оточені звідусіль супротивниками дві українські держави. В умовах війни 22 січня 1919 року вони об'єдналися в одну соборну Українську Державу. Однак потрібно було шукати союзників, що чудово розумів головний отаман Симон Петлюра.

Маршалеком Польщі Юзеф Пілсудскі теж розумів, що знищення УНР призведе до того, що молода Польська республіка опиниться один на один з советською Росією. Чи не нагадує вам це сучасну геополітичну ситуацію?

У Пілсудского та Петлюри вистачило сил зробити кроки назустріч. Попри взаємні кривди, Пілсудскі та Петлюра таки подали один одному руки. Хоча Галичина та Західна Волинь опинялася у Польщі,

проте Україна здобувала союзника у боротьбі зі спільним ворогом на Сході.

У травні 1920 р. почався спільний похід на Україну військ Польщі та УНР. У поході брали участь дві дивізії УНР. 2-га Залізна дивізія під командою уродженця Харкова генерал-полковника Олександра Удовиченка йшла на Білорусь, 6-та Запорізька дивізія під командою уродженця Херсонщини генерал-хорунжого Марка Безручка йшла на Київ. 7 травня 1920 р. союзники увійшли у Київ. Більшовики викликали підкріплення – І Кінну армію Будьонного, і об'єднані армії змушені були відступити за р. Збруч.

Більшовики мали неабиякі плани. Командувач Західного фронту Михайло Тухачевській разом з Йосифом Сталініним планували привести «червоних коней» аж до Рейну та Марни. 26 травня 1920 року війська Тухачевского стояли усього за 13 кілометрів від Варшави. Здавалося, що ліквідація польської держави і приєднання Польщі до «братньої сім'ї советських республік» – справа кількох тижнів.

Робилися відчайдушні спроби стримати ворога. Як колись українські студенти спробували зупинити більшовицькі банди Муравйова під Крутами на підступах до Києва, так польські студенти зі Львова пробували зупинити будьонівців на підступах до Львова у Задвір'ї. Полягли і українські, і польські юнаки.

І тут сталося те, що потім назвуть «чудом на Віслі». У серпневій битві під Варшавою советські війська зазнали нищівної поразки і змушені були відступити. Звичайно ж, головною причиною «чуда» став патріотичний підйом польського народу. Більшовиків було розгромлено, однак операція під Варшавою не завершилася. На допомогу Тухачевському рушила 1-ша Кінна армія Будьонного. Її зупинила і 10 днів тримала під Замостям 6-та дивізія УНР генерал-хорунжого Марка Безручка. Таким чином, українці остаточно зламали плани більшовиків прорватися у Європу.

В Польщі відзначають цю перемогу як національне свято. Годилося б і нам згадати, що ми черго-

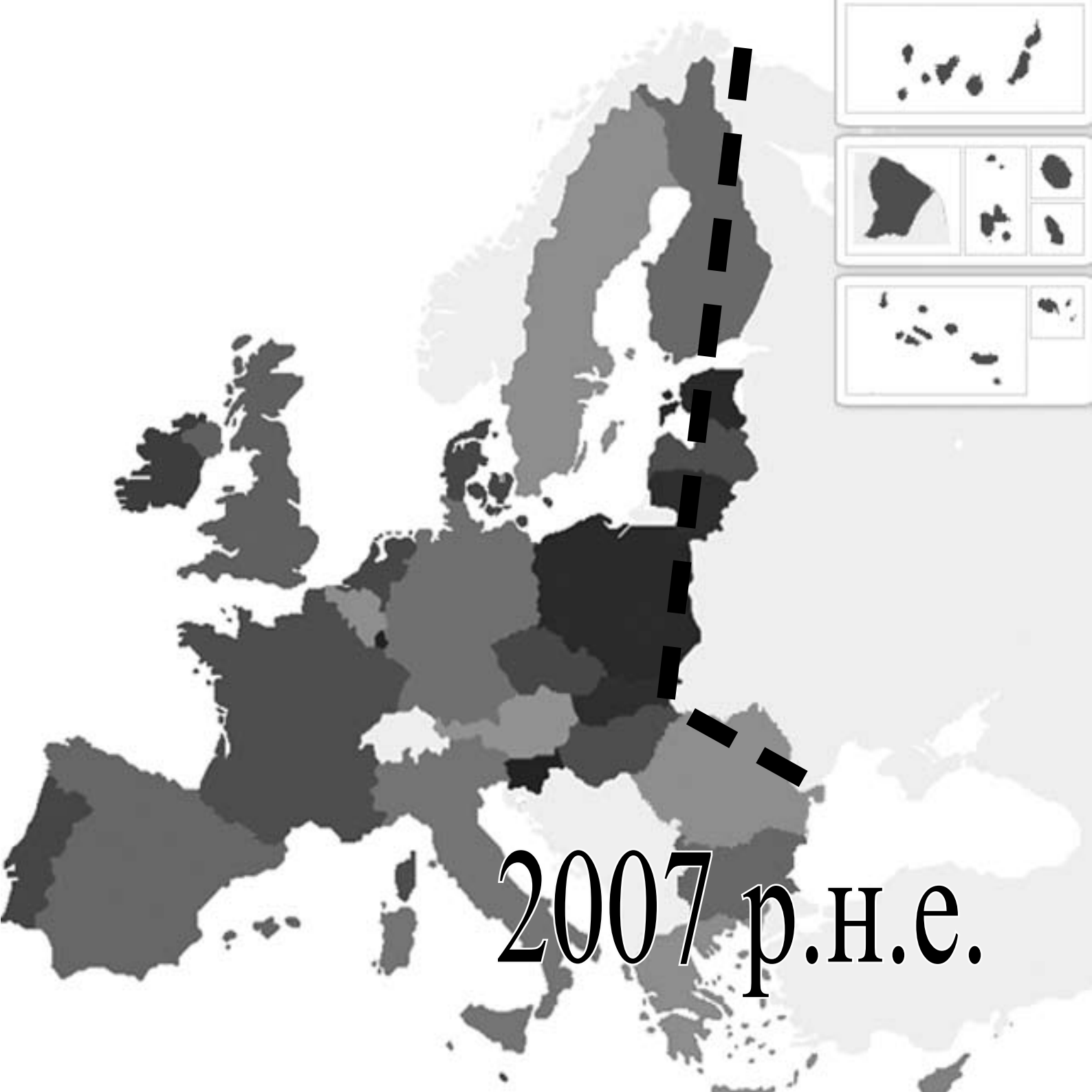

вий раз прикрили собою ту Європу, яка так сильно не хоче бачити нас сьогодні у гроні вільних європейських народів.

А може, вони й праві, бо якщо ми такі байдужі до своїх перемог, то чому їх мають пам'ятати та шанувати інші?

Особливі заслуги у здобутті перемоги має командир 6 стрілецької дивізії Армії УНР генерал-хорунжий Марко Безручко. І варто про нього згадати. Він народився в сучасному м. Токмак на Херсонщині. У 1914 закінчив Академію генерального штабу в Петербурзі. Учасник Першої світової війни. У 1918 – начальник оперативного відділу Генерального штабу Армії Української Народної Республіки. З квітня 1919 – начальник штабу Корпусу Січових Стрільців, член Стрілецької Ради. З січня 1920 – командир 6-ї стрілецької дивізії Січових Стрільців. В 1920-24 Безручко військовий міністр, віце-міністр уряду Української Народної Республіки за кордоном, член Вищої Військової Ради УНР.

Може і на таких прикладах спільних перемог ми розбудовували свої стосунки з сусідньою вже європейською Польщею, а не тільки на прикладах безкінечного взаємного поборювання?

2007 г.н.е.

В Європі арну половинки брауверс поки що не зрослись

233

Для Кремля настав час відкривати шампанське і починати святкувати – адже президенту Владіміру Путіну в найкоротші терміни вдалося перетворити американські плани розгортання обмеженої системи протиракетної оборони у Польщі і Чехії на головне питання європейської політики.

Насправді, просто смішно дивитися на те, як європейські дебати з питання ПРО неминуче викликають розбіжності, плутанину і потоки безглузких заяв.

Однак, у самій Європі мало хто сміється. Європейці занадто розколоті, вирішуючи цілий комплекс інших проблем, щоб вітати ще одні, повні суперечностей дебати з питання, що не має для них великого значення.

Особисто я, як розважливий європеєць, відреагував би на американську ініціативу в такий спосіб. Що ж, давайте створимо цей протиракетний щит,

МОЖЛИВО,
європейцям
було б корисно
дещо відпочити
від американців

якими б обмеженими не були його можливості. Якщо ті мільярди доларів, що вкладають у нього Сполучені Штати Америки, коли-небудь приведуть до створення дійсно надійного захисту від Ірану й інших бійців джихаду, що ж, тим ліпше для нас.

Якщо такий момент настане, то ми, європейці, після тривалих протестів і несхвалення дозволимо такій системі захищати нас.

Нинішні суперечки насправді пов'язані не з протиракетною обороною, а з нашими взаєминами зі США. Незалежно від їхнього результату, європейцям завжди буде загрозувати повне знищення в результаті удару російських ракет з ядерними боєголовками, що є в арсеналі Москви.

Росіяни це, звичайно ж, знають. Але вони, напевно, здивуються, що їхня пропаганда робить більший ефект у Європі, ніж вдома. Росіяни, стикаючись з офіційною лінією Кремля, приймають її як те, чим вона є насправді – як інструмент політики.

Можливо, європейцям було б корисно трохи відпочити від американців. Дайте нам рік китайського чи російського заступництва. Подивимося, чи не освіжить це наші мізки.

Східній Європі цього не потрібно. Вони щойно пройшли піввіковий навчальний курс на тему «Як жити без демократії». І проте, побратими з Західної Європи зневажають їх за глибоку недовіру до російських мотивів і за їхнє прагнення до американського патронажу. Мабуть, патронаж цей не здається таким вже й страшним після того, як ви подихали російським духом.

Гучні кремлівські протести з приводу американських планів ПРО ефективні, тому що вони націлені на антиамериканську лінію розриву, що розділяє Європу. Коли міністр оборони Дональд Рамсфелд (Donald Rumsfeld) кілька років тому казав про «стару» і «нову» Європу, європейці дуже розлютились. Можливо, тому, що він мав рацію.

У значній частині Західної Європи від американської політики кидаються, як від чуми. Будь-яка і кожна дипломатична ініціатива США автоматично ставиться під підозру незалежно від її змісту. Те об-

личчя, яке показала світу Америка після 11 вересня, зосередившись на боротьбі з терором, у багатьох викликає відразу.

Західна Європа вже давно відмовилася від будь-якої всепоглинаючої і потребуючої великих зусиль боротьби. Французи цураються її, тому що завжди у такій боротьбі програвали, а німці – тому що самі себе бояться.

З історії знівченої війнами Європи можна багато чого почерпнути. Іноді (хоча і не відразу після 11 вересня) цей досвід можна використовувати для того, щоб охолоджувати американський запал і прагнення до миттєвих дій.

Але коли такий досвід поширюється занадто далеко, він може стати виправданням боягузтва і небажання захищати власну свободу.

Німеччина і Франція доводять це саме зараз – своєю відсутністю в найважливішій кампанії НАТО на півдні Афганістану.

Путін дуже майстерно використовує нинішні слабкості американської дипломатії. Опитування громадської думки показують, що більшість німців згодні з його оцінкою Сполучених Штатів. Німецькі політики, що виступають проти розміщення елементів американської протиракетної оборони у Центральній Європі, практично слово в слово повторюють докази Путіна, наведені ним у своїй викривальній промові проти США на Мюнхенській конференції з питань безпеки. «Оточення Росії! – волають у Берліні, – нова гонка озброєнь! Нова холодна війна!»

Схоже, що сьогодні у цій частині Європи будь-якого ворога президента Джорджа Буша вважають своїм другом, навіть якщо друга цього кличуть Путін.

Безумовно, Путін зустрічався з цим і раніше, коли напередодні іракської війни до Кремля зачастили французькі і німецькі емісари, щоб захувати його в ряди антибушівської коаліції.

Поки що канцлер Німеччини Ангела Меркель досить успішно тримається у цьому протиракетному штормі. Однак, завивання вовків, які стверджу-

ють, що до Росії ставляться несправедливо, чується в Берліні усе голосніше і голосніше.

Звідси можна зробити один висновок. Путін заслужує нашої похвали за те, що йому вдалося розгадати один маленький і брудний секрет Європи: добре ловити рибу в мутній воді.

21 березня 2007

2007 p.n.e.

ЧАРЛЬЗ КРАУТГАМЕР

237

ДОКТРИНА ПУТІНА

Владімір Путін, президент (хоча більш точно було б сказати – «хрещений батько») Росії, потрапив в усі газети, виступивши в Мюнхені з промовою, що задала новий стандарт антиамериканізму.

Путін не лише звинуватив Сполучені Штати у «гіпертрофованому використанні сили», у «зневазі основних принципів міжнародного права» і в тому, що політика США «переступила свої національні кордони в економіці, і в політиці, і в гуманітарній сфері – і нав'язується іншим державам». У перелік своїх обвинувачень він включив навіть поширення зброї масового знищення, з якою Сполучені Штати власне і воюють – зустрічаючи мало розуміння від союзників і нічого, крім постійного опору, від Росії. За його словами, відбувається це тому, що «панування» Америки «неминуче підживлює тягу» інших країн до володіння такою зброєю.

Чути критику силової політики від людини, що перетворила Чечню на руїни, слова про презирство до міжнародного права від людини, яка не дозволяє

Скотланд-Ярду допитати наскрізь просочених полонієм бандитів, підозрюваних в убивстві Олександра Литвиненка – далеко не першого, до речі, супротивника Путіна, відповідальність за передчасну смерть якого так ні на кого і не покладено, – і, нарешті, лементи про залякування інших країн від людини, що займається політичним і економічним вимаганням, припиняючи постачання енергоносіїв в Україну, у Грузію й у Беларусь – усе це трохи кумедно. Однак, якщо вдуматися у глибинний зміст мюнхенської промови Путіна, стає зовсім не так смішно.

По суті, його виступ – це сигнал: Росія виходить з тіні. Маючи величезні доходи від торгівлі нафтою і газом, зібравши у своїх руках воістину диктаторську владу і змусивши і російські, і західні компанії капітулювати й змиритися із захопленням їхніх

активів, Путін фактично виступив із найгучнішою на сьогодні декларацією підготовки Росії до повторного виходу на світову арену. При цьому найбільш важливий, на мою думку, рядок у його промові практично ніхто не помітив – імовірно, тому, що з першого погляду він видається зовсім необразливим.

– Я дуже часто чую заклики до Росії з боку наших партнерів, у тому числі і з боку європейських партнерів, грати усе більше і більше активну роль у світових справах, – сказав він. – Навряд чи нас потрібно підштовхувати і стимулювати до цього.

Колись советський міністр закордонних справ Андрій Громико гордо говорив про те, що жоден конфлікт у жодній точці світу не може бути вирішений, не враховуючи думки й інтересів Советського Союзу. Нікому іншому, мабуть, не вдалося настільки ж емко змалювати поняття «наддержава», як це у свій час зробив Громико, кажучи про світовий вплив советської держави.

І ми прекрасно знаємо, як сильно Путін, що назвав розпад Советського Союзу найбільшою політичною катастрофою двадцятого століття, хоче повернути ті дні, коли його країна була наддержавою. Виступаючи на мюнхенській конференції, він навіть не вважав за потрібне приховувати ностальгію за часами «холодної війни»: він заявив, що «глобальна безпека» забезпечувалася «стратегічними потенціалами двох наддержав».

Найбільше Путіну не подобається те, що сьогодні у світі залишилася лише одна наддержава – чудовисько, що безроздільно панує у своєму «однополярному світі». Він знає, що у Москви немає ані економічних, ані військових, ані навіть демографічних засобів, щоб, як у советські часи, протиставити себе Америці. Сьогодні він уже більш скромний – він говорить про «коаліцію незадоволених», що могла б бути протиставлена могутності Америки і яку могла б очолити Росія.

Саме в цьому прихована причина активізації його зовнішньої політики – військове партнерство з Китаєм, ядерне співробітництво з Іраном, постачання зброї до Сирії і Венесуели, а також у Судан,

що займається геноцидом, але проте має від Росії ще і дипломатичну підтримку, і пропозиції дружби іншим потенційним партнерам щодо союзу проти гегемонії (читай: проти Америки).

Що ж це – повернення до «холодної війни»? Дійсно, така думка виникає сама собою, коли чуєш, як у промові Путіна прослизують класичні марксистські поняття на кшталт «иноземного капіталу» (зазвичай, коли мова заходить про західні нафтові компанії) чи взагалі ж неприйнятний у подібних контекстах прикметник «вульгарний» (коли мова зайшла про Організацію з безпеки і співробітництва в Європі, яка розлютила Путіна тим, що наполягла на проведенні «чистих» виборів в Україні). А зараз він навіть натякає на те, що збирається забути про одне з безсумнівних досягнень останніх років «холодної війни» і, розірвавши угоду 1987 року – так званий «нульовий варіант», – відновити ядерні ракети середньої дальності, що існували в советські часи. І все-таки агресивність Путіна – це навряд чи сигнал про повернення до «холодної війни». Він занадто розумний, щоб звалювати на себе тягар абсурдної соціалістичної економіки чи марксистської політики. У Путіні добре те, що він не обтяжений ні ідеологією, ні політичною філософією, ні економічною теорією – добре тому, що через це в нього немає принципових, екзистенціальних розбіжностей зі Сполученими Штатами.

У цьому сенсі він більш скромний: простий мафіозний дон, що захопив економічні ресурси і політичну владу в країні й утримує її своїми руками і руками своїх наближених, здебільшого вихідців із КГБ. І тепер ще й намагається поширити власне, експансіоністське й агресивне, бачення російських національних інтересів за допомогою дипломатії опору пануючій владі, що одночасно працює на посилення його власної.

Він хоче, щоб у нього був такий же вплив, який свого часу мав Громико – чи хоча б деяке визнання міжнародного співтовариства в тому, що з Москвою необхідно рахуватися, – але не хоче тягти за собою ідеологічний багаж тих часів. Він не хоче нас хоро-

нити, він просто хоче, щоб ми стали якнайменшими. Класична політика XIX-го століття, на найбільш грубому і природному рівні.

Ми не потрібні Путіну як вороги. Але в Мюнхені він сказав світові, що Росія, сидячи за одним столом з Америкою, пересіла з місця партнера на місце супротивника.

16 лютого 2007

2007 г.н.е.

петро гірний

тривожні передчуття

241

Украдена Україна

...Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Тарас Шевченко «В казематі»

Нація... доступна для викрадення руками
різних, часом цілком несподіваних піратів.
Бенедикт Андерсон

Українська номенклатура від самого початку згодилася, чи пішла на проголошення українського суверенітету, за умови гарантій для неї, що вона не лише збереже своє панівне становище у суспільстві, але й отримає змогу розширити свої, насамперед економічні, можливості. Задля цього було сплановано та розпочалося втілення «проекта Україна». І годі надіятись, що він здійснюється в інтересі якнайширшого загалу. Головна його мета – вибудовування та утримання схем збагачення все тої ж номенклатури.

Підприємці в Україні не можуть існувати поза впливом державного бюрократичного апарату. Первинні капітали були або партійними грошима, які мав пильнувати «держатель партійного общака», або ж так званий підприємець просто був репрезен-

тантом конкретного високопосадового номенклатурника. Таким чином відбувся перший етап поєднання влади та грошей.

Його можна засуджувати як несправедливий, як «неринковий» перехід до ринку та вільної конкуренції. Однак, таке походження первинного капіталу на другому етапі почало репродукувати конвертацію «прихватизованих» грошей у владу – завдяки виборним «технологіям». І, нарешті, завершенням процесу став третій етап: конвертування влади у гроші – через безсоромний лобізм, нескінченне черпання замовлень, дотацій, пільг для «своїх» підприємств та галузей, який увінчався фактичною прихватизацією самої держави. Це в самій основі розчавило яку б то не було конкурентність української економіки. Годі дивуватися, що на наш ринок не допустили жодних неконтрольованих іноземних інвесторів, які могли б нагадати про цивілізовані форми конкуренції. Жодного вільного ринку немає. Над кожним більш-менш серйозним підприємством нависає так званий «дах» – від президентського до районного (який, зрештою, також є президентським, оскільки реально владу на всіх територіях здійснює корпус представників Прези-

дента – глав державних адміністрацій, голів податкових адміністрацій тощо).

Таким чином, бюрократія не лише приватизувала на свою користь первинні капітали, правила гри в економіці, але й саму державу, її бюджет, який зараз підживлює приватизовані нею (бюрократією) підприємства через владний ресурс – від розподілу державного бюджету до замовлення форми Податкового кодексу «під себе». Водночас, вона практично нічим не ризикує, оскільки застрахована існуванням самої держави, що є втіленням її «проекта України». Тому цей проект дедалі більше скидається на акціонерне товариство закритого типу з обмеженою відповідальністю.

Водночас, не можна говорити тільки про придуманість бізнесу владою. Насправді ми маємо справу із нерозривною єдністю. Владні гроші репродукують саму владу. Це забезпечує спадковість влади. Вона не може зараз якось радикально змінитися, ні у структурному сенсі, ні в особистісному. Для зміни потрібна певна політична воля чи сила. Натомість, власне незалежної від влади та владних грошей сили в Україні насправді немає.

Немає значних, справді побудованих на ідеологічних засадах партій. Невеличкі групки фахових політиків, називаючи себе політичними партіями, не тільки не мають жодного суспільного фундаменту, але й створені тільки під конкретні вибори самою ж бюрократією.

Олігархат сьогодні абсолютно не здатний до якогось б то не було перспективного мислення. Тим самим, масово пауперизуючи своїх співгромадян, він робить неефективною усю спільноту. Широкі маси населення нічого, окрім особистих та суспільних невдач, із появою та розбудовою цієї спільноти не пов'язує. Доба незалежності перетворилася для них на добу стагнації, ба навіть занепаду.

Тому я знову б наполягав на визначенні верхньої страти українського суспільства, яка сформувала це суспільство «під себе», саме як стагнархії – верстви, яка не дає розвинути в Україні ефективній, справді широкій спільноті.

Можливо, стагнархії йдеться про протидію широкій консолідації. Така консолідація могла би загрожувати її домінації. Зрештою, стагнархія в Україні має ту важливу рису, що вона значною мірою компрадорська. Практично всі дійсно великі капітали в Україні були побудовані на репрезентації російських сировинних потоків. А тому вона з засади не працює на створення в Україні жодної спільноти. Щоправда, до певного сепаратизму її штовхає страх перед власне російським капіталом, який, прийшовши в Україну та оволодівши нею, вже не потребуватиме посередницьких послуг.

Разом з тим, в Україні немає навіть спроб створення стратегії модерної економіки. Якщо де-не-де і впроваджуються новітні технології, то не як результат продуманого плану, а радше як випадковість.

Абсолютно не продумане місце Української держави у глобалізованому світі. Українська економіка не може бути самодостатньою та всеохопною, бо Україна не є економічною надпотоугою. Вона радше повинна посісти своє унікальне місце, може, доволі вузький сектор чи спеціалізацію, своє know how. Якщо Фінляндія зорієнтувала свою економіку на технології мобільного зв'язку, Норвегія – на видобуток нафти та газу у Північному морі, Франція ледь не монополізувала торгівлю предметами розкоші та туризм, і навіть США мають власні стратегічні пріоритетні сектори, як-от інформаційну мережу Інтернет, IBM тощо, то на що може розраховувати Україна – на застарілий та неефективний видобуток вугілля, виплавку сталі, чи, може, знищене сільське господарство?

Яким ресурсом світового значення володіє Україна? Вугіллям та залізною рудою? Чи висококваліфікованою робочою силою? Вугілля та руда були цінні у позаминулому та минулому столітті, натомість справді кваліфікована робоча сила вже давно дискваліфікувалася на всюдисущих базарах. Звичайно, і вугілля, і сталі для помноження капіталів одного-двох придворних олігархів достатньо. Але для держави та її перспективи – рішуче ні.

Можливо, це звучатиме дуже по-українськи та ретроградно, але, здається, чи не останнім ресурсом України є її чорноземи. Сьогодні ми вступаємо не лише у добу інформаційної революції, але, гадаю, й екологічної. Людство доходить до межі, за якою вичерпуються фізичні можливості планети. Попри ігнорування Кіотського протоколу США, працювати для збереження екосфери Землі на глобальному рівні необхідно. Проблема чистих продуктів завжди стоятиме перед людством. І тут Україна може знайти одну із своїх ніш. Якщо встигне перед іншими конкурентами. Однак, чи втримає вона свою землю?

З іншого боку, в Україні активно формується «транснаціональна всесвітня корпорація Росія» – коло пов'язаних із Росією та на неї зорієнтованих підприємств. Бо ж «корпорація ... зможе поставити на потік розробку сучасних підприємницьких схем і їх планомірне втілення щодо конкретних підсистем світової економіки».

Прив'язка ледь не всіх серйозних капіталів в Україні до Росії і є елементом цієї підприємницької схеми. Те, що кожен з них робився не лише на російській сировині чи з орієнтацією на Росію як ринок, але й значною мірою із порушеннями законодавства у перший «героїчний» етап присвоєння загальнодержавної власності, остаточно чинить залежними їхніх власників від тих, хто має про це інформацію. Нею, поза всяким сумнівом, передусім володіє Росія.

Однак, якщо Бог хоче когось покарати, він відбирає у нього розум. Останнім часом власне РФ робить кроки до того, аби розірвати цей зв'язок, закриваючи різного роду митними, демпінговими та іншими обмеженнями свої ринки від українських підприємств, що призводить до усвідомлення їхньої окремішності – «креольськості» у термінології Андерсона чи «малоросійськості» по-нашому – українських стагнацій. Разом з тим, якщо задатися запитанням, хто найбільше скористав з української незалежності (поза декларативними здобутками безкорисливих патріотів), то очевидно, що це стагнархи та чимала обслуговуюча їх верства – від

іміджмейкерів та «незалежних аналітиків» до постачальників. Таким чином, «проект Україна» їм необхідний, однак саме у такій формі, як він втілений сьогодні. Саме сьогоднішній стан України і є вивершенням «проекта Україна». Даремно сподіватися на те, що за існуючої апатії та рудиментарного паразитизму населення, дрібничковості, немасштабності перспективного мислення політиків, нерациональної жадібності стагнархів щось мало б покращуватися. Все вже і так якнайкраще для тих, хто щось дійсно вирішує в Україні. І про жодну іншу перспективу вони не думають. Все має залишатися принципово так, як є, і на утримання такого стану кидаються всі можливі ресурси.

Впередчутті чи напередодні четвертої холодної війни

Спостерігаючи за невпинним ростом напруженості у стосунках Російської Федерації та загальноберучи, Заходу важко позбутися враження, що вже колись це було.

Владімір Владімірович Путін неначе навмисно лізе у пляшку з своїми випадками проти Заходу у цілому і США зокрема.

Під час свого першого пришествя на пост президента РФ йому вдалося досить швидко приручити, а потім і розколоти неконсолідований Європейський Союз. Знаючи Німеччину та її слабості, а також вичленивши інтереси Німеччини з загального пулу інтересів ЕС, йому вдалося вбити клина у і так доволі проблематичні зв'язки тієї ж Німеччини з її сусідами і новими членами ЕС Польщею, Литвою, Латвією, Естонією.

Проект побудови газопроводу через Балтійське море та працевлаштування канцлера Федеративної Республіки Німеччина у дочірній фірмі російського Газпрому ледь не призвело до крупного внутрішнього європейського скандалу. На це наклалися проблеми між Польщею та Німеччиною щодо питання німців, які були переселені з західних територій сучасної Польщі. Подібні проблеми щодо переселенців латентно висять і над Чеською Республікою.

Свого часу долив олії у вогонь ураженого польського честолюбства і президент Франції Ширак – відмовивши їй у праві мати аж занадто самостійну думку як молодому члену ЕС. До Росії Ширака горнуло відоме русофільство французької політичної еліти. А також давнє, ще з часів де Голя, протистояння з США.

Був час, коли виглядало, що остаточно понад головами держав членів ЕС, понад НАТО і попри, якщо не проти США, вибудувався трикутник Росії, Німеччини та Франції. Що було першим значним здобутком молодого Путіна.

Наступний клин Путін пробував вбити у відносини між ЕС та США. Зрештою, важко заперечувати, що не завжди інтереси цих двох економічних гігантів співпадають. Однак це зовсім не означає, що у стосунках з третіми країнами, а саме такою є для них Росія, вони не координували своєї позиції останні півстоліття.

Як інструмент використовувалося різне позиціонування кількох європейських країн щодо Другої війни у Іраку, операції у Афганістані. За Шрьодера та Ширака протиріччя між цими головними європейськими гравцями та США максимально загострилися.

При цьому вигідно для Росії росла ціна на нафту та газ. Бюджет Росії, хоча і скромний за європейськими мірками, ріс, як на дріжджах. Путін ставав все впевненішим, а відповідно в його голосі почалися появлятися сталеві нотки.

Особливо роздратував його прихід до влади у Німеччині та Франції відповідно Меркель та Саркозі. Звичайно, їх обирали не з огляду на стосунки з Росією та США. Однак такий результат виборів, здається, повернув процес похолодання стосунків їх країн і ЕС взагалі з США у більш конструктивне русло. А відповідно, призупинив російську експансію всередину найвищого політичного істеблішменту ЕС.

Тоді почалося вкрай небезпечне загравання Росії з Китаєм (у якому, до речі, сучасна Росія грає роль молодшого брата) та, що особливо небезпечно –

Іраном. Північнокорейська карта була задрібною для такої масштабної гри. Хоча теж використовувалась Путіним. Найжахливішим є те, що Путін дав змогу крутитися тисячам іранських центрифуг, виграти час, і можливо за якогось пів року ми матимемо нову наддержаву – Іран, який володітиме атомною бомбою. Хоча останнім часом навіть американці почали говорити про те, що військові атомні програми іранців неначе згорнуті. Однак, чи це правда, чи політична риторика?

Будь-які попередження США про неприпустимість загравання з Іраном тільки переконали сучасний російський режим у тому, що шлях вибрано правильно. З їхньої точки зору. Бо ж для них виглядає на те, що чим гірше, тим краще. Хоча Путін неначе не бачить того самого ісламського «подбрюшья», яке у перспективі може зайнятися і самою Росією.

США та НАТО відповіли подальшим розширенням НАТО, яке прикрило парасолькою безпеки практично весь Європейський континент за виключенням...

І тут ми можемо повернутися на рідні терени. Якщо ще три-чотири роки тому ми жили хоч і у невизначеній зоні з огляду на забезпечення її безпеки, то тепер ми справді ризикуємо стати полем протистояння чи бою.

Тим більше, що Росія 12 жовтня 2007 року остаточно вийшла з Договору про звичайні озброєння у Європі. Тепер ніхто не контролює чисельність та дислокацію її звичайних військових контингентів.

В часи Єльцина важко було собі уявити такого рівня втручання у внутрішні справи України, як це було під час Помаранчевої революції, чи останнім часом з боку Путіна. А тим більше такого рівня розгортання різного роду спецоперацій, які мають місце в Україні сьогодні. Ми не ризикуємо стати, ми вже стали полем бою. Причому за повної бездарності та сліпоти всіх учасників політичних битв в самій Україні – її політичних поводитирів. Всі ці інспіровані ззовні розколи України, внесення хаосу у державу, паралізування державного апарату –

що це, як не поєднання нашої рідної глупоти та тупості з експортованою інспірацією?

Таким чином, бачимо, що ми вже опинились на обстрілюваній території між двома рядами шанців.

І знову ж – що робити? Скиглити про слов'янську єдність (поляки, чехи, словаки і навіть болгари при цьому не слов'яни)? Увійти у далеко не віртуальний пакт Росії, Ірану, Китаю? «И пасть за это...», як це не раз було. Чи таки пробувати потрапити під парасоллю євроатлантичної безпеки?

Чехо-Словаччина 1938 – Україна 2008

Спостерігаючи за розгортанням нового протистояння на міжнародній арені, а по суті – розгортанням нової Четвертої (поки що холодної) світової війни, нового протистояння між Росією та умовно кажучи Заходом (а по суті, США), не можу позбутися враження, що колись це було.

За останні кілька років ми мали змогу простежити за змінами відносин Росії під президентством Владіміра Путіна та Заходу. Не хочеться наводити притягнуті за вуха аналогії, однак все ж... Ще один політик, німецький політик, після поразки кайзерівської Німеччини так само, «повзуче» відновлював гідність нової Німеччини. Якщо спочатку з боку Путіна були спроби якось потрафити своїм візаві на Заході – певне сприяння антитерористичним операціям США, приятельські відносини (чи їх імітація) з другом Герхардом (Шрöderом), Шираком і навіть з Бушем. Очевидно, це була розвідка, вивчення ситуації.

Потім кілька спроб розколоти все той же Захід. Для того вбивався кіл між США з одного боку, та Німеччиною і Францією, з іншого. Благо, що друг Герхард та Ширак з огляду на традиційне русофільство німецьких та французьких політичних еліт цьому сприяли. А тут ще й все більша енергетична залежність всього ЄС-івського проекту від російських енергоносіїв.

Впевнившись у тому, що нафто-газову наживку ЄС-івці заковтнули, Путін перейшов до більш жорсткого сценарію. Енергоносії він використав як зброю.

Спочатку проти безпомічних Грузії, України і навіть Білорусі. А рикошетом дав знати і ЄС-івцям, хто у Європі господар.

Потім вдарив по ЄС-івських новачках, які не мали таких сантиментів щодо Росії, оскільки спізнали, що таке побратимство з недемократичною Росією, на своїй шкірі. Інструментом стала побудова разом з Німецькими компаніями газогону в обхід країн Балтії та Польщі. Заодно вбивався кіл між все тими ж новачками та основними двигунами ЄС – Німеччиною та Францією. Дійшло до повного гротеску, коли до державної російської компанії влаштували на роботу безробітного німецького канцлера.

Апoteозом стала фактична підтримка Ірану у його намаганнях впритул підійти до створення своєї атомної бомби. І ніхто не сумнівається, що за такої підтримки та підтримки Китаю вони її рано чи пізно таки створять. Хоча може не сьогодні. І тоді геополітична карта світу докорінно зміниться. Якщо вже не змінилася.

І тільки тут європейці спохопилися. Заговорили про диверсифікацію енергопотоків, про загрозу євроатлантичній єдності. Те, що були обрані Ангела Меркель та Ніколя Саркозі, дещо виправило ситуацію. Однак на той момент Путін вже не потребував аж так запобігати перед Заходом. Він знову змінив тактику. Сьогодні ми спостерігаємо за тим, наскільки демонстративно він демонструє свою зневагу перед Заходом та його цінностями. Він просто в очі насміхається над ними. Очевидно, він зробив свій вибір. І для країни з назвою Росія, і для себе особисто.

Він вибрав радше компанію Ірану та Китаю (здаючи, що не бачить, що для Китаю Росія – вже давно молодша сестриця) проти Євроатлантичного співтовариства з усіма його елементами – НАТО, ЄС і т. д.

І де опинилася Україна з її імітативною нейтральністю (гарантом якої очевидно є російський Чорноморський флот у Криму)? А між двох ліній окопів. І це зовсім не нейтральна територія, а нічийна територія. Що буде, коли нове глобальне про-

тистояння перейде у більш гарячу фазу? Хто зважає на нашу смішну псевдонеітральність?

Однак при чому тут Чехо-Словацька республіка 1938 року? А при тому, що у такій самій ситуації свого часу опинилася і ця держава. Причому, навіть характеристики тогочасної Чехо-Словаччини дуже нагадують характеристики сучасної України.

Чехо-Словацька республіка 30-х років була економічно зарадною державою. Їй не бракувало військових частин, військової промисловості, яка була чи не найпотужнішою у Європі. Однак військо не мало належного морального духу, самої ідеї, за яку насправді було б варто віддати життя. Політики цієї республіки були наївні до смішного і нестійкі, нерішучі, ба, навіть деморалізовані. Країна була поліетнічною, бо окрім чехів та словаків були ще значні меншості українців, угорців, євреїв – і, що найголовніше, німців, які зовсім не чули себе меншиною. Однак країна була демократичною, а відповідно, і нерішучою. Її оточували агресивні режими реваншистської Німеччини, ображеної після Тріанонської угоди Угорщини, і навіть Польщі (згадаймо анексію 1938 року чеського Цешина).

Україна 2007 р. теж економічно відносно зарадна держава, попри всі вибрики наших політиків. Вона успадкувала чималий осколок советського війська, яке доволі успішно модернізує з технічної та організаційної точок зору. Україна володіє все ще значною військовою індустрією. Однак моральний дух війська викликає багато запитань – чи буде це військо спроможне виступити на оборону держави, звідки б ворог не прийшов – зі сходу чи з заходу? Тим більше після популістських обіцянок теперішнього прем'єр-міністра Юлії Тимошенко. Україна поліетнічна держава і росіяни зовсім не відчують себе меншиною, радше господарями. Однак, Україна – одна з найперспективніших демократій на постсоветському просторі. І разом з тим демократія нерішуча. Її оточують далеко не найдоброзичливіші сусіди, як-от Росія Путіна. Не врегульовані до кінця стосунки навіть з Румунією. Вже не кажучи про плацдарм Придністров'я. В Україні відсутня націо-

нальна ідея, яку сприйняв би як проект весь народ. В Україні тільки постає новітня українська політична нація. Та ще й ми поміж окопів.

Свого часу, коли Україна віддавала атомну зброю, їй нібито гарантували безпеку. Однак і Чехо-Словаччині Англія, Франція та СРСР гарантували безпеку. Та, як тільки Гітлер поставив питання руба – Чехо-Словаччину просто зрадили. Щоправда, шматували її «с пристрастием» – спочатку анексували «німецкоговорящие» регіони.

А що таке позиція ЕС щодо України після революції 2004 р., як не та сама зрада? Хто насправді тоді так активно закривав шлях чи хоча б перспективу для України, як не Шрьодер та Ширак?

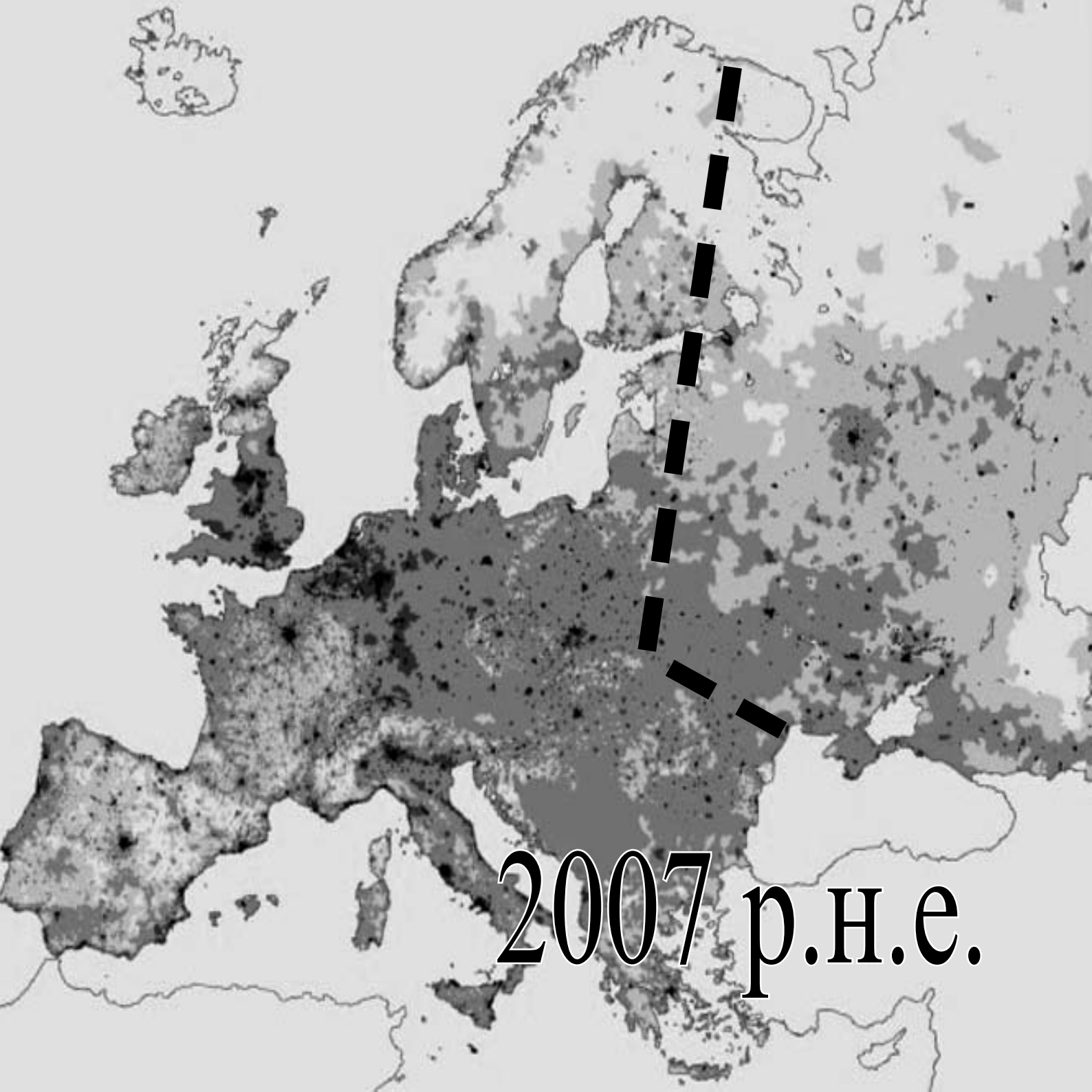
А що ж Росія? Таке підігрування Путіну, звичайно, й привело до того газового шантажу, який він застосував щодо України взимку 2005-2006 рр. Чи не нагадує це шантаж, до якого вдався «при всем честном народе» Третій Райх щодо Чехо-Словаччини? Поступово газовий кран прикрутиться і взимку 2007 року – ціна вже піднята майже до світової.

Або технологія возз'єднання німецьких земель. І не тільки про Україну йдеться. Паралелі Республіка Білорусь – Австрійська республіка, Придністров'я – Рурська область більш ніж очевидні. Про аналогію Крим – Судети і писати боюся.

Ще більше аналогій з возз'єднанням чи поверненням «соотечественников». Згадаймо повернення німців з усіх усюд до Райху. Та їхню роль при нападах на Польщу. А тут ще й псевдоденоцізовані «руско-крымские казаки», які насправді відіграють щодо України ту саму роль, що свого часу і австрійські нацисти щодо Австрійської республіки.

Невеселі міркування. Останні події в Україні свідчать про те, що, може, ще не війна, але жорстке протистояння вже прийшло до нашого дому. Ми ще, можливо, і маємо трішки часу, щоб зробити свій вибір. Бо насправді все залежить тільки від нас і від нашої єдності та рішучості. Инакше ми остаточно станемо нічийною територією для чужих порахунків.

2007 г.н.е.

сергій гір'юк

Українські інтелектуали полюбляють розмірковувати над «призначенням України». Хтось акцентує на тому, що цивілізаційно вона належить до Заходу, вужче – до Європи, а значить, саме цей шлях є найбільш відповідним їй долі. Перша частина цього крила нашої інтелігенції бачить євроінтеграцію як самоціль – це романтики, самовіддана праця яких викликає неабияку повагу. Друга – шукає винних у сучасному стані справ. Будь-які відхилення від «європейського шляху» вона ставить на карб зовнішнім чинникам: Росії, ісламському світу тощо. Протилежний фланг віддає перевагу запозиченим із сучасного російського дискурсу моделям «євразійства» та «слов'янської єдності». Звідки ростуть ноги таких стратегій українського розвитку, думаємо, ясно будь-кому. Досить значна частина демонстративно заявляє про своє розчарування «в Європі». Вона, не бажаючи бути асоційованою з проросійськими діями, намагається винайти велосипед і заявляє про якийсь особливий «третій шлях».

Перша категорія, як це не прикро, найменш чисельна. Але, симпатизуючи її представникам, ми не можемо сказати, що беззастережно погоджуємося зі звичними концепціями євроінтеграції. При цьому, ми аж ніяк не «євроскептики». В європейський шлях України широ віримо й намагаємося не слухати тих, хто переконує в доцільності чогось іншого.

Те, наскільки вперто в одних країнах ЄС не хочуть помічати позиційованої на державному рівні

подорож до утопії

249

щодо концепції центрально- східної європи

європейськості України і як не менш завзято її відстоюють у інших (передусім у Польщі), наштовхує на міркування щодо причин цього явища. Здається, вони лежать куди глибше, ніж у схожості доль наших народів упродовж минулого століття. Незважаючи на кількість конфліктів, яку нам довелося пережити за період творення власних націй, це відчуття особливої близькості поляків до українців нам хочеться вивести ще від часів нашої спільної держави – Речі Посполитої. Можливо, це твердження помилкове, але як хочеться думати саме так!..

Річ Посполита рівною мірою належала польському, литовському та руському народам. Територіяльна неінституційованість останнього справи не змінює – його «ліпші люди» мали рівноцінне представництво в Сеймі та сеймиках. Саме вона була останнім притулком віротерпимості в охопленій

кривавими конфесійними війнами Європі, єдиною великою державою з демократичним устроєм¹. Романтики-націоналісти можуть казати будь-що, але це не змінює факту: Річ Посполита була оазою етнічної толерантності тогочасної Європи. Саме тут поруч жили німецькі колоністи й польські селяни, польська, українська, білоруська та литовська шляхта, міщанство всіх цих етносів, а також євреї, кримські татари, караїми, вірмени... Держава з унікальною поліфонічністю культур, із безпрецедентно малою кількістю конфліктів...

Шкільна версія історії, яка лежить в основі колективної пам'яті українців, у популярній формі повторює розвинуте народниками ХІХ ст. *станове* бачення подій ранньомодерної доби українським селянством, але аж ніяк не реальну картину міжетнічних взаємин. Панораму визиску *українського* селянства *польськими* поміщиками намалювали творці модерної української нації в особі класиків нашої літератури й історіографії. Зображення бунту *руського* хлопства проти *польської* шляхти конструювали творці нації польської. Таке бачення, хоча й освячене їхнім авторитетом, змогло нас розсварити лише на короткий час двадцятого століття – справдешніх *сутінок історії*. Насправді ж бо до катастрофи Хмельниччини ситуація була куди більш спокійною. Іронізування над визначенням періоду останніх десятиліть перед цією кривавою громадянською війною (згадаймо «*Wójnę domową*» Твардовського) як «золотого віку», що є настільки характерним для наших поетів-романтиків, видається аж ніяк не доречним. Ми кількасот літ мали один дім – саме той простір, який зараз прийнято називати Центрально-Східною Європою.

Тож як із огляду на спільний історичний досвід нам бачиться майбутнє України? Про те, що альтернативи Європі нема, й говорити не слід – це розуміють майже всі. Тільки от шлях до цього майбутнього пройти самотужки зараз, коли вона мало не від усіх українців відгороджується шенгенським муром – як перепорою не лише конкретним людям, а й країні в цілому – надто важко. І без глибинного

розуміння цивілізаційної потреби в цьому – майже неможливо. Не меркантильний інтерес повинен підштовхувати нас до ЕС, а щире бажання жити в спільному домі. І те, що саме поляки найпершими, багато в чому раніше за нас самих, інтуїтивно зрозуміли свою потребу в Україні й виступають її адвокатами на європейській арені, цілком закономірно. На нашу думку, так само закономірно було би бачити Україну й Польщу-членів ЕС у складі якогось ширшого політичного утворення. Його доцільно було б називати Річчю Посполитою – саме цей український історизм / саме це звичайне польське слово позначає наше *щасливе* спільне минуле. Так хочеться додати: «...і майбутнє»!

Зараз, у постбуржуазну/постпролетарську епоху вже відгриміли бої за утвердження сконструйованих за доби молодого капіталізму націй. Це значить, що відновити той майже ідилічний політичний устрій неможливо. Станова республіка з виборним номінальним головою держави – це форма, характерна для переходу саме цієї державної структури від феодалного укладу до капіталістичного. Лише там, у нашій *історії*, їй місце. Ведемо мову про ідею співжиття в одній державі багатьох етносів, про взаємопроникнення культур, про все те добре, чого наші народники не помічали в Речі Посполитій, коли її ганили, чого відповідні польські культурники не бачили, її звеличуючи.

Кілька років тому в приватних розмовах автор цих рядків почав говорити про доцільність надання кримськотатарській мові статусу державної на всій території України, перенесення частини центральних владних органів до Бахчисараю й ліквідації формальної автономії Криму. Ці його погляди ґрунтувалися на підсвідомому бажанні зберегти множинність культур єдиної української політичної нації. Цього переконання, не змінюючи його навіть у деталях, він тримався до недавнього часу. Нещодавно в особистій бесіді його колега (Володимир Думанський) до слів про кримськотатарську мову як рівну за статусом із українською додав: «І польсь-

ку також». Сперечатися не було про що – такі думки неодноразово виникали й у нас.

На початку студентських років автор почував себе переконаним євроскептиком. Із часом його недовіра до ідеї концепції Європи якось згасла, перерісши саме в ідею оновленої Речі Посполитої як повноправної складової спільної домівки. Звичайно, його бачення необхідних модифікацій державних устроїв України та Польщі інакше як утопічними не назвеш. Але – хіба вважали реалістом Єжи Гедройця (автор ні в якому разі не порівнює себе з цим світилом), коли той усю свою енергію кидав на подолання в співвітчизників комплексу «втраченої величі» й рецидивів імперіалізму. Тож хай називають ці ідеї нездійсненними, ми бачимо *триєдину* Річ Посполиту як основу Центрально-Східної Європи. Неодмінними її складовими, якщо хочете – серцем, душею, мозком – є країни-представники різних цивілізацій: римо-католицької (Польща), православно-греко-католицької (Україна) та ісламської (Крим). Кожна з них свого часу могла назватися найтолерантнішою, найвідкритішою з усіх частин своєї конфесійно-цивілізаційної групи. І Кримське Ханство з величезними у відсотковому співвідношенні з мусульманами колоніями українців, греків, італійців, вірмен і малими самобутніми народностями караїмів і кримчаків, і військова демократія українського козацтва, яка, як не крути, а була інкорпорована до офіційної еліти Речі Посполитої (хай вона й трохи відгонить бандитським духом), і польська корона, яка надавала можливість увійти до складу своєї верхівки магнатам будь-якого етнічного походження чи віросповідання й не дозволила створення в своїй державі інквізиції – всі ці традиції мають рівне значення для представлених ними цивілізацій.

Тільки от реальність куди прозаїчніша. І замість подібних подорожей до Утопії вона вимагає простої праці. Праці, яка доведе нашу європейськість спочатку нам самим, а потім і чільникам ЄС. Кінець кінцем, від Європи нас відділяє так мало: лише 89 міліметрів ширини залізничної колії²...

¹ Цей устрій постійно лають за його «неефективність», але це, на нашу думку, лише підвищує вартість шляхетської демократії в порівнянні з абсолютизмом європейських монархій та азійськими деспотіями – вона спиралася в першу чергу не на майнові інтереси, а на моральний авторитет, хоч і втратила його з часом.

² Таку ідею поклав у основу свого фільму «89 міліметрів до Європи» прекрасний польський режисер Марцель Лозинський. Важко утриматися від використання такого яскравого образу.

АВТОРИ ЧИСЛА

Балібар Етьєн (Balibar Etienne), філософ, автор численних праць, серед яких: «Європа, Америка, війна. Роздуми про Європейське посередництво» (2003), «Ми, громадяни Європи? Кордони, держава, народ» (2001), «Люди без документів: фатальний архаїзм» (1999), «Право громадянства. Культура і політика в демократії» (1998), почесний професор філософії університету Париж-Х, (Франція).

Бжезінські Збігнєв (Brzezinski Zbigniew), один із засновників і член ради організації «Міжнародна амністія» (Amnesty International), попечитель і радник Центру стратегічних і міжнародних досліджень. Був помічником президента США Джими Картера з національної безпеки (США).

Брауверс Арну (Brouwers Arnout), кореспондент голландської газети De Volkskrant (Голландія).

Возняк Тарас, філософ, головний редактор Журналу І (Україна).

Гірік Сергій, журналіст, м. Кривий Ріг (Україна).

Дацюк Сергій, консультант корпорації стратегічного консалтингу «Гардарика» (Україна).

Деріда Жак (Derrida Jacques), французький філософ і теоретик літератури, засновник деконструктивізму.

У працях синтезуються найрізноманітніші тексти – філософські, літературні, лінгвістичні, соціологічні, психологічні. Тексти, що виникають при цьому, є чимось середнім між теорією і вимислом, філософією і літературою, лінгвістикою і реторикою (Франція).

Емерсон Майкл (Emerson Michael), старший науковий співробітник Центру досліджень європейської політики у Брюсселі (Бельгія).

Казьоннова Наталія, директор філії Центру студій європейської інтеграції у Донецьку (Україна).

Каупі Нііло (Niilo Kauppi), політолог, доктор філософії, професор Гельсінського університету (Фінляндія).

Краутгамер Чарльз (Krauthammer Charles), кореспондент газети «The Washington Post» (США).

Курбатов Сергій, доцент кафедри соціології Національного авіаційного університету (Україна).

Кучер Володимир, журналіст, «Львівська газета» (Україна).

Малюкевічюс Неріюс, директор Центру студій європейської інтеграції (Литва).

Мартинюк Віталій, аналітик Українського незалежного центру політичних досліджень (Україна).

Медушевській Андрій (Медушевский Андрей), історик, соціолог, правознавець, дійсний член Російської академії природничих наук (Росія).

Мюнклер Герфрід (Münkler Herfried), політолог, філософ, історик політичної думки. Професор Університету ім. Гумбольдта (Берлін).

Олексюк Богдан, політолог, аналітик Інституту відкритої політики (Україна).

Ординович Андрій, полковник, начальник відділу військових аспектів інтеграції в НАТО Управління євроатлантичної інтеграції Генерального штабу Збройних сил України (Україна).

Романюк Анатолій, політолог, доцент кафедри політології Львівського Національного університету ім. І. Франка (Україна).

Солозобов Юрій (Солозобов Юрий), директор спеціальних проектів Інституту національної стратегії (Росія).

Шумка Андрій, заступник начальника кафедри іноземних мов та військового перекладу Львівського Інституту сухопутних військ (Україна).